

INTRODUCTION

When the late *Vidvād Ratna* Ramchandra Govind Kolangade approached me some time ago and informed me that he was contemplating to prepare in Marathi a book on the life and teachings of ZOROASTER, the great Prophet of Iran and Founder of the - - Zoroastrian Religion, I welcomed the idea and promised him all the help I could give in the great undertaking.

Shri Kolangade was a man of great vision, and had planned to place before the Marathi speaking public a series of works on the life and teachings of great Founders of Religion and religious teachers in what he called the *Yogishwar Prakashan* the series included two works on Rigveda, two works on the life and teachings of Yajnavalkya, two works on Bhagwan Gautama Buddha and His Teachings a work on Yajurveda and lastly this work on Zoroaster. He had also planned to edit two more books on Jesus Christ and on Prophet Hazrat Mahommad. But it was perhaps - destined that the work on Zoroaster be published as his posthumous work and the two other works will await the zeal of another enthusiastic student of religion for being available to Marathi readers.

When the author's work on Zoroaster was presented to me I was much surprised at the deep study undertaken by the late author in collecting materials for the work and also at the clear and lucid way in which the matter was presented to the reader. He must have very laboriously studied various books

on the life and teachings of Zoroaster, to enable him to produce the work in the present form. It was fully realised that the work was undertaken by him in a proper spirit of impartially placing before his readers the salient points in the life and teachings of the Prophet of Ancient Iran.

Zoroaster lived and preached the doctrines of his new revelation in such prehistoric times that it is not possible to fix the era of his activities or give proper details of his life. Shri Kolangade has made a fairly good attempt to produce a succinct picture of his life from various Pahlavi texts cited by him. He has also drawn some materials from modern Persian and other sources to complete the picture. Some of the incidents as narrated are highly controversial but one cannot reject them entirely. This first Part (Pages 1 to 191) is devoted to this important part of the work.

Shri Kolangade in pp 192 to 232 deals with what he calls 'Uttarardha' and in brief deals with the history of Iran after the passing away of the Prophet. Here too reliance is placed on English works and on traditional data. This part of the work ends with the coming of the Parsis in India and their obtaining shelter from the Rana of Sanjan, on their undertaking to treat India as their motherland, a pledge they have faithfully carried out for over one thousand years of their stay in this country.

The last part of this interesting work is devoted to giving the reader an account of the precepts and

doctrines of the religion of Zoroaster. It begins with the concept of Ahura Mazda as found in the religion. The table given on pp 245-247 showing how the ideas in the Avesta are almost similar to those found in the Rigveda is of great importance and shows the author's intimate knowledge of both the sacred books. It will be left to the reader to go through the rest of the pages of this interesting part of the work at the same time appreciating the pains taken by the author in preparing such an informative work. The last few pages give us the religious customs of the Parsis and also their calendar.

If some of the proper names and technical terms are not in proper form as they are used in Marathi by the author, and some other defects of the text which appear in the work are all overlooked as unavoidable, the work that is presented to the reader is on the whole a fairly good attempt at presenting in Marathi the life of the Prophet (Maharshi as the author calls him) Zoroaster.

As already noted the Parsis when they came as immigrants to India landed at Sanjan, a city port of Gujarat at the time. But within a few centuries thereafter they spread out to different places in Maharashtra. There is a tradition that there was a Parsi settlement at Thana early in the 15th Century A. D. Due to the harsh treatment meted out to them by the Portuguese they had to leave the town and settle in Kalyan. It was in 1640 that a Parsi, Dorabji Nanabhai first came to Bombay and settled there, to be followed by other Parsi families at

different times thereafter. In 1668 Dorabji Nanabhai was given the work of collecting body/tax from the inhabitants of the island of Bombay by the English Government. Labour was supplied by a Parsi contractor in 1665 for erecting the Fort of Bombay. In subsequent years Parsis spread themselves in other towns and important places in Maharashtra like Poona, Sholapur, Aurangabad, Nagpur and others. Parsis were honoured at the Court of the Peshwas of those times. Parsis are known for their charity. During the last few centuries they donated large sums of money for founding hospitals, schools, colleges, dharmashalas, orphanages, etc. throughout Maharashtra. They were pioneers of industry in Bombay, a city which owes much of its greatness to them.

It is acknowledged that it is their religion which makes the Parsis charitable and industrious Shri Kolangde has rendered a great service to the People of Maharashtra by giving a biography of Prophet Zoroaster in Marathi and at the same time describing the important tenets of the Zoroastrian religion which go to explain the principal traits of the Parsis. They believe in leading an active life of service to humanity and there is no place for asceticism or running away from the temptations of this earthly life. Ahura Mazda created this earth and all good things in life for the benefit of man to be enjoyed by him as best he can. At the same time man has to fight evil in all its forms and keep himself pure in thought, word and deed.

Shri Kolangde did a great service to the Marathi speaking Public by bringing out his various works on

great religious teachers. The usefulness of these works is more enhanced in these days when our Government calls itself secular and schools are prevented from giving any kind of religious education. It is a great loss to Maharashtra that Shri Kolangde could not complete the series of works as planned by him it is to be hoped that some other enthusiastic soul will think it proper to carry on and complete the series with equal zeal for the study of world religions

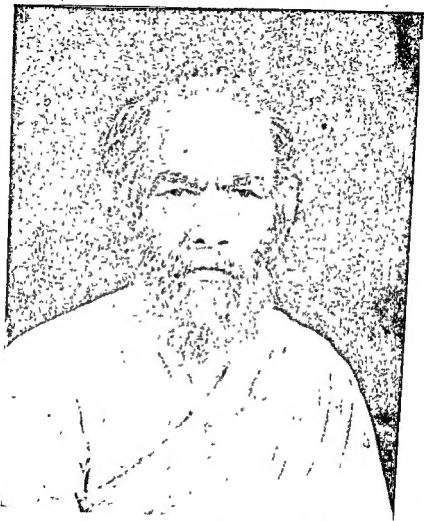
Bombay,

23rd July, 1962

J. C. Tarapore,

M. A., LL B

ग्रंथकर्ता

कं. विद्वद्रत्न रा. गो. कोलंगडे

प्रकाशकाचे दोन शब्द

धर्मा धर्माची ओळख त्या त्या धर्माच्या अनुयायाना झाली तरच अमरशांति सुख नि समाधान निर्माण होईल असा आमचा विश्वास आहे. प्राध्यात्मिक शिकवणुकीमुळेच विश्वज्ञानाची निर्माण होते तत्त्वज्ञानाच्या शिकवणुकीने व आचरणाने मानवधर्माची निर्मिती होऊन अखिल जगतात मंगल घातीचे नंदनवन दिसून येईल यात शंका नाही. राष्ट्रांमध्ये चाललेले तगडे, द्वेष, अशांतता, यादवी, सत्तास्पर्धा व सर्व नाशक साहित्य प्रदर्शन यांचे मूळ कारण अज्ञान, अहंकार नि क्षणिक सुखाची आसुरी हाव हीच आहे. आजच्या शिक्षणाने नैतिक क्रांती समाजात होणे शक्य नाही. नैतिक पातळीवरूनच राष्ट्राची श्रेष्ठता ओळखली जाते. ही समस्या नजरेसमोर ठेवून आम्ही गेली २७, २८ वर्षे निरलसपणे संशोधनपूर्वक समतोल दृष्टीने भारतीय नवे विश्वधर्म संस्कृतीचे ग्रंथ लेखन, प्रकाशन व चाराचे कार्य करीत आहो. आम्ही आतापर्यंत नऊ ग्रंथ प्रसिद्ध केले असून १ प्रिय महाराष्ट्रास सादर केले आहेत. आम्ही हाती घेतलेल्या कार्याची उपयुक्तता व आवश्यकतेची जाणीव होऊन अखिल महाराष्ट्रातून आम्हास मदत नि प्रोत्साहन मिळाले आहे. दिवसे दिवस कार्याचा प्रसार वाढत असता दुर्दैवाने आमचे परमपूज्य पिताजी, योगीश्वर प्रकाशनचे सस्थापक नि आधारस्तंभ, विद्वद्भक्त श्री. रामराय कोलगेडे याचेवर निर्धृंग काळाने तडप घातून ते देवाधीन झाले. यामुळे आम्हास जबरदस्त धक्का बसला असून कार्याची कल्पनातीत हानी झाली असून ती भरून निवणे शक्य नाही. त्यांनी हाती घेतलेले कार्य शेवटास नेणे यातच त्यांच्या पवित्र आत्म्यास शांती मिळेल, हे जाणून त्याचे अर्धवट कार्य शेवटास नेण्याचा संकल्प आम्ही केला आहे.

तुलनात्मक दृष्टीने धर्माधर्माची ओळख व्हावी या दृष्टीने आम्ही आतापर्यंत वैदिक तत्त्वज्ञान, शुद्धतत्त्वज्ञान विषयक ग्रंथ प्रसिद्ध केले असून आज शिरोधर धर्माची ओळख करून देणारा मराठी भाषेतील पहिलाच

अमूल्य ग्रंथ आमच्या प्रेमळ महाराष्ट्रास सादर करित असताना आम्हास अत्यानंद होतो असो.

आतापर्यंत ज्या भावनेने व प्रेमाने, आमच्या कार्यास जनतेने मदत केली तीच भावना व प्रेम आमच्या पुढील कार्याविषयी राहावी हीच विनंती आमच्या विचारवत व प्रिय महाराष्ट्रास वरतो व पूर्वीप्रमाणेच आम्हास प्रोत्साहन मिळेल अशी आशा उराशी राळगून पुढील कार्यास लागतो.

आता आभार मानावयाचे काम तेवढे राहिले. पहिल्याप्रथम भारत सरकारच्या शिक्षण खात्याच्या शास्त्रीय संशोधन व सांस्कृतिक विभागाचे आभार मानणे आमचे पवित्र कर्तव्य आहे. हा ग्रंथ छपावयास येतो न येतो तोच पाशी पंचायत निष्ठास्तांनी आम्हास भरीव अशी स'त करून प्रोत्साहन दिल्यानंद्दल त्यांचे आभार मानणे जरूर आहे. या पवित्र कार्या-करिता गेली चार वर्षे मुंबई सारख्या ठिकाणी विनामौल्य राहणेंस जाग देऊन सर्वतोपरी मदत केल्यानंद्दल श्रीमंत रा. रा. गणेश गोविंद उर्फ लण्णासाहेब नवरे शीव यांचे आम्ही सदैव ऋणी आहोत या ग्रंथाच्या लेखनकार्यास मुंबईच्या पाशी समाजातील नामवंत व थोर साहित्यिक श्री. जे. सी. तारापोर एम्. ए. एलएल. बी. ॲडव्होकेट यांनी वेळोवेळी बहुमोल सहाय्य देऊन व आपला अमूल्य वेळ रचून या ग्रंथास प्रस्तावना लिहून दिली त्याबद्दल त्यांचे मानाये तिके आभार कमीच आहेत. तसेच वेळगावच्या "तरणभारत" अर्थ साप्ताहिकाचे संपादक श्री. बाबूराव ठाकूर यांनी आपुलकीने प्लफ करेण्डन्स करून व सुंदर रीतीने छापून दिलेबद्दल आम्ही त्यांचे सदैव ऋणी आहोत. या प्रकाशन कार्यास ज्यांनी ज्यांनी आम्हास मदत केली, त्या सर्वांचे व कळकळीने, स्वतः प्राप्त सहन करून बहुमोल मदत केली त्या डॉ. वसंतकुमार रामकृष्ण पंडित यांचे आभार म नून लखणीला विश्रुति देतो.

मा रा कोलंगडे

विषयानुक्रमणिका

विषय	पृष्ठ
आश्चर्यन वएज	१
विचित्र योगायोग	६
स्वप्नांतील एक विलक्षण प्रसंग	११
दिव्य तारा चमकला	१२
भविष्य-कथन	१३
स्तर पुण्याचा दुष्टाचा	१७
तद्वग विज्ञास्य	२५
भाळपण व शिक्षण	२८
विज्ञास्यार्ची करामत	३४
झोरोष्टरच ओसरते कुलवृत्त	३८
एकांतवास	४१
दिव्य दर्शन	४६
दिव्यज्ञानोपदेश	५१
कलिपुरुषाचा कुटिल डाव	५६
धर्म-प्रचार	६४
संघर्षण	६८
सनातन्यांची प्रतिक्रिया	७४
देशांतर	८०
आशेचा किरण	८३
राजा विज्ञास्य	८६
राजा विज्ञास्यार्ची भेट	८९
विद्वत्सभेत	९३
दिवस दुसरा	९६

दिवस तिसरा

कपट ब्यूह

९९

मात्रा लागू पडली

१०४

तुरुगवास व बदिवास

१०८

दैवी आपत्ति

११३

शोरोष्टरचा राजास निरोप

११६

महात्म्याचे आश्वासन

११८

दिव्य महिमा

१२२

गुह्यस्फोट

१२५

अमिमदिराची स्थापना व बीज अंकुरले

१२९

लोहरास्पाचे धर्मांतर

१३३

इच्छा प्रदर्श

१३५

वर प्रसाद

१३६

धर्म प्रसार

१४०

शोरोष्टरचा मननीय आदेश अरेजत अस्पाचा

१४४

अरेरावी खलिता

आकाश ढगाळले

१४९

धर्मयुद्ध पहिले

१५२

शोरोष्टरचा मननीय आदेश

१५४

धर्मयुद्ध दुसरे

१६१

दिव्यज्योत गारठली

१६७

विक्तास्पाने हाय खाह्मी

१६९

सिंह पिंजऱ्यादन सुटला

१७१

रणचंडी भटकली

१७३

पूर्णाहुति

१७६

शोरोष्टरचे व्यक्तिमत्व

१७९

१८४

उत्तरार्ध -

शोरोष्टरच्या पश्चात इराणी राष्ट्राचा इतिहास	१९२
अलेक्झांडरची संक्रांत	१९३
धर्मग्लानि	२०१
अलेक्झांडरच्या पश्चात	२०२
पुनरुत्थान	२०४
मतामताचा गलबला	२०८
निस्तिकाग्रणी मानी	२०९
मह्दक्	२१२
इस्लामची काळघाड	२१५
इराणी राष्ट्राचे अघःपतन	२२१
इराणचे शोकपर्व	२२३
इरानचा वनवास	२२७
अखेर भारताने हात दिला	२२९

शोरोष्टर घर्मातील दिव्य सृष्टि. अहुर मह्द (आदि पुष्प)	२४१
अमेश स्पेता	२४७
मह्दप्रभुचे दिव्य प्रतिनिधी मंडळ.	२४९
यज्ञात सृष्टी	२५८
पशु भारतीय यज्ञात	२६४
शोरोष्टर-सोमसंवाद	२७१
इराणी यज्ञात	२७५
ऋक्ची	२९१
यामस सृष्टी	२९४
अंघ्र मह्द	२९६
अकोमन	२९८

अएस्म	
द्रुज	३००
मुख्य संस्कार	३०१
मृताचे संस्कार	३०३
मृताचे क्रियाकर्मांतर	३१२
उपन्य विधी	३१७
मरणोत्तर जीवात्म्याची स्थिती-गति	३१९
कर्म मीमांसा	३२०
मरणोत्तर जीवात्म्याची वाटचाल	३२१
पुण्यात्म्याचे स्वर्गारोहण	३२४
अदुरयःदचा स्वर्ग	३२६
पाप्याचे अध पतन	३२७
अप्रमद्व्यूचा नरक	३२९
पुनरुत्थान	३२९
अप्रमद्व्यूचा अंत	३३०
शुद्धि संस्कार	३३४
पराय	३३५
नहान	३३५
शि-सोई संस्कार	३३६
कामनाम विशेष	३३९
गाह-नाम	३३९
विरोक्त	३३९
मास-नाम	३४०
जस्ने	३४०
गईवार	३४१
	३४१

महर्षि क्षीरोष्णर

महर्षि शोरोष्टर

पूर्व-पीठिका

अर्च्यन वएज

आम्हा हिंदूंचा सृष्टि उत्पन्नकर्ता जसा ब्रह्मदेव तसाच इराणी
(शोरोष्टर) लोकांचा अहुरमस्द हा होय त्यानै आपल्या आवडत्या लोका
करता झगजे आर्यलोकाकरता राहण्यासाठी झगून प्रथम या पृथ्वीवर जो
मुंदर व सुपीक असा भूप्रदेश मानववस्तीला राहण्यास योग्य व सुखकर असा
निर्माण केला, त्याला शोरोष्टरधर्मांत अर्च्यन वएज असें झगतात 'अर्च्यन
वएज' झगजे आर्यांचा देश येथील ह्या समशीतोष्ण, निरोगी व हित
कारक अशी असून, येथे दीर्घकाल वसतऋतु राहून असतो हिवाळा
अगदी अल्प व जमीन सुपीक अर्च्यन वएज हा देश सर्वांत प्राचीन
प्रमुख व पवित्र देश असून तो अहुरमस्दन आर्यांस रहावयास दिला
(वादिदाद १-३)

या अर्च्यन वएज मध्येच मानववशाचा मूळ पुरुष जो गयोमर्द
त्याचा जन्म झाला, आणि त्याच्यापासूनच मानववशाची उत्पत्ति होऊन पुढे
त्याची वाढ झाली मनुष्याचा पहिला राजा हा गयोमर्दच असून,
अहुरमस्दचा पहिला शिष्यहि तोच होय अर्थात् मस्दधर्माची दीक्षा
मिळाली ती प्रथम यालाच या गयोमर्दा नंतर मशी व मशीयानी हे
पहिले मानव स्त्रीपुरुष जोडपे निर्माण झाले व त्याच्यापासून हा मानववश
पुढे वाढीस लागला हे जोडपेहि अर्च्यन वएज मध्येच जन्मास आले

हैं मानव दाम्पत्य निर्माण झाल्यावर अहुरमश्द त्यांना उद्देशून झणाला- 'तुम्ही मानवाचे आद्य पितर आहा. मी तुम्हांस उच्च व उत्कृष्ट अशी बुद्धि दिली आहे. तिचा योग्य उपयोग करून, प्रत्येक गोष्टीचा सारासार विचार करून त्याप्रमाणे वर्तन करीत जा. झणजे तुमचे कल्याण होईल. तुमचे विचार सदैव चांगले असोत ! याणी सत्य असो ! व वर्तन सरळ असो ! असा हा त्या अहुरमश्दचा त्यांना उपदेश होता.

(दिनकर्म)

हा 'अहुर्यन घपज' जो प्रदेश आहे, तो पृथ्वीच्या मध्यभागी असून, त्याच्या मधोमध 'अलबुर्श' नावाचा पर्वत असून त्याच्या, शिवरावरच अहुरमश्दचे निवासस्थान आहे. या अहुर्यन घपजचा अत्यंत प्राचीनातला प्राचीन राजा झणजे यिम हा असून, अवेस्तामध्ये हा अत्यंत मोठा व पुण्यवान राजा झालून सांगण्यात आला आहे. शिवाय तो महान धर्मगुरुद्धि होता त्याच्या कारकीर्दीत लोकांची मोठी भरभराट होऊन, ते मोठे सुखी व संपन्न होत्यात अत्यंत आनंदाने व सुखाने त्यांनी कालक्रमणा केली. अर्थात् त्या कालाला सुवर्णयुगाची उपमा देण्यात आली असून त्यावेळी तो त्यांचा स्वर्गच होता ! शोरोहरच्या पूर्वी अहुरमश्दने या यिमाय आपल्या धर्माचा प्रथम उपदेश दिला. (वदिदाद २-२)

याप्रमाणे लोक मोठ्या सुखानेदात व ख्यालीबुद्धालीत नांदत असता मधेच अहुरमश्दने यिमास बोलावून घेऊन त्यास असे सांगितले की आता स्वकरच आमचा शत्रु जो अंग्रमश्न्यू तो अहुर्यन घपजवर स्वारी करणार असून, त्यावेळी तो प्रचंड हिमवृष्टि करून सगळा प्रदेश हिममय करून टाकील आणि असे झाले झणजे सर्वत्र गारेगार असा हिवाळा पसरून त्यात सखिल प्राणिजात थंडीने कुडकुडून व मारून अखेर नामशेष होऊन जाईल ! हतकेंच काय, साहज्येच सुद्धा झडून व मडून जातील ! नावाला

झणून एकदि प्राणि जिवंत असा सापडावयाचा नाही. तो एक मोठा प्रळयकाळच होईल ! तर पेढींच सावध होऊन काही बेंचक माणसे बराभर घेऊन लवकरच स्थान-त्याग करण्याविषयी त्यास सूचना दिली.

त्याप्रमाणे यिमराजानें केलें. काही चागली चागली अशी बेंचक कुडवे, काही उपयुक्त पशु व पक्षी आणि तशीच उत्तमोत्तम फळझाडाची व फुलझाडाची बी विपणें बरोबर घेऊन तो तेथून दक्षिणेकडे निघाला.

(यदिदाद २, २२-३६)

पुढें तेथून स्थलांतर केल्यावर एक चागली सुरक्षित जागा पाहून तेथें बरोबरच्या लोकांसह त्यानें तळ दिला व तेथें हिमाची बाधा व उपद्रव होऊनये झणून आपण राहिलेल्या प्रदेशासमोवती मातीचे मजबूत असे भक्कम कुपण घातलें. अर्थात् तो अद्भ्युत यज्ञ मधून बाहेर पडतो न पडतो तो इतक्यात अहुरमस्दूननें भाकित केल्याप्रमाणें अंशमहन्मयूनें त्या प्रदेशावर स्वारी केलीच ! त्या अद्भ्युत यज्ञावर जोराची हिमवृष्टि करून सगळा प्रदेश हिममय करून टाकला ! जिकडे तिकडे बर्फच बर्फ ! त्यात जे काय सापडलें त्या सर्वांचा नाश होऊन गेला ! एकदि प्राणि जिवंत असा राहिला नाही ! विविध प्राणिसृष्टीनें गजबजलेला व सुंदर फुलपुष्पादि वृक्षवेलींनीं नटलेला तो सुंदर व सुपीक प्रदेश अद्भ्युत यज्ञ अल्पकाळातच निर्जीव व निर्जीन होऊन, स्मशानवत् भयाग बनला !

(यदिदाद २)

हा जो हिमवृष्टीचा मजहूर वरीलप्रमाणे सरोरुधर धर्मप्रपात आढळतो तशाच अर्थाचा मजकूर योगीश्वर याज्ञवल्क्याच्या शतपथातहि पण किंचित् निराळ्या पर्यायानें पहावयास सापडतो. इराणी ग्रंथात हिमवृष्टीचा उल्लेख असून त्याऐवजीं शतपथात जलप्रलयाचा निर्देश आहे. त्याचप्रमाणें अहुरमस्द हा यिमराजाला तो इशारा देतो तर शतपथात एका गाथानें

तथा इंदारा निवस्थान मनूला दिलेला आहे. बाकी दोही कथेंतला मजकूर जवळ जवळ सारखाच आहे. (शतपथ १-८-१-१) असो

या यिमारोवर जे लोह देशात वरून दक्षिणेकडे उतरले होते ते रंगाने गोरे असून तेजस्वी व चळकट बाघ्याचे निरोगी व सद्गुण लोक होते हे आन जगात इकडे तिकडे पसरून राहिलेल्या आर्यवंशजांचे प्राचीन पूर्वज होते हे अर्थ लोक अर्थाने घण्टे मधून बाहेर पडल्यावर पुढे काही कालपर्यंत एकत्र राहून सुखाने काळक्रमणा करीत आले असे होता त्याची याद व विकास होत जाऊन पुढे त्याची सख्या इतकी यादली की पुढे तो देश त्यांना अपुरा याद लागला त्यातच त्याच्या त्याच्यात दंडुदंडु मतभेद व आचारभेद उत्पन्न होऊन समाजात फूट व झुलम व संघर्ष यादत चालला

अर्थात् त्यातील एका पक्षांने भावी अनर्थ टाळण्यासाठी धाडस करून तेथून आपले निव्हाड हलवून, इतर आपली आपली सोय पाहण्यासाठी बाहेर पडण्याचे ठरवून त्याप्रमाणे तेथून निर्गमन केले ही घटना दुसऱ्या दिमकालाच्या प्रारंभी घडून आली या लोकांनी आपल्या मायसमाजातून पुढून दक्षिणेकडे व पश्चिमेकडे प्रयाण करून क्यास्पियन समुद्राच्या काठाकाठाने पुढे सरकत सरकत कॉकेशस पर्वताची रांग ओलाडून पलीकडचा प्रांत गाठला व तेथून टोळीटोळीने चौहोकडे पसरून आपापल्या सुखसोयीप्रमाणे लुळेल तेथे वसहत करून राहिले हे लोक आज ' इंडोयुरोपियन् ' यानाबाने ओळखले जातात व पुढे त्यांच्या घराजातहि कालांतराने देशभेद, भाषाभेद, संस्कृतिभेद व व्यवहारभेद उत्पन्न होऊन, त्याचे सेल्टिक, ग्रीक, लॅटिन, इयूटोनिक असे पुन निरनिराळे पोटभेद झाले

याचप्रमाणे दुसरा एक लोकप्रवाह दक्षिणेकडे निघून 'अलबुर्झ' पर्वताच्या रोखाने सरकत सरकत ब्यासियन समुद्राच्या उत्तर कोपऱ्यास बळसा घालून पूर्वेकडून खाली बळला व हल्ली ज्वाला अपगाणिस्तान म्हणतात तेथे येऊन त्याने त्या प्रदेशात आपले विन्हाड कायम केले हे लोकहि या प्रदेशात काही काळपर्यंत एकत्रच राहिले त्यावेळी त्याची भाषा एक, धर्म एक, देव एक, आचार एक, विचार एक अशी सामाजिक स्थिति होती हा समाज 'इडोपरशियन्' म्हणजे 'पर्शुभारतीय' या नावाने आज इतिहासात ओळखला जातो

याप्रमाणे हा समाज काही काळ एकत्र राहिल्यावर पुढे पुढे त्याच्यातहि मतभेद पडून व घाटून त्यातल्या एक भाग हिंदुकुश ओलाडून पंजाबात शिरून तेथे स्थायिक झाला हेच पुढे वैदिक आर्य या नावाने प्रसिद्धि पावले व तसाच दुसरा एक समाज पश्चिमेकडे वळून इराणात जाऊन तेथे तो स्थिरस्थावर होऊन राहिला तो आज पारशी या नावाने ओळखला जातो असा हा प्राचीन आर्यांचा योद्धेमात पूर्वैतिहास आहे

हा अर्घ्यन वएज अहुरमज्दने आपल्या आवडत्या भक्तास दिला, असा जसा झेंडावेस्तामध्यें उल्लेख आहे तद्वत्च वैदिक आर्यांच्या ऋग्वेदातहि इद्राने आर्यांस भूमि दिली- 'अह (इद्र) भूमिमददामार्या' (ऋ ४-२६-२) असा उल्लेख आहे यावरून अवेस्तातला अहुरमज्द ऋग्वेदातला इद्रच असे अनुमान वेत्यास ते काही वावर्गे होणार नाही याविषयी पुढे सविस्तर वर्णन येईलच असो

विचित्र योगायोग !

इराणांत मिडिया प्रांतांत पण जरा दक्षिणेकडे 'रये' नांवाचें एक सुप्रसिद्ध शहर होतें. तें शहर पेशवादिजन घराण्यातील द्योतंग नांवाच्या प्रख्यात राजानें यसविलेले असून, त्याकाली तें फार भरभराटींत व वैभवान्त नांदत होतें. तेदरानच्या आग्नेय दिशेस हल्ली जो ओसाड भाग आहे, तेंथें तें असाचें भला आधुनिक पाश्चात्य पंडितांचा तर्क आहे. असो. त्या 'रये' शहरांत अहिमरवा नांवाचा फोणी एक सुखवस्तु गृहस्थ होता. त्याला दोग्दो नांवांची एक सुंदर मुलगी होती. अत्यंत सुख व सुलक्षणी ! जणु कांही झुकाची चमक चांदणीच ! तिच्या विषयी एक विलक्षण आख्यायिका शोकांत प्रसृत झाली होती ती अशी:-

अहुरमश्वेनें शोरोहर जन्मावयाच्या पूर्वीच प्रायमिक तयारी चालू विळी होती. त्यानें स्वर्गांतला एक दिव्य किरण खाली पृथ्वीवर पाठविला. तो ही दोग्दो जन्मावयाच्या पूर्वी तिच्या घरी शिरून पुढें ती जन्मली तेव्हां तिच्या शरीरांत प्रविष्ट होऊन बसला ! पुढें ती जसजशी वाढत गेली, तसतशी तिची कांति उजळत चालली. ती इतकी कीं ती मुलगी जेव्हां पंधरा वर्षांची झाली तेव्हां तिच्या चेहऱ्यासमोवती दिव्य तेजोवल्लय चमकू लागलें, व त्याचा प्रकाश चालतांना जमिनीवर पडूं लागला !

ही दोग्दो झणजे गौरी सारखी मोठी सुंदर मुलगी ! सुंदर झणजे काय ! सुंदरातली सुंदर ! जणु कांही नुकतेच उमललेले मनोहर कमल ! तशांत नवंताळण्याचा मधुर मंगलोदय ! आणखी तशांतच सुखावर चमकणारी ती मनोहर दिव्य कांति ! मग जातां आणखी काय पाहिजे ! त्या सौंदर्याला उपमा काय द्यावयाची नि कसली द्यावयाची ! खरोखर अण्णतीतल्य होते तें सौंदर्य ! म्हणजे दोव्दो ! ! हेच तिचें वर्णन ! ! !

तो अधभ्रष्टेचा चालता काळ ! तिचें तें अलौकिक सौंदर्य व दिव्य शरीर-काति पाहून लोक कुजबुजू लागलें कीं तिला कसल्यातरी दुष्ट प्रहारेनें पछाडलें असावें ! किंवा कोणीतरी मात्रिकानें जादू टोणा केला असावा ! किंवा कसल्यातरी सेतानाची बाधा झाली असावी ! एकूण काय पोरीचें लक्षण काहीं ठीक नाहीं ! पुढें तिच्या भोळ्या बापालासुद्धां त्या सहायपिशाच्यानें घेरलें व तो मनातून अस्वस्थ व साशंक होत चालला. पुढें पुढें तर त्याला राहवेचना झणून त्यानें त्या शास्त्रातील कुशल पाविता-जवळ जाऊन, त्याबाबत त्याचा सल्ला विचारला.

ते पंडित त्याच्या घरी येऊन त्यानीं त्या मुलीला समक्ष पाहिली आणि आत सर्वजण एकत्र बसून दीर्घ विचार-विनिमय करून तिच्या बापास बोलावून त्यास सांगितलें कीं “ ही जी मुलगी आहे ती सुंदर असली तरी अशुभलक्षणी आहे ! तिच्यापासून जुला व तुझ्या पराण्याला मोठा धोका आहे ! इतकेंच नव्हे, तर देशावरसुद्धां मार्गपुढें मोठा अनर्थ घुडण्याची भीति आहे ! आमच्या मते तिला जिवंत ठेवून उपयोग नाहीं ! ती आपत्ति टाळावयाची झाल्यास तिला रानात नेऊन जिवे मारून टाकणें याचिबाय दुसरा मार्ग नाहीं ! ! हा एवढाच मार्ग मोकळा आहे ! मग तुझ्या गर्जास येईल तसें कर ! !

किती झाले तरी बापच तो ! दोग्दो सारख्या सुंदर व सद्गुणी मुलीला अरण्यात नेऊन ठार मारून टाकणें हा सल्ला कोणत्या बापाला रुचेल ! असा कोण निश्चुर अंत करणाचा कठोर बाप आहे कीं, जो आपल्या पोटच्या गोळ्याला आपण होऊन ठार मारून टाकील ! हें सर्व खरें. हा मायेचा पाश तसा बलवत्तर व प्रभावी असतो याचिषयीं दुमत नाहीं तथापि मनुष्यात दुसरी एक भावना झणा अगर शक्ति झणा अशी आहे की, ती कव्हा कव्हा या मायेवरहि मात करूं शकते ! ती झणजे

अंधश्रद्धा ! मानवी विचाराला पिळवटून खुरवटून सोडणारी ती ही
अंधश्रद्धा ! विवेकाला लुली करणारी अंधश्रद्धा ! तिच्या तावडीत सापड
लेला मनुष्य-तो किती का शहाणा असेना-अखेर हतबुद्ध होऊन माणुसकी
विसरून काय घाटेल तें पाप करण्यास प्रवृत्त होतो ! आणि त्याप्रमाणें हा
फ्रहिमरच्या तिच्या आहारी जाऊन तिची (दोग्दोची) वाट लावण्यास
तयार झाला !

पण तिच्या आईस हें विष वर्तमान कळताच तिनें जो आकाडताडव
माडला तो सागून पुरवत नाहीं ! आपल्या सुंदर लाडक्या मुलीला रानात
नेऊन ठार मारण्याचा सकल जेव्हा तिच्या कानावर आला तेव्हा तिच्यावर
आकाशच कोसळलें ! माय माऊली ती ! खरी मातृदेवता ! बाप निष्ठुर
होईल, मुलगा निष्ठुर होईल, पण माता निष्ठुर झाली असा दाखला मानवी
इतिहासात कोठें सापडावयाचा नाहीं ! क्षणून श्रीशंकराचार्यांनीं झटलें
आहे कीं 'कुपुत्रो जायेत कचिदपि कुमाता न भवति !' खरोखर किती
सार्थ व सत्य आहेत बोल हे ! त्या माउलीनें आता एकच टाहो फोडला !
तिचा जीव कळवळला ! तळमळला ! चढपडला ! तिचें काळीज पिळ-
वटून निघाले ! तिनें त्यावेळीं जो आक्रोश माडला आकात केला, त्यानें
तें सर्व घर दणाणून गेले तिनें नवऱ्याची मुलीचा जीव वाचाविण्याची
परोपरीनें विनती केली व शेवटी त्या माउलीचा आग्रह प्रभावी ठरून
दोग्दोला अरण्यात नेऊन जिवानिशी न मारता तेथेंच तिला टाकून परत
निरण्याचें फ्रहिमरच्यानें वचन दिलें ! व तो पुढें त्या वचनास जागलाहि

विचारी दोग्दो ! काय तिचें नशीब पडा ! राजाची रागी व्हावयाची
ती रानातली भटकरी अनाथ पोरकी पोर झाली ! आता त्या एकट्या
मुनीनें जारे कोठें, गावें काय, नि जगारे कसे ! अरण्यात ती एकटीच
बाप करणार ! नि कोठें जाणार ! वाचवहो ! दुष्टाला आम्हाला हा प्रभच

असला, तरी भवितव्यतेचें धोरण काही निराळेंच असते ! तुम्हा आम्हाला ती पोरकी दिसली तरी वस्तुतः ती तशी नव्हती ! परमेश्वराची अदृश्य शक्ति तिच्या पाठीशी राहून तिला जपत होती ! अहुरमज्दची कृपादृष्टि तिच्यावर पाखर घालित होती ! मग कसे तिचें बरें वाईट होणार ! परमेश्वर ज्याचा पाठराखा आहे—याली आहे—त्याचे कोण काय वाकडें करणार ! कसारी माता दोन दिवसांच्या कोवळ्या अर्भकाला ब्याळ पिंप दाळा—अरण्यात सोडून गेल्यावर त्या बालकाचें रक्षण कोणी वेलें ? बाळ प्रव्हादाला सळसळणाऱ्या तप्त तेलान्या फडईत बुडविण्यात आलें, तेव्हा तो बाळ कसा जगला ! चंद्रहासावर देवळात मारेकरी घालण्यात आले, त्यावेळी त्याचें रक्षण कोणी वेलें ? ती अदृश्य दिव्य शक्ति ! मग तुम्ही त्या शक्तीला नारायण म्हणा, अहुरमज्द म्हणा, यक्षो यक्षणा अथवा यक्षा म्हणा, सर्वांचा अर्थ एकच ! ती स्रष्टा व दिव्य—अगाध व अचिंत्य—महाशक्ति ! येथेंहि त्या दोग्दोच्या मार्गे तीच शक्ति पाठराक्षीण होऊन, तिचा साभाळ करण्यास प्रवृत्त झाली, असें दाटल्यास त्याला काय झणून नाक मुरदावें ? असेल त्या शक्तीवर विश्वास तर तें माना, नसेल तर सोडा ! पण दोग्दो त्या अरण्यात जगली, वाचली व राहिली हें मात्र खास ! ! कसे तें मानवबुद्धीला समजणें शक्य नाही ! ! असे !

गाय तिला रानात सोडून गेल्यावर ती एकटीच भटकत पाटकत फिरत चालली भूक लागली तर झाडावरची फळे खा, तहान लागली तर सन्याचें अगर तळ्याचें पाणी पी, रात्र झाली तर तेथेंच कोठेंतरी अडोशाची जागा पाहून निजत काढ, याप्रमाणे करीत करीत ती एके दिवशी सहज पैतरस्याच्या खेतवाडीत शिरली आता मुदैव तिचें उभे राहिलें की त्या जमीनीचा मालक पैतरस्य तिला तेथें भेटला तिला एकटी लाच तेथें पाहून तो तिच्या जवळ आला व तिची विचारपूस केली तिची

सगळी हकीकत ऐकून घेतल्यावर त्या मुलीला पाहून त्याला सविषाद आश्चर्य वाटलें. देव त्याच्या पोटात धिरला व आनंदानें तिला बरोबर आणून घरी ठेऊन घेतलें आणि पुढें मोठ्या प्रेमानें तिचा सामाळ केला. 'अरक्षित तिष्ठति दैवरक्षित' क्षणतात तें असें
(दिनकर्द ७)

पुढें त्या दोग्दोचें गूण व सौंदर्य पाहून तिचें आपल्या मुलाशी-क्षणजे पौरुषस्पाशी-लग्न करून तिला आपली सून करून घेतली ! अर्थात् ती आता एका खानदानी गृहस्थाची सून झाली ! अर्थात् तिच्या दुर्दैवानें आता आपला पाय मागे घेतला !

दोग्दोचें लग्न झाल्यावर पुढे अहुरमश्दनें आपल्यातलाच एक अश घेऊन तो मिडीयातील रानात एका झाडास लावून ठेविला अर्थात् तें आत्मचैतन्य सरकत सरकत त्या झाडाच्या पानाचा आश्रय करून राहिलें, तें पान बाळून पुढें जमिनीवर पडलें आणि तें पौरुषस्पाच्या एका गायीनें रानात चरावयास गेल्यावेळीं खाऊन टाकलें नंतर तें चैतन्य गाईच्या पोटातील दुधात धिरून बसलें. सध्याकाळीं गाय चरून घरीं आल्यावर तिचें दूध काढण्यात येऊन तें दूध नित्याप्रमाणें त्या पौरुषस्पास प्यावयास दिलें अर्थात् त्या दुधाच्याद्वारा तें तेजस्वी आत्मचैतन्य त्या पौरुषस्पाच्या शरीरात प्रविष्ट झालें. याप्रमाणें त्या दोन जिवाच्या-पौरुष व दोग्दो या प्रेमळ जोडप्याच्या-प्रेमगर्भ सगळानें जगविख्यात अशी अलौकिक विभूति उत्पन्न होण्याची त्या सर्व दयाघन अहुरमश्दनें ही अशी प्राथमिक तयारी ठेवली ! हे आत्मचैतन्य प्राणिमात्रात कसें शिरतें याविषयी उपनिषदात ततोत्तरेच विचार दृष्टोक्तचीस येत नाहींत काय ?

(दिनकर्द, ७)

स्वप्नांतील एक विलक्षण प्रसंग !

पुढे पौरुषरूप व दोग्दो या प्रेमळ जोडप्याचा गुलाबी संसार मुळात व आनंदात चालला असता निसर्गदिवतेची त्या दोग्दोवर कृपादृष्टि होऊन ती सती गरोदर झाली ! आणि तो गर्भ क्षणजेच हरागाला नव्या प्रकाश देणारा महात्मा झरोट्टर होय !! दोग्दोही गरोदर झालेली पाहून घरात सर्वांना मोठा आनंद झाला. तशात त्या नवगर्भवती दोग्दोच्या हर्षानंदाला तर सीमाच नव्हती ! तेथे स्वर्गदिवसील ठेंगण्याच झाला ! जसजशी ती दिवसात भरत चालली तसतसे तिचे चोचले व डोहाळे मोठ्या संभ्रमाने व घाटाने पुरविण्यात आले.

याप्रमाणे तिचे गरोदरपण मुलखोदाब्द्यात चालते असता एके दिवशी रात्री ती सोंपल्यावेळी एक स्वप्न पडले तें असे:- तिला स्वप्नात आकाशातून काही दग आपल्याकडेच येत असलेले दिसले. किती काळेकुड होते ते ! किती विशाल नि किती विचित्र ! ते जपळ येतात न येतात, तो त्यातून काही उग्र व क्रूर श्वापदे तिच्याकडेच धमवत मिशाली ! त्यातील एकाने तर तिच्याशी लगट करून तिचा गर्भाशय पाहून त्यातून तो गर्भ बाहेर ओढून काढला !

इतक्यात एकं बीज चमकून त्या निवेतून एक दिव्य पुष्प लाली उतरून तिच्याजवळ येऊन उभा राहिला. त्याच्या एका हातात राजदेव व एका हातात पुस्तक होते. त्याने तें पुस्तक त्या श्वापदावर टाकताच ती भेदरून तेथून सैरसैर पळत सुटली ! नंतर त्या पुष्पाने तो गर्भ हातात घेऊन तो जशाचा तसा व जेपला तेथे अगदी हलुवार व अचूक ठेवून, देऊन, झालेली जलम बरी केली ! व नंतर तो आला तसा परत निघून

गेला इतक्यात तिला जाग आली व ती चटकन् उठून घसली मात्र त्या विचित्र स्वप्नापासून तिच्या काळजात धडकी बसली ती जखरच !

(दिनदर्श ७-२-५३)

कुसरे दिवशी सकाळी हा स्वप्नातला मजदूर तिने आपल्या पतीस कळविला तो ऐकून धेतल्यावर पौष्पस्थाने दोनप्रहरी स्वप्न सांगणाऱ्या पडितास बोलावून आणून त्यास रात्रीचे स्वप्न सांगितले आणि त्याची फलश्रुति विचारली त्या पडितांनी एकत्र जमून त्या स्वप्नाचा सूक्ष्म निदीर्घ विचार करून अखेर पौष्पस्थास सांगितले की, स्वप्न दिसावयास जरी भयंकर आहे तरी त्याची फलश्रुति मोठी गोड आहे ! दोग्दोच्या मोठी जन्मणारे मूळ मार्गेपुढे मोठा धर्मसंस्थापक होईल ! व दुष्ट लोक त्याला छळ पाहतील ! त्याच्या प्राणावरहि उठतील ! पण त्याचे काही चालणार नाही ! व ते बाल अखेर विजयी होईल ! दुष्टाचा पराभव होऊन त्याचा लौकिक जगभर घादेल ! ! ही फलश्रुति ऐकून सर्वांना मोठा आनंद झाला, हे निराळे सांगायचा नकोच

(लाइफ अँड एथिक्स ऑफ झोरोष्टर, (अलेक्झांडर व्हन) पृ १)

दिव्य तारा चमकला !

सर्वांचा तो घसत फाल ! नटनकुसल मृत्तिसुंदरीने तिकडे तिकडे आपले नयनमनोहर असे दिव्य लावण्य सर्वत्र उघडले ! पहावे तिकडे दोळ्याला आनंददायक असा सुरम्य देखावाच देखावा ! शाडे नवपह्यानी भरपट नटनेत्री ! बेळी मलखिलात झुडून काऱ्याऱ्या भद्र लहरीनरोर मधुर

नृत्य करू लागलेल्या ! पक्षीगण झाडावर बसून विविध स्वरात वर्णमधुर वृजन करीत असलेला ! नदीनाले स्वच्छ व गार उदकाने छल्लुछल्लु वाहत असलेले ! शीतल वायु मद मद वाहत बगाला सुखवीत असलेला ! काप तो नीलवर्ण आकाशातील चादण्या रात्रीचा अपूर्व घाट ! आल्हादकर रजनीनाथाचें तें शुभ्र, घात व शीतळ चादणें आणि दिव्य कातीनिं चमकणाऱ्या त्या तारकाचा मनोहर मेळावा ! एकदरीत दिवसा काय किंवा रात्री काय, वसंतराजाच्या वैभवशाही कारकीर्दीत सर्वत्र नटलेले व खुललेले तें सृष्टि-देवतेचे नयनमनोहर प्रदर्शन पाहून स्वर्गीय आनंद क्षणभर तरी छुटण्यास मिळाला, तरी तें एक भाग्यच नव्हे काय ?

या वसंत कालातच दोग्दोला नयमास सपून दहावा लागला आणि पुढें हरागी पंचागात्रमार्गे वर्षाच्या पहिल्या म्हणजे ' फरवदीन ' महिन्यातील सहाव्या दिवशी म्हणजे ' पोरवाद ' या दिवशी सुखरूप बाळत झाली तिच्या उदरीं दिव्य पुत्ररत्न जन्मास आलें त्यावेळीं त्या घरासभोवती सुंदर प्रकाश सर्वत्र उजळून राहिला होता मुलें जन्मल्याबरोबर रडतात पण हें बाळ बाहेर येताझणीच न रडता खदखदा हसू लागलें (दिनकर्म ७-३-२) दोग्दो माजली धन्य झाली ! व धर्मभास्कर उदय पावला ! त्यादिवशी तो स्वध गावचा गाव प्रकाशमय झाला

(दिनकर्म ७-२-१६) व (शातस्परम, १३-४)

भविष्य-कथन

सामान्यतः मुलें जन्मल्याबरोबर रडतात पण हें दोग्दोचे मूल तसें न करतां हसत होतें ! शिवाय आणखी, तें जन्मलें त्यावेळीं परमर

सगळा प्रकाशच प्रकाश उजळला होता ! हा विलक्षण प्रकार पाहून त्या पौरुषस्थाला जरा चमत्कारिकच वाटले तो मनात कचरल्यासारखा होऊन, किंचित अस्वस्थ झाला त्याच पुढे करमेना मन सशयात पडले आणि बुद्धि काहीशी गागरल्यासारखी झाली उघडच आहे की असा प्रकार आतापर्यंत कोठे पाहण्यात वा ऐकण्यात आला नव्हता

तो स्वभावाने जरा मोळसर असून मात्रिकावर त्याची फार श्रद्धा होती तेव्हा हे प्रकरण काय आहे, हे त्यांना विचारून त्याच्याकडून सशयाची फोड करून घ्यावी, असे मनात ठरवून, तो मात्रिकाकडे आला हे मात्रिके लोकां म्हणजे त्यावेळी मंत्रतंत्रहि करीत व भविष्यहि सागत स्वप्नाचे अर्थ लावीत व प्रवादिकाचे गुणदोषहि पहात अशा मात्रिकात त्यावेळी त्याच्या बळगताचा 'दोरासरून' नावाचा एक मोठा प्रसिद्ध मात्रिक होता त्याच्या जवळ जाऊन, मुलाची जन्मकथा सांगून, त्याच्या जन्माची पलथुति विचारली

हा दोरासरून म्हणजे मोठा पटीचा पडित बसलेला मात्रिक व निष्णात ज्योतिषी एण मोठा धूर्त व मतलबी ! त्याला यिमाचा इशारा व बैलाचे भविष्य हे पूर्ण माहीत होते हे मूल पाहताच त्याच्या लक्षणावरून त्याला त्या भविष्याची अचूक आठवण झाली व लाडग्याला पाहून कोंकळ जसे गागरते तशी त्याची त्या मुलाकडे पाहून स्थिति झाली ! त्या बालाचे ते दिव्य तेज पाहून व चेहरा ओळखून तो मनात चमकला, चरकला व चपापला मनातल्या मनात त्याने पूर्ण जाणले की, मूल मोठे झाल्यावर ते खास आपल्या मुळावर उठणार ! सर्व सनातनी कवि व करप पडितावर होड उठविणार ! परंपरागत धर्मावर कठोर प्रहार करणार ! व जुन्या चालीरूढीवर व आचाराविचारावर प्रहार टीकांज रोखणार ! अर्थात् सनातन धर्माला लो बसून सर्वत्र अनाचार व भ्रष्टाचार माजणार ! आणि हे

भावी सकट जर टाळावयाचें तर आताच काही तरी भलेजुरे उपाय योजून, त्याची विव्हेवाट लावली पाहिजे ! त्याला जगातून नाहीसा केला पाहिजे !! असा विचार करून आपलें मनोगत बाहेर न फोडता तो पौरुषस्याला बाहेर धेऊन आला

बाहेर आल्यावर जवळपास कोणी नाही असे पाहून तो त्यास म्हणाला—पौरुषस्या ! तुसैं मूल पाहिलें आता तुला खोंखुरें सागावयाचें म्हटलें तर तें तुला कसें बाटेल कोण जाणे ! पण तुझ्या हितासाठीं स्पष्ट बोलों मला भाग आहे हें पहा, मूल सगळे तसें चागलें आहे जणु-काही नश्वरच ! पण लक्षण काही ठीक नाही ! तें तुला जप देणार नाही ! जतजसें यादत जाईल तसतशी तुझी महदशा उलटत जाईल ! तुझ्या जिवाला धक्का पोचेल ! व घराण्याचा सगळा सत्यानाश होईल ! हा असा दुष्ट्या मुलाचा जन्मगूण आहे ! मोहाला रळी पडलास तर पक्षात्ताप पावशील ! शाहणा असशील तर बेळीच सावध हो ! मग आता तुला बुद्धि होईल तसें कर ! सावध करण्याचें काम तेव्हां माझे तें मी केलें पुढील बऱ्यावाईट गोष्टीचा मालक आता तुझा नूच ! इतकें सांगून तो तेथून निघून गेला

त्या दोरासरूनच्या तोंडातून निघालेलें हें भाषण ऐकून विचारा पौरुषस्प मनातल्या मनात पार खजिज झाल्यासारखा झाला ! त्याचप्रमाणें थोडासा चपापलाही ! पण त्यावेळीं विशेष काही केलें नाही मात्र तेव्हा पासून तो चिंताकातच दिसत होता स्वास्थ्य असें त्याचें निघून गेलें !

इकडे दोरासरून जो तेथून निघाला तो सरळ आपला स्नेही व साथीदार जो बर्तेश त्याच्याजवळ आला हा बर्तेश झाला तरी तितकाच मोठा नामांकित पंडित ! प्रसिद्ध करण घराण्यातील जे काही नामांकित

पडित होते, त्यातलाच हाहि एक होय ! पण स्वभावानें मात्र तितका सरळ व सरस नव्हता ! ज्योतिष विद्येंत मात्र त्याचा हुकमी हातखंडा आणि त्याची ख्याति तशीच मोठी होती ! त्या बैलाचें भविष्य सतत त्याच्या डोळ्यापुढे असून तो काल आता अगदी नजीक आला होता हें त्यास समजून चुकलें होतें पण ते मूल कोठें जन्मतें व केव्हा जन्मतें, याची मात्र त्याला असावी तितकी नवी माहिती नव्हती तथापि ही ती वेळ आता आली आहे याची त्यास पूर्ण कल्पना होती दोरासरूनच्या तोंडून त्या मुलाची सगळी हकीकत ऐकल्यावर त्यानें मनात पक्की गाठ मारून ठेविली की हेंच ते मूल ! त्या बैलानें भविष्य वर्तविलेलें हेंच ते मूल !

आता त्या वर्तमानालाहि थोडी घास्ति बसली तो मनात चपापला ! त्याचा घाटलें की, आता आपले बारा वाजण्याचा काळ समीप आला ! ते मूल खानीनें आपला धुव्वा उडवील ! धर्माला ग्रहण लागेल व विचारात कांति होईल ! हा सर्व अनर्थ आता लवकरच घडून येईल ! ! वा सर्व अनिष्टाचें दोषळ चित्र आता त्याच्या डोळ्यापुढें चकचकीत उभें राहिलें व ते पाहून त्याच्या सर्वांगातून एक भीतीची लहर सहज उसळून गेली ! कांहीशी विचित्र स्थिति झाली त्याची ! त्या वर्तमान महापडिताची ! !

खलपुरुषांचा दुष्टावा !

पडित खरे पण स्वभावाने दुष्ट, धर्मज्ञ खरे पण अधश्चेत्या आहारी गेलले, विचारवत खरे पण स्वार्थाने लडवडलेले, असे हे कवि व करप पडित होते तशात दोरासरून व वर्तणूक ही जोडी तर अति दुष्ट, धूर्त व पाताळयंत्री ! स्वार्थावर सकात बसते असे दिसले की, वाटेल ते पाप करावयास तयार ! ते आता दोघेच दोरे बसून एकातात विचार करू लागले त्यानी त्या मुलाची मोठी धास्ति घेतली होती ते मोठे झाल्यावर आपल्या धर्मावर व लोभ्यावर अचूक झडप घातून त्याल आपणास शत्रू देऊन निर्मात्य व निर्मम करणार व आपल्या वृत्तीवर नेमका टोला मारणार याची त्यांना पक्की पत्ती पडली !

मग आता काय ! स्वस्थ राहून बसें चालेल ? हे विपरीत स्वकर्तृत्व नाहीसे केले नाही तर जगात आपल्याला अडून मिरविण्यास जागा राहणार नाही, हे भविष्यहि त्यांना बघून चुकले आता त्या मुलाची गय करणे म्हणजे रोगाला बाढ देणे होय, असा विचार करून, कोणत्या ना कोणत्या तरी उपायाने तो काटा शमय तितक्या स्वस्त करून टाकला पाहिजे, असा त्यानी झाला घातला व त्यारोखाने पुढील मसलत चालविली पौरुषरूप हा भोळसर व भाविक असल्यामुळे त्याच्या भोळसरपणाचा फायदा घेऊन त्याला नसती भीति घातून, त्या मुलाविषयी त्याचे मन कलुषित होईल हा प्रथम प्रयत्न करून, मग आपला कार्यभाग साधवा, असा त्यानी आता घाट घातला व तो त्यांना पुढे स्वस्तच साध्यहि झाला !

दोरासरूनचें भाग्य ऐकल्यापासून पुढे दिने दिने त्या पौरुषरूपाची स्थिति जरा चमत्कारिक होत चालली पुढे त्याला रहावेचना म्हणून तो पुन त्या धूर्त दोरासरूनकडे येऊन आपल्यावरील सकट कसे टाकेल व

आपली भीति कशी नाहीशी होईल, याविषयी त्याला उपाय विचारू लागला त्याची त्या मानिकावर पूर्ण निष्ठा व श्रद्धा होती तो मन्त्रतंत्र विद्येत मोठा प्रवीण असून, आपल्यावरील अरिष्ट टाळण्याचा उपाय तो पूर्ण जाणू शकतो व म्हणून या आपत्तीतून पार पाडण्यास तो समर्थ आहे, अशी त्या भोळसर बापाची दृढ भावना होती काय उपाय योजल्यास आपलें बरें होईल आणि आपत्ति टळेल, हें विचारण्यासाठी म्हणून या खेपेस तो त्याच्याकडे आला होता

त्या धूर्त दोरासरूनला हेंच पाहिजे होते त्यानें त्या बावळट बापाच्या भोळसरपणाचा फायदा घेण्याचें आणि नसती भीति धाडून त्याला अधिकच भेदराविण्याचें व भडकावण्याचें ठरवून, त्याप्रमाणें त्यानें आपली भूमिका रगविली त्या पौरुषस्पास त्यानें या खेपेस स्पष्टच सांगितलें कीं, तें मूल जगेल तर तुम्ही घडगत नाही ! आणि तें त्या भावड्या पौरुषस्पास खरेंच वाटलें ! ! कसेंहि करून त्या सकटातून आपणास मुक्त करावें, अशी त्यानें त्याची मोठ्या काकुळतेनें विनवणी केली

पौरुषस्व आपल्या कळ्यात आला आहे हें पाहून तो त्यास म्हणाला— पौरुषस्वा ! तुझे सकट मोठें आहे खरें पण तें टाळणें हें तुझ्या धैर्यावर व शहाणपणावर अवलंबून आहे तुला जीव पाहिजे असला, तुला जगावेंसें वाटत असलें, तर तुला मुलाची आशा सोडावी लागेल नव्हे सोडलीच पाहिजे ! तुम्ही दोघेहि एकाच वेळी ज्यू शकणार नाही ! दोघात कोणीतरी एक जगेल मूल जगेल—तु मरशील ! वं जगशील—मूल मरेल ! पण तुम्ही दोघेहि जगण्याचा योगायोग नाही ! तुला जीव पाहिजे असला व मरण टाळावयाचें असलें, तर मी तुला उपाय सांगेन पण प्रथम तें तुझे मूल पाहू दे मला आणि मग उपाय सांगेन तुला पुढचा

पौरपस्त्रानें ती गोष्ट मान्य करून, त्याला घरी आणून बाळ पाळण्यात निजलें होतें, तेथें नेऊन त्याला तें दाखविलें अहाहा ! किती सुंदर बाळ तें ! किती गोड ! किती गोंडस ! किती नाजूक ! किती कोमल ! किती मुल्यशय ! खरोखर सौंदर्याचा मूर्तिमत पुतळाच ! तें बाळ-तें बाळ झरोरोष्टर ! पण त्या दुष्ट दोरासरूनला तें काय होय ? तो वस तें बाळ पाहून आनंदण्यास आला नव्हता, तर त्यास मारण्यास आला होता ! माजराची पिलें पाहून बोका जसा चवताळतो व खवळतो तशी त्या दुष्टाची त्या बाळाला पाहून स्थिति झाली ! त्या मुलाला पाहून त्याची खात्री झाली की, हाच तो आपला धर्म बुडवून नवा धर्म स्थापू पाहणारा काळपुरुष ! पैलाचें भविष्य सत्यमूर्तीत आणू पाहणारा दुष्टपुरुष !

त्यानें पौरपस्त्रास काही आणण्यास म्हणून बाहेर पाठवून दिलें. बोंबो ही आत घरात काही कामात गुंतली होती जवळपास कोणी नव्हतें या संधीचा फायदा घेऊन, त्याच्या दुष्टबुद्धीनें एकदम उसळी मारली त्या आवशातच तो पाळण्यापाशीं आला बाळ पाळण्यात हातपाय नाचवीत व मधुनमधून मूठ बळवीत खेळत होतें आपापल्यातच हसत होतें ! गोड खिदळत होतें ! भोवभ रगात आलें होतें ! ते तान्हे गोंडस बाळ ! अशा त्या मुकुमार राजहसाचा तेथल्या तेथें गळा दावून त्यास चीत करावें, या दुष्ट उद्देशानें त्या दुष्टानें आपला पातकी हात त्या बाळाच्या नरडीजवळ नेला !

तो काय चमत्कार ! तो हात जेथल्या तेथेंच आखडून लाकडा प्रमाणें ताटून टणक झाला ! पुढें जाईना, मागें येईना, खाली जाईना, वर बळेना ! मुसळप्रमाणे जेथल्यातेथें ताटून राहिला ! त्या हातातील रक्तच गोठून वर्षाप्रमाणें गारेंगार झालें ! त्याची पाचावर घारण बसली ! तो गोंधळला, गडबडला, घाबरला, त्याला काही सुचेनासें झालें ! सटकन्

तेथून निघून बाहेर आला तो इतक्यात माउली बाळाजवळ आली
मूल बाचलें व दुष्टाची मसलत पसली ।।

(स्नात स्परम, १६, २३)

ही फजीति त्यानें बाहेर दुसऱ्याजवळ बोद्दून दाखविली नाहीं
मनातल्या मनातच दाबून ठेविली मात्र इतकें रों की, झालेला प्रकार
पाहून त्याचें अत करण हादरून गेलें । पण त्याची दुष्टबुद्धि काही नरमली
नाहीं उलट तिला अधिकच चेंव आला । आपला डाव अशा चमत्का
रिक रीतीनें हुकला, हें पाहून तो मनात मनस्वी खजिल झाला या
चमत्कारानें त्याची पूर्ण स्त्री झाली कीं, बैलाने वर्ताविलेलें भविष्यातील
बाळ म्हणजे तें हेंच ।।

बा गोष्टीस पुढें काही दिसत गेले नंतर तो पौष्ट्यरूप पुन
त्याच्याकडे आला व पुढील उपाय विचारू लागला तेव्हा तो साव
णाचा मोठा आय आणून त्यास म्हणाला, बाबा । ती गोष्ट पार नाजूक
आहे ती तुजकडून होईल कीं नाहीं याची मला शका वाटते पण पेंच
मात्र कठीण आहे । तुला जगावेस वाटत असल्यास मुलाची आशा सोड ।
बापाचें काळीज आम्ही जाणतो आम्ही सांगू तो उपाय तुझ्यानें करवणार
नाहीं आमच्या स्वाधीन तें मूल कर । त्याची आशा सोडूनच कर ।
म्हणजे आम्ही तुला बाचविण्याचे हरप्रयत्न करून तुला बाचवू । आणखी
हेंहि सांगतो कीं, आम्ही त्या मुलाचें बरेवाईट काहीहि करू, त्याला तुझी
सम्मति पाहिजे तसें असेल तर सांग ।

या आशाजनक माषणानें त्या बापाला जरा हायसें वाटलें आपण
जगतो या आशेनें त्याला जरा धीर आला बाप झाला म्हणून काय
झालें ? जीव कोणाला नकोसा झाला आहे ! मूल मेळें तर मरू दे ! पुन

दुसरे होईल ! पण आपण मेलो तर ! तर काय, सगळ्याच ग्रंथ आटपला ! आपला जीव गेला तर तो काय पुनः असा थोडाच मिळणार आहे ! मुलाकरता आपण मरणें हा कोठला न्याय ! असा विचार करून आपला जीव वाचविण्यासाठी मुलाच्या जिवावर पाणी सोडण्यास तो तयार झाला व तें मूल, त्याचें बरेंवाईट करण्यास त्या खाटिकाच्या स्वाधीन करण्यास त्यानें अग्रेसर आपली सम्मति दिली !

मग आता विलंब कसला ! पुन एकदा सधि साधून तो खन्मुख पौरुषस्याच्या घरी आला. बाळ पाळण्यात निजलें होतें त्याला पाहून तो परसात गेला व तेथें एका कोपण्यात अग्नि पेटविला तो चांगला पेटल्यावर बाळाजवळ येऊन इकडे तिकडे न्याहाळून पाहून पाळ्यास इच्छा उचलून घेऊन परसात अग्निजवळ आला व तो त्या बाळाला अग्नीत टाकताच चमत्कार असा झाला की अग्नि विस्तून गारेगार झाला. हा चमत्कार पाहून पुन. त्यानें तें बाळ उचलून घेऊन पाळण्यात जशाचें तसें ठेवून दिलें. व तेथून निघून गेला

दोरासरूनला आता मोठी काळजी येऊन पडली. मनुष्याचा प्रयत्न चालत नाही व अग्नीची मात्रा लागू पडत नाही, मग त्यास काळजी न पडेल तर काय होईल ! त्याचें अंतःकरण आता खालीवर होऊ लागलें व धीर खचत चालला ! त्याला आता मोठी पचार्हत येऊन पडली ! तथापि तो काही अगदीच निराश झाला नाही त्यानें केलेली दुष्टकृत्यें गुमरीतीनें केल्यामुळे पौरुषस्याच्या घरातील मडळीस कोणाच्याच ती कडून आली नव्हती मात्र त्या दुष्टनें इतका घरोरा बाढविला होता की मुलाला तो अधुनमधुन बाहेर येऊन जात असे. पुनः आणून सोडीत असे. यामुळे त्याचा कोणाला संशय आला नव्हता म्हणून त्याला कोणी दखत करीत नव्हत.

वरील गोष्टीला काही दिवस लोटल्यावर त्याने पौरुषस्पाकडून ते मूल घेऊन बाहेर गेला व गाईगुरें सध्यामाळी रानातून परत घरी येण्याच्यावेळी ते मूल त्याने भर वाटेवर ठेवून दिले ! उद्देश हा की गाईगुरें तरी भरघाव घराकडे धावत येताना, त्याला पायापाती गुडवून त्याचा वेदामेदा करतील. पण अहुरमइद्ची कृपादृष्टी सतत त्या बाळावर पारसर घालीत असता वृक्षानें तें मरणार ! नि कोण त्याला मारणार ! वरील दोन चमत्कार पाहूनहि तो शुद्धीवर आला नाही हें मान आश्चर्य ! किंवा आश्चर्य तरी कसलें ! द्वेष नि भस्तर यांनी भस्त झालेला मनुष्य केव्हाहि आघळ्याच असणार ! हा जगाचा नियमच आहे ! असो

(क्षात-स्पर्श, १६-१ व ६)

मुलाला रस्त्यावर ठेवून आपण बाजूस जाऊन उभा राहिला न राहिला तो इतक्यात दीडशें गाईं रानाचा कळप रस्त्यावरून धावतच तेथें आला. ते पाहून त्या दुष्टाला थोडेंसे बरेहि वाटलें आता मूल खचीत मरणार, या आशेने तो मनात हुरळून गेला. पण पण काय ! तेथें चमत्कार असा झाला की, त्या बाळाजवळ येताच पुढें धावत येणारी एक गाय चटकन् तेथें थावून, तिने त्याला आपल्या पोटापाती घेतलें ! आणि आपले चारहि पाय त्याला इजा न करता त्याच्या चारहि बाजूस रोटून, ती तेथें धट्ट उभी राहिली ! तो गाईचा सवध कळप बाळास इजा न करता सरळ बाजूरावून तेथून पुढें निघून गेला ! आणि बाळ सुरक्षित वाचलें !! नंतर त्याने ते बाळ उचलून घरी आणून पोंचविले

(क्षात स्पर्श-१६, ५)

याहि गोष्टीला काही दिवस लोटले पण त्या दोरासरूनचे मन त्याला स्वस्थ बसू देईना. पुनः त्याच्या मनानें उचल खाल्ती व पुनः तिलाच एक प्रयोग चवथ्यादा करून पाहिला या खेपेस गाई ऐवजी

घोड्याचा प्रयोग होता तो. घोडे हिंडण्याभिरण्याचा रस्त्यावर बाळ नेऊन ठेवले. पण तोहि प्रयोग दुर्दैवाने फसला. गायीप्रमाणेच त्या घोड्यानी कमाई केली. एक घोडा त्या मुलाला पोटाखाली घेऊन उभा राहिला व बाकीचे घोडे आजूबाजूला होऊन सरळ पुढे निघून गेले. त्या बाळाच्या बैसाळ्याहि धक्का लागला नाही ! ' देव तारी त्यास कोण मारी ' अशातला प्रकार झाला तो !

(सात स्वरम १६-६)

आता मात्र दुष्ट दोरासरूनची स्थिति मोठी चमत्कारिक झाली ! जवळ जवळ त्याचें अवसानच एतलें ! आता तो फार पावराळा ! सहजच आहे, एक नव्हे, दोन नव्हे, खसखशीत चार प्रयत्न करून पाहिले. पण एकालाहि यश नाही ! याचा अर्थ काय ! हात धजत नाही, अग्नि जाळीत नाही, गारें तुडवीत नाहीत व घोडे शिवत नाहीत ! मग याचा अर्थ काय ! त्या बैलाच्या भविष्याप्रमाणें तो रसास देवाचा प्रेषित असावा, याबद्दल आता त्याची पक्की खात्री होऊन चुकली.

तो आता आपल्या सोबत्यास-म्हणजे बर्तदशास जाऊन भेटला व त्याला सर्व हकीकत सांगून पुढे काय याबिषयी त्याचा त्यानें सहा विचारला. त्या बर्तदशासहि हा सगळा प्रकार ऐकून मोठे आश्चर्य पाटले. तोहि मनात कचकळाच ! शेवटी दोघानी मिळून असे ठरविलें की आता शेवटचा प्रयत्न म्हणून त्याला लाडग्याच्या तोंडी नेऊन देऊन टाकायचें ! तो प्रयत्न यशस्वी होणे करता लाडग्याला राग व नेव यावा, म्हणून त्यांची पिलें माहून बाळ झोरोष्टरला तेथे अर्धे निजून समोवरी तीं मारलेली पिलें पसहून ठेवण्यात आली. अशाने तरी विलाच्या माता चवताळून त्या बाळाला पाडकाडून लाऊन टाकतील.

याप्रमाणें व्यवस्था केल्यावर पुढें घोड्याच पेळानें त्या मिलाच्या आया तेथें आल्या व आपलीं पिलें म्हणून पडलेलीं पाहून त्या बाळावर सतापून व चवताळून झडप घालणार तो इतक्यांत त्याने पाय जमीनीत रुन बसले ! पुढे जाता येईना व मार्गे वळता येईना ! त्यातल्या त्यात गम्मत ही की पुढें भग्नभरणे त्या लाडक्या निष्पाय होऊन परत गेल्यावर एक शेळी तेथे येऊन त्या राळास दूध पाजित उभी होती ! पुढें तें बाळ रानात आईबापांना सुरक्षित माण्डलें !

(दिनदर्द, ७ ३ ते १९) (ज्ञात स्मरण १६-८)

याप्रमाणें क्षोरोटर हा अमदी लहान असतानाच त्याला जगातून नारींसा करण्याचे चारले चार पाच प्रयत्न करण्यात आले पण ते सर्वांहि एकजात फसले ! या दोरासरूनचा छळ पाहून आम्हा भारतीयाना हिरण्य-कशिपु आणि बाळ प्रव्हाद याची आठवण होत नाही काय ! हा दोरासरून म्हणजे इराणातला हिरण्यकशिपुचा अवतारच म्हटले तरी चालेल कृष्णस मारु पाहणारा कस—किंवा बाळ येथुला मारु पाहणारा पापी हेरोद म्हटले तरी चालेल ! असो

पुढें असा चमत्कार झाला की, बाळ जसें जतें पुढें वाढत चाललें तसें तसें पौढ्यस्थाचे अहित न होता उलट दिवसे दिवस त्याचें कल्याणच होत चालले ! आणि त्यामानाने दोरासरूनचे भविष्य लटकें पडत चाललें ! बाळ क्षोरोटरची ती चिमुकली सुंदर हसरी मूर्ति पाहून पौढ्यस्थाचें अंत करण निवळत चालले व तेथे राहत्या पुनवात्सल्याचा जोमदार अकुर पुटला ! तो आता त्याच्यावर प्रेम वर लागला, त्याला जिवामाद जपू लागला व त्याची रात्रदिवस काळजी घेऊ लागला ! त्याने आता त्या दुष्ट दोरासरूनचा नाद सोडून दिला, हें सांगण्यानें कारणच नाही !

तट्टण विस्तास्प

हरागात अगदी पूर्वेस पूर्वी व्यामिटरिया नावाचा एक देश होता. तेथें कवि घराण्यातला लोहरस्प नावाचा राजा त्याकाळीं-क्षणजे या चरित्र ग्रंथाच्या इतिहासकाळीं बसला येथें राज्य करीत होता. तो मोठा शूर व उदार राजा असून, जवळ जवळ त्याची कारकीर्द एकशेवीस वर्षांची होती असा इतिहासाचा दाखला आहे. बसला राजधानी त्यानेंच बसवून ती मोठ्या वैभवास व नावलौकिकास आगली. त्याला विस्तास्प व क्षरीर असे दोन मुलगे असून, त्यात विस्तास्प हा बडीत होता. तो मोठा शूर, घाइफी व विद्वान असून, भर साण्यात आला होता. बाप क्षातारा-क्षणजे जवळ जवळ शंभरी उलटलेला-असल्यामुळे ती थकला भागला होता, हें जरी खरें असलें तरी राज्यकारभाराची हाव व होठ मात्र त्याची त्यामानानें काहीं कमी झाली नव्हती. ' जीवनाया घनायाच जीर्मतोऽपिनजीर्मते ' ही सुभाषितोक्ति खोटी कशी होणार ! ज्याला त्याला सपत्नीची व अधिकाराची होस व लाल्या असणारच आणि तो सामान्य मनुष्याचा स्वाभाविक धर्मच आहे !

तट्टण विस्तास्पाला काय वाटलें कोण जाणें, त्यानें एके दिवशीं बापाजवळ जाऊन आपणास गादीवर बसविण्याची गोष्ट काढली. पण त्या क्षातार्या लोहरस्पानें त्यास सरळ उत्तर न देता अळटळची भाषा वापरली. ती त्या मानी व नवरस्ताच्या जवान तट्टणाला दचली व मानवली नाहीं. झणून तो रागासागानें घरातून बाहेर पडला आणि सरळ त्यानें हिंदुस्थानची वाट धरली. पण मधेंच त्याला काय वाटलें कोण जाणें, तो नाद सोडून देऊन तो पश्चिमेकडे रूम शहराकडे बळला. वाटेंत त्याला एक हय्यशोई नावाचा गृहस्थ भेटला. त्याच्या मदतीनें त्यानें अखेर तें रूम शहर गाठले.

तेथें तो सुरक्षित जाऊन पोचला. पण पुढें काय ? दोनप्रहरची वाट काय ? येथें काही तो युवराज नव्हता ! चक्र कोरा करकरीत नवखा व परका मनुष्य ! कोण त्याला ओळखणार व कोण सरवराई करणार ! आता आली की पंचाईत ! भीक मागावी तर तें कसे जमणार व रुचणार ! हाडापेराचा पक्का राजबिड्डा मग अत्रूनें तेथें दिवस कसे काढायचे ? अखेर त्यानें लेखकाचा-पेशा पत्करून त्यावर चरितार्थ चालवावा असें मनात ठरवून, नोकरी करता फिरत फिरत तो राजाच्या कचेरीत आला. पण तेथें लेखकाची जागा त्यावेळी खाली नसल्यामुळे त्याला तेथून बाहेर पडावें लागलें ! हा बेत त्याचा पसला. त्यानवर्तीत निराश झाल्यावर, तो घोड्यावर बसणारा खदा स्वार असल्यामुळे राजाच्या पागेंत जाऊन पागे-दाराची भेट घेतली. पण दुर्दैवानें तेथेहि त्याची सोय लागली नाही ! नंतर तो साडणीस्वाराकडे गेला, तेथेहि निराशाच झाली. मग तो लोहाराकडे आला पण दुर्दैव हात धुऊन त्याच्या मागे लागलें होतें की काय कोण जाणें, तेथेहि थारा मिळाला नाही !

आता पुढें ? जावें कोठें व करावें काय याचा मनात विचार करीत करीत वाटेवरून चालला असता एक शेतकरी त्यास भेटला त्याच्या जवळ आपली त्या शहरातील नोकरीची हकीकत सांगून निष्पाय धणून काहीं दिवस आश्रय देण्याची गोष्ट वाढली व त्या सज्जन शेतकऱ्यानें त्याच्या विनंतीस मान देऊन, आपल्या घरीं त्यास आश्रय दिला. अशापरीनें राजवाड्यात राहणाऱ्या त्या राजपुत्रावर रुम येथें एका शेतकऱ्याच्या शोंपडीत राहण्याचा प्रसंग आला.

या सुमारास रुमच्या केसरची ' कताथुन ' नावाची ज्येष्ठ मुलगी उपर झाली असून तिचें स्वयंवर पद्धतीनें लग्न लावून देण्यानें ठरवून, त्याप्रमाणें केसरनें आपल्या राज्यातील मोठमोठे घरांदाज व विद्वान तक्षणाचे

एक सम्मेलन भरवून, त्यात कोणाला तरी एकाला पसंत करण्याचें त्याने आपल्या मुलीला सांगितले. तेव्हा ती आपल्या दातीना बरोबर येऊन त्या सभेंत येऊन एकेकाकडे नजर फिरवीत फिरवीत सर्व सभेंत फिरली. पण मौज ही की एकहि तरुण तिच्या पर्यंतच उतरला नाही ! नंतर आत जाऊन तिने बापास ही हकीकत सांगितली. बापास आश्चर्य वाटलें, पण तो काही बोलला नाही.

या गोष्टीला काही दिवस लोटल्यानंतर पुनः त्याने तसेंच दुसरें आगखी एक सम्मेलन भरविलें. मात्र या वेळेस परक इतरांच होता की, त्या सम्मेलनातील तरुण भीमंत घराण्यातील नव्हत, फक्त मध्यमवर्गीयातले होतें. सम्मेलन भरल्यावर केसरने आपल्या मुलीस बोलावून पाहिल्याप्रमाणें त्यातील कोणास तरी पसंत करायलास सांगितलें तेव्हा ती त्या सभेवून फिरत फिरत एका तरुणाजवळ येऊन, त्याच्या दोऱ्यावर तिने आपल्या हातातील मुगुट ठेविला ! अर्थात् तिने त्यास पसंत केलें ! हा तरुण तसा म्हणजे मोठा देणगा व अत्यंत तेजस्वी होता त्याच्या सारखा सुंदर व पाणीदार तरुण त्या दोन्ही सम्मेलनात दुसरा कोणी दिसला नाही. पण खेदाची गोष्ट इतकीच की, तो जनसामान्यातला होता. राजानें त्याकडे पाहिलें व मुलीची निवड त्यास शहाणपणाचीहि वाटली. पण तो धरंदाज व भीमत कुलातला नव्हत्यामुळें ती निवड त्यास तितकी रुचली नाही- किती शालें तरी सामान्य माणूस ! तो राजघराण्याला शोभणार कसा ? पण आता काय करता येण्याजोगें होतें ? शब्द गेला होता म्हणून निष्काषानें त्याला जामात करून घेवें माग पडलें पण लग्न झाल्यावर मुलीला बखालकार, व इतर चीजवस्त न देता सडीच तिला त्याच्याबरोबर पाठवून दिली. या तरुणानें आपलें नांव लावेळी 'फरूकशाह' असे सांगितलें.

फरुकझाद आपल्या नवपत्नीला बरोबर घेऊन आपल्या आश्रय-
दात्याच्या घरी आल्यावर त्या आश्रयदात्याला ते नवे जोडपे पाहून आनंद
झाला व त्यांना स्वतःच राहण्यासाठी एक निराळे घर बांधून देऊन तेथे
ससार घाटण्याची त्याने सोय करून दिली. अर्थात् ते नवे जोडपे आपला
नवा ससार घाटून मुखाने नादू लागले. आता हा फरुकझाद कोण
याविषयी वाचकास धुचकळ्यात न ठेवता तो चल्चचा युवराज विस्तारूप
होय असे एकदमच सांगून हे प्रकरण आटोपते येतो.

(शाहानामा (अलेक्झांडर कृत) पृ २८०)

बालपण व शिक्षण

मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात म्हणतात, ते काही खोटे नाही
जे मोठे लोक असतात, त्यांच्या भावी मोठेपणाची—विभूतिमत्त्वाची—
पूर्वचिन्हे बालवयातच दिसू लागतात, अशी इतिहासाची साक्ष आहे,
उदाहरणार्थ, भगवान गौतमबुद्ध, भगवान श्रीकृष्ण, प्रभु येशु ख्रिस्त,
महात्मा शरीरोष्टर इत्यादि मानववशात जे सत्पराणीय अवतारी महात्मे होऊन
गेले, त्यांच्या भावी पौरुषत्वाची दिव्य छटा त्यांच्या बालवयातच उमटलेली
दिसून येत होती, ही गोष्ट प्राचीन अयात स्पष्ट नमूद करून ठेवण्यात आली
आहे, ही गोष्ट इतिहासशास काही अपरिचित नाही

पार लागू वशाला ? प्रस्तुतचे आमचे चरित्र—नायकच पहा,
रत्नानपणामाखूनच त्यांच्या भावी मोठे पणाचे प्रतिबिंब त्यांच्या आचार
विचारात टळवपणें उमटलेलें स्पष्ट दिसत होतें आठवदा वर्षांचा असतानाच

त्याच्या मायालुपणाची व उदार वृत्तीची मधुर छटा त्याच्या मोहक चेहऱ्यावर व बालवर्तनावर चांगली उठून दिसत होती. जे जे ह्मणून त्याच्याजवळ येत व त्याच्याशी बोलत, ते ते त्याच्या अर्थगर्भ गोड भाषणाने व प्रेमळ वर्तनाने मुग्ध होऊन त्याचे मोठे कौतुक करित. अन् का नाही करणार ! होतेंच त्याचे वर्तन तसे गोड !

त्याचा मायालुपणा व दयालुपणा खरोखर मोठा वाजाणव्यासारखा होता. जेवताना एखादे माजर जवळ आले, तर त्याला प्रेमाने 'माउ माउ' करून हाक मारून आपले भरलेले ताटाचे ताट तो त्याच्यापुढे ठारी। खात असताना कुत्रा दिसला तर त्याला 'च्यू च्यू' करून हाक मारून आपल्या हातातील खाद्य त्याच्या पुढे धरून त्याला खाऊ घाली। दारावरून गाय गेली तर परसात धापत जाऊन चारा आणून तिच्या तोंडात देई। बाहेर कोणी भिकारी दिसला, तर त्याला हाक मारून, घरातून भिक्षा आणून घाली। इतका दयालु, इतका कन्यालु, इतका मायालु होता तो ! तो घाळ शोरोधर ! काय जवळ असेल नसेल, ते सर्व मुस्या जनावरांना व गोरगारिषांना नोक्या हौसेने व प्रेमाने देऊन टाकून त्यात मोठा आनंद मानी। घरानील माणस काय म्हणतील याचा विचारच नव्हता त्याला। दुसऱ्याची गरीबी-दैन्य-दारिद्र्य-पाहून त्याचे अत करण कळवळत असे त्या तेवऱ्या लहान बयातच। गरीब हसताना पाहून त्याच्या अत करणात आनंदाच्या शुद्धगुल्या होत व त्याचे दुर पाहून तो पार कधी होई। जसजसा तो वाढत चालला तसतशी त्याची दयार्द्रवृत्ति, मायालुपणा, परोपकारबुद्धि वाढतच गेली। हा त्याचा बालवयातील गोड, उदार व उमदा स्वभाव पाहून घरातीलच नव्हे तर शेजारीपाजारी व येवारेजागारे देखील त्या बालमूर्तीवर नेहइ सुप्र असत, यात नवल ते काय !

तो सात आठ वर्षांचा झाला तेव्हा त्याच्या चापानें त्याच्या शिक्षणासाठीं म्हणून 'धुरशिन कुरुश' नावाचा एक चांगला विद्वान व अनुभवी शिक्षक ठेवला तो विद्वान होता खरा. पण त्याची विद्या म्हणजे सनातन पद्धतीची अर्थात् पोषटी वळणाची व ठराविक उद्याची ! तत्कालीन पद्धतीच्यामाहेर डोक्यावयाचेंच नाहीं ! पण झोरो-एर म्हणजे जसा बुद्धिमान तसाच स्वतः विचाराचा विद्यार्थी ! तो एक पाठी असल्यामुळें याज्ञवल्क्याप्रमाणें त्याचें शिक्षण वासुगतीनें प्रगत होत चाललें गुरुजीच्या तोडातून पाठ बाहेर पडायचाच अवकाश, बसलाच जाऊन सरळ बुद्धीत ! पुनः सांगण्याचा गुरुजीला तसदी पडतच नसे ! आणि एरुदा जाऊन बुद्धीत ठसून बसलेली विद्या कधींकाळीं विस्मरण पावली याचें नाव नको !

अर्थात् बुद्धीत जें काय जाऊन शिरलें व रुजलें तें जणु काहीं धत्रेलोच ! या त्याच्या तीक्ष्ण व कुशाग्र बुद्धीमुळें व प्रसर-प्रवृत्ति व स्मरणशक्तीमुळें अल्प अवकाशातच गुरुजीची विद्या-शिंदोरी सगळी संपून खलास झाली ! पुढें पुढें तो झोरोएर आपल्या चिकित्सक बुद्धीनें गवेनवे प्रश्न टाकून, तो गुरुजीला पदोपदीं अडवू लागला आणि त्याची समजूत करताकरता त्या गुरुजीच्या नाकी नव येत ! तो बारा तेरा वर्षांचा झाला न झाला तो त्या गुरुजीचे होतें नव्हतें सर्व ज्ञान भांडार संपून ठणठणपाळें झालें ! असो

या पृथ्वीतलावर सत्स्मरणीय अशा ज्या काही महान् विभूति चमकून गेल्या, त्याचें लोकोत्तर चरित्र खरोखर अद्भुतरम्य असेंच असल्याचें कोठे झाले तरी आढळून येतें सामान्य मनुष्याची गोष्ट त्यांना रिल्लूळ लागू पडत नाहीं त्याची जन्मजात दृष्टिच निराळी ! विचार निराळे ! आणि

यर्नहि पण निराळेंच ! थोडक्यात त्यानें मगटेंच काही निराळें ! त्याचा आचार विचार सगळा जगविश्रुत व सामान्य बुद्धीला अगम्य असता असता आपल्या विठ्ठल बुद्धिवैभवानें व विविध आचरणांनं सामान्य जनतेला दिपवून, लोकाना जगजनक जगदीश्वराची कल्पना व ओळख अचूक करून देणारे हे चालते बोलत प्रत्यक्ष भूदेवच होत !! अंशान-महासागरातें जणु काही दीपस्तम्भ का दगडाना !

चार स्तर यत्रो प्रस्तुत ग्रंथाचा चरित्रनायक याचेंच उदाहरण आमच्या धिवाचाची सत्यता पटाक्षिप्यात पुरेसे आहे वेंचळ लहान वयातच-पक्त वारानेरा यत्रांचा असतानाच त्यानें दातविर्कली स्वतन्त्रविचाराची व निर्भयवृत्तीची अपूर्ण जुगळ त्याच्या भावीश्वरपणाची स्पष्ट साक्ष देण्यास पूर्ण समर्थ आहे तो चौदाव्या यत्रांचा असेल नवेल तेवज्याच्या लहान वयातच एका प्रसंग घडला तो येथें सांगितल्यास थोर महात्मे लहानपणाचि ससे चमकदार असतात, हें कोणालाहि सहज समजून येणार आहे

तो प्रसंग म्हणजे असा —होरोद्वरचा बाप पौषपक्ष हा सनातन वृत्तीचा एक भोळा भाविक होता असें मागे सांगण्यात आलेंच आहे त्याच्या त्या भोळसरपणात व भाविवृत्तीत अग्रापवावेतो काहीच परक झालेला नव्हता त्याची भूर्तिपूजेवर पूर्ण श्रद्धा असून शिवाय आणखी मंत्रतंत्र, जादूटोणा, भूतपिशाच या गोष्टींवरहि त्याचा विश्वास होता व म्हणून त्या विषयेचे जे विध्वस्त पंडित त्याच्यावरहि मरीव निघा होती हें निराळें सांगणें नकोच

एकदा त्यानें आपल्या परीं एक मोठी समाराधना करून, त्यात मोठमोठ्या पंडिताना व साधिकांना भोजनास आमंत्रण दिलें त्याप्रसंगीं त्याचे आसइष्ट, स्नेहीस्वस्ती व शेजारीपाजारी यासहि आमंत्रण होतें-भोजनसमारंभ आटपल्यावर सत्कालीन पद्धतीप्रमाणें मंत्रविद्येचे काही ^{मंत्र}

दार प्रयोग करून मंडळीची क्षणभर करमणूक व मनरंजन करण्यास मंत्रविद्याविशारद अशा चतुर्विंश या कल्प पंडिताला त्याने विनंती केली. व त्या पंडिताने ती मान्य करून आपले मंत्रकीशत्य त्या मंडळीपुढे दाखवून त्यांना आश्चर्यचकित करून सोडण्याचे ठरविले व त्याप्रमाणे तो कामास लागला. सर्व मंडळी दिवाणखान्यांत येऊन बसली व प्रयोगास प्रारंभ झाला.

इतक्यांत झोरोष्टरास बापाने ती गम्मत व तो चमत्कार पहावयास म्हणून घोलावल्यावरून तो तेथे आला. व तेथे आल्यावर त्याने तो सर्व प्रकार पाहून तोंड आवट करून पित्याला उद्देशून त्या समेत म्हणाला—
 पिताजी ! आपण हे काय करीत आहा ! या असल्या मायावी मांत्रिक विद्येला आपण महत्त्व व आश्रय द्यावा हे मला खरोखर कसेसेच दिसते ! असल्या गोष्टी मला पसंत नाहीत ! या विद्येपासून कधी कोणाचे कल्याण झाले आहे काय ? नीतीला उजाळा मिळाला आहे काय ? सत्यज्ञान होण्याची आशा आहे काय ? सदाचारास बळण लागण्याचा संभव आहे काय ? सांगा पिताजी ! यांत एक तरी गोष्ट साधण्याची आशा आहे काय ! मग या अशा बेगडी चमत्काराचा काय उपयोग ! जनहित व जनसुख साधण्याचे हे असले खरे उपाय नव्हेत ! तसे म्हटले तर सद्बिचार व सदाचरण हेच सद्धर्माने भंगल राजमार्ग होत ! अशा गोष्टी करण्याचे सोडून देऊन, या लबाड मांत्रिकांचे दांभिक मार्ग व चेटकी विद्या यांना नसते महत्त्व देऊन, अश लोकांना आडमार्गावर नेण्यास मदत करणे हे माझ्यामते महत्वातकच आहे ! त्या विद्येचा मी सर्वथैव निषेध करतो. हा चतुर्विंश म्हणजे माझ्या मते महापापीच आहे ! व त्याचे प्रयोग हे नरकाचे साधन आहे ! त्या मांत्रिकांचा मी निषेध करतो. पिताजी ! मी सत्पुरुषाला मानतो ! गरीबाला मानतो ! पण अशा दुष्ट व दांभिक

लोकाचा मान मी सर्वथैव निषेधच करतो व करणार !! या त्याच्या निर्भीड व संदेतोड भाषणानें ती समा सगळी विस्मयचकित होऊन क्षणभर शरमेनें पिजून गेल्यासारखी झाली !

त्या लहान पोरानें त्या वयोवृद्ध मडळींत केलेले हें निंदाप्रचुर तिसट पण सत्य व स्पष्ट भाषण ऐकून, त्या वर्तमानाच्या काळजाला गिरच्या सोंगल्यासारखें झालें ! तो मनात पार शरमला, खवळला नि तडफडला ! एवढेचें पोर तें काय आणि तें बापाची सभेत हुनेरी घेंतें व आपला पागउतारा करतें, म्हणजे काय ! हा वर्तमान म्हणजे काही लहानसहान प्रस्य नव्हतें ! देशातील ख्यातनाम मन्त्रविशारद ! तत्त्वच मोठा महामहोपाध्याय ! मन्त्रविद्या व तत्रविद्या दोहीतहि सारत्याच निष्ठात ! पट्टीचा पंडित व सरस्वतीचा कडमणि ! आपल्या पाडित्यावर व इश्टीवर त्यानें उडविलेले हे शिंतोडे मौढ्या थोरल्या पंडितालाहि उडविता आले नसते ! पण करणार काय ! त्याला मनस्वी राग आला त्या भाषणानें त्याला चागलें डिवचल्यासारखें झालें ! त्याचा पारा चढला व त्या भरात त्यानें त्यास चागलें हासडून टाकलें

तेव्हा तो होरोष्टर शांत व गमीरपणे त्याज म्हणाला — पंडितजी ! तुमचा राग अनाढायी आहे ! धर्माच्या नावासाठी तुमचे हे चाललेले अमगळ चाळे व बेगडी मार्ग व ठराविक ठराचे पदीव पाडित्य हें जनहितास सर्वथैव निरूपयोगी आहे ! वखिच घमाच्या नावाने मी त्याचा सर्वथैव धिकार करतो ! मला तुमचें पोपटी पाडित्य व मन्त्रविद्या बिल्कूल पसत नाहीत ! अगता तुम्ही जीम विटाळून मला जो दोष दिलात त्याला मी मुळीच पात्र नाही ! उलट तो अदेर तुम्हालाच शोभतो ! त्या पासून माझे काही एक वाकडे न होता उलट तुमचा लौकिक मात्र धसरला !

जें सत्य तेंच मी बोललो व बोद्धून दाखवितो, परमेश्वर मृपेने तुम्हाला त्याची लवकरच प्रचीति येईल ! असें म्हणून तो तेथून निघून चालता झाला

(दिनकर्द, ७-३-२२ ते ४३)

विश्तास्पाची करामत !

हम शहरात विश्तास्प हा त्यावेळी 'फरखशाद' या नावानें ओळखला जात असला, तरी आता आपणास त्याचा विश्तास्प या नावानें उल्लेख करण्यास काय हरकत आहे ! म्हणून आम्ही त्याचा या प्रकरणात त्याच नावानें उल्लेख करतो कारण या प्रथात पुढें विश्तास्प हेंच नाव अधिक यळणाचें आहे लग्न झाल्यावर विश्तास्प हा नोकराच्या भानगडीत न पडता स्वतंत्र शिकार करून त्यावर आपण रोजगार चालवू लागला

अर्थात् तो उत्तम शिकारी असल्यामुळें त्याची त्याविषयी हमशहरात खूबकरच फार मोठी प्रसिद्धि झाली पुढें एक मनुष्य येउन आपल्या रानात एक लाडगा फार माचणू असून, तो आपणास फार घास देत आहे, करिता कृपाकरून आपल्यापरोवर येउन त्यास ठार मारून आपला जाच चुकवावा अशी त्यास विनंति करू लागला विश्तास्प हा मनाचा उदार व दयाळु असल्यामुळें त्यानें त्या मनुष्याची विनंति मान्य केली व त्याच्यापरोवर जाऊन त्या माजलेल्या मस्त लाडग्यास मोठ्या शिताफीनें पाहिल्याच सपान्यास ठार मारलें व त्या मनुष्याचा जाच चुकविला ! या औदार्यानें तर त्याची शहरात फारच पाहवा झाली

या लाडग्याच्या मागे घोडाटा इतिहास होता तो असा:- ज्याच्या-करता विद्वतास्पानें तो लाडगा मारला होता, त्याचें नाव **मिरीन** असें होते. या **मिरीन**नें केसरजवळ जाऊन त्याच्या दुसऱ्या मुलीची मागणी केली होती. तेव्हा केसरनें त्यास **फारुकून** रानातील धुमाकूळ घालणाऱ्या लाडग्याला मारून आणल्यास आपण त्याची इच्छा पूर्ण करू असें सांगितलें होतें. त्याप्रमाणें त्यानें विद्वतास्पाचें सहाय्य घेऊन तें कार्य पार पाडलें. नंतर केसरजवळ जाऊन त्याला त्या लाडग्याचें कातडे दाखवून खात्री करून देऊन राजकन्येची मागणी केली, य केसरनें वचन दिल्याप्रमाणें आपल्या दुसऱ्या मुलीचें त्याच्याशी लग्न करून दिलें !

यानंतर पुढें काही दिवसांनी **अहरेन** याच्या विनतीवरून सकिला डोंगरातील (dragon) सप्त सर्प मारून त्या उदार विद्वतास्पानें त्याचेंहि कल्याण केलें. कल्याण केलें असें दाटलें याचें कारण पुढें त्या अहरेननें तो डोंगरातील (dragon) सप्त सर्प आपण मारला असें सांगून केसरची तिसरी मुलगी उपटली !

हें घडल्यावर पुढें एक प्रसंग असा आला कीं केसरनें मर्दानी खेळाचे सामने, शर्यती, रेल वगैरे करविण्याचें ठरवून त्याप्रमाणें देशातील सर्व प्रसिद्ध प्रसिद्ध खेळाडूना व कलाविज्ञाना त्यात भाग घेऊन कार्यक्रम यशस्वी करण्याची विनंति केली. त्याप्रमाणे देशातील सर्व नामांकित खेळाडू रूम शहरात जमले. त्यात विद्वतास्पानेंहि भाग घेतला होता. त्या सर्व सामन्यात व खेळात त्यानें आपले क्रीडापटुत्व व शस्त्रास्त्र नैपुण्य दाखवून सर्वांत उच्चांक मिळविला. त्याची चमक व क्रीडापटुत्व पाहून केसरला मारी आनंद झाला. य आपल्या राज्यातील सर्व लोकाना त्याचा हुकुम पाळण्याची आज्ञा केली. केसर त्याला **फरकझाद** या नावानेंच ओळखत होता. त्याची खरी हकीकत त्यास अजून माहीत नव्हती

पुढें लवकरच त्याने केसरच्या 'एल्यास' यास खडणी देण्यास लिहून, तसें न केल्यास त्यावर फरुकझाद यास त्यास पकडून आणण्याची धमकी दिली. पण एल्यासनें तसें करण्यास नाकारल्यापसून केसरनें ती वसूल करण्याच्या कामगिरीवर फरुकझादची नेमणूक करून, त्याकडे पाठवून दिले. दोघांची चकमक सुरून त्यात एल्यासचा पराभव करून त्याला पकडून त्यानें केसरपुढें हजर केलें. ही कामगिरी चौरस मजावल्यामुळें केसरला भारी आनंद झाला व एक मोठा दरबार भरवून त्यात त्याचा त्यानें घागला गौरव केला. या विजयानें व गौरवानें फरुकझादची कीर्ती सर्वत्र पसरली.

पुढें केसरनें इरागला लोहररुपास खडणी देण्याविषयी पत्र लिहीलें व तें आपल्या सरदाराकडून बल्ल येथें पाठविलें व तसें करण्यास चुकल्यास फरुकझादशी गाठ आहे अशी त्यास धमकी दिली. या दरम्यान फरुकझादची कीर्ती तेथें जाऊन पोचली होती, शिवाय त्या सरदारानेंहि त्याची तेथील दरबारात पार तारीफ केली होती. तेव्हा हा फरुकझाद आहे तरी कोण याविषयी प्रत्यक्ष माहिती घेऊन येण्याविषयी झरीरला समकडे पाठविण्यात आलें. झरीर त्याप्रमाणें काहीं सरदार बरोबर घेऊन सम येथें आला व केसरच्या दरबारात या फरुकझादची भेट घेतली.

त्याला पाहताच झरीरला आपल्या भावाची ओळख पटली. पण तो तेथें काहीं बोळला नाहीं. मात्र इतकेंच तो म्हणाला की लोहररुप खडणी देऊ इच्छित नाहीं. आणि प्रसंग पडल्यास आलेल्या आपत्तीला तोंड देण्यास तो तयार आहे. या भाषणाने केसरला राग आला. पण त्यावेळीं तो झरीर हा चकील या नात्यानें आला असल्यामुळें त्याचा अपमान जगार झाला न करता त्याला केसरनें तसेंच परत जाऊ दिलें.

हरीर तेथून निघून गेल्यावर फडकसादनें इराणच्या राजाचें अखेर क्षणें तरी काय आहे हें पुनः एकदा नीट समजून घेऊन येण्यासाठी त्याच्या मकीलाकडे जाण्याची वेसरकडून परवानगी घेऊन तो हरीराच्या मुकामात आला. तेथें आल्यावर हरीरानें त्याचें मोठ्या प्रेमानें स्वागत करून, त्यास कडकडून आलिंगन दिलें. त्यावेळी त्या बंधुदयास जो आनंद झाला तो सांगून पुरपत नाहीं.

नंतर फडकसादनें तेथें बसूनच वेसरपास पत्र लिहून लोहूरस्पाचा मकील आपल्याशी सल्लोखाचा सह करण्यास तयार आहे, तर आपण इकडे निघून यावें असें कळविलें. त्याप्रमाणें वेसर तेथें आला. व तेथें आल्यावर फडकसाद हा कोण, ही खरी इकीकत त्यास कळविण्यांत आली. तेव्हां फडकसाद हा सामान्य माणूस नवून लोहूरस्पाचा शुबराज विद्वत्तास्प हा आहे असें त्यास समजून घेऊन त्यास आनंदास्वरूप पाठलें. नंतर त्याने आपली मुलगी जी कतापून शिला व जामाताला यस्त्रालंकार व इतर मौल्यवान् वस्तु नजर करून त्याचा मोठा गौरव केला.

पुढें हरीराच्या विनंतीवरून विद्वत्तास्प हा त्याच्या बरोबर सह-कुटुंब बसवतां दे निघाला. लोहूरस्पानें त्याचे शहरात स्वागत करून आपली माद्री त्यास मोठ्या आनंदानें सोडून दिली ! आणि असा हा विद्वत्तास्पच्या स्वभ्रात्या शेवट गोड झाला ! अर्थात् मुराजाचा आता राजा विद्वत्तास्प झाला ! (शहनामा (अलेक्झांडर इत) P. 281)

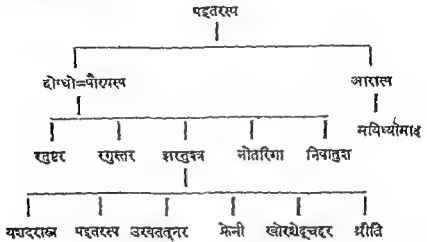
झोरघरचें ओझरत कुलवृत्त

भरतखंडात जशी गंगा, प्यालस्टाइनमध्यें जशी जार्दन, तशीच इराणात दरेज नदी होय. या नद्याचें पावित्र्य व महात्म्य त्या त्या देशातील धर्मांत पार मोठें आहे. तेथील लोक त्या नद्याचें, पवित्र नाव मोठ्या आवडीने व भक्तिभावानें घेत असतात. कारण तसाच महत्वाचा सस्मरणीय इतिहास त्याच्या मार्गे निगडित झालेला आहे.

इराणात पश्चिमेकडे भिडिया देश असून, त्याच्या पश्चिमेस आशर-बज्जान नावाचा एक प्रसिद्ध देश होता तो अह्यनवपजचा एक भाग होता अशी इराणी लोकाची कल्पना होती. त्या आशरमेजानात दरेजा नावाची एक प्रसिद्ध नदी वाहत असून, त्या नदीकाठी 'उर्मिह' नावाचा एक गाव होता. तेथें प्रसिद्ध सितामा घराण्यातील पइतरस नावाचा एक पानदानीचा मुलवस्तु पइरस राहत असून, त्याला पौदुपस व आरस असे दोन मुलगे होते त्यातील बडील जो पौदुपस त्याच्या पोटीच आमच्या चरित्र-नायकाचा जन्म झाला.

या चरित्रनायकाचें नाव झरयुद्ध असें ठेवण्यात आलें. शिवाय त्याला सितामा झरयुद्ध असेंहि कोठे कोठें व्हातलें आहे. झरयुद्ध याचा अर्थ ज्याचा उंट म्हातारा आहे किंवा ज्याचा उंट रागीट आहे असा होता झरत म्हणजे म्हातारा आणि उष्ट्र म्हणजे उंट या संस्कृत शब्दापासून झरयुद्ध हा बहुव्रीहि सामासिक शब्द झाला आहे. झरयुद्ध हें अवेस्तातील नाव असून त्याचाच त्याटिन भाषेंत अपभ्रंश होऊन झोरघर असें झालें आहे शिवाय पहिली भाषेंत झरतुय असें नाव असून इतर पारसी भाषेंत 'झरुट' 'झरुट' 'झरदुट' 'झरदुट' अशीं निरनिराळीं नांवां असलेली आढळतात.

धाकण्याची नावे 'नोतरिगा' व 'निवातुश' अशी होती. या सर्वांची थोडक्यात पण स्पष्ट कल्पना यावी म्हणून त्याची तीन पिढ्यांची वशावळ खालीलप्रमाणे आहे.

सरतुचनला तीन बायका होत्या असे काहींचे म्हणणे आहे व फोणी फोणी त्याला एकच बायको होती असे मत व्यक्त करतात हे मत आधुनिक पारशी विद्वानांचे आहे. त्याच्या पहिल्या दोन बायकांचे नाव कोठेच आढळत नाही तिच्या बायकोचे नाव हबोवी असे असून ती विज्ञास्याच्या मंत्र्याची म्हणजे परशोस्तरची मुलगी होती ही बायकाची गोष्ट कशी जरी असली तरी त्याला तीन मुलगे व तीन मुली होत्या ही गोष्ट मात्र सर्वमान्य आहे त्याची नावे अनुक्रमे हीं अशीं आहेत १) यसदराख २) पइतरस्प ३) उरवततूनर ४) मेनी ५) खोरशेदूनहर व ६) भ्रीति याप्रमाणे थोडक्यात शोरोष्टरच्या घराण्याची कुळकथा आहे

एकांतवास

ज्याला धर्माचें सत्य व स्वप्नज्ञान करून व्याख्याचें आहे, त्याला एकांतवास पत्करणें भागच आहे आणि तें अरण्याशिवाय गिरिकदरगाशीवाय सुखावद् व सोयस्कर असें इतरत्र कोठें आढळणार ? सत्पुरुषाची व साधुपुरुषाची तपोभूमी म्हणजे हें अरण्यच । सामान्य माणसाला अरण्याचें नाव म्हणजे भेडसावणारे व बुजविणारे आहे, ही गोष्ट खरी असली, तरी ज्यांना विश्वाची बजिज्योति शोधून घाढण्याची तळमळ लागली आहे, ज्यांना सृष्टीचें गूढ उक्लण्याचा नाद लागला आहे व जे सत्यशोधण्याच्या मार्गास लागले आहेत, अशा सर्व महापुरुषांनीं एकांतवासासाठीं हें अरण्यच गिरिकदरगासच—पसत केला, हें काय आजच नव्यानें सांगायचास पाहिजे ।

योगीश्वर याज्ञवल्क्याची सूत्रनारायणाची तपश्चर्या करून झुल्ल यदुर्वेद मिळविला, तो या अरण्यातच । भगवान बुद्धदेवांनीं सर्वोधि प्राप्त करून घेतली, ती या अरण्यातच । विद्वान्निष्ठ शाले काय, व्यासपुत्र द्रुपदाचार्य शाले काय या शान्तीरात्री व देवभक्तानी दिव्य ज्ञान प्राप्त्यर्थ एकांतवास पत्करला, तो या अरण्यातच । प्रभु येशू ख्रिस्त शाले काय अगर हजरत महमद पैगबर शाले काय अथवा मोसेस काय, यांना दिव्य ज्ञानाची स्फूर्ति लाभली व मनुज मनुज देवदर्शन शालें, तें या अरण्यातच । प्राचीन वैदिक ऋषींचे प्रसिद्ध व पवित्र आश्रम यांगले होते ते देखील अरण्यातच । तपोवनातच । सत्यशोधक तपस्याचें हें माहेर घरच ।

अर्थात् हें अरण्य—हा गिरिकदरवास—म्हणजे ज्ञानोपासकाची प्रथम कामधेनु । येथें येऊन व राहून जगातील असंख्य ज्ञानोपासकांनी व देवभक्तानी तसेच साधुपुरुषांनी व सतमईतानी आपणाय काय हवें होतें, ते सर्व मिळवून आपला दुर्लभ मानव जन्म धन्य व सुफल केला

व जगाला शानदीप होऊन व श्रेष्ठ कल्याण मार्ग दाखवून, इतिहासात अजरामर होऊन गेले, ही गोष्ट जगाला महेश्वर आहेच की नाही ?

याचें कारण असें की, येथील पुण्य व पवित्र स्थान स्वार्थी व लोभी मनुष्याच्या प्रापचिक व व्यावहारिक खळगळी व दगदगीपासून अगदी अलिप्त असतें. येथें नितांत शांतता व गभीर स्तब्धता अखंड नादत असून, नटन कुशल मृष्टि सुदरीचें रमणीय लावण्य सर्वत्र खुलून व मोहरून राहिलेलें असतें. शिवाय मगड देवदेवतादिकांचा शुभप्रद संचार व विहार येथें मधुन मधून चाड असतो. त्याचप्रमाणें विश्वात्म्याची गूढ व सूक्ष्म शक्ति अरु व अल्प अशा या जीवत्मांशी हितगुज करावयास व त्यास अलौकिक ज्ञान व अद्भुत सामर्थ्य देऊन, सामान्य जनतेचा त्यास देव बनविण्यास सदैव तत्पर असते !

अरण्यातील गिरिशिखरावरील यास म्हणजे इहलोकातला प्रत्यक्ष स्वर्गासच तो ! शुद्ध व स्वच्छ हवा, पवित्र व शांत वातावरण, मधुर व निर्मल उदक, निरभ्र आवाद्य, पीठ चादणें, तेजस्वी तारामंडळ, गगन-चुंबित वृक्षराणि, फलपुष्पादिकानी नटलेल्या विविध वृक्षोली, पुलाशी मधुर किडा करणारी सुंदर फुलपाखरे, झाडावर बसून मल्लळ कूजन करणारे विविध पक्षीगण, गगनचुंबित पर्वत, पाताळाला जाऊन भिडलेल्या खोलच खोल दऱ्या, शिवाय या सर्वांना निमाग करणाऱ्या त्या परमात्म्याचें अगाध सामर्थ्य, अनुपम कौशल्य, अपार चातुर्य, अनंत ऐश्वर्य व अचिंत्य ज्ञान इत्यादि मनाला मोहविणारे, अतः फरणाला खुलविणारे, बुद्धीला रमविणारे ते अपूर्व सौंदर्य व आश्चर्यकारक कलाकृति पाहून, मनुष्याच्या अतरगात स्फुरण पावणारी आत्म-यौत जाणदानें पुरवून, नागाप्रमाणें डोलणार नाही तर वाय करील ?

आता त्या विश्वकर्मा जगदीश्वराची मंगल मूर्ति मनुष्याच्या या चर्मचक्षुषा प्रत्यक्ष दिसत नवली, तरी या विघ्नकोशात प्रतीति होणारं त्याचें विशाल स्वरूप, अगाध सागरार्थ, प्रचंड बुद्धिमत्ता, अलौकिक सौंदर्य, दिव्य रचना, अगाध योजना, अदृढ व्याख्या नि उदड दक्षता इत्यादि विस्मयकारक गोष्टींचा तीक्ष्ण बुद्धीला साक्षात्कार झाला नाही, तर तो मग मनुष्य वसला ! सालरेची गोडी जमी सागून समजणार नाही, तद्वत् त्या अनंत कोटि ब्रम्हांड नायकाचें वास्तव स्वरूप किती लिहून वरें समजावयाचें ! छेः तें शक्यच नाही ! त्याचें त्यानंच तें आपल्या वरूपनाशस्तीनें जाणलें पाहिजे !

त्याच वेळेस हेंदि सागणें जम्बर आहे की प्रपचात एमलेल्या विषयमूढ मानवाला तें सूक्ष्म व दिव्य ज्ञान गहन व अचिंत्य असलें, तरी तेंच अरण्यात जाऊन एकांतात वास करणाऱ्या तपोनिष्ठ ज्ञानोपासकाना-भक्ति-मुर्तीना-योगावस्थेंत सहज स्फुरते असा ज्ञानी व तपस्वी लोकांचा गोंड अनुभव आहे ! तात्पर्य विश्वात्मक परमेश्वराचें मंगल ज्ञानप्राप्तीचें एकमेव पवित्र क्षेत्र म्हणजेच हें अरण्य ! अर्थात् तेथील एकांतवास ! व अनन्य तपश्चर्या !

सृष्टिज्ञानाचा मुळेला व दिव्य ज्ञानाचा तद्दानलेला जिज्ञासु होरोष्टर हा वीसान्या वर्षीव-ऐन वारण्यमरातच-परदार, स्त्रीपुत्र, आतङ्ग, स्नेहशिवावती या सर्वांना सोडून या विशाल विश्वाचें स्थूल व सूक्ष्म आणि तसेंच सत्य व यथार्थ ज्ञान करून घेण्याच्या उद्देशानें एकांतवास पत्करून उशिदरेन पर्वतावर एकटाच जाऊन राहिला येथें आल्यावर त्यानें दिवसा दोंगराच्या आसपास पसरलेल्या वृक्षराजीत शिरून तेथील मृत्पदार्थांचि परीक्षण व रात्री अंतरिक्षाचें निरीक्षण करण्यास सुरवात केली तेथील माड-वेली, फुलें-फळें, पशु-पक्षी, नदी-नाले, दोंगर-दरी, ही सृष्टीदेवतेचीं

सुंदर, अद्भुत, विशाल, विचित्र, व विविध रूपसींदर्ये व आकाशांतील प्रहं, नक्षत्रे, चंद्र इत्यादि पाहून व अम्माखून त्यांच्या विचार-प्रवाहाला नवीन वळण लागत चालले. निरीक्षक दृष्टि उजळत चालली. मन निवळत चालले. बुद्धि सूक्ष्म व खोल, उदात्त व विशाल बनत चालली !

आणि कां नाही बनणार ? अनन्य व उदंड शनोपासनेचा प्रभावच आहे तो ! त्या डोंगरांच्या आसमंतांतील विविध झाडेवेली, रंगीबेरंगी फुले, नानाविध फळे, विचित्र पशुपक्षी, निरभ्र आकाशांतील प्रहंतारे, सूर्यचंद्र हे सर्व दूररोज मधीन नवीन पाठ शिकविणारे त्यांचे गुरुदेव बनल्यावर मग कां नाही मनुष्याचे अंतरंग बदलणार नि उजळणार ? झाडाच्या पानावर, फुलांच्या पाकळ्यावर, पांखरांच्या पंखावर, पक्ष्यांच्या रंगावर, पर्वतांच्या शिखरावर, गंवाच्या ओत्रावर, दंवाच्या बिंदूवर, जावें तेथे व पहावे तिकडे सृष्टिकर्त्याचा अद्भुत पण कुशल हात हळुवार सर्वत्र खेळत असलेला त्याच्या अंतर्दृष्टीला स्पष्ट दिसू लागून, त्याचा अंतरात्मा त्यामानाने खुलत चालला असला तर त्यांत आश्चर्य ते काय ? जागृत झालेल्या जियात्म्यांचा तो सद्गुरु स्वभावच आहे ! सूर्याच्या किरणांत, चंद्राच्या चांदण्यांत, नक्षत्रांच्या लुकलुकण्यांत, वायूच्या लहरीत, विजेच्या कोरीत, मेघाच्या गर्जनेत, पावसाच्या सरीत व सृष्टिदेवतेच्या विविध व विलक्षण वस्तु जातात परमेश्वराचे गुप्त अस्तित्व, त्याचे अपूर्व कौशल्य व अद्भुत सामर्थ्य यांनी जाणीव त्याच्या जिज्ञास मनाला हरघडी चाहून जाऊ लागली !

पुढे पुढे तर तो त्या निर्जन प्रदेशांतच दिव्य वनश्रीच्या मनोहर परिसरांतच इतका रमला व तडिने झाला की त्यास तहान-भूक, निद्रा-विश्रांति, थंडी-ऊन, वारा-पाऊस, रात्र-दिवस यांचे देहभान राहीनासे झाले ! रात्रीच्या रात्री त्याने जागून काढल्या व दिवसाचे दिवस तहानभूक न म्हणतां घालविले ! एखाद्या वस्तूवर मन वेधले म्हणजे जवळ जवळ ती

समाधिच । रानी आन्नाशाकडे दृष्टि लागली म्हणजे सूर्योदय झाला तरी पत्ता नाही ! दिवसा मृष्टिदेवतेच्या कोठल्यारी वस्तुरूपाकडे मन मग झाले म्हणजे तदानुभवेचें मग तेथें नाव नाही ! इतका तो त्या अरण्यातीत निगमनिरीक्षणात व परीक्षणात अहोरात्र गढून व रमून गेला ! एकात-याचाचें मधुर फल काय तें हें ! हें सुंदर व सूक्ष्म मृष्टिशान !

परमेश्वरानें परम कौशल्यानें निर्माण केलेल्या निसर्गदेवतेच्या पवित्र मंदिरात-त्या घनदाट झाडीमधल्या ' उशिदरेन ' पर्वताच्या निर्जन पण रमणीय अशा मंगल एकातवासात त्याचा अपूर्व स्फूर्ति लाभून बुद्धीत दिसदीस नवचेतन्य तेजाळत चालल्यास त्यात आश्चर्य नाही ! होय, झोरोटर आता पूर्वीचा झोरोटर-पिययमुग्ध झोरोटर राहिला नाही ! गावात, घरात, प्रपंचात, स्त्रीसहवासात, स्नेहासोमत्यात जें त्याला लाभतें नाही, तें ज्ञान, तो आनंद, ती शांति, तें समाधान, ती स्फूर्ति त्याचा या निर्जन अरण्यात एकातवासात सद्गज व न कळत लाभत चालली !

येथें एकात वासात येऊन राहिल्यावर त्यानें वेचळ मृष्टिनिरीक्षणातच आपला सगळा वेळ घालविता असा मान याचा अर्थ करवयाचा नाही मृष्टीचें स्वरूप, तिची वाढ व विकास व त्याचरोबरच तिचा स्वभाव, तिचे नियम, तिचा क्रम व तिचें कार्य या सर्वांचा परिचय करून घेण्यात त्याच्या मौज व गोडी वाटत असे ही गोष्ट खरी, पण तेवढ्यावरच समाधान मानून तो स्वस्थ बसला असा मान त्याचा अर्थ नव्हे त्याच्याहि पुढें जाऊन तिचा कारागीर असा कोणी तरी निराळा असला पाहिजे त्याची तो जर तसा असला तर तो कोठें व कसा असावा, याचाहि शोध घेणें अर्थात त्याला ओळखणें व त्याचें दर्शन घेणें हेंहि तितकेंच अगत्याचें आहे असे त्याची मनोदेवता त्याला आजून सांगू लागली याच हेतूनें तो कधीं अत्या सप्तमदृष्टीनें व चिकित्सक मनानें मृष्टीकडे पहात असे पण त्या सूक्ष्म

शक्तीचें-जगत्कर्त्या परमेश्वराचें-व्हावें तसें ययार्ये शान न झाल्यामुळें त्याची व्हावी तशी वृत्ति व लाभवी तशी शांति अव्याप त्याला लाभली नव्हती. मात्र परमेश्वरी सत्तेची अधुक अधुक झुळूक त्यास मधुन मधुन चाटून जात होती यात सत्य असलें तरी तो काही पूर्ण शानी झाला नव्हता, यात काही संशय नाही अर्थात या दृष्टीनें तो अजून अपूर्णच होता, याचा निराळा निर्देश करावयास नकोय.

दिव्य दर्शन !

शोरोस्टर हा डोंगरावर एकावगासात राहिला होता तरी तो सदैव तेथेंच दडी मारून होता-पराकडे मुळीच फिरत नव्हता-असा त्याचा अर्थ नव्हे. मधुन मधुन लहर आल्यावेळीं तो पराकडेहि येत जात असे, पायफोडी उगार करी, व मुलावाळाची काळजी घेई एका दृष्टीनें तो वाखाणिविदि होता तयापि त्यांनी गगना प्रागचिकात फरणें हें युक्त होणार नाहीं. त्याचा बहुतेक काळ एकाचवाखातच जात असे. याप्रमाणें त्यानें धाड ददा यो धाडली त्या अवधीत शानो व अनुभवात त्याची बरीच प्रगति झाली होती. कारण काय, अरण्यांतील

एकातवासामुळे व तेथील अनुभवामुळे त्यांचे समग्र जीवनचारित्र्यच पार बदलून गेलें होतें, असें म्हटल्यास त्यात अतिशयोक्ति होणार नाही, अर्थात् तो आता पूर्वीचा प्रापचिक व जागतिक विषयरत सौरोष्टर राहिला नसून शानी व तपस्वी महर्षि बनला होता ।

आता त्याची एकातवासाची दहा वर्षे संपली होती वसतसपातचा धग जवळ आल्यामुळे त्यानिमित्त परी जाण्याची त्याला इच्छा झाली म्हणून तो घराकडे निघाला वाटेत त्यास काहीं सोवती भेटले त्यासह तो घराची वाट सुधारत असता वाटेत त्यास समुद्र लागला तो ओलाढून गेल्याशिवाय पुढील पायवाट लागण्यासारखी नव्हती तो तरून जाणें दुर्घट असल्यामुळे जवळपास होडीचा तपास चालविला पण ती काही कोठें आदळली नाही मग आता ? परतून दुसऱ्या वाटेनें जावें तर वेळेवर घरी पोचणें शक्य नव्हतें थोड्यावेळ काढावरच उभासून डोळे झाकून विचार करीत असता चमत्कार असा झाला कीं त्या समुद्रावर दागी गोंढून पुलासारखा रस्ता तयार झाल्याचें त्यास दिसलें त्यावर एक पाय ठेवून पाहतो तो ठणक जमीनच झाली होती ती । त्यावर तो चालत जाऊन पुढें अर्द्यैन वणजकडे निघाला हा जो समुद्रावरचा चमत्कार झाला तसाच चमत्कार झालेला आपल्या कवेदातहि आढळून येतो सुदास राज्याच्या यशातील दक्षिण व इतर पुरोहित भाग गाडीवर लादून विधामित्र हाविपाश व सतलज नदीवर आल्यावेळीं त्या नगरी त्याचा रस्ता अडविला होता पुढें विधामित्रांनीं प्रार्थना केल्यावर त्यानी त्यास नम्र होऊन पायवाट करून दिली त्याचप्रमाणें वसुदेवानें कृष्णाला गोकुळाकडे नेत असता तुङ्गवाहणाच्या यमुनेनेहि त्यास पात्रादून जाण्यास पायरस्ता करून दिला या पुराणातील गोष्टी तर असोत, मगवान बुद्ध झाले तरी

गंगा तरून गेलेच की नाही ? आणि प्रभु येथू निस्त तरी काय, तेहि पायानी समुद्रावरून चालतच गेले की ! अशी उदारहणें सर्व धर्मांत कमी अधिक आढळतातच मग झोरोष्ट्रच्या या गोष्टीवरच गैरविश्वास का करा ? परमेश्वराच्या मनात आलें तर काय वाटेलते होऊ शकते ! ही गोष्ट आम्हां भारतीयांना तरी पूर्ण पटून गेली आहे असो

आता येथून झोरोष्ट्रच्या अलौकिक व अद्भुत चरित्रास प्रारंभ झाला, असें हाटल्यास हरकत नाही असो तो इराणी पचागाप्रमाणें अशविहिष्ट महिन्याचा पंधरावा दिवस अर्थात् मे महिन्याची पंधरावी तारीख प्रख्यात दाइति नदीचें पवित्र तीर त्या नदीला चार पाटे असून त्यापैकी 'अपयताक' फान्याचा तो पवित्र काठ आणि अगदी पहाटेची बैठ अशा प्रसन्न व प्रशस्त सुप्रभात समयी उठून त्या नदीच्या पात्रात उतरून सोमरस तयार करण्यासाठीं झणून तेथून पाणी घेऊन परत येत असता त्याला एका तेजस्वी आकृतीचा अधुक अधुक असा भास झाल्यासारखा झाला ! ती मनुष्याकृति असून दक्षिणेकडून त्याच्याकडे येत असलेली त्याला दिसली !

झोरोष्ट्रनें प्रथम तिकडे थांबे तितकें लक्ष दिलें नाहीं तो काही तरी भास असला माहिज अशांर तिकडे कानाडोळा करून तो आपली पुढची वाट चालू लागला पुढें जाता जाता त्या दाइति नदीचा चौगा पाय की जो अरिक्दान्खुद् या नावांनें पवित्र होता, त्या फान्याजवळ आला तेव्हा ती आकृति स्पष्ट दिसू लागून तिचें देवदूतात् रूपांतर झालें ! तो देवदूत मनुष्याच्या नऊपट उच्च असून मोठा मग्न, देणगा व अत्यंत तेजस्वी होता ! ती अपूर्व मग्न भूमि पाहून तो मनात प्रथम जरा दचकला

त्या दिव्य विबुधान-देवदूताने-ही त्याची धारण वृत्ति पाहून सौम्य व गोड आवाजात त्यास म्हणाला शोरोटर (शरधुन) ! मला पाहून तू म्यालास काय ! पण तसें घाबरण्याचें कारण नाही तुला ! त्या परम श्रेष्ठ अहुरमस्द परमेश्वराकडून मी तुझ्याकडे आलो असून, त्याचा मी प्रतिनिधि -दिव्य दूत-आहे तुला तिकडे घेऊन येण्याची मला आज्ञा झाली असून त्यासाठी मी येथे आलो आहे मग तुला आता भिण्याचे कारण काय ? ती सर्व भीती आता टाकून दे आणि मजमरोवर स्वर्गास चल ! पण हें सांगतो फी तुला हें शरीर बरोबर घेऊन तेथें येता येणार नाही म्हणून हें इथेंच ठेवून तुला यून देहासह आलें पाहिजे तुला यून देह तेवढा मजमरोवर येऊ दे ! मी त्याला अहुरमस्दजवळ घेऊन जातो ! असे तो दिव्य पुरुष बोलतो न बोलतो तो त्या शोरोटरास गाढ समाधि लागली !

तो दिव्य पुरुष म्हणजे देवदूत असून, अहुरमस्दचा प्रमुख प्रतिनिधि 'योहुमनो' हा होय हें आमच्या भारतीय भाषेत सागादयाचें म्हणजे सद्भिचारचा-पवित्र ज्ञानाचा-तो अभिदेव होय ! शोरोटर धर्मात पाचें महत्त्व पार आहे अहुरमस्दचे विश्वावर सत्ता चालविणारे व देखरेख करणारे असे सहा अधिकारी असून, त्यात हा योहुमनो सर्वातला प्रथम व प्रमुख अधिकारी होय या 'योहुमनो' बरोबर शोरोटर आता लिंगदेहाने स्वर्गाकडे गेला.

(हात स्वरम २१, ४—८)

अहुर मस्दचें निवासस्थान म्हणजे स्वर्ग ! सकल सौंदर्याचें व सकल वेमद्याचें दिव्य निधान ! तिकडे तिकडे ऐश्वर्यच ऐश्वर्य ! व सौंदर्यच सौंदर्य ! पहालें तेथें चरुचक्राट नि क्षणक्षणाट ! सर्व सुराचें, सर्व ज्ञानाचें, सर्व शक्तीचें, सर्व आनंदाचें, सर्व संपत्तीचें, सर्व सौंदर्याचें, सर्व शांतीचें, सर्व तृप्तीचें तें महा व मूळपीठ ! ! तो अहुरमस्दचा स्वर्ग ! तेथील वर्गन आम्ही अल्प मानवानी काय करवि ! नि किती करावे ! तें व्यासाच्या

लेखणीला व ब्रम्हदेवाच्या वाणीलासुद्धा भारी आहे ! मग आमची वापडी लेखणी तेथें लुल्लुङ्गन काय दिवें खावणार !! अर्थात् नुसत्या कल्पनेवरच ती तद्दान भागविली पाहिजे ! त्याशिवाय दुसरा मार्ग नाही.

देवदूत म्हणजे जसा सद्विचाराचा अधिपति तसाच तो सकल प्राणिमात्राच^१ सरक्षणाकर्ता होय. अहुरमश्दनिर्मित सकल जीवजाताचें सरक्षण, स्ववर्धन व सपोषण करण्याची-अर्थात् त्याची काळजीपूर्वक जोपासना करण्याची-कामगिरी याचेकडे सोंपविण्यात आली असून जगातील प्राणिमात्राचा तो सरक्षक असा मुख्य अधिकारी आहे. अर्थात् या वोहुमनो व होरोष्टर याची जी भेट झाली या भेटीत सकल प्राणिमात्राची काळजीपूर्वक जोपासना करण्याचा त्यानें होरोष्टरास उपदेश केला. अर्थात् ही जी भेट झाली ती म्यास्त्रियन समुद्राच्या दक्षिण भागात अल्वुई पर्वतावर-घडून आली या भेटीत मनुष्याला पशूचा-विशेषतः अश्वगवादि ग्राम्य पशूचा-जीवन-सौकर्यात किती उपयोग आहे व रयाचें सरक्षण करण्यात मनुष्याचें हित व कल्याण किती व कसे आहे, या संबंधी सपूर्ण ज्ञान देऊन तो तेथून निघून गेला.

याचा परिणाम असा झाला कीं होरोष्टरास पशुमृष्टीचें-विशेषतः ग्राम्य पशूचें-महत्त्व कळून येऊन, त्यानें पुढें आपल्या धर्मांत गाय, बैल, घोडे इत्यादि उपयुक्त पशूंचे काळजीपूर्वक सपोषण व स्ववर्धन करणें हें होरोष्टरी गृहस्थाचें एक प्रमुख कर्तव्य होय, असा नियम करून ठेविला आणि आपण स्वतः जियत असेतोपर्यंत त्यानें हा नियम चोरा पाळून इतरास धडा घालून दिला. तात्पर्य या दिव्य साक्षात्काराची फलश्रुति म्हणजे त्यास पशूचें पूर्ण ज्ञान होऊन, त्याचें महत्त्व काय व किती आहे हें चांगलें कळून आलें.

ही घटना घडून आल्यावर पुढें काही दिवसांनी त्यास पुनः तसाच आगली एक साक्षात्कार घडून आला. यारोयेस त्यास जो देवदूत भेटला तो वोहुमनो हा नव्हत, महुरमश्दचा दुसरा जो “अशवहिस्त” नावाना

होता, त्याची व या शोरोष्टरची भेट झाली या भेटीत अश्वहिस्तेने अग्नीचें महत्त्व व उपयुक्तता याचें शास्त्रशुद्ध ज्ञान देऊन, त्या अग्निनारायणाची निय सेवा व जोपासना काळजीपूर्वक करण्याचा उपदेश केला ही भेट कास्थियन समुद्राच्या दक्षिणेस टोजन नदीच्या पूर्वेस झाली 'अश्व-
वहिस्त' हा देवदूत अग्नीचा अधिष्ठाता प्रतिनिधि असल्यामुळे त्यानें अग्नीचें महत्त्व शोरोष्टरास पटवून देऊन त्याची दैनंदिन उपासना करणें ही शोरोष्टर घर्मांतील मुख्य बाब दाखून निर्वंध करणेचा सल्ला दिला हें यथा-
योग्यच झालें

पहिला जो साक्षात्कार झाला त्यात अहुर मस्दच्या अतर्क्य दिव्य ज्ञानाची व त्याच्या अद्भुत व अचिंय शक्तीची साक्ष पटून शोरोष्टरची भक्ती व भक्ता त्या चगादीद्वारावर दृढ व स्थिर बसून तेव्हा पासून तो त्या प्रभुरायाचा अनन्य भक्त झाला अर्थात् अहुरमस्द त्याची उपास्य देवता बनला दुसऱ्या साक्षात्कारात योहुमनो कडून सद्दिवाचाराचें महत्त्व व सुपरिणाम व त्याच प्रमाणें पशुपालनाची महति व आवश्यकता हें त्यास कळून आलें तिसऱ्या साक्षात्कारात अश्वहिस्ते याज्ञकडून अग्नीचें महत्त्व व प्रभाव याचें सम्पन्न होऊन शोरोष्टरच्या आचार विचारात आमूलाग्र यारेपालट झाला अश्वहिस्त विद्ध्यधर्मरूप असून विद्वाची उत्पत्ति स्थिति व स्वयं चर्चा होते हे त्याच्या शिखरणीत सांगितलें आहे अर्थात् हा अश्वहिस्त म्हणजे आम्हा हिंदूंचा हा प्रत्यक्ष सूर्यनारायणच ! व शोरोष्टर घर्मांत जी ईश्वराची नाम्नावळी आहे त्यात अश्वहिस्त याचा क्रमांक चौथा आहे आणि हा प्रत्यक्ष सूर्याचा भूमीवरला प्रतीक असल्यामुळे तो अहुरमस्दचा प्रतिनिधि आहे असो या अश्वहिस्ताच्या भेटीमुळे त्याला शास्त्रीय ज्ञानाची नवी दृष्टी लाभली, नवे विचार मुचले नवें ज्ञान सुरले व नवा धर्म दिसला

तथापि तो तेवढ्यावरच पूर्ण ज्ञानी झाला, असा मात्र त्याचा अर्थ नव्हे. अद्याप त्यास सर्व मृष्टिज्ञानाचें सपूर्ण ज्ञान झालें नव्हतें झालेल्या साक्षात्कारा समधाने विचार करीत काळ कंठत असता पुढें काही दिवसांनी त्याला आगली एक म्हणजे देव दूताचा तिसरा साक्षात्कार झाला. अहुरमश्दचा तिसरा प्रतिनिधि जो क्षत्रवश्य याची व त्याची गाठ पडली या भेटीत क्षत्रवश्य याने क्षोरोष्टरास एनिज धातूचें काळजीपुत्रक रक्षण करण्याचा उपदेश दिला. कारण तो सर्व धातूचा अधिष्ठाता अधिकारी होता. या त्याच्या उपदेशानें त्याला धातूचें महत्त्व व उपयुक्तता हीं वळून आली. या भेटीला ' सराई ' ची भेट असें म्हणतात.

(ज्ञातस्परम, २२-८ व जाकसन कृत क्षोरोष्टर,)

हा साक्षात्कार झाल्यावर पुढें काही काळ लोटल्यावर अहुरमश्दचा चौथा प्रतिनिधि स्पेंटा अरमायिति याची व क्षोरोष्टरची गाठ पडली आणि तो चौथा साक्षात्कार वास्तवतः पर्वता पायून निघणाऱ्या एका नदीकाठावर झाला. ही लहान नदी अगून पुढें ती दइति नदीस जाऊन मिळते,

(ज्ञात स्परम ४-९)

सहावा व शेवटचा साक्षात्कार हा 'अमेरेतात्' या अहुर-
मस्दच्या सहाव्या प्रतिनिधीकडून झाला. तो वनस्पतीचा मुख्य
अधिकारी असून त्याने शोरोष्टरला वन-पतीर्गांचें-झांगजे वृक्षलतादिकांचें
व घान्यादि वृक्षींचें-उत्तम ज्ञान करून दिलें. झगून शोरोष्टरने आपल्या
धर्मांत कृपिकर्मांला श्रेष्ठस्थान दिलें आहे हा साक्षात्कार एकाच ठिकाणी
झाला नवून 'दरोजा' नदीवर पण निरनिराळ्या स्थळीं झाला ही
'दरोजा' नदी शोरोष्टर घराण्याची कुलनदी असें समजण्यात येतें

(शातस्परम २२-१२, जाक्चन कृत शोरोष्टर)

याप्रमाणें हे सातहि साक्षात्कार वेगवेगळ्या ठिकाणीं व वेगवेगळ्या
प्रसंगी पण सर्वहि वेगवेगळ्या दिवाळ्यांतच झाले या सर्व साक्षात्कारास
एकदर दहा वर्षांचा काळ लागला आणि त्या साक्षात्कारापासून शोरोष्टरला
या जगाचें, परलोकाचें, सद्धर्माचें, मानवी कर्तव्याचे, तृष्टीच्या गूढ दात्तीचें,
पंचमहाभूताच्या सूक्ष्म व्यापाराचें व इतर अनेक विषयांचें संपूर्ण ज्ञान
होजून तो पूर्णप्रज्ञ बनला व अहुरमस्दचा प्रेषित झगून जगाला नवीन
धर्मोपदेश करण्याची पात्रता व योग्यता त्याच्यात आली शिवाय
अहुरमस्दकडून काही अलौकिक दिव्य शक्तिहि त्यास लाभून जगद्गुरु
दण्डिग्याची पात्रताहि त्याच्यात आली त्याची दीर्घकालीन तपश्चर्या जाता
संपली व नवयुगास प्रारंभ झाला. यावेळीं त्याच वय चाळीस वर्षांचे होतें

कलिपुरुषाचा कुठिल डाव !

१

झोरोष्टरची तपश्चर्या आता पूर्ण झाली ! परम मंगल अहुरमस्दचें पवित्र दर्शन घडून, तो धन्य व कृतकृत्य झाला ! लोकोद्धारक नवीन धर्मसंस्थापनेची पूर्ण तयारी सिद्ध झाली ! ज्ञानोपासनेचा साधनकाल संपला, सत्यज्ञानाची तहान शमन पावली, बुद्धीत अवेस्ताधर्माचा नवीन प्रकाश उजळला, मन उत्साहभरित होऊन प्रसन्न झालें ! अतः करण शान्तगोत बुद्धन पवित्र झालें, मद्दधर्माचा लोकात फिरून प्रसार करण्याचा दिव्य संदेशहि पदरी पडला ! अर्थात् त्याचा एकातवास आता संपून, प्रपंच सुखार्थ धडपडणाऱ्या न्यायहारिक जगात उडी मारण्याचा काळ समीपला व अज्ञानात बुद्धन दुःखात धडपडणाऱ्या जगाचा उद्धार करण्याची तळमळ लागून जगदुद्धारार्थ तो आता आपल्या घराकडे निघाला.

हा सर्व प्रकार इकडे चालला असता दुसरीकडे निराळीच घटना घडत होती धर्म द्वेष्ट्या पापी खलपुरुषाचें तें कुठिल कारस्थान होतें ! ज्ञानाचा शत्रु व सज्जनाचा वैरी असा जो राक्षसाग्रणी अग्रमद्भन्यु त्याची ही कमा आहे. महात्मा झोरोष्टर हा अहुरमस्दकडून पवित्र ज्ञान संपादन करून, त्याचा जगात प्रसार करण्यास निघाला आहे हें पाहून, त्या दुष्ट राक्षसाच्या पोटात तिडीक उत्पन्न झाली ! त्याला अमंगल विचार सुचू लागले ! आपल्या पोळीवर पडणारें तूप महात्मा झोरोष्टर लावविणार या विचाराने त्याच्या मनानें मडका घेतला ! आपली शमरी आता लवकरच भरणार याची कडवट स्वप्नें त्यास तेव्हा पागूनच पडू लागली ! त्याची शांति दळली व मन अस्वस्थ बनलें कसेंहि करून झोरोष्टरला आता जगातून हलविला पाहिजे, हा निचार उसळी मारून त्याला सारखा बेचैन करू लागला, अर्थात् त्याची होंप गेली व अन्न तुटलें !

या गोष्टीचा काही तरी निकाल लावला पाहिजे अशा विचाराने त्याने आपल्या राक्षसगणाची एक समा बोळाविली त्या समेत सर्वांनुमते असे ठरविण्यात आले की शोरोटरास आता अधिक वेळ न घालविता शक्य तितक्या लवकर ठार मारण्यात यावे ! आणि त्याप्रमाणे त्या कामगिरीवर बुद्ध्यास नावान्या एका बलाळ मायावी राक्षसाची नेमणूक करण्यात यावी ! हा शोरोटर घर्मातला बुद्ध्यास द्वाजे हिंदूधर्मातला प्रत्यक्ष मृत्युराजच ! मनुष्याचा वर्दनकाळ यमच का क्षणाना !

याप्रमाणे त्या बुद्ध्यासाची शोरोटरला ठार मारण्याच्या काम-गिरीवर नेमणूक झाल्यावर त्या महाराक्षसाने आनदाची एक मोठी डरकाळी फोडली व मोठ्या आवेशाने तेथून निघून, आरोळ्या टोकीत त्याच्यावर घातून आला त्याची तशी घातीच होती की आता आपण लवकरच त्याची चटणी करू ! हा हा म्हणता अहुरेमस्दच्या बेल्याचा फडशा पाडू ! पण खरे सागावयाचे म्हणजे त्या राक्षसाचा तो भ्रम होता ! शोरोटरची योग्यता व सामर्थ्य याची त्याला नीटशी कल्पना नव्हती तो एक मनुष्यासारखा मनुष्य आहे या विचारावर तो गेला आणि अग्रेसर विचारां संप्रेक्ष्य पसला !

तो बुद्ध्यास राक्षस आपल्यावर घातून येत आहे हे त्या चाणाक्ष महात्म्याने वेळीच ताडले व आपल्या बचावाची सिद्धता केली तो राक्षस धावत येऊन आपल्यावर आता झडप घालणार इतक्यात त्याने ' अहून वड्यै ' या महामंत्राचे पठण करण्यास सुरवात केली दाहती नदीच्या पवित्र पात्राचे पूजन करून अहुरेमस्दच्या अवेस्ताप्रथातील दिव्य मंत्राचा मुलाधारट उच्च घोष चालविला त्या मंत्राचा घोष ऐकून त्या राक्षसाच्या छातीत घस्स झाले ! अतः करणात आग मडकली ! !

राक्षस ही जात अशी की ती जगातलि वसल्याहि शक्तीला दाद देणारी नव्हे पंचमहाभूताना देखील ती भारीच आहे । पण याच वेळी हेहि सांगितलें पाहिलें की दैवीशक्तीनें स्वरुणान्या दिव्य मनाच्या अमोघ शक्तीपुढें मान त्याची माना चालण्यासारखी नाही । तेथें त्यांना नागी टाकावीच लागते । आपल्या वेदातहि असें मन आहेत त्या मनोविरानेच राक्षस पळून जातात अशी भापना आहे तसाच प्रकार शोरोष्टर घर्मातहि आदळतो तो अहुन वड्यांचा प्रभावी मनोविर त्या प्रगळ मायावी राक्षसाच्या कार्नी पडताच त्याच्यावर मोठ्या दगडाचा प्रहार होऊन तो भर्मी लागल्याचा त्यास भास झाला त्याला त्यापासून मरणा-
तिक वेदना होऊ लागल्या ! तो पावरला, दचकला आणि पुढें न येता जागव्या जागीच तिळून राहिला । महात्मा शोरोष्टरची त्यावेळची ती धीरगमीर प्रपर मुद्रा पाहून त्याची छाती पार दडपून गेली । व एक मोठी कर्कश किंकाळी फोडून भीतीनें यरयार कापत मागाचा पाय मागे घेऊन, हें यमराज तेथून पसार झाले ।

पुढें तो घाबरट स्थितीतच त्या अग्रमइन्नु जवळ धावत येऊन त्यास हाणाला— हे अग्रमइन्व्यो ! माफ कर ! मारा ! माफ कर ! तुम्ही कामगिरी मजकडून तडीस नेणें शक्य नाही ! काय धागू मारा ! त्या महात्माचा प्रभाव । त्याचें तें तेज, तो मन, ती मुद्रा, तो महिमा, सगळेंच काही विलक्षण । मी तर तसा मनुष्य पाहिलाच नाही । त्याचा प्रभाव एवढा दाढगा आहे की मागे तर तेथें पायच लटपटले । भारी आहे स्पतामा शोरोष्टर तो ! दिखाला मनुष्य रिमती पण पराक्रमात वर्दन काळ ! खरच सागतो तुला की त्यास कस माराय, कशान माराय याची मला भ्रातच पटली । छे ! ती गेष्ट बोडूच नकोस ! माझातर

उपाय यवला ! मजकडून ती गोष्ट आता होणें नाहीं ! मग तुझा मार्ग
तू पहा ! असें क्षणून तो तेथून चालता झाला.

नंतर तो अग्रमइन्पु आपली राक्षस सेना बरोबर घेऊन शोरोष्टरचा
समाचार घेण्यास क्षणून तो स्वतःच त्याच्याकडे निघाला आणि त्याच्या
जवळ आल्यावर त्याला उद्देशून क्षणाल-शोरोष्टरा ! किती झालास
तरी तू मनुष्यच आहेस, हें विस्मय नसत. आज्ञा राक्षसाची सर तुला
येणें शक्य नाहीं ! मानव आईबापांच्या पोटी जन्मलेला मनुष्य-मग तो
वेधदादि बलशाली असो, केवदादि पराक्रमी असो,-आज्ञापुढें तो
काहीच नसे ! आमच्यापुढें तुमचा टिकाव लागणें शक्य नाहीं ! अरे !
सिंहाची छत्र घातून कोंकरानें कधीकाळी जय मिळविला आहे काय !

शोरोष्टर — तें रागळें झालं. पण तुम म्हणणें काय !

अग्रमइन्पु — ऐकशील ! मी तुझ्या दिताचीच गोष्ट सांगतो.
ऐक आणि जन्माचा तुली हो !

शोरोष्टर — ती कोणती ! कोणती गोष्ट सांगणार तू मला मुत्ताची !

अग्रमइन्पु — दुसरी कसली ! तुज कल्याण करान, तुला पुखात
देवाय, वैभवात धोळ्याव, विलासात सोळवायें, असें माझ्या मनन पुष्कळ
आहे.

शोरोष्टर— मग अडचण कसली !

आम मइन्पु- तुला माहीतच आहे तुझा बाप पौरुष्य मला
मानतो.

शोरोष्टर — पुढें मग !

आम मइन्पु— तुझी आई देण्दो देखील मला चालून घेते.

झोरोष्टर— असेल दुसऱ्याच उदाहरण मला नको मी काय कराव म्हणतोस ते सांग

अग्रमह्मदु— तस काही पार नाही फक्त इतकेंच की अहुरमस्दचा धर्म तेवढा टाऊन दे ! त्याचा नाद सोड ! मी तुला मोठा भाग्यवान करीन ! सुखविलासात सारखा मुरत ठेवीन ! पैशाचा पर्वत आणून उभा करीन पार काय सर्व जगाचे राज्य देईन ! आणि काय मागशील तें देईन ! पण अहुरमस्दचा धर्म तेवढा टाऊन दे ! अवेस्ताचें नावहि घेऊ नकोस ! बाशा, ही असली नवीनवी सोंग हवीत कशाला ? त्यात सुख नाही, दित नाही, कल्याण नाही, नि सौभाग्य नाही ! मग करशील का तस !

झोरोष्टर— हेंच का सांगणार तू मला ! एवढ्याच करता का आलास तू इथे ? आता तुला खरन्धुर सांगतो की, प्राण गेला तरी पत्करल पण अहुरमस्दचा धर्म कालनयीहि सोडणार नाही !

अग्रमह्मदु— तस झणू नकोस, झोरोष्टरा ! तस झणू नकोस ! ऐक माझी गोष्ट आणि शहाणा हो ! त्या मस्दकडून तुला काय मिळणार आहे ? आझी देऊ तस तो थोडच देणार आहे ! झणून झणतो की, त्या अहुरमस्दचा नाद सोडून दे ! आणि माझा उपदेश ऐक !

झोरोष्टर— ती गोष्टच बोरू नकोस तू ! अग्रमह्मदु ! तो विचार सुद्धा मनात आणू नकोस ! पार काय, तुझी संपत्ति, वैभव, विलास हे तर राहोतच, हा माझा गळा कापून राली ठेवज अगर् माझे हातपाय छाटले गेले निंचा हालहाल करून माझ्या शरीराचे मुकडे तुमडे करण्यात आले, तरीसुद्धा मी डगमगणार नाही ! सत्यधर्माचें रक्षण-पवित्र धर्माचा प्रसार-अहुरमस्दचा दिव्य व तेजस्वी आदेश लोकाहितार्थ व लोकसुखार्थ मी माझ्या

प्रागाचें मोल देऊनहि तडीस नेईन ! त्या जगत्रायकाच्या सेवेत हा देह सतत शिजवीत राहीन व सत्यधर्मप्रसारार्थ काय वाटेल तें सोयीन ! समजतास ! एवज्याच करता इथ आला असशील तर हे दुष्ट अप्रमद्व्यो ! जा ! येथून चालता हो ! मुकाम्यानें पाय उचल वसा !

अप्रमद्व्यु- काय करशील तू माझ ! अद्यान मी भिईन अस का तू समजतोस ! मी कोप हें तू समजत नाहीस अजून ! माझे सामर्थ्य, माझा पराक्रम, माझा प्रभाव तू पाहिला नाहीस अजून ! अरे मी तुम्हा मानवाचा कर्दन काळ आहे ! मी खवळतो म्हणजे पुढें उभें राहण्याची मनुष्याची छाति नाही ! त्रैलोक्य हलवून सोण्यास हा अप्रमद्व्यु आहे ! तुझ्या पोरुळ धाकधमकीस भीक घालणारा हा अप्रमद्व्यु नहें ! काय करशील रे तू माझ !

होरोष्टर- काय करशील ! (एक पाउस पुढें सरवून) हें माझ्या हातात काय आहे, ते पहा ! हा दगड—हा घराण्याचा दगड पहा ! हा मी स्वर्गाइन आणला आहे ! तो दिसायला दगड दिसला तरी त्याचा प्रभाव मोठा दाडगा आहे ! अहुरमश्दचा प्रभाव काय आहे, हें दाखविण्याचें हें एक दिव्य अस्त्र आहे ! लप्यात ठेव याच्या एकच तडाख्याने तुझी घटणी होईन ! (त्या राखस गगारडे बोट करून) ही जी राखसचमू तुझ्यामागे उभी आहे, तिचा एकाच मारानें फळा उडून जाईल ! तसाच माझा ' अहुनवर्श्य ' महामंत्र ! तो उच्चारताच तुमचें सर्व शरीर आगीनें पेट पेईल ! व तुमच्या अंत करणात एरुच प्रचंड भडका उठेल ! हे अप्रमद्व्यो ! तू पापी चाडाळ आहेस ! दुष्ट वनीच आहेस ! माझ्या शुद्ध व पवित्र देहाला—अहुरमश्दच्या प्रेषिताला—हात लावण्याची तुझी किंमत व हिंमत नाही ! ' असें म्हणून तो हातातील दगड राखसावर ' अहुन वर्श्य ' मंत्र म्हणत फेकण्यासाठीं म्हणून वर उचलला त्याचें त्या

बोलेचें तें गभीर स्वरूप पाहून व तें तेजस्वी भाषण ऐकून त्या अंग-
महान्यूनरोर आलेली ती राक्षस मडळी घाबस्त रडत ओरडत, किंकाळ्या
फोडीत तेथून सरावरा घावत सुटली । तेंहापासून त्याना त्या शोरोष्टरची
कायमची घडकीच रसली । ।

आपल्या राक्षसगणाची ती घादल व घावपळ आणि शोरोष्टरच्या
हातातील तो तेजस्वी दगड पाहून अग्रमहान्यूहि घाबरला व आपली
पुढें घडगत नाहीं असें पाहून, हात बर करून त्यास म्हणाला आवर !
आवर ! महात्मा शोरोष्टरा ! आवर आपला हात तो अहून बड्य मग्न
म्हणून आम्हा लोकावर तो घमघमीत व जळजळीत दगड फेकून कोस
तुझी योग्यता, तुझा महिमा, तुझा प्रभाव आम्ही ओळखला ! मी पुष्कळ
शूरवीर मोठे पराक्रमी माणसें पाहिली आहेत ! पण तुझ्यासारखा धीर
गभीर, शानी व तेजस्वी पुण्यात्मा व महात्मा आतापर्यंत मला भेटला
नाही ! मी या वेळेपर्यंत कोणालाच दाद दिली नाही ! इतकेंच नव्हे, तर
सर्वांना माझा तडारा दाखवून नीत केले आहे ! पण मला रजसि आण-
ण्यास तूच एकटा समर्थ भेटलास ! शोरोष्टर ! तू महापुरुष आहेस
घमस्त्रिमा आहेस ! पुण्यात्मा आहेस ! अरे तू मला दगडानें मारलेस कीं
तो माझ्या चर्मी जाऊन लागला ! तो तुझा अहून बड्य मग्न सारखा माझ्या
देहाना दाद करीत आहे ! मी आता येथून जातो ! पुनः तुझ्या घाटेस
येणार नाही ! असें म्हणून त्या दगडाच्या मारानें विव्दल होऊन वण्टत
पण्टत तो तेथून निघून गेला

विषडगार नाहीं उपनिषत्कालीन उदाहरण द्याय्याचें म्हणजे ननिरेताचें देता येईल तो इद्राच्या घरी अतिथि होऊन गेल्यावेळीं इद्रानपळ त्यानें अमरविद्या मागितली पण इद्राला तें नको होतें अगर त्याची परी ना पहावयाची होती, म्हणून जागृतीक मुलाची नानातऱ्हेची मुलस्वप्ने त्याच्यापुढे करून अमरविद्येचा नाद सोडून देण्यास त्यानें त्यास सांगितलें मार्गडेयाचें आयुष्य, कुचेराची संपत्ति, त्रैलोक्याचें राज्य, सौंदर्यश्रेष्ठ अप्सरात्ता मधुर सद्भाव शिवाय जागृती नानातऱ्हेनें मुखविलास, अंगा अनेक सुंदर मानवी मुख साधनाचें आभिष दाखवून त्याला अमरविद्येचा नाद व आप्रह सोडून दणें- विषयीं परोपरीनें सांगून पाहिले पण त्या पट्ट्या ननिरेताच्या सयाप्रहापुढे इद्राला दोषटीं हात टेकणें भाग पडलें । पुराणकाळीन उदाहरण म्हणजे व्यासपुत्र शुक्याचे त्याला तपश्चर्येपासून भ्रष्ट करण्यासाठीं म्हणून रत्नगतीक सौंदर्यश्रेष्ठ रमा उचरी घारण्या दिव्यागनाची त्याच्यासमोवती साजळी करण्यात आली होती पण शुक तिरडे झोळे उघडून पाहील तर । त्या अप्सराचें दिव्य लावण्य व मधुर मृंगारचेण त्याला तपोभ्रष्ट करून घेऊन्या नाहींत । त्यानंतरचें उदाहरण म्हणजे भगवान गौतम बुद्धाचें त्यानादि मतापासून भ्रष्ट करण्यासाठीं मारानें परोपरीन हलवून पाहिले पण त्याचा काही उपयोग झाला नाहीं । बुद्ध हे अखरपर्यंत बुद्धच राहिले । महान्ना क्षोरोष्टर-वरिहि तोच प्रयोग करून पाहण्यात आला आणि त्याची कथा सुकतीच चर आलीच आहे त्यानंतर प्रभु यक्ष खिस्ताची गोष्ट त्यागहि सेतानाने येऊन गाठलेच । पण तोहि त्या येणूच्या रचरीत निर्धारपुढें मान बाकवून आवट तोंड करून निघून गेलाच । अशीं अनेक उदाहरणें सत्पुरुषाच्या मननीय चरित्रात मधून मधून आढळता हे असले प्रसंग म्हणजे त्याची ती एक सत्त्वपरीक्षाच वा म्हणाना ।

धर्म - प्रचार

तपश्चर्येचा प्रभाव काही और आहे ! परमेश्वरी प्रसादाचा महिमा तसाच काही अगाध आहे ! सत्यज्ञानाचें - आत्मज्ञानाचें दिव्य तेजहि काही अपूर्व आहे ! तें जोडून दाखविता येत नाही किंवा लिहून सांगता येत नाही ! असाच काहीसा विलक्षण प्रकार आहे तो ! त्या तपश्चर्येचा नि दिव्य ज्ञानाचा ! असाच प्रकार आता अहुरमस्द्चां प्रेषित - महात्मा झोरोष्टर—याच्या धारतहि झाला सर्वत्र य सर्व शक्तिमान अहुर मस्द्चें प्रत्यक्ष मंगल दर्शन घेऊन, त्याचा दिव्य वरप्रसाद मिळविल्यावर त्याची दीर्घ तपश्चर्या - धीस वर्षांची अखंड ज्ञानोपासना- पूर्ण व सफल होऊन, त्या ज्ञानाचा जगात प्रचार व प्रसार करण्यासाठी म्हणून उत्साहपूर्ण मनानें व प्रसन्न अंतःकरणानें तो आता घराकडे परतला

घरी आल्यावर त्याला पाहून त्याच्या आतश्छाना व स्नेहीसोब्रत्याना मोठा आनंद झाला आणि त्याच वेळेस त्याच्या चेहऱ्यात य वर्तनात झालेला विलक्षण परक पाहून आश्चर्यहि वाटले

आधीच मोहक चेहरा ! तशात प्रसर, तपश्चर्येचें नेत्रात चमकणारे दिव्य तेज ! आणि परमेश्वरी अनुग्रहानें मुदेवर विलसणारी मधुर प्रसन्नता ! मग तो अधिकच आकर्षक व मनोहर दिसू लागला, यात आश्चर्य काय ! त्याच्या चेहऱ्यावर आता अशी काही अवर्णनीय काति चमकत होती, कीं ती डोळ्याला दिसत असली तरी तोंडाने सांगता येत नसे ! अंतःकरणात आत्मसाक्षात्काराचा मधुर प्रसार खुऱ्यामुळे त्याच्या पाणीदार नेत्रात एक प्रकारची लोहचुनक शक्ति चकाकत होती ! त्याच्या मंगल दर्शित प्रेम मुसमुसत होते, माधगात माधुर्य व वर्तनात सौजन्य रसरसत होते

यामुळें जो तो त्याच्या दर्शनानें प्रहर्षित होऊन, त्याचें प्रेमादरपूर्वक स्वागत व कौतुकच करी ! त्याच्या शांत स्वभाव, मधुर भाषण, सात्विक वृत्ति, प्रसन्न चेहरा, विनम्र वर्तन, उदात्त विचार, पवित्र आचरण, परोपकारबुद्धि इत्यादि पाहून लोकांच्या मनात त्याच्याविषयी प्रेमादराचा पांढरा फुटला असला तर त्यात आश्चर्य मानण्याचें कारण नाही. सत्पुरुष दर्शनाचा महिमाच आहे तो !

ते लोक आता आपापसांतच गुजगुनू लागले कीं स्पीतामा शोरोडर तो हाच असला तरी तो आता पूर्वीचा राहिला नसून काहीं निराळाच झाला आहे ! आपल्यातलाच असला तरी आपल्याहून निराळाच दिसतो आहे तो ! स्वचित् स्वचित् तो आपल्याहून श्रेष्ठ आहे ! आपण सर्व सामान्य माणसे आहोत, पण तो झगजे मोठा महात्मा आहे ! महा शानी आहे ! योर संत आहे ! व पूज्य विभूति आहे ! पार काय, तो देवदूत आहे ! नव्हे प्रत्यक्ष देवच आहे ! अशा प्रकारची भावना, प्रेम व आदर त्याच्याविषयी लोकांत पार लहरून अकुरुन तो एक आदरणीय व अनुकरणीय सत्पुरुष होऊन बसला !

तपश्चर्येवरून परत आल्यावर आपल्या नवीन ज्ञानाचा व अनुभवाचा पुढें लवकरच उपदेश करण्यास त्यानें हळुहळू सुरवात केली, व त्याचें भाषण ऐकण्यास लोकहि मोठ्या आस्थेनें त्याच्या समोवती जमू लागले. त्याच्या मधुर वाणीतून खवणाऱ्या शानामृताची त्यांना चटक लागून, दिवसेदिवस भोतूसमुदाय फुगत व फुलत चालला. जसजसा तो आपुलकीनें गोड शब्दात मुदर उपदेश करू लागला तसतशी लोकांची श्रद्धा व भक्ति त्याच्यावर अधिकाधिक बसत जाऊन हा कुणीतरी योर महात्मा आहे, श्रेष्ठ महापुरुष आहे, असा त्याचा ग्रह बनत चालला. लोक त्याला हळुहळू मानू लागले. त्याच्याविषयी आदरभाव दाखवू लागले, त्याचें

प्रवचन मोठ्या भक्तीने ऐकू लागले अर्थात् थोडक्याच दिवसात त्याचा जम बसत जाऊन, आपला धर्म लवकरच लोकमान्य होईल असा आत्म-विश्वास त्याच्यात अकुरु लागला

तो लोकाना प्रवचनात उघडच सांगे की, आपण प्रत्यक्ष अहुरमश्दच्या आशेवरून हे कार्य हाती घेतले असून, त्या देवानेच आपणाला हे सत्यज्ञान-धर्मज्ञान-मंगलज्ञान-उपदेशिले आहे व त्याच्या प्रेरणेनेच आपण हे पवित्र ज्ञान-दा. धर्मोपदेश-लोकहितार्थ व लोकोद्धारार्थ करित आहो. यात आपला स्वार्थ अगर लोभ नाही या आपल्या धर्मोपदेशाने जनता अज्ञानातून जागृत होऊन, सत्यज्ञानाच्या दिव्य प्रकाशात यावी व आपल उदर हित व कल्याण साधून घेऊन दुर्लभ मानव जन्म कृतार्थ करावा, असा माझ्या अहुरमश्द प्रभूचा उदार उद्देश आहे तो अहुरमश्द म्हणजे सर्वोद्भूत मोठा असून तो सर्वश व सर्वशक्तिमान आहे ! तसाच सर्वव्यापी व सर्वसाक्षी असून, पुन सर्वमंगल व सर्वदयावान आहे !

त्याकाळी इराणातला धर्म म्हणजे निव्वळ बाह्य अवडंबर होऊन बसला होता टिळाटोपीमाळातच म्हणजे बाह्य आचार विचारातच धर्माचे सारसर्वस्व भरून राहिले होते अधश्चर्या व पुराणप्रियता ही पराकाष्ठेस जाऊन पोचली होती मूर्तिपूजेचे धड फार बोकळले असून मंत्रतंत्र, जादू-टोणा, भूतपिष्टान्च यावर लोकांचा भारी विश्वास होता अर्थात् ज्ञान-किरणाला त्यावेळी कोठे हाणून कोठे सुद्धा वाव नव्हता हेच दुसऱ्या तऱ्हेने सागावयाचे म्हणजे सत्याला किंमत नव्हती नीतीची चाड नव्हती न्यायाची ओळख नव्हती ज्ञानाची आवड नव्हती व दानधर्माची जाणीव नव्हती ! दया, विश्वप्रेम, परोपकार, औदार्य, लोभसेवा, अहिंसा याचा तर पत्ताच नव्हता ! असा अधश्चर्या, स्वार्थवृत्तीचा, ज्ञानपराड्मुखतेचा तो चालता वाल होता ! अर्थात् जवळ जवळ ते अंध कारागृहाचे म्हटले

तरी चालेल । जनता सगळी अर्धवट व अनाडी होती, हे निराळें सामणे नकोच

होरोष्टरने या सर्व गोपींर जाराचा हल्ला चढवून, धर्माचें खरें अधिष्ठान हें मूर्तिपूजेत व बाह्यवेष्टात नमून, अतः करण शुद्धीवर, उच्च मनोवृत्तीवर व सत्यज्ञानावर अवलंबून आहे, असें तो लोकांस स्पष्ट सांगू लागला जो खरा शानी तोच खरा देवभक्त । त्यालाच देव वळतो व जवळ करतो ! श्रद्धाहीन व ज्ञानशून्य पूजा-पुरस्कारापेक्षा, भक्तिपूर्वक त्याचें साधें चिंतन हें अधिक लाभदायक असून, तें परमेश्वराला पार पार आवडतें !

अहुरमस्द देवाचा असा आदेश आहे कीं, धर्माचें अधिष्ठान हें सदाचरण, सत्यवृत्ति, सद्भिचार व सत्यज्ञान यावर असून, त्याची फलश्रुति क्षणजे शाश्वत सुखसाति व आनंदरसमुक्ति ही होय । अहुरमस्दची उपासना ही पवित्र ज्ञानात व आत्मशुद्धीत गर्भित असून त्यातच मनुष्याचें ऐहिक हित व पारलौकिक कल्याण आहे । आणि स्वर्गप्राप्तीचा खरा मार्ग काय तो फक्त एका अवेस्ता ग्रंथातच सांगितला असून, इतर धर्मातील मार्ग हे खरे मार्ग नव्हेत । त्यापासून मुक्त व शांति लाभणें नाहीं । मूर्ति-पूजेनें व बाह्य अवयवगर्भे मनुष्याचें खरें आत्महित साधणार नाहीं व त्याला शाश्वत सुख समाधान लाभणार नाहीं । क्षणून ज्ञानगर्भ व अतः - शुद्धिकारक अशा अहुरमस्द कथित सत्यधर्माचा सद्गुपदेश करून लोकांत त्याचा प्रसार करावा, एतदर्थ त्या दीनारत्नसल सर्वदयाघन, सर्वज्ञ अहुरमस्द प्रभूनें मला आपला प्रेषित करून तुझ्यामध्ये पाठवून दिलें आहे व तो त्याचा सत्य व पवित्र धर्म या माझ्या अवेस्ता ग्रंथात प्रकाशित करून ठेविला आहे त्याप्रमाणें जो चांगेल त्याचें निरंतर कल्याण होऊन, त्याचा मानवजन्म सार्थकी लागेल । अशा ठायाचा उपदेश करीत तो आपल्या जन्मभूमीत क्षणजे मिडीया देशात गावोगाव हिंडू फिर लागला

त्याचें प्रवचन ऐकावयास सर्व प्रकारचे लोक येत असत. त्यांत भाविकहि असत, सूशहि असत, चिकित्सकहि असत व कांहीं कांहीं टारगट व कुचेष्टेखोरहि असत. या त्याच्या उपदेशाचा परिणाम निर-
निराळ्या लोकांवर निरनिराळा होत असे. जे भाविक व श्रद्धालु होते, त्यांच्या मनावर चांगला ठसा उमटून ते क्षोरोष्टरला महात्मा मानू लागले. जे सूत्र होते ते त्याच्या उपदेशातील विषयांवर सहानुभूतिपूर्वक विचार करू लागले. व त्याच्या धर्माकडे सहानुभूतीने पाहू लागले. पण मुख्य गोष्ट सांगावयाची म्हणजे अशी की तेथे जो श्रोतृवृंद जमत होता त्यांतील बहुतेकांची मने त्याच्या उपदेशाने उजळून व निवळून, अवेस्ता धर्माविषयी त्यांचा ग्रह अनुकूल बनत चालला होता.

पण त्यांत कांहीं थोडे असे त्रिलंदर होते की त्यांच्यावर त्याच्या उपदेशाचा कांहींच परिणाम होत नसे. हे लोक क्षणजे फट्टर सनातनी होत ! ते त्याच्या प्रवचनास येत असत. ते जिशातेमुळे नवून, फक्त त्याचे दोष अगर व्यंग पाहण्यासाठीं द्याणून ! त्याची धर्ममते काय आहेत, ती आपल्या धर्मविचाराला कितपत जुळती अगर सुसंगत आहेत, ती परंपरेला पोषक आहेत कां भारक आहेत, हें पडताळून पाहण्याच्या द्वाच्याने ते तेथे येत असत. महात्मा क्षोरोष्टराविषयी त्यांची भद्दाहि नव्हती व आदरहि नव्हता ! प्रेमहि नव्हते व चांगला ग्रहहि नव्हता ! उलट त्याच्याविषयी तिरस्कार बुद्धि व मत्सरभाव हीं मात्र आंतून भक्कम भरली होती !!

संघर्षण

महात्मा क्षोरोष्टराचा जम व बोलवाला लोकांत जसजसा बसत व यादत चालला, तसतसे या सनातनी लोकांच्या पोटांत दुखू लागले. जनता त्याचा उपदेश ऐकून त्याच्याकडे वळत झुकत चालेली, हें पाहून

जुन्या पडिताची मनें असुस्थ होत चालली । त्याच्या गोड उपदेशाला
 भुदून लोक त्याच्या आह्वारी जात चालले, हें दृश्य त्यांना सहन होईना ।
 आता स्वस्थ बसल्यास रोग वाढीस लागून पुढें प्राणावर येऊन बेतेल,
 तर आतापासूनच त्याला काहीतरी तोंड काढून त्याचा वेळीच प्रतिकार
 करावा, असा आपापसात विचार करून त्यानीं त्याप्रमाणें आपलें पुढील
 धोरण आखण्यास सुरवात केली

प्रथम त्यानीं सौम्य उपाय घणून त्याच्याविषयी लोकांत गैरसमज
 पसरविण्याचा घाट घातला त्याचें मागण ऐकून घेऊन, त्याचा कमीअधिक
 विपर्यास करून, तें आपल्या स्नेहासोबत्यात व आश्रित लोकांत प्रसार
 करण्यास त्यानीं प्रारंभ केला त्याच्याविषयी नाहीं नहीं त्या कड्या
 पिकवून त्याचा लौकिक खर्ची करण्याचा व बजन उखळून काढण्याचा
 क्रम चालविला पण अशा अर्धवट व मुळमुळीत उपायांनीं शोरोष्टरचें
 तेज व महति कमी होण्याचें काही लक्षण दिसेना उलट जनताच त्याच्यावर
 घसरून पडण्याचा रंग दिसू लागला शोरोष्टरचा उपदेश या सनातनी
 लोकांच्या अगदीं घर्मीं जाऊन भिडत असल्यामुळें तो त्यांना कडबट व
 वावडा वाटावा व तसा वादू लागला, हें स्वाभाविकच आहे अर्थात्
 यामुळें त्यांच्या मुरातून मधुन मधून रागाचे व त्वेषाचे फुत्कारहि बाहेर
 पडू लागले, यातहि काही आश्चर्य नाहीं इतकेंच नव्हे, तर त्यांच्या विरुद्ध
 जोराची आघाडी उघडण्याचें त्यानीं आता मनावर घेतलें

कडक उपाय योजण्यापूर्वीं प्रथम शोरोष्टरास भेटून सामोपचारातें
 आपल्याकडे घळवून घेण्याचा प्रयत्न करून, तेवज्यावर काम भागतें कीं
 काय हें अजमावून पहाण्याचें त्यानीं प्रथम ठरविलें व एतदर्थ त्यास
 चारचांघात बोलवून घेवून बऱ्या शद्धात नवीन धर्माचा नाद सोडून
 देण्यास व सनातनी पडितावर शिंतोडे न उडविण्यास सांगून, त्याचें मन

आपल्याकडे बळविणेचा प्रयत्न चालविला. त्याच्या नवीन धर्माच्या व नवीन विचाराच्या उपदेशामुळे सामान्य जनतेची भाविक मने चलरिचल होऊन, देशातील शांति विघडण्याचा संभव असल्यामुळे शोरोष्टरने तो घातुक मार्ग सोडून देऊन साप्रत आहे त्या सनातनी धर्माचीच तळी उचलून धरवी व री ओढावी असे त्याला परोपरीने विनवून सांगितले व त्याबद्दल त्याला चांगले आम्बिपहि दाखविले. मधुन मधुन प्रसंगोपात् त्याच्या मधर्मोपर बादविवाद करून आपल्यास त्यात त्याला चिमण्यात धरावे, असा डावहि टाकून पाहिला.

पण शोरोष्टरच्या प्रभावी ज्ञानतेजापुढे व शुद्धसिद्ध विचारसरणीपुढे त्याचे तेज मिळे पडून त्याची विचाराची बाजू घसरतच जाऊ लागली ! यामुळे त्याचे जनात हसे होऊन, जनमनातून त्याच्या आदरास ओढीटी लागत चालली ! बादशेनात शोरोष्टरापुढे आपला निभाव लागत नाही व लोकात हसे होऊन गैरसमज मान पसरत जातो, ही जाणीव पुढे त्यास होत जाऊन, येता येता पुढे त्यानी त्याच्याशी बादशेनात छुज घालण्याचा नाद अजीवात सोडून दिला ! शिनाय आपल्या सामोपचाराच्या भूमिकेने शोरोष्टरचा निर्धार टळण्याचा संभव नाही, हेहि त्यांना कळून चुकले.

अवेस्ताच्या धर्मोपदेशकापुढे आपले काही चालण्यासारखे नाही व टिकण्यासारखेहि नाही, हे जेव्हा त्यास स्पष्ट समजून चुकले, तेव्हा त्यानी सामोपचाराची भाषा सोडून त्याच्या विरुद्ध सनातनी आघाडी उधडून देशभर चळवळ चालवून, त्यास रजीस आणण्याचा मार्ग स्वीकारला. अर्थात् त्यानीहि आता सनातन धर्माची फळी उभी करून, तद्वारा देशात चळवळ चालविणेचा उपक्रम चालू केला. ठिकठिकाणी सनातनी प्रवक्ते पाठवून तद्वारा आपली सनातनी बाजू रंगवून व सजवून

सागण्यास सुरवात करून, लोकांची त्यावरील निष्ठा दळणार नाही व थडा चळणार नाही, अशी व्यवस्था जारीनें अमलात आणली भोव वदाच्या मनावर शोराष्टराच्या उपदेशापासून झालेला पथ्यकर परिणाम खरवडून काढण्याचा व सनातन धर्मावरील प्रेम भक्ति दृढ व स्थिर करण्याचा एकच सपाटा चालविला ।

आपल्या पूर्वजांचा धर्म किती चांगला आहे, मूर्तिपूजा किती सुंदर व कशी प्रभावी आहे, मन तेथें कसे व किती रमते, जुने सरकार किती महत्त्वाचे आहेत, यशविधि वसे उपकारक आहेत, परंपरागत चाली रुढी कशा हितकर व सुखकर आहेत, इत्यादि गोष्टी आता लोकांपुढें मडक रंगात रंगवून त्या धर्माला थळा पांचव्यास व हानि झाल्यास देशावर मागेपुढें सगट गुदरून लोकांची नेधा उडून सर्वत्र आवाळ होण्याचा कसा संभव आहे, याचें मडक चित्र त्यांच्यापुढें मांडून त्यांना बठणीवर आणण्याची मोहीम चालविली त्याचप्रमाणें व त्याबरोबरच आपले मनतत्र कसे प्रभावी आहेत, भूतपिशाचें कशी धालू शकतो, स्वप्नाचा अर्थ व फलश्रुति व पुढील भविष्य किती समर्थक व अचूक सांगू शकतो, लोकांची लागलेली दृष्ट कशी काढतो, प्रहाचे सुष्ट दुष्ट परिणाम अचूक जाणून त्यांतील अनिष्टपणा कसा धालू शकतो, आणि या सर्व गोष्टी सनातन धर्मातच कशा शक्य आहेत, इत्यादि खऱ्याखोऱ्या गोष्टी त्रिखटमीट लाऊन, भरमसाट फुगवून सांगून, भोळ्या जनतेची भाविक मनोवृत्ति पुन सनातन धर्मालाच चिकटून व कपटाकून राहिल, अशा प्रकारची योजना अमलात आणण्याचे जारीनें प्रयत्न सुरू करण्यात आले

इकडे शोरोष्टरदि काही कमी अवधानी नव्हता सनातनी लोक आपल्या पश्चात् आपल्या धर्माचा व शिकवणीचा मलताच विपर्यास करून व आपल्यावर नसते आरोप लावून व शितोडे उडवून लोकांची मने गढूल

करूं पहात आद्वैत, ही गुणगुण त्याच्या कानावर गेली. तेव्हा त्या दुष्ट व दाम्भिक सनातन्याची त्यास मनस्वी चीड आली मग आता काय ? त्यानेंहि त्या दाम्भिक पडितावर ' जशास तसे ' या न्यायाने आपले तीक्ष्ण हत्यार उपसले ! या उपर त्याची गय केल्यास आतापर्यंत केलेलें आपलें सगळेंच फसणार नि फिसाटणार, हा विचार मनात येऊन त्यानेंहि ' खटासि खटनट ' या धोरणाला धरून त्याच्यावर आता कठोर प्रहार करण्याचा चंग बांधला

तसें पाहू गेल्यास महात्मा झोरोष्टर हा तेजस्वीवृत्तीचा बाणेश्वर धर्मात्मा होता त्याची मानसिक ठेवण वैदिक आर्यांच्या घाटासारखीच होती, हें त्रिवार सत्य आहे त्यानें आता ' ये यया मा प्रपद्यते तास्तथैव भजाम्यहम् ' या भगवान् श्रीकृष्ण वचनान्या प्रभावी व्यावहारिक तत्त्वा-प्रमाणें आपली दिशा आखून, आत्मरक्षणार्थ योग्य उपायाची दक्षता घेतली, यात काही वायगें झालें असें क्षणता येणार नाही

या सनातनी लोकांचे मुख्य सूत्रधारक क्षणजे कवि व करप पडित होत हे वट्टर सनातनी तर खरेच ! पण तसेच मोठे कारस्थानी व पाताळयंत्री लोक ! त्यांना सत्याची चाड नव्हती कीं जनाची भीति नव्हती ! न्याय क्षणजे त्यांना वायडा व नीति क्षणजे कपाळतिडीक ! मन पहावें तर अगदी बुजकें आणि झुद्धि अगदीच उपळ ! स्वभाव मत्सरी व वर्तणूक धरसोडीची ! मग त्यांनी आपला कार्यभाग साधण्यास वाटेल त्या भल्याबुऱ्या मार्गाचा अवलंब करण्याचें मनात आणल्यास त्यात नयत्र तें काय ?

सत्याला धाव्यावर बसवून, नीतीला गचाडी देऊन, न्यायाला ददपार करून, जनलज्जेला खुटीला टागून हे लोक आपला बुरसट धर्म व भावळट भावना याचें दोलगे घातवून, शिवान्या साण्या भोळ्या जनतेची

पसवणूक व नागवणूक करतात, हें पाहून महात्मा क्षोरोष्टरचें अत करण तिळतिळ तुट्ट लागलें पण त्या महतापुढें त्याचा वाही इलाज चालण्या-
सारखा नव्हता

आणि ही जनता लक्षणने तरी काय ! शुद्ध मेंढराची जात ! त्यांना कोणीहि हाकावें व कोणीहि चकवावें ! त्यांच्यावर कोणीहि हुकमत चालवावी व काहीहि लादावें ! विचारी साधी भोळी जात ! कुणीहि हाकली तरी निघालीच त्यांच्या बरोबर ! आसोचा मोदक जो कोणी पुढें धरील, त्याच्या मागून निघालीच सरळ ! मग तो खाटिक का असेना ! तो नाही विचार तिला ! त्या साध्याभोळ्या जनतेला ! असाच प्रकार आता तेथेहि झाला

लोकाना सत्यशानाचा निस्पृहपणें व निर्भयपणें स्पष्ट उपदेश करून, त्यांना सत्यावर आणून त्याचें उदड दित व कल्याण करू पद्दामारा महात्मा क्षोरोष्टर व भदेचा फाजील पायदा घेऊन त्यांना अशानाच्या व अन-
र्थाच्या खोल दरीत लोटून आपली तुंबडी भरणारे स्वार्थी सनातनी पडित, पातील सारत्तम्य न कळल्यामुळें, त्या निस्पृह व कनवाळू महात्म्यापेक्षा त्या स्वार्थी व लोभी पडिताकडेच त्याचा कल अधिक धुरग्रा व धुवावा यात काही नवल नाही हा भोळ्या जनतचा भोगळ स्वभावच आहे ! तेव्हा काय नि आता काय, कोठेहि व केव्हाहि अनुमय हा सर्वत्र सार-
खाच ! असो

हे सनातनी लोक जसजसे क्षोरोष्टरावर घसरून व उलटून पद्द लागले, तसतसे त्यानेहि आपली बाजू समाळण्याकरिता त्यांच्यावर कठोर व निर्माद हल्ला चढवून, त्याचे दोष व भिंग बेशीवर टागण्यास सुरवात केली ' हे कवि व कर्म पडित म्हणजे डोळे असूनहि आधळे व कान अघुर्नाहि बहिरे ! त्यांना सत्य दिसत नाही व नीति पटत नाही ! अंधभ्रष्टेने

बहकलेले व स्वार्थीने पिसाळलेले असे मूर्ख व लोभी दुर्जन आहेत हे ! स्वतःची तुंबडी भरण्याकरितां दुसऱ्यांना अज्ञान गर्तेत खिचपट टाकण्यास ते मागेपुढे पहाणारे नव्हेत ! त्यांचे अंतःकरण शुद्ध नाही ! मन पवित्र नाही ! बुद्धि सोज्वळ नाही ! आचरण सरळ नाही ! त्यांचा धर्म खोटा ! देवहि खोटा ! नि मावहि खोटा !! अशा भोंदूंच्या मार्गे लागणारे दुःखाच्या डोहाकडे सरळ चालले आहेत असे खुशाल समजावे ! ” असे व अशाप्रकारचे सडेतोड विचार निर्भयपणे व निर्भीडपणे लोकांपुढे मांडून, सनातन्यांची वेगडी वाजू उखडून काढण्याचा त्यानें हि उपक्रम चालू केला !

क्षोरोष्टर आपली, आपल्या घर्माची, आपल्या देवाची निंदा-नालस्ती करतो, हे पाहून त्या पंडित लोकांचे डोके आतां ठिकाणावरून उठले ! त्यांचा ताळ व तोल सुटत चालला ! आपल्या प्राचीन देव घर्माची व परंपरागत पूर्वजांच्या चाली रूढींची टिंगल व ट्याळी करतो, मान्य व पूज्य धास्त्रीपंडितांचा पाणउतारा व पूजा अर्चा-विधीचा उपहास करून राष्ट्रांत बसलेली समाजघडी विस्कटू पाहतो, अशी हाकाटी उठवून, त्यास वेळींच सक्रिय विरोध करण्यास लोकांना चिथावण्याची आपल्या हस्तकांस पूस दिली ! इतकेंच नव्हे तर आपले सर्व वजन खर्च करून तेथे तेथे हुकमत घालविणाऱ्या लढानघोर सत्ताधिकार्यांना गाठून त्या त्या गांवी क्षोरोष्टर आल्यास त्याला तेथे तेथे धारा न मिळेल, अशी तजवीज करण्याविषयी भीड घालण्यांत आली !!

सनातन्यांची प्रतिक्रिया

या कवि व करप पंडितांनी आपल्या सनातन धर्माच्या संरक्षणार्थ महात्मा क्षोरोष्टरावर प्रचंड काहूर उठवून, त्यावर घसरून व तुटून पडण्याचें कुतंत्र जारीनें अमलांत आणण्याची खटपट व लटपट चालविली होती, तरी जनता मात्र तितकी अजून तयार झाली

नव्हती. क्षोरोटरावर अद्याप लोकांची मति व निष्ठा कमी न होता, पूर्वी प्रमार्गेच अढळ होती. सनातन्यानी पुष्कळ डावपेंच घातले व अनेक लटपटी बेल्या. पण लोकांचे त्यांच्या विषयीं मन कलुषित न्हयें तसें व तितकें होईना. उलट त्यांचीं प्रवचनें, त्यांचा उपदेश व त्यांची विचारसरणी ऐकून व पाहून, ते मनारून त्यालाच दुव्या देत ! मात्र इतकें की त्या सनातन्यानां उपड विरोध करण्याचें अगर उलट धोरण्याचें धाडस त्यांच्यात नव्हतें ! तथापि सनातन्यांच्या कुतत्राल बळी पडून, क्षोरोटरला दूर करण्याची व त्याला दिव्यचयाची दुष्ट कल्पना मात्र त्यास सहसा शिवली नाहीं.

याचें कारण असें होतें कीं क्षोरोटरचा स्वभाव अगदी शांत, साधा व सीधा होता. दुसरे असें की त्यांच्या त्या तैजस्वी चेहऱ्यामध्ये अशी काय एक लोहचुंबक शक्ति चमकत होती कीं, त्याचें दर्शन होताच लोकांचें मन तिकडे आपोआप आकर्षिलें जाई ! तशात तो बोलू लागला म्हणजे तर काय पूसूच नये ! त्यांच्या मधुर वाणीतून सुंदर विचारांचे मधुर पवारें एकामागून एक असे सारखे थथथयाट करू लागून, श्रोतृ-वृंदाचीं मनें जेयल्यातेंथें मारेमार होऊन जात ! मागे कधीं ऐकले नव्हते असे नवीन विचार, नवीन कल्पना, नवीन युक्तिवाद, नवीन सद्व्योजना, व नवीन माहिती त्यांच्या माथगात इतकी ओथपलेली असें कीं, त्यांच्या प्रवचनाला सनातन्यांच्या विरोधाला व निषेधाला न जुमानता व त्यांच्या डरकाळ्याना भीक न धालता गुळावर जशा माशा जमतात, तशी लोकांची गर्दी त्याचें प्रवचन ऐकावयास जमत असे ! त्याची अवेस्ता-प्रयातील शानपर प्रवचनें ऐकून, श्रोत्यांना आनंद व हर्ष यांच्या सारख्या गुदगुल्या होत असत !

इतका आवडला होता त्याचा सदुपदेश त्यांना ! त्या भाविक श्रोतृ-
वृंदाना ! त्या उपदेशात सत्य, ज्ञान व भावना या त्रिवेणीचा मधुर संगम
झाल्यामुळे त्या रसाल प्रवचनाला अपूर्व रंग चढे, हे निराळे सांगण्याची
आवश्यकताच नाही अर्थात् ही अशी अपूर्व संधि मग ते जिज्ञासु व भाविक
लोक याया दबडतील, हे कसे शक्य आहे ? दिवस जसजसे लोटत चालले
तसतसा श्रोतृवृंदाचा लोंढा व ओढा महात्मा झोरोष्टरकडे पुढत व पसर-
तच चालला !

आता सनातन्यांना मोठा प्रश्न येऊन पडला झोरोष्टरचा हा उत्कर्ष
त्यांना पहावेना ! व त्याचे वाढते वजन व लोकप्रियता त्यास सहन होईना !
काहीहि करून त्याला आता आळा पातलाच पाहिजे-खाली ओढलेच-
पाहिजे हा विचार त्याच्यात जोरात उमळी माहून, त्यांना स्वस्थ बसू देईना.
नुसत्या निषेध प्रदर्शनाने, उपदेशाने अगर शाब्दिक चळवळीने आपला हेतु
आता साधण्यासारखा नाही, असे जेव्हा त्याच्या प्रत्ययास आले, तेव्हा
त्यांनी अधिक कडक उपाय योजण्याचे मनःपर घेतले. प्रथम प्रथम त्यांनी
कडक उपाय योजण्याच्या पूर्वी पुन एकवार सौम्य शब्दात इशारा देऊन,
झोरोष्टरच्या प्रवचनास न जाण्याचा व त्याच्या नादी न लागण्याचा
प्रयत्न करून पाहिला पण तो यशस्वी होण्याचे लक्षण बारागळल्यामुळे,
पुढे कडक उपाय योजनेची त्यांनी तयारी चालविली

अर्थात् हे सनातनी करप व कवि पंडित लोक समाजातील मोठे
प्रतिष्ठावत व वजनदार लोक असून, सामान्य जनता त्यांना नमून व बचकून
असे. बहुजनसमाज अजून त्याच्या वर्चस्वाखालीच होता सरकारात व दर-
बारात त्याचे वजन चांगले असून, अधिकारी वर्ग त्याच्या शब्दात बाग-
णारा होता या सर्वांचा फायदा घेऊन त्यांनी आता झोरोष्टरकडे जाणाऱ्या
जाण्यांना दमदाटी व धाकदपट्या देण्यास प्रारंभ केला ! त्यांच्यावर नजर

ठेवून, त्यांना वाटेत गाढून बऱ्या बोलाने घडणीवर न आल्यास नसत्या
 संकटाला बळी पाडण्याची त्यांना दटावणी देण्यात येऊ लागली ! नसती
 किटाले उत्पन्न करून त्यात त्यास गोडून त्रास देणेचा व व्यवहारात अड-
 विगेचा उपक्रम करण्यात आला ! कोठे कोठे सरकार दरबारहि होऊं
 घातले ! आणि अखेर इतक्यावरहि भागेनासें झाले म्हणजे बहिष्काराचें
 प्रगडास त्यावर रोवून धरण्यापर्यंत मजल जाऊन पोचली ! आप्तदृष्टाचें व
 स्नेही सोबत्याचें दडपण आणून त्याच्याद्वारे त्याची नावेवंदी करण्यात
 आली ! कोठे भीड घातून, कोठे भीति दाखवून, कोठे छोटा उगारून,
 कोठे सरकार दरबार करून, कोठे गडिष्कार पुकारून, कोठे परगुती तर
 कोठे व्यवहारात अडथळे व पेचप्रसंग निर्माण करून, याप्रमाणें कौगता ना
 कौगता तरी ठपाय योजून, लोकांना अडविगेचा व शोरोष्टरापासून परावृत्त
 करणेचा जोराचा प्रयत्न करण्यात आला. आणि ही युक्ति मात्र त्यांना
 अखेर फलदायक ठरली !

आता मात्र सनातन्याची मात्रा लागू पडत चालली. जे लोक शोरो-
 ष्टाचें प्रवचन ऐकून त्याच्या नादी लागू पडात होते, ते सनातन्याच्या
 दटावणीला बच राऊन तिथडे जाण्याचें टाळू लागले ! जे त्याचा धर्म
 स्वीकारून पडात होते त्यांनी तो बेत रहित केला ! व जे काहीं त्याचे अनु-
 यायी होण्याच्या बेतात होते, त्यांनी सनातन्याच्या दडपेगिरीला भिऊन तो
 नाद सोडून दिला ! इतकेच नव्हे तर जे त्याचे स्नेही सोयरी व आसदृष्ट
 म्हणवीत होते, तेहि असेर असेर जुन्या धर्माचीच कड घेऊन, त्याला टाळू
 लागले ! अर्थात् महात्मा आता जवळ जवळ चाळीतच पडल्यासारखा
 झाला !! (गायत्रा उष्टवद, यस्त ४६-१)

सनातनी हे वजनदार लोक असल्यामुळे व बहुजनसमाज हा त्यांच्या
 फच्छपी असल्यामुळे त्यांना या गोष्टी वारच अल्पकाळात साध्य

करता आल्या पण शोरोष्टरची गोष्ट अशांतली नव्हती. त्याचें बसावें तसें बस्तान अजून समाजात बसलें नव्हतं. लोक सहानुभूति दाखवीत, आदरानें त्याच्याकडे पहात, भाविकपणें प्रवचनें ऐकत, या सर्व गोष्टी खऱ्या. पण समाजात नेत्याचें, श्रेष्ठ व हुक्मी स्थान व मान अद्याप त्यास प्राप्त झाल्याचें चिन्ह दिसत नव्हतें आणि याची जाणीव त्यास नव्हती अशातला भाग नव्हता. या गोष्टी तो पूर्ण ओळखून होता. सनातन्याच्या कुटिल कारवाईमुळे व दमदाटीमुळें लोक आपणास मनात असूनहि टाळतात हे पाहून त्याला खेद वाटला पण करणार काय ? त्याचा येथें निरुपाय होता !

गाथा उष्टवड यस्त ४५-५ मध्ये तो आपली कहाणी आपली -असहाय स्थिति-महदप्रभूजवळ मोठ्या काकुळतीनें सागत आहे की ' हे परमेश्वरा ! जेव्हा जेव्हा करप-कवि सारसी दुष्ट माणसे माझ्यावर तूटून पडतील, अगर माझेवर रागासगानें झोळे बघारतील, किंवा मला मारहाण करण्याचा प्रयत्न करतील तेव्हा माझे रक्षण तुझ्याशिवाय कोण घरें करील ! (यस्त ४५ ५) यावरून शोरोष्टरची त्या कवि व करप पंडितांनी काय अवस्था केली होती याची सहज कल्पना करता येण्यासारखी आहे.

पण तो निराश झाला नाही. अहुरमहद प्रभूवर त्याची अढळ श्रद्धा व पूर्ण निष्ठा असल्यामुळें मार्गे पुढें केव्हा तरी आपण त्या पुराण पंडितावर मात करूंच करूं हा आत्मविश्वास त्याच्यात बलवत्तर होता. याचें कारण असें की त्यानें सनातन्याचें पाणी चागलें ओळखलें होतें. उच्च भावना, उदात्त कल्पना, पवित्र आचरण, व सत्यन्वेषण याचा त्याच्यात पूर्ण धमाय असल्या-मुळें, त्याचा आपल्या सत्य, शास्त्रशुद्ध व तर्कसिद्ध धर्मापुढें टिकाव लागणें शक्य नाही. याची त्यानें आपल्या मनात पक्की गाठ मारून ठेविली होती.

मात्र प्रस्तुत प्रसंगाला तोंड देण्याचें सामर्थ्य अव्याप त्यान्यात यावें तसें
आलें नसल्यामुळें नाइलाजानें त्याला नमतें घेऊन स्वरुप वसणें भाग पडलें

सवध प्रातःमर-म्हणजे मीडियामर-या सनातन्यानी आता
एवढी प्रचंड चळवळ चालविली होती व पक्का बदोस्त करून ठेविला
होता कीं हजारानी जेथें श्रोतृवृंद जमे, तेथें आता माशीदेखील फिरके
नाशी झाली ! त्याच्या हालचालीवर जगु काहीं पक्का पदाराच वसला
होता ! त्याच्या घरा समोवतीं सनातन्याचा जवळजवळ गुप्त पाहाराच
वसला होता असें म्हटलें म्हणून काहीं त्रिघडणार नाहीं हेंच पर्यायानें
सागावयाचें म्हणजे तो जसाकाही आता बाळीतच व पाहण्यातच पडल्या-
सारखा झाला होता ! विचारा शोरोणर ! अहुर मशहचा प्रेषित त्वरा
पण आता पूर्ण निराश व असहाय झाला होता !

त्याचा लौकिक आता हळुहळू धसरू लागला लोकमत गढूळ
होत चालले, नव्हे सनातन्यानी आपल्या हस्तकाकडून तसें करावयास लावले
काहीं काहीं गुड तर तो बाहेर पडला म्हणजे त्याची रस्त्यावर उघड उघड
हुयों करावयास लागले ! काहीं कुचेष्टेखोर लोक त्याला बीभत्स धोकू
लागले ! थोडक्यात म्हणजे त्याची तिकडे तिकडे टिंगल-टवाळी व निर्दा-
नालस्ती होऊं लागली ! दारोण त्याच्या विषयी नाही नाही त्या अपवा
उठवून, त्याचा दुर्लौकिक पसरविण्यास सुरवात झाली त्याला वेढ लागलें
आहे ! माथें फिरलें आहे ! पिता झाला आहे ! एक की दोन, अशा
अनेक अपवा हवेंत तरंगू लागल्या ! एवढीत सनातन्यानी त्याला कात्रीत
धरून रजीस आणण्यात चागलें यश मिळविलें, यात संशय नाही साध-
न्यास त्यास ठार मारायें असाहि त्याचा बेत होता ही हकीकत यस्य ४६
मध्ये पुसट पुसट आली आहे (यस्य ४६-११)

देशांतर

हा सर्व प्रकार पाहून व जनता आपल्या मार्ग येण्यास आता तयार नाही, इतकेंच नव्हे तर उलट कोठें कोठें आपल्यावरच उलटून पडल्यासारखी झाली आहे, हें ओळखून, दुर्दैव तेथे राहणें हें हिताचे व अत्रूंचें नाही हें विचारात घेऊन होरोष्टरने त्या देशाला—आपल्या मायभूमीला—राम- राम ठोकण्याचा निश्चय केला असला तर त्यात काहीं चूक झाली असें क्षणता येणार नाही आपल्या धर्माचें बी येथे रुजणें हें साप्रतच्या परिस्थितीत शक्य नाही व तेथे अधिक चळवळ घ गडबड केल्यास परिस्थिती अधिकच बिघडणार व चिघळणार हें घडघडीत दिसत असल्यामुळे आता तेथे राहून आपलें प्रचारकार्य हट्टानें चालविण्यास कोण शहाणा तयार होईल ? त्यानें तेथून बाहेर पडावयाचें ठराविलें तें ययायोग्यच झालें

पण जावयाचें कोठें हा एक प्रश्न त्यास त्याच वेळीं येऊन पडला कोठें गेलें तरी हे सनातनी आहेतच ! कोठेंहि ते आपल्याला गाठणार नि व्याड येणार ! आपल्याला विरोध करणार व आपल्यावर हत्यार उपसणार ! हें निश्चित असता कोठें जायें व काय करावें हा प्रश्न पुढें येणें हें साहजिकच आहे पुढचा मार्ग आता त्यास दिसनासा झाला पण तेथे राहण्याचीहि सोय नव्हती नव्हे, तर धोक्याचें होतें ! न जाणो कोणीतरी माथेफिरू सनातनी गुढानें भडकून जाऊन आपलें काहीं बरें वाईट केलें तर ! त्याचा काय नेम ! आता घरीं रहावयाची देखील त्याला चोरीच होऊन बसली ! सनातन्यानी त्याविरुद्ध इतकें काहीं काहूर माजविलें होतें कीं त्याच्या जवळ जाण्यास किंवा त्याच्याशी उघड बोलण्यास लोक आता धजत नसत !

वाचकहो ! ही आपाचे एका होरोष्टरच्याच वाटभाला आली असें मात्र समजूनका ! कोणत्याही नवीन संप्रदाय प्रस्थापकाला तसे अड-

थळे आलें व येणारच ! त्याचें कार्य सुरळीत व सुमन चाललें, असें कोगत्या इतिहासात लिहिले आहे ! त्यांना अडथळा हा व्हावयाचाच ! पजीति उडायचीच ! निंदा अपमानाचें प्रसंग गुदरायचेच ! विरोध विघ्नें यावयाचीच ! उपवास उपहास व वनवास पदरीं पडायचेंच ! हाल-अपेष्टा छळमार याची सळ पोचायचीच ! एक सोरोष्टरच काय, बहुतेक सर्व नवीन धर्म प्रस्थापकाची व मत प्रचारकाची हीच कथा आहे ! नव्हे काय ? योगीश्वर याशवल्क्याला वैशंपायनानी काय कमी छळलें ? भगवान् बुद्धाला जैन व देवदत्त हे चांगलेच भोवले नाहींत काय ? प्रभु येशू खिताला परुशी व सद्दुकी यांनी तर प्रत्यक्ष क्रूरावरच चढविला कीं ! आणि हरजत महमद पैगबराला त्याचाच कुरेश बाघ्यानी शेवटपर्यंत दातातच धरला होता ! मग हा महात्मा सोरोष्टर तरी अपवाद का रहावा व फसा राहील ! पण हें लक्षात ठेवा कीं, सेने अग्नीत धालावें तसाच तितक, त्याचा कस उजळून रंग खुलतच जातो ! तसा हा साधु-छळाचा महिमाच आहे ! अशी

सोरोष्टरला आता मिडीयातून पाय काढणें भागच पडले व त्याप्रमाणें त्यानें केलेंहि पण पुढें जावयाचें कोठें हा एक त्यास मोठा प्रश्न येऊन पडला आता तो एकटाच होता जवळ दुसरे कोणीच नव्हतें ! वस्त्र-पात्र, सीधा-सामुग्री, पैसा-अडका याचें नांव नाहीं ! एकटाच सडा बाहेर निघाला ! तो महात्मा सोरोष्टर !

जाता जाता वाटेत नाना तऱ्हेचे विचार मनात डोकू लागलें त्या विचारात तो इतका गढला कीं आपण कोणीकडे चाललों याची देखील त्यास शुद्ध राहिली नाहीं पाय जमीन धरून चालत, इतकेंच पण त्याला कसलाहि रोख नव्हता याप्रमाणें सकाळपासून सध्याकाळ पर्यंत तो चाल चाल चाललाच चालला पण गावाचा कोठें म्हणून कोठें

सुदां पत्ता नाही ! चालून चालून पाय थकलें म्हणजे कोठेतरी एखाद्या झाडाखाली बसून थोडा वेळ विश्रांति घेई. शीण थोडा ओसरला म्हणजे पुनः चालू लागे. आलें मनांत की क्षणक्षण पाऊलें टाकी आणि आला थकवा म्हणजे पुनः गति बंड पडे ! कोठे झाडाखाली बस, कोठे दगडावर विश्रांति घे, कोठे जमीनीवर पडून रहा, पुनः ऊठ पुनः बस असें करित करित संध्याकाळी अंधार पडल्यावर अकस्मात् तो एका गांवांत आला.

पण तेथें ओळख ना देख ! जावें कोठें नि विचारार्थे कोणाला ! एका पडक्या धर्मशास्त्रेंत पडून रात्र कशी बशी काढावी लागली. यावेळी त्याची शिंपति फारच अनुकंपनीय झाली होती. पाय सुजल होते ! अंग ठणकत होते ! शरीर सर्व धुळीनें माखलें होतें ! तशांतच पोटांत भाताचा कण नाही की घोटभर पाणी नाही ! निजायला घड जमीन नाही नि पांघरायला अंगभर पांघरण नाही ! त्या धर्मशास्त्रेंत कांही सुशास्त्र लोकांनी मुफकाम केला होता. पण त्यातल्या कोणीच त्याची विचार-पूस केली नाही. नि दाद घेतली नाही !! तशीच त्यानें ती रात्र एका कोपऱ्यांत पडून काढली !

दुसरे दिवशी सकाळी उठून तेथें पार घेऊ न राहतां पुनः तो पुढच्या वाटेस लागला. दोनप्रहरच्या सुमारास त्यास एक लहानसें खेडे लागलें. पण मोज ही की तेथेहि कोणी त्यास विचारीना की पुसेना ! तेथें कांही वेळ थांबून तेथूनहि पुढचा रस्ता धरला. संध्याकाळी त्यास पुनः एक गांव लागला. तेथें तरी लोक आपली वास्तपुस्त करतील अशी त्याला मोठी आशा होती. तो गांव त्याच्या ओळखीचा होता. पण दैवच त्याला प्रतिकूल होते, तेथें कोण काय करणार ! तेथेहि त्याची निराशाच झाली !

यातील अतस्य स्थिती त्याला ठाऊक नव्हती हा सगळा सना-
तन्याचा डाय होता. त्याचे हेर व हस्तक गावोगाव फिरून एक वेडा
पिसा माथेपिरू मागून येणार आहे, त्याला कोणी भेटू नये व दाद घेऊ नये,
असे सांगत फिरत होते. त्याचा हा परिणाम होता. सनातन्यांनी आता
त्याला सर्वच बाजूनी चांगलेंच रोखलें होतें. यात त्याचा उद्देश असा की,
त्याची जाई तेथें पट्ट पजीति करावी व अज्ञान करून त्यास ठार मारावें !
अशा कठीण स्थितीतच त्यानें काहीं काळ कठला त्याचे पार हाल झाले
व केव उपसतापास धडले ! पण एक गोष्ट लक्षात ठेविली पाहिजे कीं
कितीहि हाल झाले, फसादि प्रसंग ओढवला, तरी दुसऱ्या जवळ तोंड
वेंगाडून त्यानें 'देहि' असें झटलें नाहीं ! वाटेल ते कष्ट सोसले, हाल
अपेक्षा सोसल्या, पोटातील भगभग सोसली पण कोणाजवळ याचना झणून
केली नाहीं ! पोर पुरुषाचा तेजस्वी स्वभाव झणतात तो हा !

आशेचा किरण !

तपश्चर्या संपवून गावात येऊन धर्मोपदेशास प्रारंभ करून आता
जवळ जवळ दोन वर्षे भरत आली पण नवाला झणून एकहि अनुयायी
त्यास लाभला नाहीं पुष्कळ उपदेश केला, व्याख्यानें दिली, नवीन ज्ञान
सांगितलें, नवा मार्ग दाखविला, सनातन्याचा दभस्फोट केला, जुन्या धर्मा-
तील दोष दाखविले, अवेस्ता धर्माची सुंदर तत्वे पुढें ठेविली, नीतीची
महती मायली, न्यायाची बाजू माडली, सर्व काहीं केलें पण ते सगळें
पाण्यात !

प्रथम प्रथम त्याला यशाची चिन्हे दिसली नाहीं असें नाहीं पण पुढें
सनातन्याच्या जुटिल कारवाईमुळे, जें काहीं जोडलें होतें ते सर्व फिसकटून
जाऊन अगोर त्यास गाव सोडून, देश सोडून बाहेर पडण्याची पाळी
आली ! पहिल्या भारता देशभर फिरून धर्मोपदेशाचें व लोकजागृतीचें काम

पार चोख व यशस्वीपणें त्यानें केले हें खरें पण अखेर केलेलें सर्व फितकटून जाऊन अपयश व अपमान पदरात घेऊन गृहत्याग व देशत्याग करण्याचा दुर्धर प्रसंग मात्र नशिबी आला !

धर्मासाठी, सत्यासाठी, गत्यासाठी पुढें त्यानें देश त्यागहि केला उपवास वनवास सोसते तहान-भूक, ऊन-चारा थडी-पाऊस, हाल अपेष्टा इत्यादि कष्टपरंपरा सर्वे काही सोसली पण आशेचा किरण मात्र त्यास कोठेंच दिसना ! उलट निराशेचा डोह मात्र पुढें येऊन उभा राहिला ! मिडीया सोडल्यावर पुढें कोठें कोठें व केव्हा केव्हा लहरीप्रमाणे तो लोकाना धर्मोपदेश करी अगदीच नाही असें नाही आणि साकडि तो ऐकावयास जमत हेंहि धरें पण त्याचा परिणाम मात्र तितकासा आशा-दायक दिसून येईना लोक सगळे उपदेश ऐकून निघून जात आणि गेले म्हणून ते तिरु-डेच ! पुन त्याचें दर्शन म्हणून नाही ! अखेर एकटा तो एकटाच ! जणु काही रानातला गेंडाच !

पण असें करून किती दिवस चालणार ! करावयाचें तेवढे सर्व प्रयत्न केले त्यात बाकी काही ठेवली नाही इतकेंच नव्हे, तर पुढें पुढें देखील इतकें दुःख, इतके कष्ट, इतके हाल नि इतक्या अपेष्टा सोसून व श्रम व सायास करूनहि शून्याच्या पुढें प्रगतीचें पाऊल पुढें सरकण्याचें रुझन दिसना ! तेव्हां त्यानें तरी धीर बसा घरावा ! आता त्याचें मन निराशेच्या डोहात शिरु पहात असलें, तर त्यात नवल तें काय ? आता त्याच्या प्रयत्नास सहाजिकच शिथिलता येऊ लागली ! उत्साह ओसरू लागला ! धैर्य सचत चाललें ! मन उदास बनत चाललें आणि अखेर अखेर हताश व निराश बनण्याची पाळी आली ! !

याप्रमाणें काही दिवस गेले पण रात्र ही सदैव रात्रच रहात नाही तिलाहि काही मर्यादा म्हणून आहेतच गाढ अधकार रात्रभर

पसून असला तरी पुढें प्रभात झाली म्हणजे त्यालाहि माघार घ्यावी लागतेच की नाही ? सृष्टीचा नियमच आहे तो ! तसाच प्रकार आता होरोष्टरच्या वाचततिहि झाला. तशा निराशमय स्थितीतच पुढें सुदैवानें त्याला एक आशेचा किरण दिसला ! त्याचा चुलत भाऊ महृष्योमाह-
भर्जास्वाचा पुत्र हा त्यास अकस्मात् येऊन भेटला व त्यानें त्याच्या स्वीकृत कार्यास आपली अतःकरणपूर्वक सद्दानुभूति दर्शवून, शेवटी त्याच्या घर्माचा स्वीकार करून त्याचा पहिला शिष्य व अनुयायी झाला ! अर्थात् या नव्या उपक्रमानें त्याच्या दग्धमनोभूमीत आशेचा एक नवा अंकुर फूटून, त्याचा आत्मविश्वास पुनः जागृत झाला ! येथें त्याची काळ रात्र सपली ! !

पुढें तो किरत किरत व्यापितरियात आला. व्यापितरिया हा देश हराणच्या अगदी पूर्वेत असून, त्यात हल्लीचा अफगाणिस्तानचा समावेश होतो. सुदैवाची गोष्ट म्हणजे येथे अजून निडिया देशातील बघडळ येऊन बोंबली नव्हती. येथेहि कवि व करप पंडित होतेच. पण होरोष्टर अद्याप त्याच्या डोळ्यात भरण्यासारखा नव्हता. तो त्या देशात उतरला त्यावेळी प्रख्यात श्वेधराण्यातील विद्वान व विद्याभिमानी उदार राजा चिस्तास्प हा गादीवर असून तो धल्लू या राजधानीत रहात होता. व्यापितरियात आल्यावर होरोष्टरचें सर्वच प्रह बदललें ! त्याच्या धर्मोदयाची सुप्रभात झाली ! व सद्दानुभूतीचा अनुकूल धारा वाहू लागला ! अर्थात् पयित्र अवेस्ती प्रधाचा भाग्योदय होण्याचा शुभ व मंगल काल समीप आला ! !

येथें आल्यावर त्यानें आपलें अंगीकृत कार्य पुनः नव्या जोमानें सुरू केलें. प्रथम प्रथम भोतुहद जमावा तसा जमेना. पण पुढें हळू हळू याच्या प्रयत्नाला यश येत धाललें. ते ते म्हणून त्याचा उपदेश ऐकावयास

येत, ते ते जाताना न्याच्या भाषणानें खुप होऊन घरीं गेल्यावर आपल्या स्नेह्यासोमत्यापाशी व शेजापाजान्यापाशी त्याची मोठी तारीफ करू लागले. आणि दिने दिने यामुळें श्रोतृसमुदाय वाढत चालला व त्यामानानें त्याचा बोलबालाहि जिकडे तिकडे होऊ लागला. तो जाई तेथें लोक त्याला आता प्रेमादरानें जवळ करूं लागले. कोठें व्याख्यान देऊन तर कोठें खासगी सभापण करून तो आपल्या नवीन धर्माचा लोकाना उपदेश करू लागला.

असे होता होता त्याची कीर्ति राजा विस्ताऱ्याच्या कानापर्यंत जाऊन थडकली तो जात्या विद्वान व शानप्रिय असल्यामुळें महात्मा श्रोतृद्वाराची कीर्ति व प्रशंसा ऐकून त्याच्या मनात न्याच्या विषयी एकप्रकारची सद्भावना उत्पन्न होऊन त्याच्या दर्शनलाभाची त्यास मधून मधून लहर येऊ लागली. आता म्याक्टिरियात त्याचा जम चांगला वसत चालला असून, लोकातहि त्याचेंविषयी आदर व पूज्यभाव दिसदिस यादीस लागला होता. पण दुदैव हें की लोक त्याच्या शानाचें व उपदेशाचें फौतुक करीत हें खरें असलें तरी उघडपणें त्याच्या धर्माचा स्वीकार करून त्याचें अनुयायित्व पत्करण्यापर्यंत मजल मारण्याची बुद्धि अगर धैर्य त्यास होत नव्हतें. नरोवरच आहे मनुष्य हा पुराणप्रिय असून नव्या गोष्टीचा स्वीकार करण्याकडे त्याचा बल सहसा वाहत नसतो.

राजा विस्ताऱ्य

तद्यं विस्ताऱ्याची माहिती मागील प्रकरणात देण्यात आलीच आहे. तो तद्यं विस्ताऱ्य आता म्याक्टिरिया देशाची राज्यसूत्रें हलवीत असून, तो बल्लव येथें राहत होता. यावेळीं तो राज्यपदावर येऊन जवळ जवळ तीस वर्षांचा काळ लोटला होता द्वाटलें तरी चालेल. या दरम्यानच्या काळात त्याने आपल्या राज्यात फार सुंदर व चोख व्यवस्था ठेविली होती. तो जसा शूर व पराक्रमी होता, तसाच मोठा विद्याव्यासंगी व विद्याभिमानी

होता. त्याबरोबरच तो मुशील व सबसि असून तसाच मोठा उदार व दयाळूहि होता. त्याच्या मंत्रिमंडळात जामासपासारखे विद्वान बहुश्रुत व न्यवहारकुशल असे मनी असून, झरीसपासारखे वीर पुरुष राज्यरक्षक होते. अर्थात् राज्यकारणात चांगले नागावलेले योग्य व अनुभवी लोक मनीमंडळात असून ते कर्तव्यदक्ष, निःस्पृह व न्यायनिष्ठुर असल्यामुळे त्याचा सहा व दक्षता ही राज्यात मुख्यवस्था व शांतता नादण्यास मोठी उपकारक झाली होती. अर्थात् तेथील प्रजा मुक्ती व सुख होती हे निराळें सांगण्याचें कारणच नाही.

मात्र त्यावेळी हराणची धर्मस्थिति मात्र तेवढी प्रशस्तनीय नव्हती धर्मक्षेणात ती देश अत्यंत मागासलेला होता असे स्पष्टल्यास त्यात काही बाबगे नाही. लोकांत मूर्तिपूजा भरभराटीत असून देवळात तत्प्रीत्यर्थ पशूचे असह्य बळी पडत असत तसेंच मात्रिक व ज्योतिषी लोकांचे बडबडि फार माजून राहिले होते जादूटोणा, भूतपिशाच, मंत्रतंत्र, चेटूक इत्यादि चामविंगडि आपला सुसार अचळ पचळ पाडून होती. नीतील प्राधान्य नव्हतें व तत्त्वज्ञानाची ओळख नव्हती अशा प्रकारची त्यावेळची काही चमत्कारिक लोकास्थिति होती. त्यावेळच्या धर्मकारणात कवि व कल्प पंडित याचें प्रामुख्य व प्राबल्य असून, ते परंपरेचे मोठे चाहते व कटे कैयारी होते

हे कवि व कल्प पंडित आपणास मोठे सनातनी समजत असून आपल्या शिवाय धर्म जागणारे व सांगणारे जगात दुसरे कोणीच नाहीत अशी यांना धमंड होती. सनातनी याचा अर्थच असा की. नवीन विचाराला नाक मुरडणारा व नवीन ज्ञाचाराला विरोध करणारा असा परंपरेचा मोठा दुराभिमानी व दुराग्रही पंडित ! याच अर्थाने सनातनी हा तेव्हा काय किंवा आज काय केव्हाहि सारखाच ओळखला जातो. एकदरीत

सागावचाचा मुद्दा काय तर इराण त्यावेळीं धर्म-विचारात व नैतिक आचाराणात अत्यंत क्षुद्र व खुरदव्या मनोवृत्तीचा व बुरसट आचारविचाराचा देश असून्य, कवि व करप पंडित त्याचे अप्रसर व सूत्रधार होते.

अशा वेळीं महात्मा शिरोटरचा तेथें शुभोदय होऊन, त्याच्या विद्वत्तेची व पाढित्याची कीर्ति लोकांत पसरत जाऊन, अखेर ती विस्ताऱ्याच्या कानापर्यंत जाऊन पोचली. तो स्वभावतः मोठा ज्ञानप्रिय व गुणीजनांचा चाहता असल्यामुळे त्याचे दर्शन घेण्याची संधि तो पाहूं लागला. एके दिवशी रात्री आपल्या महालात होपल्यावेळीं त्याला एक चमत्कारिक स्वप्न पडलें. ते म्हणजे असें :- तो दरबारात आपल्या मंत्रिमंडळासह बोलत बसला असता अचानक त्या दरबाराचें छत्र दुर्मंगून त्यादून एक सुवर्णाचें सिंहासन स्वर्गातून सरसर पाली उतरून तेथे आलें. त्या सिंहासनार एक तेजस्वी दिव्य पुरुष बसला असून, त्याच्या हातात एक लहानसें झाड, एक जळजळीत अग्नीचा लाल गोळा, व एक पवित्र ग्रंथ अशा दिव्य वस्तू होत्या. तें जें झाड होतें, त्याच्या प्रत्येक पानावर विस्ताऱ्या ! तूं आता माझ्या प्रेयिताच्या—महात्मा शिरोटरच्या धर्माचा स्वीकार कर, असा मजकूर होता. त्या सिंहासनावर बसलेल्या पुरुषाच्या हातात तेजस्वी अग्नीचा लाल धगधगति गोळा असून, त्याचा अलौकिक गुण म्हटला म्हणजे असा होता कीं तो हातात धरला तरी भाजत नसे !

तो अग्नि त्या दिव्य पुरुषानें उठून विस्ताऱ्याच्या हातावर नेऊन ठेविला. पण चमत्कार हा कीं, राजाला त्याचा मुळीच चटक्या बसला नाहीं ! केवढें तेज त्या अग्नीचें ! होळ्यानें बघयत नसे ! पण हातात पदाया तर अगदीं गार ! बर्फासारखा गारेंगार ! नंतर राजाच्या हातातून तो येऊन, त्यानें त्याचा मुख्यमंत्री जो जामास याच्या हातात दिला. त्यानें पानरत पानरत तो धरला. पण गम्मत ही कीं त्यापासून त्यास बांदीच

बाधा झाली नाही ! यानंतर तो तेथील इतर लोकांच्या हातीं दि देण्यात आला पण कोणाला बाहीच चटका बसला नाही ! असा चमत्कारिक होता तो अग्नि ! त्याचें नाव ' सुराग्नि मेहेर ' असें होते

त्याचप्रमाणे तो धर्मग्रंथ झाला तरी तितकाच विलक्षण होता अग्नीत टाकला तरी तो जळत नसे ! अर्थात् अग्नीची देखील त्यावर सत्ता चालत नसे ! मग इतरांची तर काय कथा ! त्या प्रघात उत्तम धर्मज्ञान व तत्वज्ञान याचा समग्र असून शिवाय ऐहिक व पारलौकिक जीविताचें तेंपें मोठ्या कौशल्यानें वर्णन व चित्रण करण्यात आलें होतें अद्याप्रकारचा तो अपूर्व व अलौकिक ग्रंथ असून, त्याचें नाव ' अवेस्ता ' असें होतें अद्याप्रकारचें तें एक विरुध्द स्वप्न होतें व राजाला तें पाहून मोठें आश्चर्य घाटलें असो (दितकर्द, ७,४,७४ ते ८२) ७४-८२

राजा विश्तास्पाची भट

विश्तास्पास तसें विलक्षण स्वप्न पडल्यावर पुढें थोडक्याच दिवसाची गोष्ट धर्मसंज्ञात्कार होऊन बारा वर्षे संपत आली तरी आपला धर्म स्वीकारण्यास कोणीहि पुढें येत नाही, लोक प्रवचन ऐकून जातात पण त्याचा अगिकार करण्यास मात्र धजत नाहीत हें पाहून शोरोडरच्या मनावर औदासिन्याची छाया पडू लागली होती पुढें काय करावें, कोठें जावें, कोणस भेटावें कोण आपलें ऐकेल नि धर्माचा स्वीकार करील या विचचनेंत तो पडला असता त्यास आरमस-वडून असा संदेश आला वी आता उशीर न करता स्वकर राजा विश्तास्पास जाऊन भेटून त्यास धर्मोपदेश करावा या सूचनेप्रमाणें तो त्यास भेटावयास झणून अवेस्ताग्रंथ बरोबर घेऊन बल्ल शहराकडे निघाला या वेळी तो एकटाच होता. बरोबर कोणी नव्हतें त्याचें वय आता बेचाळीसच्या घरात आलें होतें

अहुरमस्दच्या या सूचनेनुसार तो आता बल्ल शहराकडे निघाला बाटेवून जात असत! त्यास मधेच दोन रात्रे भेटले त्यांना त्याने जवळ

बोलावून घेऊन आपल्या अवेस्ता-धर्माविषयी थोडक्यांत ओळख करून देऊन, त्या धर्माला अनुकूल मत बनविण्याचा त्यानें खडा ठाकून पाहिला. पण राजे क्षणजे कसले घेरड ते ! ते याला थोडकेच दाद देणार ! मोठे नास्तिक व महा उर्मट ! त्या मुखोच्चानां त्यांतले कांहींच पटलें नाहीं. नाक मुरडावयाचें तें मुरडलेंच, इतकेंच नव्हे तर त्यानीं त्याची थथेच्छ निंदा व नालस्ती करून पुढचा रस्ता धरला. .

ते कांही अंतर पुढे गेले असतील नसतील तों मोठा संज्ञावात सुटून, त्यांत ते सांपडून आकाशांत उंच उडविले जाऊन तेथेंच अंतराळी लोंबकळत राहिले ! पुढे क्षणभरांत आकाशातील पक्षी त्यांच्या सभोवती जमून आपलें भय समजून चोंचोचिने टोंचटोंचून व नखांनी फाड-फाडून त्यांच्या घरीरांतलें सर्व मांस त्यांनी खाऊन फस्त करून टाकलें ! व हाडें तैवडी घेवडी खाली पडली ! खालच्या लोकांना हें पाहून मोठा अचंबा वाटला !

विश्वात्माला स्वप्न पडल्यानंतर पुढें थोडक्याच दिवसाची हकीकत. तो राजवाड्यांत आपल्या सिंहासनावर बसला असतां एका द्वारपालाने आंत येऊन बरीं दिली की, बाहेर कोणितरी एक महापुरुष आला असून, तो आपल्यास भेटूं इच्छितो. हुकूम झाला तर याला आंत घेऊन येतो. राजानें त्यास आपल्याकडे घेऊन येण्यास त्या द्वारपालकास सांगितलें व त्याप्रमाणे त्यानें केले.

राजानें सोरोष्टास मागे कधीदि पाहिलें नव्हतें. केवढी भव्य व गंभीर मूर्ति ती ! काय तें तेज नि काय तो चेहरा ! तो पोशाख नि तो स्थाव ! महात्मा समोर येऊन उभा राहताच राजाच्या मनांत एकदम नम्रता व आदरभाव उत्पन्न होऊन, चटकन् सिंहासनावरून उठून, सन्मानपूर्वक त्याचे स्वागत करून, त्यास आपल्या सिंहासनाभेगारी मोठ्या आदरांनें

बसवून घेतलें ! यावेळीं शोरोटरच्या एका हातात अग्नीचा लाल गोळा व एका हातात अवेस्ता प्रथ होता. देवपुरुषाचें-साधुपुरुषाचें-दर्शन हाणजे तो एक मंगल महायोगच ! कोर्टेंहि व केन्हांहि अशा थोर पुण्यात्म्याच्या मंगल दर्शनानें सात्विक मनुष्याच्या भाविक अंतःकरणात आनंदाच्या लहरी आपोआपच उठून, मनाला एकप्रकारची प्रसन्नता बाटतें व आपण धन्य झालो अशी भावना अंतःकरणात चमकतें ! आणि ततोतत असाच प्रकार येथेंहि झाला.

शिरस्त्याप्रमाणें योगशेनाचें प्रास्ताविक भाषण झाल्यावर राजाने शोरोटरास ' आपण कोण व इकडे का येणें झालें हें कळविल्यास मी मोठा माग्यवान समजेन ' असें विचारता तो उत्तरला- ' ऐक, राजन् ! मी कोण व का आलो हें सांगतो, तें नीट ऐक ! राजन् ! मी त्या सर्वश व सर्वसमर्थ अहुरमस्द परमेश्वराचा प्रेषित आहे ! मला शोरोटर असें समजताना (उजवा हात पुढें करून) हा जो माझ्या हातात प्रथ आहे, तो मोठा पवित्र धर्मप्रथ अमून, तो मला त्या भगवताकडून मिळाला आहे ! त्या प्रथातील श्रेष्ठज्ञान-सत्यज्ञान-दिव्यज्ञान-मुला शिकवून, त्या मंगल धर्माची तुला दीक्षा द्यावी व तुझ्याकरवीं त्या सत्य व पवित्र धर्माचा लोकहितार्थ व लोकमुखार्थ सर्व जगभर प्रसार करावा, अशी मला त्या प्रभूकडून आज्ञा झाली आहे राजन् ! हा धर्मप्रथ घाला अवेस्ता असें नाव आहे-मी स्वर्गांतून येथें तो आणला आहे व (डावा हात पुढें करून) हा अग्नि झाला तरी तेथलाच आहे याचें नाव ' बुरशिन मेहेर ' असें आहे !

आता या अग्नीचा महिमा सांगतो, ऐक याचा गुण असा आहे की, हा हातात धरला तरी तो भाजत नाही ! व पाणी मारलें तरी विक्षत नाही ! त्याची परीक्षा पहावयाची असली तर हा घे ! हा हातात धर ! असें हाणून, तो लाल अग्निनारायणाचा गोळा राज्याच्या हातात

जनकराज्याच्या सभेची आठवण झाल्याशिवाय रहात नाही. तेथेहि असाच देखावा पहावयास मिळतो. मधोमध, जेनकराज, एका बाजूस फारमोठे सनातनी विद्वन्मंडळ व दुसऱ्या बाजूस एकटेच एक योगीश्वर याशक्त्वान्य, व सभेवती श्रोतृवृंदाची दाट गर्दी ! हुबेहुब जनकराजाच्या दरबाराची पुनरावृत्तिच का दगाना ती विस्तारपाच्या विद्वत्सभेची ! असो.

ठरल्याप्रमाणे राजाचा दरबार भरला. नवीन कोणी एक महात्मा आला असून, त्याचा आज दरबारी पंडितांशी धर्मावर मोठा वादविवाद होणार आहे, ही बातमी अगोदरच गांवांत पसरल्यामुळे त्या महात्म्यास पाहण्यास व चर्चा ऐकण्यास म्हणून सभागृह श्रोतृवृंदांनी चिकार भरून गेले होते. शिवाय सर्व मंत्री व वरिष्ठ अधिकारीहि. तेथे उपस्थित होते. राजाच्या उजव्या बाजूला प्रतिष्ठित पंडितगर्ग बसला होता.

राजाकडून सूचना येतांच त्यांतून एक वीर उठून मध्ये वादक्षेत्रांत आला. चर्चेला प्रारंभ झाला. त्याने क्षोरोष्टरशी कांही वेळ चांगलीच झडत घातली. पण पुढे पुढे रंग पालटत जाऊन अखेर त्याच्या तोंडाला कुडप लागले ! तो क्षोरोष्टरच्या प्रभाला इतका धावरला की मुखावाटे शब्द देखील निघेना ! क्षणभर गप्प बसला, दोन धण गेले, तीन गेले ! पण तोंडांवरून प्र निघेल तर झपट ! हे पाहून लोकांत खुळखुळ मुकं झाली. अखेर स्वारी तेवून उठली व मान खाली घालून आली तशी परत निघून गेली !

त्यानंतर दुसरा एक पंडित आला. अर्थात् हे सर्व पट्टीचे चांगले नागपलेले दरबारी पंडित ! केवढा त्यांचा लौकिक ! अर्थात् होतेच तसे ते आपापल्या दिसांत मोठे पातंगत ! हा जो दुसरा पंडित पुढे आला होता, तो विद्वान असून धर्मचर्चेत अत्यंत निष्णात होता. त्याची व क्षोरोष्टरची चांगलीच जुंपली. याखेपेच वादाला मोठा रंग चढला. दोघांदि घीतांनी प्रभ

व प्रतिप्रश्न याचा एकमेकावर सारखा भडिमार चालविला याप्रमाणे दोघाची सारखी सरवती चालून एकमेक एकमेकास चीत करू पाहत होते पण दोघेहि कसलेले वीर असल्यामुळे लवकर सोशमोश लागण्याचा रंग दिसेना असा हा चुरशीचा सामना ऐन रणात आला असता एकदम वादाला कलाटणी मिळाली । शोरोष्टरच्या प्रभाला उत्तर देताना पडितजी गडगडले । त्याची दातखिळच बसली । झाले हा दुसरा मोहिराहि पहिल्याप्रमाणेच थप्पड खाऊन स्वारी आली तशी परत निघून गेली । यानंतर तिसरा आला आणि त्याची तर क्षणार्धात तीच घाट लागली । एकदोन प्रभातच स्वारी गडगडली आणि तेथुन हळूच पाय काढला

आता मात्र त्या पडित वर्गात गडबड व घपराट सुरू झाली. तीन चागले मोहरे पण तिघांचाहि एकच घाट लागली एकालाहि यश नाही हे पाहून त्याच्या मनाने कच झाडी असली तर त्यात काही नवल नाही आता मात्र शोरोष्टरच्या विद्वत्तेची त्यांना अधिक अधिक कल्पना येऊ लागली त्याच्यापुढे आता कोणी जावे याविषयी त्याच्यात कुजबुज सुरू झाली जवळ जवळ घटका दिड घटका झाली तरी कोणी येईना हे पाहून शोरोष्टरने त्यापडितवर्गात उद्देशून त्यातला कोणीहि पुढे येऊन बाटेल तो प्रश्न विचारण्यास उठून आन्धान केले त्यासरशी चौथा एक पडित मोठ्या हिरिहिरिने पुढे येऊन त्याने काही प्रश्न शोरोष्टरापुढे टाकले तो ठागलीच क्षणाचाहि विलंब न करता त्याने सरळ उत्तर देऊन त्याची विल्हेवाट लावली नंतर शोरोष्टरने असे काही खोंचदार प्रश्न त्यास विचारले की, त्या पडिताला उत्तर देण्यास तोंडच उघडता येईना । विचारा मंत्रमुग्ध होऊन बसला । अखेर तोंडि तेथून तोंड खाली घातून मुकान्याने परत फिरला । शोरोष्टरचे हे वारकौशल्य बुद्धिसामर्थ्य व प्रतिभातच पाहून राजा विनाश तर आश्चर्याने थक्क होऊन गेला

मग तेथें जमलेला सामान्य श्रोतृवंद मंत्रमुग्ध झाला असला तर त्यांत नवल तें काय ?

आपल्या पंडितवर्गाची मदात्यानें उडविलेला चिवडा पाहून राजा मनांत पार खजिलेला व त्याच वेळेस शोरोष्टरची ती नावीन्यपूर्ण अगाध विद्वत्ता व वादकौशल्य पाहून आश्चर्यचकित तर झालाच पण तसाच पुढें क्षणापासून आनंदानें पूर्ण फुलून गेला ! राजा विस्तास पडणजे तसाच कांदी मोठा विद्वान व मदाशानी होता ! त्याला सनातन धर्म व प्राचिन इतिहास यांची पूर्ण ओळख होती. त्यानें हि शोरोष्टरास कांदी प्रश्न विचारले पण प्रश्न बाहेर पडावयाचाच अवकाश. उत्तर पुढें ठेवलेलेंच घोडक्यांत त्यानें त्या महाभागाचें पाणी ओळखिलें व पुढें खोल जाण्याचें टाकून आपली बाजू सांगून घेतली ! असो. हा इतका प्रकार होईतोपर्यंत सभेची वेळ संपून गेली, दणून तेवज्यावरच सभा बरखास्त करण्यांत येऊन पुढील कार्यक्रम दुसऱ्यादिवसावर टाकण्यांत आला. अर्थात् पाहिल्या दिवसाची ही सभा संपली. तेथें जमलेला श्रोतृवंदहि शोरोष्टरची वादवा व फौतुक करीत घराकडे वळला. तो पंडित यगंदि बाहेर पडला, पण त्याचे चेहरे मात्र आतां पाहण्यासारखे होते !!

काळजाला हागल्यासारखे त्यांना दुख होई ! घरी त्यांना त्यादिवशी जेवण गोड लागलें नाहीं व रात्री अंघर्यावर झोंप आली नाहीं ! सारखा विचार-विचार-विचार !

हें कसें झालें व काय झालें, या विचारातच ते अगदी चूर होऊन गेले. आता पुढें कसें व आपली बाजू निस्तरणार कोण व कशी या विचारानें ते अगदी बेचैन झाले. उदरक राजाची आपल्यावर सारीनें सप्या भरजीं होणार व लोकांत हसें होणार, धिंड निघणार, ही गोष्ट त्यांना मधुन मधुन सतातू लागली. घोरटी शेवटी 'ह एवज्यानेंच काय झालें, आह्मी तीस छोर आहो, उद्या आगली पाहून घेऊ, इतक्यांना तो काय भारी थोडाच आहे !' अशी मनाची समजूत करून त्याला स्वस्थ करूं पडात. पण त्याचा तो तेजस्वी चेहरा, चकारणारे डोळे व बावपाडित्य हें डोळ्या पुढें दिखू लागताच जीव कासावीस होई ! एवढी धाळी घेतली होती त्याची त्यानी ! त्या दरबारी पडितानी ! एकूण काय, त्यांना त्यारांनीं कोणाखाच झोंप आली नाहीं, या कुशीवरून त्या कुशीवर, त्या कुशीवरून या कुशीवर अशी त्यांची सारखी घडपड चालली होती. ती इतक्यात उजाडलें.

दुसरे दिवशी सकाळीं पहाटेस उठून शौचमुखमार्जन वगैरे प्रातर्विधि आटपल्यावर अगात कपडे घालून दुसऱ्या दिवशीचा सामना शास जिंकूच जिंकू या आशेनें ते घरादन बाहेर पडले. इकडे भोतृवृंदहि तो वादचमत्कार पहाण्याच्या इच्छेनें मरामर दरबारात येऊन जमूं लागला. नेमलेल्या बेळेच्या आधीच तो सगळा दरबार भोतृवृंदानें चिकार भरून गेला ! दरबारी मंडळीहि जमत चालली. पडितवर्ग आपापल्यास्थानी येऊन विराजमान झाला. पुढें थोड्याच वेळात राजा विदितारूपहि आपल्या आसनावर येऊन बसला. तो इतक्यात शोरोप्टरची मन्य व तेजस्वी मूर्ति शुभ्रपोषाळात

तेथे येऊन आपल्या जागीं स्थानापन्न झाली. आता जिकडे तिकडे अगदी सामसूम झालें. य तो घुरघीचा अपूर्व वादविवाद ऐकण्यास सर्वांचे कान तिरुटे टयकारून बसले.

शिल्पक होते, त्यांना दुसऱ्यादिवशी नेहमीप्रमाणेच यावयास सांगून समा-
वरखास्त करण्यात आली

दिवस तिसरा

तिसरा दिवस उजाडला ठरल्याप्रमाणे मडळी घेळेवर जमली
पडितहि आले व क्षोरोष्टराहि आला वादाग्र प्रारंभ झाला, पण मागील
दोन दिवसांप्रमाणेच आपचीहि कथा झाली सगळे पडित हरले व
महात्मा मिजयी झाला ! तीन दिवस हे शानसन सतत चादून अगोर
क्षोरोष्टराच्या गळ्यात विजयधर्तने माळ पातली व पदरात नारळ पडला
या तीन दिवसात एकदर तसि सहान मोठ्या विषयावर कसून चर्चा
झाली व क्षोरोष्टरने सर्व प्रभाचे समर्पक उत्तर देऊन सर्वांचे तोंड बंद
केले व क्षोरोष्टरने विचारल्या प्रभापेकी त्या पडित धर्मांमध्ये एकालाहि
सरळ उत्तर देता आले नाही जाता त्याला कोणी प्रतिस्पर्धी म्हणून
राहिला नाही सर्वांनी त्याला एकाचत शरणविडी लिहून दिली याप्रमाणे
त्या सस्मरणीय समेत सनातन पतिताची रेवडी (फटफजीति) झाली
व महर्षि क्षोरोष्टरचा नयनयनार झाला ! ! आता त्या वादात
कोणते प्रश्न उपस्थित झाले, विषय कोणकोणता निघाला कोणी काय
उत्तर दिले याविषयीची माहिती क्षोरोष्टराच्या धमप्रथात कडेच उपलब्ध
नसल्यामुळे, तशी तपनील्यार माहिती येथे आम्हांस देता आली नाही
असो

हे सर्व झाल्यावर नंतर क्षोरोष्टर रातास उद्देशून म्हणाला—
रातन् ! मी त्या सर्वदयाधन अहूरमश्दचा प्रेयिन आहे ! यानेच
मला तुमढे पाठवून दिले आहे त्या भगवान जहुर मश्दची जागा
ही पृथ्वी व तो स्वर्ग दोघेहि सारखीच पाळत आली आहेत त्या सर्व
समर्थ मश्दने हे वरील विशाल नभोमंडळ, सूर्य, चंद्र, सारागण निर्माण
केले आहे ! त्याचप्रमाणे ही अफाट पृथ्वी व मानवादि प्राणिकोदि

त्याचीच कला आहे ! तोच तुझे व जगाचें अन्नपाणी देऊन रक्षणपोषण करतो. तुझी ही धनदौलत, हें सुंदर सिंहासन व डोक्यावरिल दिव्य मुगुट हें सर्व त्याचीच देणगी आहे. माडलिक राजे व मंत्रिमंडळ तुझी जी सेवा करतात ती त्याचीच कृपा होय ! हें तूं विसरूं नकोस.

असें म्हणून त्यानें आपल्या उपरण्यातून आणलेला अवेस्ता ग्रंथ बाहेर काढून तो राजापुढें धरून त्यास म्हणाला— ' राजन् हा ग्रंथराज काय आहे, हें तूं ओळखलेस काय ! तो पवित्र ग्रंथ अहुर मस्द्ने या मृत्युलोकात प्रसार करण्यासाठीं द्याणून माझ्या स्वाधीन केला आहे. यात जें ज्ञान सांगितलें आहे, तें तूं नीट समजावून घेऊन, तें चांगलें आत्मसात् करावेस.

राजा:- तर काय होईल !

होरोप्टर - त्या सर्वज्ञ महाप्रभूच्या मंगल स्वर्गाचा तूं धनी होशील ! तुला त्यातील ज्ञानाची गोडी लागून तूं त्याचा अनुयायी बनलास द्याणजे तूं त्या सर्वदयाघन मस्द् परमेश्वराच्या कृपाप्रसादास पात्र होशील ! मात्र त्यातील उपदेश पूर्ण आचरणात उतरला पाहिजे. या अवेस्ताग्रंथाचा महाप्रसाद द्याणजे स्वर्गलाभ ! तेथें नाऊन तूं उदंड सुखसमाधानात नादशील !!

राजा :- नाही तर !

होरोप्टर :- नाही तर दुःखा घात होईल ! नाश होईल ! राजा ! तुला सत्य सत्य सांगतो की, जर तूं त्यातील उपदेशाप्रमाणें यागगार नाहीस तर तो मस्द् प्रभु तुझे हें किरीटभङ्गित गिर धुळीत सोळापित्याशिवाय रहाणार नाही ! तसेंच तूं जर त्याचा उपदेश मानगार नाहीस, तर तूं सर्व राजवैभव खचेल पितून जाईल ! इतकेंच नव्हेतर

अध काराँ गुरपटलेल्या अशा दुःसमय जगात - म्हणजे त्या पापी आप्रमन्युच्या दाख नरकात तुला अखंड सिंचपत पडायें लागेल । ती आपसि टाळण्यासाठीं म्हणून तरी तू मी जें काय सांगतो, तिकडे लक्ष दे । मश्दच्या पवित्र अवेस्था प्रयात्ता मान दे व इहपरलोकी सुखी हो ।

हैं महात्मा शोरोष्टरचें भाषण ऐकून राजा म्हणाला - महर्गें ! तुझें म्हणणें मी ऐकलें पण एक प्रश्न विचारावासा वाटतो विचारु का !

शोरोष्टर - (मान हालवून) हो हो विचार, खुशाल विचार राजा ! तुझा सशय दूर करून घे काय आहे तुझा प्रश्न !

राजा - प्रश्न इतकाच की, हैं जें सर्व तू सांगितलेंस त्याप्रमाणे तुझ्याजवळ काही पुरावा मिरावा आहे की काय ! हैं विचारतो त्यात मात्ता हेतु असा आहे की, मला तुझ्या क्षणिकाची सम्यक्ता पडवून धरण्याची आहे आणि मला ती एकदाची पडली क्षणच मी तुझा उपदेश तर घेईनच । मश्द शिष्य होईनच । इतकेंच नव्ह तर सर्व जगभर त्या तुझ्या पवित्र प्रयाचा मी मनोभावें झटून प्रसार करीन ।

शोरोष्टर- ठीक आहे राजा ! मला तुझें क्षणें मान्य आहे तुझ्या सद्भावाचा मला अधिक पुरावा नको ।

राजा- माझ्या मनाचे समाधान झाले की, मश्दप्रभूचा धर्मध्वज जगात पडकलाच झणून समज ।

शोरोष्टर- छान, छान ! राजा ! छान बोललास ! तुझा हेतु पार खुल्य आहे आता ऐक या अवेस्ताप्रयाचा महिमा सांगतो, तो नीट लक्ष देऊन ऐक या प्रयाचा पृथ्वीवर जेव्हा प्रसार होईल व लोक त्याप्रमाणें

वागू लागतील, तेव्हा जगात एकहि पिशाच्य अगर राक्षस दृष्टीस पडणार नाही ! फक्त हें पुस्तक त्यास दाखविलें ह्मणजे झालें !

राजा-ह्मणजे ?

झोरोष्टर-ह्मणजे काय ? त्यातील गाथा तोंडावाटे बाहेर पडल्या की, काम पत्ते ! त्या मनाच्या उच्चारानेंच सर्व मानिक, सर्व राक्षस सर्व दुष्ट प्राणी भयभीत होऊन पळून जातात ! हा महिमा काय लहान झाला ! तशात अहून चढर्य हा महामंत्र तर फारच प्रभावी ! ह्मणून ह्मणतो की तू या महान् ग्रंथाचें भगल ज्ञान करून घे ! तो ग्रंथ संपूर्ण शक्ति ! ह्मणजे तू उत्तम ज्ञानी होशील ! भरपड विजयी होशील ! नि उदड सुखात व आनंदात नादू लागशील ! !

राजा (आश्चर्याने) -एवढा प्रभाव आहे त्याचा !

झोरोष्टर मनुष्याला आणखी काय पाहिजे ? इहलोकी सुख व परलोकी स्वर्ग ! राक्षसाचें मर्दन व दुष्टाचा पराजय ! दुष्टाचा अंत व नरकापासून निर्भयता ! ह्मणून ह्मणतो की या महामंत्राचें भगल ज्ञान करून घे ! ह्मणजे तुझा तूच उत्तम ज्ञानी होशील ! भग माझी गरज राहणार नाही तुला या ग्रंथाच्या सतत अभ्यासात ! तुझा मन निवळत जाईल व बुद्धि उजळत जाईल ! मी हा जो ग्रंथ देयें आणला आहे, त्याचा हेतु हा की याच्या नित्य पठणानें तुला इह परलोकाचे यथार्थ ज्ञान व्हायें आणि तू सदैव सुखानंदात नादाविस या ग्रंथात सर्वप्रकारचें ज्ञान सांगितलें आहे ह्मणून ह्मणतो की तू या ज्ञानापासून विमुक्त होऊ नकोस ! आणि दुष्टाच्या सार्द्धत जाऊन पडू नकोस ! मनुष्याला आत्मापर्यंत व्याप्ती ओळख नव्हती ते ज्ञान यांत सांगितलें आहे

विश्वास-अस्तं तर भग त्यातील काही भाग घाचून दाखव पाहू

ओरोष्टर-टीन आहे तसं करतो ऐक तर ! नीट न्हा देऊन एक ! असें क्षणून त्यानें त्यातील एक अध्याय वाचून दाखवून त्यातील अर्थ व मर्म नीट समजावून सांगितले

पण दुर्दैव हें की त्याला तो आवडला नाही पटलातर नाहीच ! याचें कारण असें की, तें शान आकलन करण्याची भावता व पवित्रता त्याच्यात अन्व आली नव्हती बरोबरच आहे, की अशान मुलाला रत्नाची पाररा वशी होणार ! पण तो मोठा झाला क्षणजे मग त्या रत्नाची किंमत त्यास आपोआपच फळ लागते तरीच गोष्ट या शानाची झाली तरी आहे शहाणी मागसें प्रथम ने काही शानाचे बोल सांगित असतात, ते अज्ञानाना प्रथम पटत नाहींत व रुचतहि नाहींत ! हा जगाचा अनुभयच आहे असेंच येथहि झालें विज्ञात्याला त्यातील उपदेश आवडला नाही व शान पटलें नाहीं याचे कारण असें की तो अजून तितका तयार झाला नव्हता मात्र एक गोष्ट त्याची अनुकूल होती तो विद्वान होता सम तूतदार होता तेथून उठून गेल्यावर रात्री अथरागावर पडून विचार करीत असता त्याला वाटलें की आपण धाई केली ओरोष्टरच्या क्षणण्यात काहीतरी तथ्य आहे असें त्याला वाटू लागले

दुसरे दिवशी सकाळी दरबारात बसला असता त्याला बोलावून घेऊन झाला- महर्षे ! तुसें क्षणें मला काहीसें पटतें रारे पण माझे अजून पूर्ण समाधान होत नाहीं तर तू मला तो ग्रंथ समग्र एकवार वाचून तो नीट समजावून सांगील तर बर होईल मला त्याचें संपूर्ण शान झालें क्षणजे जगाला तसें जाहीर करणें हें योग्य होईल क्षणून क्षणतो की दररोज तू मजकडे येऊन मला तो ग्रंथ वाचून नीट समजाऊन सांग मला त्याची नीट ओळख व चौकशी करून घेऊ दे ! त्यासाठी तू रोज सकाळी मजकडे येत ना ! आणि तो ग्रंथ वाचून दाखवून माझ्या मनात चक्क प्रकाश पाड ! मी तो समजावून घेण्याचा मनापासून प्रयत्न करीन

झोरोष्टर- ठाक आहे. राजा, माझी काही हरकत नाही. तुझ्या इच्छेप्रमाणेच होऊदे ! अवेस्ताप्रथाचा संदेश तुला नीट समजावून देण्याचा प्रयत्न करून पाहतो तेथपर्यंत मी तुला काहीच करण्यास सागत नाहीं

असें झटल्यावर तेवढ्यालाच तो विषय संपला. राजा उठून घरी आला व झोरोष्टर आपल्या स्थानाकडे निघाला.

राजाचें दरबारातील हें माथग ऐकून व महात्मा झोरोष्टरचा हा विजय पाहून, तेथें बसलेल्या राजपाडिताच्या मनात मत्सरानें एकच काहूर उठलें ! ते मनात पार लाजले, पित्त ज्ञाने, पार तडपडले, घबताळले व उद्दिग्ध झाले ! पण करतात काय ! राजापुढें त्याचें काय चालणार ! राजाचें भाषण त्यांना आवडलें नाहीं व झोरोष्टरचा सन्मान मानवला नाहीं ! राजाच्या या कृतीनें आपला अपमान झाला असें समजून, रागारागानें त्यांनी आपले दातभोट घावले ! दातपाय आपटले ! पण यापलीकडे त्यांना येथें पाही करता येईना ! राजा व झोरोष्टर निघून गेल्यावर आश्चर्यचकित मुद्देनें व उद्दिग्ध अंतःकरणानें त्यांनीहि तेथून पाय काढाल.

(दिनदर्द ७-४-७३.)

जगप्रसिद्धच आहे. राजपुरोहित वैद्यापायनाच्या इभ्रतीला जनमेजयाच्या अश्वमेध यज्ञात धक्का पोंचताच, त्याने याशबल्क्यावर नेमका बदिष्काराचा बर्मा प्रहार नाही का केला ? प्रभु येजु ख्रिस्ताने पत्त्यावर व सदुकीवर त्याच्या दुष्ट व नित्र वर्तनाबाबत कठोर टीकाळ रोजल्यामुळे त्या अहमन्य सनातनी पंडितांनी कट करून त्या निष्पाप पुण्यावर नसता आरोप लादून त्याला अखेर क्रूरावर चढविण्याचा नित्र ब्यूह नाही का रचला ! इजरात महमद पैगबरने कुरेशाच्या धार्मिक भावनेवर व त्याच्या पावित्र काबा-मंदिरातील पूज्य मूर्तीवर घसरून पडल्यामुळे त्याला ठार मारण्याचा राक्षसी फट त्या प्रतिष्ठावत कुरेशानी नाही का केला ? भगवान बुद्धदेवाचे प्रलोभनीय बर्चस्व पाहून खुद्द त्याच्याच एका पट शिष्याने-देवदत्ताने-मत्सराने भडकून व बहकून, त्याच्या जिवावर स्वतः घाव घालण्यास अखेर तो तयार झालाच की नाही ?

या सर्व गोष्टी व गत-कालचा इतिहास जगाला काय सांगतो ? एकच एक गोष्ट आणि ती क्षणजे जो मनुष्य आपल्या दिव्य स्रोत्राला देवकोटीस जाऊन पोचला, त्याचा प्रतिष्ठावत लोक मत्सराने प्रसन्न होऊन आपली डळमळगारी प्रतिष्ठा बशीरशी सावरण्याच्या बुद्धीने येन येन प्रकारेण नि पात करण्यास बसलेहि हीन व पापी कृत्य करण्यास बुद्धीच मागेपुढे पहात नाहीत ! हा जगानचा जो दुर्देवी अनुभव आहे-बुद्ध इतिहास आहे-त्याला मग सोरोष्टर तरी अपवाद का रहावा ? व का राहील ! छे, तसें होणें नाही ? आणि वस्तुतः तसें झालेहि पण नाही

महात्मा सोरोष्टरच्या बुद्धि प्रभावापुढे आपण इतबुद्ध व हीनतेज ठरलों व त्या मानाने त्या महात्म्याचे बज्रन व बर्चस्व राजवाढ्यात व राजदरबारात रुजून वाढीस लागले, हा विचार त्या सनातनी पंडितांच्या अहंकारप्रसन्न अंतःकरणात रात्रदिवस सारखा दिवचत राहिला जस जसा

राजा विस्तास हा शोरोष्टरच्या नादी लागून त्याच्या आहारी जाऊ लागला, नस तसा या प्रतिष्ठावत पडिताचा पारा चढत जाऊन, पोटात द्वेषाच्या ज्वाला भडकून व मत्सराच्या कळा उसळून, ते मनात भारी बेचैन झाले ! पण करणार काय ? हताश व निराश झालेल्या मत्सरी लोकाना दुसरें सुचणार तरीकाय ?

वादविवाद करून शोरोष्टरची चांगली जिरवू ही आशा आता त्याची संपूर्ण करपून जाऊन, आपण त्याच्यापुढें सर्वस्वी हतबुद्ध व हतप्रभ ठरलो, ही अपेक्षा भावना त्याच्या मनात पक्की ठाण माडून बसली होती जगात आपली नाचककी होऊन पत घसरत चालल्यामुळे त्यावरील आपली पकड ढिली पडत चालली हें शोचनीय व अमंगल दृश्य त्यांना स्पष्ट दिसू लागलें होते आणि असेंच आणखी काही दिसव गप्प बसल्यास खात्रीने राजाध्यास मुकून लोकात अन्न तोंड दाखविण्याची पचाईत पडेल हें भविष्यहि त्यांना सारखें भेडसावीत होतें एकदरीत तात्पर्य फाय तर आपली अगु व पत राखावयाची व वाचवायची आणि तशीच राजावरील आपली परड टिकवायची तर काही तरी गौडबगाल केल्याखेरीज — फण्ट प्रयोग रगविल्याखेरीज गत्यंतर नाही हा विचार त्याच्या डोक्यापुढें आता सतत फिरत्या लावू लागला

महात्मा शोरोष्टरची राजमान्यता व लोकप्रियता इतक्या थरास जाऊन पोचली होती की, तेथून त्याला खात्री खेचणें हें सरळ व सोपे काम नव्हतें म्हणून त्याच्यावर बसल्यादि प्रकारचा प्रत्यक्ष आघात न करता राजानें मन त्याच्याविषयी बंधुश्रित करून त्याच्या कडूनच तो काग बाहेर काढण्याचा त्या ठरवानी पोस्त घाट घातला व तें काम त्यांना शक्य व मुलभ दिसलें अशा राजाचें प्रेम व विद्वांस या दरपारी शास्त्रीपडिता-

घरील पूर्ण डळमळलेला नव्हता त्याचा मान व शब्द पूर्वीप्रमाणेच तो राखून व झेलून होना

त्याचा पत्न्यदा त्यानी घेण्याचें ठरवून पुढील नाटक रंगविण्याचा त्यानी घाट घातला तो झगजे हा झोरोष्टर हा खरोखर प्रेषित व महात्मा नवून तो एक पक्का मायावी मात्रिक आहे व त्या चेटक्या मन्त्र-विशेषा जोरावर राजाच्या व लोकांच्या भाविक मनावर मोहिनी टाकून, त्यांना पसवून आडमार्गास नेऊ पहात आहे, अशी राजाची समजूत-नव्हे पक्की खात्री—वरून देऊन, त्याच्याकडून झोरोष्टरला अदल घडवाययाची, असा त्या सर्ग पंडितानी मिळून डाव टाकला

त्यावेळी देशात चेटूक, जादू टोणा, मन्त्र-तन्त्र इत्यादि घाममार्गी विद्यांना जसा काहीं ऊतच आला होना जो तो त्या विद्येच्या आधारावर आपण मोठे धर्मश पंडित आहो अशी कुशारपी मारून, सामान्य लोकांत आपलें प्रस्थ माजविणेचा तो एक चालता काळ होता, असें झटलें तरी चालण्यासारखें आहे अशा लबाड व पसव्या मात्रिकाचा त्यावेळीं पार मुळमुळाट झाला असून, ती गुणगुण राजाच्या कानापर्यंत जाऊन पोचली होती ही मात्रिक विद्या खाधन करावयाची तर त्याला माणसाचीं हाडें, कुत्र्या-माजराचीं मुडकी, वेंस व इतर मृतप्राण्याचें गलिच्छ भाग या सर्व वस्तूची नहरी लागत असे

या सनातनी पंडितानी आता या उपकरणाचा उपयोग करून, झोरोष्टरची रानापुढें खोटा आरोप लावून नालस्ती व नाचकी करण्याचा बेत करून, त्या रोखनें पाऊल टाकण्याचें ठरविलें व झोरोष्टरची निनावयाची जी खोली होती, तेथें मेलेल्या माणसाचीं हाडें, कुत्र्यामाजराची मुडकी, नवें-वेंस व इतर मृतप्राण्याचें आणखी काही गलिच्छ पदार्थ त्याला न कळत तेथें चोरून नेऊन ठेवण्याचा घाट घातला अर्थात् ही गोष्ट

झोरोष्टरच्या द्वाररक्षकाच्या पित्रूरी शिवाय तडीस जाणें शक्य नसल्या-
मुळें त्याला एकातात गाढून पैशाची व बढतीची लादूच दाखवून व
त्यामरोबरच आपल्या वर्चस्वाचेंहि दडपण घालून, त्याला आपल्याकडे
बळवून घेतलें !

अर्थात् हा प्रयोग यशस्वी करण्यास फार वेळ व आवास पडले
नाहींत. बोद्दून चालून हलका चपराशीच तो ! त्याची कर्तव्यनिष्ठा ती काय !
पैशाची व बढतीची लादूच दाखविताच त्याच्या तोंडाला पाणी मुटलें व
तो त्यांना अनुकूल झाला ! महात्मा झोरोष्टर बाहेर गेल्यावेळीं संधी
साधून ती सनातनी मडळी तेथें आली व त्या रक्षवालदारानें खोलीच्या
किड्या त्याच्या स्वाधीन केल्या !

त्या लोकानी त्या किड्या घेऊन, झोरोष्टरची निजावयाची
खोली उघडून, त्याच्या उद्यानाली व निछान्यानाली माणसाची हाडे,
कुत्र्यामाजराची मुंडकी व इतर गलिष्ट पदार्थ ठेऊन, पुन खोली जशीच्या
सशी बंद करून, तेथून ते परतले जाताना यातील अक्षरदेखील बाहेर
फुटणार नाहीं याविषयी काळजी घेण्याबद्दल त्या शिपायास सक्त वजावून,
तेथून त्यानी बाहेर पाय काढला व सरळ राजवाड्याचा रस्ता धरला.

(शत्रुघ्ननामा, ३८ (अलेक्झांडर हृत))

मात्रा लागू पडली !

राजा विद्वतास्य हा त्यावेळीं महात्मा झोरोष्टरास जवळ
बसवून घेऊन, अवेस्ता ग्रंथातील धर्म व तत्त्वज्ञान याची आस्थापूर्वक
माहिती करून घेण्यात गढण होता अर्थात् ही संधि त्या खल पुरण्याच्या
आप्याच पय्यावर पडली. राजा आरमभच्या प्रिय प्रेयिताला बरोबर घेऊन
अवेस्तातील धर्मज्ञान समगून घेण्यात रगला आढे असें पाहताच, त्या
पंडितानीस एफ्रन चटकन् पुढें होऊन, त्यास नम्रपूर्वक क्षणाला-राजन् !

हे तू काय करीत आहेस ? तुझ्या समोर सगळेला हा मनुष्य वोग आहे याची तुला जाणीव आहे काय ? राजन् ! तो महात्मा नाही ! प्रेरित नाही ! तर तो एक तोतया आहे तोतया ! तो धर्मज्ञ नसून चेटक्या आहे चेटक्या ! तुझ्या हातातील प्रथ हा धर्मग्रंथ नसून, गांधी पिढीची पोथी आहे ! प्रभो ! तू या मायावी चेटक्याच्या नादी लागून भलत्याच मार्गाला लागला आहेस !

तो क्षोरोठर आपण प्रेरित आहो क्षणून वतावणी करीत आहे हे खरे, पण पन्हुन तो तमा नाही ! आझी तुझ खरेसुरें सागतो की, तो धर्मात्माहि नाही व महात्माहि नाही ! जाणूदोग करणारा मानिक आहे, महामानिक ! महाठक आहे ! पक्का लगड आहे ! आपल्या त्या कृष्ण विद्येच्या जोरावर तुला भुरळ पाडून पसून पहात आहे ! छलून पहात आहे ! व नाचून पहात आहे ! रात्र ! आझी तुझे हितार्थितक-नम्रता पूर्वक स्पष्ट सांगू इच्छितो की, छोड त्याचा नाद ! आणि दे त्याच हाकडून ! ! त्याला जवळ करण्याची अवस्था तुला फोडून आढवली ? त्याची कृष्ण कारस्थाने कोणाकडे समजण्यासारखी नाहीत इतकी ती गुप्त आहेत ! मग तुनसारख्या भाविकाला ती उमजणार कशी ? आणि ती जर तुला समजतीतर तर आझी रात्रीने सागतो की, तू भयाने गगहन जाऊन चळचळ बापू लागशील ! इतकी भयकर व मेसूर आहेत ती ! ! आझी ती महत्प्रयासाने शोधून बाढली आहेत

राजन् ! रात्रीचा तो काय करीत असतो हे तुला ठाऊक आहे काय ? तो आपल्या निजावयाच्या खोलीत रात्री जागत राहून या घामविद्येचा अभ्यास व प्रयोग करण्यात गुतलेला असतो तो तुझ्याजवळ एक बोलतो व लोकाजवळ एक सागतो आझी सर्व ते ऐकले आहे यात त्याचा उद्देश आद्यांस असा दिसतो की, तुला भलता चळता सल्ला देऊन व लोकाना

निरालेंच सांगून तुझ्यांत व तुझ्या प्रजेत विषाड व वेदिली उत्पन्न करावी व तुमच्यांत अप्रीति वाढवावी ! आम्ही आतां तुला फार न सांगता फक्त इतकाच सल्ला देतो की, या तुझ्या कृतीनें व वर्तणुकीनें तूं आपला व प्रजेचा दोषांचाहि धात करीत आहेस ! लबाड लोकांच्या मिठास भाषणाला मोहित होऊन—वळी पडून—तूं जगांत आपला बदलौकिक करून घेत आहेस. तर आतां सावध रहा ! नीट शुद्धीवर ये ! आणि वाडवडीलांच्या सनातन धर्माचाच चिकटून रहा ! ! '

हे जे दरबारी पंडित लोक—कवि व करप शास्त्रीपंडित—होते, ते ह्मणजे राजाच्या पूर्ण मर्जांतले व विधासांतले लोक होते. त्यांच्या या अनपेक्षित व चमत्कारिक भाषणानें विस्ताऱ्याची स्थिति क्षणभर चमत्कारिक झाली. त्यास घरील भायण ऐकून विजेचा धक्का दसल्याचा भास झाला. महात्मा झोरोष्टरावर केलेले हे आरोप ऐकून त्याला मोठा अचंबा वाटला. झोरोष्टर ह्मणजे केवढा थोर पुष्प ! त्याची योग्यता काय ! विद्वत्ता काय ! विचार काय ! आचार काय ! सर्वच कांही विलक्षण ! राजा आता मोठ्या बुचकळ्यांत पडला.

तो कांही धोलगार तों इतक्यांत तोच पंडित पुनः ह्मणाला—
 ' राजन् ! आमचें ऐक ! या चेटक्याच्या नादी लागून तूं आपला नाश करून घेऊं नकोस ! तुझें पाऊल आडमार्गाला लागत चाललें आहे ! त्यापासून तुझें कल्याण होणार नाहीं ! आम्ही स्पष्ट व सत्य पण अप्रिय धोळतो हें खरें, पण त्याचा तूं राग मानूं नकोस किंवा सार्हट वाटूं देऊं नकोस. कारण तुझें हित व कल्याण पाहणें व चिंतणें हें आम्ही आमचें फर्तण्य समजतो. आतांपर्यंत तूं उत्तम राज्यकारभार करून जगांत चांगला सैविक मिळविला आहेस. तुझ्या आमदानांत राज्यांत शांतता व सुवत्ता, न्याय व मुम्यवस्था, संरक्षण व सुसंवर्धन यांचा प्रजेला लाभ झाला असून ती मुन्या दुषा देत आहे.

आता या दुष्ट मांत्रिकाच्या नादी लागून त्याच्या आहारी जातील व भल्ले सल्ले करू पाहतील, तर लोकांत असतोष पसरून सर्वत्र गोंधळ व अराजक मावून राहील ! यामुळे तुला परिणामी दुःख व ताप होईल. आम्हाला तुम्ही व तसेच जनेनें सुख व हित पदावयाचें आहे. आम्ही बेळोपेळी दिलेला सद्गुण तुला आतापर्यंत हितप्रद व शुभप्रद झाला आहे तसच पप्पकर सद्गुण आताहि देऊन तुला बेळीच सावध करावें व आतापर्यंत करित आलो, यामुळे पुढेहि या गादीची सेवा करून तुम्ही व तुझ्या रायाचें हित व कल्याण करावें, हा आम्ही आमचा धर्म समजतो. तुला बेळीच द्वारा देऊन व सावध करून पुनः मार्गावर आणावें याउद्देशाने आम्ही येथे आलो आहो. आणि आमचें कर्तव्य आम्ही बजावले आहे याउपवर तुझ्या मर्णाकडे येईल तसें कर ! मग तुम्ही कर्म तुझ्या घरीवर ! !

हें भाषण ऐकून राजा जरासा बचकला व पुढें धनभर गोंधळांत पडला महात्मा झोरोष्ट्रनिग्रही तसा एकदम सद्यः पेशेंत त्याला कोठेंच जागा सापडेना व या हितचिंतक पंडितावरहि तसा भैरविश्वास एकदम करवेना तो मोठ्या बेचात पडला त्याच्या हातापत्ताली लहान थोर असें अनेक मुमेश्वर व जहागीरदार असून प्रगाढि सख्येनें मोठी होती. हे सर्व लोक त्याच्या चातुःपणाविषयी त्याला रात्रदिवस धन्यवाद देत असत आणि या सर्वांला या पंडिताचा सद्गुणच कारणीभूत होता. तेव्हा त्यांना न आवडेल असें कृत्य करून, त्यांना नाखुश करणें व दुखविणें म्हणजे रायात एका प्रकारें असतोष व असमाधान माजविणें होय ही गोष्ट तो पूर्ण ओळखून होता

म्हणून तो त्यास म्हणाला : — पंडितजी ! तुम्ही झोरोष्ट्रवर हें जे आरोप करता, त्याला आधार काय ? काहीतरी पुरावा तुमच्या

जवळ आहे का ? का उगीच वाहीतरी म्हणता ? तुम्ही मला पुराव्या-
निशी तशी काही खात्री करून घ्याल, तर मग मी खर म्हणेल आहे का
आधार तसा काही तुमच्याजवळ ? तस काही असल्यास
सांगा.

चावर तो पडित म्हणाला :— राजन् ! आधाराशिवाय आम्ही
कसे बोलू ? तुला याची शहानिशाच करावयाची असल्यास आताच्या
आता दूत पाठवून त्याच्या निजावयाच्या खोलीची कसून झडती करवून
जे काही तेथे सापडेल ते सर्व जशाचे तसे येथे तुझ्यापुढे हजर करीव.
म्हणजे तुत्ती तुलाच खात्री होईल. आजपर्यंत आमचा शत्रु विश्वासण्यात
आला असून, आताच त्यावर गैरविश्वास का ?

मग आता विलग फसला ! राजाने तापडतोर अधिकारी बोलावून
घेऊन, शोरोष्टरच्या निजावयाच्या खोलीत जाऊन तेथे असेल नसेल तेवढे
सर्व सामान आपल्यापुढे जशाचे तसे हजर करण्यास हुकूम दिला त्याप्रमाणे
ते अधिकारी तेथे जाऊन शोरोष्टरची खोली उपटून तेथील काना-
फोपरा तपासून, मिळेल तेवढे सर्व सामान जशाचे तसे विछान्या दाखित घेऊन
ते राजापुढे आणून त्यानी हजर केले.

तुरुंगवास व भंदिवास

महामा झोरोष्टरवर आता मोठे सरुट गुदरले ! ठकाचे साधले व गार्हव्या प्रागारर येतले ! त्या संपुण्याला या सर्व कपट नाटकाची कल्पना देखील नव्हती ! दुष्ट व मत्सरी लोकां कसे व किती कारस्थानी असतात याचा त्याला आतापर्यंत अनुभव नव्हता तो सर्व प्रकार—ते कपट नाटक—त्या महात्म्याने आपल्या डोक्यानी पाहिले वग करणार काय ! आता कोण त्याचे ऐकणार ! प्रत्यक्ष पुराण डोक्यापुढे असता कोण त्यावर गैरविश्वास करणार ! रतना सरळ व समदृष्टि माणूस असा आहे तरी कोण ! मत्सरी लोकांचे कुटिल डावपेंच मरळ व साध्या मनुष्याला चटकन ओळखता आले, तर मग आगरी काय पाहिले ! वग तसें होणें नाहीं, हीच मोठ्या दुर्दैवाची गोष्ट ! !

विद्वत्सारूपाला तर तें मुळीच अयथा वागले माही तो सर्व दिडीस प्रकार पाहून तो एकदम गिथरला ! चिडला ! व कोपाने लालेलान झाला ! ! त्याचा तोल मुटूचा व झोरोष्टरकडे कोव—मुटूने पाहून एकदम कढाडला—अरे चेष्टक्या ! मानिण्या ! ठका ! चागरी बावणी पैलीस की ! महात्म्याचे सोंग घेऊन असली नीच वृत्त्ये करतोस काय ! प्रेषिताचा आज्ञा आणून सोकाना पसवू पहातोस काय ! दुष्टा ! तुझी ही वृत्ति किती नित्र आहे ! मित्री अघोर आहे ! मित्री दिडीस आहे ! मला पसवून राग्यात अनर्थ माजविणारा तू महा राजसूच आहेस क्षणावयाचा ! धिक्कार असो तुला ! तुझ्या धर्माला ! नि तुझ्या प्रथांला ! ! तू जर खरोतर धर्मात्मा व आरमझाचा प्रेषित असतास तर हे सर्व ओंगळ पदार्थ तुझ्या खोलीत का व कसे आले ! या वस्तूच स्पष्ट सांगत आहेत की, तू पक्का चेष्टक्या आहेस ! गावडी आहेस ! अट्टन जाडूगार आहेस ! देवाची तुला

भीति नाही ! जमांची चाड नाही ! जनाची लाज नाही ! ! तू ठक !
तुझा देव खोटा ! नि तुझा धर्म कपटी ! ! !

राजा सतापून बोलत आहे, हे पाहून आपली मात्रा लागू पडली
या विचाराने ते दुष्ट लोक मनात आनदाने डोलू लागले पण इकडे
झोरोष्टरकडे पहावे तर काय ! केवळ शातमूर्ति ! त्याच्या मनात कसलाच
विकार शिरला नाही ! भीतीने तर नावच नको ! शातपणे तो राजास
झणाला-राजन् ! मला यातले काही एक ठाऊक नाही ! मी अगदी
निष्पाप आहे ! मी सत्य सत्य सागतो की, हे पदार्थ माझे नाहीत व मी ते
खोलीत आणून ठेविले नाहीत ! अशा पदार्थाला मी केव्हाहि शिवलो नाही !
नव्हे, तिक्डे डुकूनहि पाहिले नाही ! येथे काहीतरी दगाफटका आहे !
कोणातरी दुष्ट मनुष्याचे कपट कारस्थान असावे हे ! राजन्, माझ्यावर
विश्वास असेल तर हे सर्व खरे मान ! आणि तुला याची खात्रीच करून
प्यावयाची असली तर माझ्या रखवालदाराला बोलावून आणून त्याच्याजवळ
चौकशी कर ! झगजे सत्य काय ते कळून येईल

महात्मा झोरोष्टरच्या या शात व स्पष्ट भाषणाने विस्तास
जराखा नरमल्यासारखा झाला व त्याचे झणणे त्याला पटले की काय कोण
लागे, त्याने एकदम एक दूत पाठवून त्या रखवालदाराला बोलावून घेतले
आणि तो आल्यावर त्याच्याजवळ चौकशी केली पण तो कसला बेरड !
आधीच फितूर करून, चागला मयकून उबवला ! खरी हकीकत तो
सागतो कशाला ! त्याने आपल्या कानावर हात ठेवून घेऊन, झोरोष्टरच्या
तोंडावर चक्रे सांगितले की, महात्मा कुरूप लाऊन गेल्यावर तेथे, कोणी
मुद्दा आले नाही ! त्याच्या पश्चात् चारामुद्दा आत शिरला नाही ! !

झाले मग आता आणखी काय पाहिजे ! झोरोष्टरचा साथी-
दारच असा उलटून स्पष्ट बोलून गेल्यावर मग आता काय राहिले ! शिवाय

प्रत्यक्ष पुराणा हजार असता निराळा पुराणा हवा कझाला ! आता महा-
त्माच्या बोलण्याला व आत्मसमर्थनाला काय किंमत राहिली ! अर्थात्
त्याच्या बोलण्यावर मग आता विश्वास ठेवील कोण नि कसा !

राजाची तर त्या रत्नवालदारच्या सांगण्याने पकी खात्रीच झाली व
तो झोरोष्टरकडे बघून झगला - ' अरे दुष्ट दामिका ! कपटी मात्रिक्या !
मायावी चेटक्या ! तुला आता जगात जिवंत देवणें झगजे मोठें पापच
आहे ! तुला पाणीच दिला पाहिजे ! ' असें झगून त्यानें हातातील अवेस्ता
ग्रंथ रागारागानें दूर भिरकाऊन दिला ! व गभीर आवाजात दूताना आशा
बेली ' अरे याला तुझ्यात नेऊन आताच्या आता डावून ठेवा ! याची
कायमची व्यवस्था काय करावयाची व कशी लावावयाची तें मी मग
ठरवीन, जा ! याला आधीं येथून न्या ! आणखी हें घ्याभात ठेवा, याला
तीन दिवसातून एक भाकरी व एक लोटा पाणी देत जा ! '

राजाचा हुकूम तो ! मग तेथें विलंब वसला ! लगेच राजदूतानी
त्याला आपल्या तान्यात घेऊन तुझ्यात नेऊन तेथें डावून ठेविलें ! अशा
रीतीनें तो पुण्यात्मा झोरोष्टर-महात्मा झोरोष्टर - धर्मात्मा झोरोष्टर-
दुष्ट सनातनी लोकांच्या कपट कारस्थानापुढें राजवाड्यातून निघून अखेर
बंदीशालेंत जाऊन पडला ! (दिनकर्द ७-४-६९)

सज्जनावर संकटे येतात तीं अशी ! असें संकट मार्गें येशू ख्रिस्ता-
वरहि आलें होतें. सनातनी पुराणी सत्पुरुषावर राजद्रोहाचा खोटाच
आरोप लादून व खोटा पुराणा रोमन् न्यायाधीश पिलाता समोर हजर वग्न
पूर्वसवेताप्रमाणें त्यास अखेर देहदहाची शिक्षा देवविली ! त्याचप्रमाणे
हजरत महमद पैगंबरावरहि क्रूरश्लोकानी त्यास ठार मारण्याचा असाच
कट केला होता ! देवदत्तानें भगवान बुद्धाची नाचरुकी करण्याकरता आपण

खून करवून भगवंतावर ब्याभिचार व खून यांचा आळ घालण्याचा कट केला होता. हा सगळा इतिहास आमच्या त्या त्या ग्रंथांत मार्गेपुढे केव्हा-तरी पहावयास मिळेलच ! आणि हे असले प्रसंग क्षणजे सत्पुरुषांची ती एक सत्यपरीक्षाच असते, नव्हे कां ?

दैवी आपत्ति !

झोरोष्टर तुरुंगांत जाऊन पडल्यावर पुढें थोडक्याच दियसाची गोष्ट. विद्वतास्पाचा 'अस्पेसीयाह' नांवाचा त्याच्या अत्यंत प्रीती-तला एक मुंदर काळा कुळकुळीत असा तेजस्वी घोडा होता. खरोखरच मोठा उमदा प्राणी ! तसाच मोठा देखगा ! चलाख व चतुर ! राजाला अनेक लढाईत शय मिळाला तो या अश्वश्रेष्ठाच्या करामतीवर ! त्याने अनेक दारु रणभूमीवर लोळविले, त्याला कारण याची महादरकी ! राजा त्यावर सार होऊन बसला क्षणजे वायूला देखील तो मागे टाकीत असे ! इतका त्याचा वेग नि इतकें त्याचें सामर्थ्य ! अनेक प्रसंगीं राजाचे मोठ्या संकटानून प्राण वाचले ते याच्या हिम्मतीवर ! असा तो मोठा उमदा व विश्वास मित्र होता त्या राजाचा ! तो अस्पीसीयाह ! अर्थात् राजाचा तो जीव की प्राण होता, हें आता निराळें सांगावयास नकोच.

पण हुदैवानें त्याच्यावर एक मोठी आपत्ति शुदरली. त्याचे चारदि पाय एकदम त्याच्या पोटांत जाऊन धिहून बसले ! आणि तो जमीन धरून बसला ! राजाला ही बातमी कळतांच घटकनू तो तेथें धावून आला. आणि पाहतो तों त्याला पायच नाहीत ! आपल्या जिवलग अश्वराजाची ही अशी चमत्कारिक स्थिति पाहून, त्याला अत्यंत घाईट घाटलें व मनस्वी दुःख झालें ! तानद्वारे त्याने आपले राजवैद्य बोलावून, त्यांना तो प्रकार दाखवून त्यावर स्वरुप उपाययोजना करण्यास नीट बजावून सांगितलें.

वैद्यानी घोड्याजवळ जाऊन, त्याच्या पोटावरून हात फिरवून व नजर चालवून तो सगळा प्रकार पाहिला व पाहून त्यांना मोठा अचंबा वाटला. हे कसे काय झाले याविषयी त्यांना मोठे कोडे पडले ! अश्व-चिकित्सेत ते मोठे निष्णात खरे पण येथे त्यांची मतीच चालेना ! त्यांनी खूप विचार केला, केलाच केला. पण त्यांना काही तो बिकार उमजेना ! खरे झणजे असा प्रकार आतापर्यंत त्यांच्या पहाण्यात किंवा ऐकण्यातहि नव्हता. शास्त्रातहि कोठे आलेला नव्हता. मग ते भिनारे तरी काय करणार ! तथापि आपल्या अनुभवाच्या जोरावर त्यांनी नाना युक्त्या व उपाय योजून पाहिले. आपल्या बुद्धिचातुर्याची व वैद्यकीय प्रयत्नाची शिकस्त केली, पण यशाच्या नावावरील पूज्याचा आकडा काही त्यांना पुसता येईना ! अखेर त्यांनी हात टेकले व राजास येऊन सांगितले की, राजन् आता आमचा उपाय थकला ! घोड्याचे लक्षण काही ठीक नाही !!

नंतर राजाने मात्रिकाना बोलावून आणून, त्यांना घोडा दाखवून, काहीहि उपाय करून तो पूर्ववत् बरा करण्याची त्यांना विनंति केली व त्यासाठी पार मोठे बंधीसहि लावले त्या मात्रिकानीहि आपले होते नव्हते तेवढे मंत्रकौशल्य चालवून पाहिले. काय नाना तन्हा केल्या. आणि आपली सर्व पुण्याई पणास लावली ! पण काय ! सर्व पालण्या घागरीवर पाणी ! अखेर तोंड खाली धालून त्यांनाहि तेथून पाय बाहेर काढावा लागला !

नंतर राजाने ज्योतिष्यांना बोलावून आणले. व ग्रहपीडा झाली असल्यास परीक्षा करून ती नाहींशी करण्यास त्यास विनवून सांगितले. राज्यातील महान् महान् ज्योतिषी येऊन तेथे जमा झाले. त्यांनीहि कुडली घालून, ग्रहनक्षत्राची बाधा पाहून, त्यांना ग्रहशान्ति वगैरे काय सुचवावयाचे होते ते त्यांनी सुचविले व राजाने ते सर्व उपाय-यथाशक्ती केले, पण शुभाच्या नांवाने सगळा टणठणाटच !

राज्यातील सर्व लहान मोठे वैद्य, मांत्रिक, जादूगार, ज्योतिषी, आणखी काही इतरेजन यांचा त्या घोड्यासमोवती जसा काही मराठा पडून राहिला होता व जो तो आपली अक्कल व शक्कल लढवून पडात होता पण कोणाग्राहि यशाचें पुण्य पदरी पडण्याचें चिन्ह दिसलें नाहीं व भोग आला नाहीं ! सर्वांची पुण्याई यकली व उपाय निकामी झाले ! मग आता ! घोडा पडाना तर तो काही जमीन सोडून उठेना व चढी चारा घेईना !

रानाग आता मोठी चिंता लागून राहिली त्यालाहि अन्न गोष्ट लागेना व थंड झोंप घेईना तोहि फार दुःखी व फटी झाला होताच तो भस्पेक्षीयाह त्याला तितका प्रिय ! प्रिय क्षणजे काय ! जणु काही त्याचा प्राणच ! रानात आता जिकडे तिकडे लोकांच्या तोंडी हा एकच विषय होऊन बसला व तो चमत्कार पाहण्यासाठीं हाणून त्याच्या छुडीच्या छुडी राजवाड्याकडे लोटू लागल्या तो चमत्कार पाहून कोणी क्षणे की कोणातरी मांत्रिकाचें तें चेहूक आहे, कोणी क्षणे राजावर देवाचा कोप झाला आहे, कोणी क्षणे महात्मा शोरोष्टरला छळल्याचा हा परिणाम आहे कोणी क्षणे ती भूतचेष्टा आहे व कोणी क्षणे ती ग्रहबाधा आहे ! याप्रमाणे त्या घोड्याला पाहून ज्याला जसें मुचेल तसें तो मोडून दाखळ लागला पुढे पुढे तर त्या घोड्यावरुनच राजानेहि अन्नपाणी सोडून जमीन धरली !

(शरयुष्टनामा ४० अनेकशाब्द)

शोरोष्ट्रचा राजास निरोप

पुढें ऐके दिवशीं तुरुंगाचा पहारेकरी यानें रात्रीच्या वेळीं बोलता बोलता सहज शोरोष्ट्रपादरी ही घोड्याची गोष्ट काढून हाटलें कीं, ' ना आपत्तीमुळें राजा अत्यंत दुःखी होऊन अन्न सुटा घेईनाशा झाला आहे

घोड्याघरोर त्यानेंदि जवळ जवळ जमीन घरली आहे ! नोकहि पार
 खिन्न झाले आहेत. कोणाचा इलाज चालेना व एकालहि मर्य येईना.
 रात्रदिवस सारखे उपायावर उपाय चालले आहेत, तरी गुग्याच्या नावानें
 आवळ्या एवढे !' अशा प्रकारची हकीकत त्यानें शोरोधरास बघत
 उबतच सांगितली

शोरोधरनें तें सर्व शातपणें ऐकून घेतलें शगभर डोळे मिटून
 कसलातरी विचार केला नंतर तो त्या रखवालदारास झगला— 'गव्या !
 मी सांगतो तसें करतील का ! तें माझ्यासाठीं झणून नव्हे तर राजासाठीं
 त्याच्याच हितासाठीं

रखवालदार झगला— तें काय !

शोरोधर— बाकी काही नाही फक्त राजाजवळ जाऊन व
 एवढेंच सांग की, शोरोधरला सधि दिल्यास तो घोड्याला घेऊन पाहील व
 शक्य तर काही उपाय मुचल्यास तो मुचवून राजाचें अंत करण इलकें
 करण्याचा प्रयत्न करील यात काहीं माझा पायदा नाही राजासाठीं
 झणूनच तुला हें करावयाचें आहे समजलें का ! जा, जा तर मग आणि
 हा एवढा माझा निरोप त्याला कळीव !'

पहारेकन्यानें ती गोष्ट कवूळ करून घेळ झाली झणून ती निजावयास
 गेला दुसरे दिवशी सकाळीं उठून शोरोधराचा निरोप कळविण्यासाठीं राजा-
 कडे गेला राजा यावेळीं माडीवर आपल्या महालाल बसून बिता
 करीत होता पोटात अन्न नव्हतें झणून चेहरा कोमेजला होता व रात्री
 झोंप नसल्यामुळें डोळे लाल झाले होते घोड्याविषयी काळजी लागली
 असल्यामुळें पोटात कालमाझलव चालली होती अर्थात् तो पार त्रासला
 व यकला होता रखवालदार वर माडीवर गेला त्यावेळीं त्याच्या जवळ
 कोणीच नव्हते तो एकट्याच पलंगावर बसून कसल्यातरी विचारात
 गुगला होता

तेथें गेल्यावर त्याला लवून मुजरा करून झणाला राजन् ! श्वोरोष्टर
राजा (मधेंच)— आ, कोण ?

रखवालदार— तो आपला कैदी श्वोरोष्टर आहे ना ?

राजा—हं, मग

रखवालदार— तो झणतो

राजा (उतावीळपणे मधेंच)— काय झणतो ? काय झणतो तो !

रखवालदार— तो झणतो कीं, खावदाची कृपा शाल्यास व इच्छा

असल्यास आपण स्वतः येऊन घोडा पाहून खावदाची काळजी दूर करण्याचा
प्रयत्न करून पाहीन !

राजा— अस्त जा ! जा तर मग ! त्याला इकडे लवकर घेऊन ये !

राजाचा हा हुक्म होताच रखवालदार तेथून चटकन निसटला व
बाहेर येऊन तुरुमाकडे धावला.

श्वोरोष्टरचें नाव कानीं पडताच राजाच्या तप्त व त्रस्त अंतःकर-
णावर जणु काय अमृतवृष्टीच झाली ! त्याचें जड अंतःकरण एकदम
हलुयारलें व भावावलेल्या मनाला शांतीचा लाभ झाला ! त्याची ती दिव्य,
निष्पाप व तेजस्थी मूर्ति त्याच्या अंतःचक्षुपुढें उभी राहून शरीरात नवचैतन्य
स्फुरत्याचा त्यास भास झाला ! अर्थात् त्याला एक प्रकारें समाधान वाटून
त्याच्या निराशाप्रस्त मनाला आगेचा मजुर स्पर्श चाटून गेला !

इकडे तो रखवालदार बंदीखालेत येऊन राजाचा निरोप कळवून
सादरतोच त्यानें त्यास बधमुक्त केलें तुरुंगातून बाहेर आल्यावर श्वोरोष्टरनें
राजास भेटावयाच्या पूर्वी स्वच्छ स्नान करून, सफेत्त वस्त्रें धारण करून,
अग्निनारायणाचें दर्शन घेऊन मग तो राजवाड्याकडे निघाला. वाटधात
आल्यावर ही घातमी वर माहीवर राजास कळविण्यात आली व त्यास वर
आगण्यास हुक्म होताच तो जिना चढून वर राजागवळ गेला. राजानें

त्याजकडे पाहिलें तों कोण त्याचा आनंद ! तें दिव्य तेज, तीं प्रसन्न मुद्रा व शांत नि आनंदी वृत्ति पाहून राजाला परम आश्चर्य वाटलें तुझ बाळाची व तेथील हालअपेष्टाची त्या चेहऱ्यावर लवमात्रादि छाया पसरली नव्हती !

अहो ! तुझ हा कोणाला ? दुष्ट, पापी, चाडाल अशा पतित व भ्रष्ट गुहेगार लोकाना महात्म्याना तुझाहि नाही नि हालअपेष्टाहि नाहीत ! ते राहतील तोच स्वर्ग ! पीतील तेंच अमृत ! आणि निजतील तोच पलग ! ! देवमत्तला-सत्पुरुषाला-पुण्याम्याला दु ख दारिद्र्य, भूक-तहान, दाह-ताप, वष्ट हाल इत्यादिकाचें कांहीहि शिक्त नसतें ! म्हणून ते कोठेंहि असले-तुझात काय किया राजकाड्यात काय-तरी ते आमा नदातच तृप्त राहून, गहन विचारात अखड रगलेले असतात ! गीता रहस्याचा जन्म कोठे झाला ! तुझातच ! हिंदुस्वराज्य मत्तली सिद्धि कोठे झाली ! तुझातच ! तेथें न-दे तर कोठे ! सागावयाचें तात्पर्य महात्म्याना तुझ नाही व हालवष्टाहि नाहीत ! त्या सर्व गुमच्या आमच्या सारख्या सामान्यजनांच्या गोष्टी असो

राजा विदुसास्पला वाटलें की आपण क्षोरोष्टरला तुझात डावून तेथें त्याचें अन्नपाणी सोडून त्याचे हालहाल केले ! त्यास कडक शिक्षा देऊन दु खान्या डोहात नेऊन बुडविलें ! पण राजाचा भ्रम होता तो ! ! त्या महात्म्या क्षोरोष्टरला तो तुझाहि वाटला नाही व तहान भूकहि शिबली नाही ! आपल्या दिव्य शानानदातच तो अखड रगून गेला होता ! त्या तेचात, त्या आनदात, त्या द्वातति, लवमात्रादि परक पडला नव्हता ! पुण्यात्मा हा कोठे झाले तरी सर्व जागतिक आपत्ति-विपत्तींन दु ख कष्टांन-हाल-अपेष्टांन-कैन्दाच मुज झालेला असतो ! सामान्य मनुष्याला हें कळत नाही, इतकेंच !

(दिनकर, ७ ४ ७०)

महात्म्याचे आश्वासन

शोरोष्टरचें दर्शन होताच राजाचें अतः करण थडावलें व मन हलुनाशन तेथें आदरभाव अकुरला त्यानें प्रेमादरानें शोरोष्टरचा हात धरून त्यास आपल्याजवळ बसवून घेऊन विनयपूर्वक झटलें—महात्माजी ! आपण थोर आहा हें मी जाणतो आपण आरमसचे भक्त व शिष्य द्वाणविता हेहि मी जाणतो पण—

शोरोष्टर म्हणाला—पण काय ! राजा ! तो शब्द का निघाला !

राजा—मला अजून त्याची पूर्ण खात्री पटली नाही आपलें क्षणें काही काही पटतें नाही असें नाही पण पूर्णत्वानें मला तें पटेना मनाचें पूर्ण समाधान होईना

शोरोष्टर— मग तुझे म्हणणें काय ! तें तरी फळ दे मला

राजा— माझी रात्री पटविणेची ही आता वेळ आली आहे आपण प्रेषित असाल—अहुरमसचे खरे भक्त असाल—थोर महात्मा असाल—तर माझ्या घोड्याला बरा करून दाखवा ! दाखवाल का हें करून !

शोरोष्टर— पण त्या जाधीं तुझे सर्व उपाय करून पहा राज्यातील व इतरत्र जे तशे असतील त्यांना बोलावून त्यांचा सल्ला घे मग

राजा— तें सर्व आता संपून गेलें आहे ! प्रभुराज ! माझ्या राज्यातील सर्व वैद्य झाले, मांत्रिक झाले, ज्योतिषी झाले, तांत्रिक झाले हे सर्व येउन, पाहून, यात्रना करून, अखेर काहींच न झाल्यामुळें आले तसे परत हात हालवीत निघून गेले ! आता यात्रयाचं कोणी राहिलें नाही आपणच काय ते तेवढें शिल्लक राहिला आहा

शोरोष्टर— मग मी आता काय करावें, अशी तुम्ही इच्छा आहे !

राजा- आपलें दिव्यज्ञान व दिव्य प्रभाव जगाला दासाविण्याची ही एक अपूर्व व अमूल्य संधि प्राप्त झाली आहे. ही संधि गुह्यदेवानी वाया दवडूं नये, असें मला वाटतें. यावेळीं माझा लाडका अस्मिंशियाद पूर्ववत् बरा करून, मला व जगाला आपल्या महिम्नाची जाणीव करून द्यावी. हें मला योग्य दिसतें. या रिवाज आपली ओळख जगाला पटणार नाही. तर प्रभुराज एवढी कृपा करतील काम ! ती गोष्ट झाली तर मी खरे म्हणें.

या त्याच्या भाषणातून एक गोष्ट शोरोधरास कळून चुकली की, राजाच्या मनात सद्य-पिशाच अजून टांग माडून बसलें आहे. आपल्या बाबतीत निवळावी तरी त्याची बुद्धि अद्याप साक निवळलेली नाही. दड व भरीव भद्रा व्हावी तरी जागृत झालेली नाही. तेव्हा आता आपल्या भर्मावर त्याची पूर्ण भद्रा व अडळ निष्ठा स्पष्ट बसल्याची आपली पूर्ण खात्री झाल्याशिवाय घोड्याचें सकट दूर करून आपला प्रभाव दाखविणें हें काहीं धेयस्वर होणार नाही. याप्रमाणें विचार करून त्याला प्रथम आपल्या वचनात गुंतवून येण्याच्या उद्देशानें तो राजास झगाला ' राजा ! तुलें झगणें सगळें ठीक आहे पण त्याला एक अडचण आहे. ती दूर झाली तर तुला हेतु साध्य होईल. आणि तुला घोडा पूर्वाप्रमाणे बरा होऊन, तो सिंहासारखा पुनः प्रभाव गाजवू शकेल ! ती गोष्ट मी तुला करून दाखवीन. पण ती अडचण दूर झाल्याशिवाय नाही.'

राजा- ती कोणती ! मला कळवाल की नाही !

शोरोधर- तुम्ही इच्छा सफल होण्याला-घोड्याचे पांव पुनः पूर्ववत् नाहेर येण्याला-माझा भर्मावर तुम्ही पूर्ण भद्रा पाहिजे ! त्या भर्मान्या अहुरमज्द प्रभूवर आणि तशीच त्याच्या प्रेषितावर झगजे मजवर तुम्ही अनन्य भद्रा असल्याशिवाय ही गोष्ट होणें नाही ! त्याचप्रमाणें माझा अवेस्ता प्रभावरहि तुम्ही भद्रा पाहिजेच ! तसें अवेज तर बाग.

राजा- महात्माजी ! माझा घोडा आधी बरा कराना.

क्षोरोष्टर- नाही, राजा, ती गोष्ट होणे नाही ! या तुझ्या घोड्याचे काम साधे व सोपे समजू नकोस ! येथे व्यावहारिक विद्येचा अगर मंत्रतंत्रादिकांचा अथवा ग्रहनक्षत्रादि ज्योतिर्विद्येचा काही एक उपयोग होणार नाही ! ही तुझ्या घोड्याची आपत्ति दैवी कोपाने ओढवली आहे. तर त्याला तसा मद्दभक्तच पाहिजे तोच ते काम करू शकेल. इतराकडून हे शक्य नाही. असा हा पेंच आहे. आता तुझ्या मर्जीस येईल तसे कर !

राजा- मग मी आता काय कराव, हे आपणच सांगा, ते करण्यास मी तयार आहे.

क्षोरोष्टर- याला अहुरमज्द प्रभूची कृपाच पाहिजे ! त्या शिष्या हे शक्य नाही फक्त दैवी शक्तीच हे काम करू शकेल. असेल तुझा अहुर-मज्द प्रभूवर विधास तर कळीव तसे मला याविषयी माझी खात्री पटण्याला माझ्या चार अटी आहेत. त्या तू मान्य केल्या पाहिजेस. त्या तू मन पूर्वक पाळशील व त्याप्रमाणे कायावाचामने वागशील याविषयी अभिवचन पाहिजे मला तर तुझा घोडा मी बरा करून दाखवीन एरवी ती गोष्ट होणार नाही.

क्षोरोष्टरचे हे भाषण ऐकून त्याच्या जिव्यात जीव आला आपला घोडा बरा होण्याची आशा आहे, या विचाराने त्याला एकापरी हायसे वाटले व क्षोरोष्टरचा अद्भुत महिमा पाहून त्याचे मनहि पुन त्याच्या धर्माकडे झुकले. त्याच्या अटी काय आहेत हे समजून घेण्याच्या इराद्याने त्या अटी वळविण्याची त्याने महात्म्याचा विनंति केली तेव्हा तो धर्मात्मा

- राजा ! त्या अटी अद्यातशा सांगता यावयाच्या नाहीत प्रथम तुझे मजिर्मंडळ बोलाव मोठ मोठे सैन्याधिकारी जमीन. त्या सर्वांसमक्ष

मला प्रतिशापूर्वक यचन दे. झणजे मग त्या मी तुला कळवीन. मला आता
इतकी काळजी घेतलीच पाहिजे. असेल तुला करूल, तर कर तशी तयारी

(सत्युष्टनामा ५०४-५०५)

दिव्य महिमा !

झोरोष्टरच्या सांगण्याप्रमाणे विष्टास्पाने ती व्यवस्था केली
झोरोष्टरने तवेच्यात जाऊन थोड्यावर नजर फिरविली केवदा सुंदर व
उमदा प्राणी तो ! पण विचारा आता अगदी खंगला होता ! त्याचे
चारही पाय पोटात शिरून रुंद बसले होते अर्थात् तो जमीन घसून
बसला होता ! त्याची अवस्था फार शोचनीय व अनुकंपनीय झाली होती
उपडच आहे पोटात अन्न नाही, डोळ्याला झोंप नाही व मनाला चैन
नाही ! राजदिवस सारखी तळमळच तळमळ ! मग स्वास्थ्य व समाधान
कोठून व कसे लाभणार त्याला ! त्या अस्पिशिहायला !

झोरोष्टरने हे सर्व पाहिले व ती आपत्ति कशी दूर करता येईल हे
एकाम्र मनाने जाणले आणि राजाचढे बळून तो त्याला झगला - राजा !
ही आपत्ति फार मोठी आहे ! ही दैवी आपत्ति आहे ! ती प्रभुकृपाच व
प्रभुभक्तच दूर करू शकेल ! इतरांना ते साध्य नाही येथे विद्वत्ता अगर
पांडित्य, शास्त्र अगर मंत्र, याचे काहीच काम नाही त्याचे येथे काहीच
चालव्यासारखे नाही ! तुला मी स्वच्छ सागतो की हे काम वाटते तितके
सोपे नाही अहुरमश्दच्या अनुग्रहानेच हे होऊ शकेल अर्थात् जो
त्याच्या कृपेस पूर्ण पात्र झाला असेल त्याचीच ही योग्यता आहे मी याला
पूर्ववत् बरा करून दाखवीन पण प्रथम माझ्या अटी तुला मान्य कराव्या
लागतील तसे झाले तरच तुझा घोडा बरा होईल एरवी हे शक्य नाही

राजा— शानराज ! त्या अटी तरी समजू द्यात मला.

सोरोष्टर- ऐक सागतो तर, एकेकच सागत जातो ती पूर्ण शाली हाणजे दुसरी मग याप्रमाणे माझ्या अटी सागत जातो

राजा - (मान हलवून) - वर

सोरोष्टर- माझी पहिली व मुख्य अट ही की, मी अहुरमस्दचा प्रेषित आहे, यावर तुम्ही अत करणपूर्वक भरीव भक्ता पाहिजे त्याचप्रमाणे अहुरमस्दवर व अवेस्ता प्रथावरहि तशीच निष्ठा व भक्ति पाहिजे । अर्थात् तू माझा धर्म पूर्णत्वाने स्वीकारायला तयार झाला पाहिजेस । त्यात कसलीहि कसूर अगर काढेवरे असून चालणार नाही । त्यात काही व्यंग राहील तर तुम्हा घोडा बरा होणार नाही । आहे ही माझी अट कबूल तुला !

राजांनं नान हालवून आपली सम्मति दिली आणि हाटलें-सोरोष्टरा ! हें माझे वचन या मजिमडळासमक्ष व से-याधिकान्याना साक्षी ठेऊन दिलें आहे तें तू सत्य समज माझा घोडा बरा होताच मी तुम्हा धर्म मन पूर्वक स्वीकारून, त्याप्रमाणे आचरण करून तो जगात सर्वत्र पसरेल व जगमान्य होईल असें करीन । व तत्प्रीत्यर्थ अहोरात्र सतत श्रद्धा राहीन । यात काहीमात्रहि कसूर करणार नाही हें माझे वचन सत्य सत्य-त्रिवार सत्य-समज । ,

नंतर महात्मा सोरोष्टरनें आज्ञाशक्ते दृष्टि लावून, या कार्यात बस येण्याबद्दल सर्वसमर्थ अहुरमस्द देवाची प्रार्थना करून त्याची कृपा भाकली आणि घोडयाजवळ जाऊन आपल्या पवित्र व दिव्य हस्तानें त्याच्या पोटावरून हात फिरविला तों काय चमत्कार ! त्या अस्पोशियाच्या पुढचा उजवा पाय सट्टिशी बाहेर आला । हें पाहून तेथील सर्व लोक आश्चर्यचकित झाले । राजा आनंदमग्न झाला । सर्वांच्या तोंडावर मधुर हास्य चमकनें । राजाची आता सोरोष्टरावर पूर्ण भक्ता बसली व

वचन दिल्याप्रमाणें सर्व लोकांसमक्ष त्याच्या धर्माचा स्वीकार करून, मागात त्याप्रमाणें त्यानें दवडी पिटविली !

नंतर राजा झगला- ' आता तखान दुसरा पायहि बाहेर येऊ दे की ! '

झोरोष्टर- येईल. येईल. तोहि येईल पण माझी आजी दुसरी अट मान्य झाली पाहिजे

राजा - ती कोणती ?

झोरोष्टर- ती ही तुझा मुलगा अस्पंदीयार यास येथें बोलावून आण. आणि माझ्या समक्ष त्याजकडून अशी प्रतिष्ठा करीव की, अहुर मश्टचा धर्म स्वीकारून त्या धर्माचा मी सर्वत्र प्रचार व प्रचार करीन व जो कोणी त्याला अडवला करण्यास प्रवृत्त होईल त्याच्याशी लढून त्याचे पारित्य करीन म्हणून

राजानें आपल्या मुलास बोलावून आणून, झोरोष्टरच्या सांगण्याप्रमाणें सांगण्यास त्यास वचन देण्यास सांगितल्यावरून अस्पंदीयारनें आपला हात त्या महात्म्याच्या हातावर ठेऊन उच्च स्वरात घोषणा केली की, ' माझ्या कुडींत प्राण असेतोपर्यंत मी हुजरमश्ट धर्माच्या सेवेत, त्याच्या उत्कर्षार्थ व प्रसारार्थ कायानाचायनें अहोरात्र सारखा झिजत व जटत राहीन ! यात तिलप्रायहि अंतर करणार नाही ! हें वचन मी माझ्या प्राणाच्या मोलाने पाळीन ! व सान्या जगात अहुरमश्टधर्माचा प्रभावी झेंडा बैभवानें मिरवीत राहील असें करीन ! ! हें मी प्रतिज्ञापूर्वक सांगतो ! ! '

याप्रमाणे राजपुत्र अस्पंदीयारकडून वचन घेतल्यावर झोरोष्टरनें पुनः अहुरमश्टची प्रार्थना करून त्याची कृपा भाकली आणि घोडयाजवळ जाऊन त्याच्या पोटावरून हात फिरविला, तों त्याच्या पोटातून उजम्याचाजूचा भागचा पाय बाहेर आला ! हें पाहून राजानें व तेथील लोकानी त्याची खूप स्तुति व तारीफ केली

नतर शोरोष्टर राजाकडे वळून म्हणाला— 'राजा ! आता माझी तिसरी अट सांगतो ती ऐक ! तुझ्याप्रमाणेच तुझ्या राणीनेहि माझा धर्म स्वीकारला पाहिजे आणि यासाठी मला तिची भेट घ्यावयाची आहे तर मला ती परवानगी दे ! रानाने ती गोष्ट माग्य करून आपला एक विश्वासु सेवक त्याच्याबरोबर देऊन तिच्याकडे त्याला पाठवून दिले

शोरोष्टर तेथे गेल्यावर त्या हुतौशी राणीला उद्देशून म्हणाला हे महाराजि ! जगत्कृत्या अहुरमश्दनें तुजवर मोठी कृपा केली आहे त्याच्याच कृपेनें तुला हे राशिपद प्राप्त झालें आहे ! तू मोठी भाग्यवती आहेस ! विश्वापसारला विद्वान व महापराक्रमी पुण्य तुला पति मिळाला असून, स्त्रीजगावर तुझा अधिकार चालत आहे तुझे धैर्य अनुपम असून जगात ज मून तू धन्य व कृतकृत्य झाली आहेस ! प्रेषित म्हणून मला अहुरमश्दची अशी आज्ञा झाली आहे, की लोकाना सत्य-धर्माचा उपदेश करून जगामध्ये त्याचा प्रसार करावा लोकत प्रचलित असलेले मिथ्या आचार व विचार यांचें उच्चाटन करून, लोकाना सन्मार्ग दाखवून त्यांना सुखी करावें म्हणून तुला माझी सिफारस आहे की, तुझे जे मिथ्याचार असतील व अडाणी समजुती असतील, त्या सर्वांना मूढमाती देऊन माझ्या सत्य व उदार धर्माचा तू स्वीकार करायचा ? व त्याप्रमाणें तू स्वतः आचरण करून, त्याची मदती तुझ्या स्त्री जगात वाढवून त्याचा तेथें प्रसार करावास ! या माझ्या धर्माप्रमाणे तू वागशील तर इहपर-की तुझे कल्याण होऊन तू शाश्वत सुखी होशील शिवाय माझ्या धर्माचा मनोमार्थ स्वीकार केल्यानेच अस्पेसियाह घोड्याचा तिसरा पाय बाहेर येईल ! नाही तर नाही !

हे त्या महात्म्याचें भाषण ऐकून राणीला परम हर्ष झाला व ती उत्क्षिप्त अंत करणानें म्हणाली हे महानुभाव ! मला तुझी कीर्ति पूर्वीच कळली आहे व तुझा महिमा तर आता प्रत्यक्षच पहात आहे मला तुझ्या

धर्माविषयी व तुजविषयी पार आदर असून श्रद्धाहि पण तिनकीच हद आहे । मी तुम्हा धर्म आस्थापूर्वक स्वीकारून तनमनधनाने त्याप्रमाणे आचरणदि करते यात पिलवून उतर करणार नाही । हें तिचे भाषण ऐकून त्याला अत्यंत आनंद झाला

नंतर तो तेथून निघून पुनः घोड्याजवळ आला तेथे आल्यावर अतुरमश्टची प्रार्थना घेता व घोड्याजवळ जाऊन त्याच्या पोटावरून हात फिरविताच त्याच्या ड्याच्या शालूचा पुढचा पाय मडरून बाहेर आला ।। सधील लोकानी ता चमत्कार पाहून त्याचा माठा जयजयकार केला ।।

(झरगुणनामा, पृ ०७) ७ ६२-६३

गुल स्फोट

आता चौथी व शेवटची अट झोरोष्टरने मागितली ती अशी — राजा ! आता माझी चौथी अट अशी आहे की, मी ज्या खालीन निचन हातो त्या जागेत तीं हाडे, मुडकी, केंग इत्यादि पदार्थ ने सापळले त सधे नसे आले, याचा तपास झाला पाहिजे । याविषयी माझ्या पदारेकऱ्याला बोलावून आणून, त्याला तरी देऊन चागला छडून काढणील तर सगळी हकीकत बाहेर आलीच म्हणून समज यात काही कमूर झाली अगर राहिली तर चौथा पाय घोड्याचा बाहेर येणार नाही । कमून चोरुनी कर म्हणजे एरा प्रकार उघडकीस आणच म्हणून समज यात त्या पदारेकऱ्याच अग असलेच पाहिजे । त्यागिराय ती गोष्ट शोधून नाही । खरी हकीकत त्याला ठाऊक असलीच पाहिजे तर लाग आता त्या कार्यात ।

याप्रमाणे झोरोष्टरने आपली चौथी अट मागितल्यावर राजाने ताबडतोब दून पाठवून त्या पदारेकऱ्याला पकडून आणून त्याला आणून

पुढें केल्यावर राजा त्याला गभीर स्वरात ह्मणाला—‘ अरे, तू झोरोष्टरचा पहारेकरी होतास ना ! मग आता विचारतो तें सर्व खरें साग ! आणि खरें सागशील तरच सरळ सुटशील ! तुझा सर्व अपराध माफ आहे असें समज आणि जर का खोटेंनाटें बोलशील, छपवाळपवी करशील, अगर भलतेंसलतें सागशील तर याद राख ! (कमरेतील तलवारीवर हात ठेवून) ही पहा माझी तलवार ! तेथल्या तेथें तुझें मुडके जमिनीवर पडलें म्हणून समज ! मग आता साग, खरें साग, पुन बजावून सागतो, सर्व हकीकत—काही एक छपवून व ठेविता—आहे तशी साग ! झोरोष्टरच्या खोलीत तीं हाडें, मुडकीं, कैस, नखे वगैरे पदार्थ कसे आले व कोठून आले ! कोणाची भीडमाड न धरता, धाकभीतीला न बचकता जें खरें असेल तें सरळ साग आणि आपला जीव घाचीव ! मी राणा तुला विचारीत आहे व तुझ्याशी बोलत आहे, हें लक्षात घे ! रार सागशील तर सरळ सुटशील नाहीतर तुला जीव नकोसा झाला आहे असें मी समजेन कोणता प्रसंग आहे व कोणाशी गाठ आहे याची पूर्ण दखलगिरी ठेव ! आणि अक्षरन् अक्षर न चुकता खरें साग ! मग आता साग खरें काय तें

राजाचें हें धमकीवजा स्पष्ट भाषण ऐकून तो पहारेकरी मनातल्या मनात पार चपापला खोटें बोलून आपली सुटका देणार नाहीं हें त्या रगावरून त्यास पूर्ण कळून चुकलें शिवाय झोरोष्टरचा तो सर्व चमत्कार व प्रभाव डोळ्याने पाहून व राजाचें प्रत्यक्ष अभयदान मिळालें ही गाष्ट विचारात घेऊन, त्यानें घडलेलीं सर्व हकीकत राणास संपूर्ण निवेदन केली ! तो ह्मणाला ‘ राजन् ! महात्मा झोरोष्टर पूर्ण निष्पाप व निरपराधी आहे ! आपल्या दरवारी पडिताचा तो सगळा कुत्सित डाव असून सर्व अपराधांचे तेच कारण आहेत ! महात्म्याचें यात काही एक अंग नाहीं ! त्या पडितांनीं मजवर वजन घातून, शिवाय वर बहिष्ताची लावून दाखवून मला

भुरळ पाडली ! पैशाच्या व बदतीच्या लावुचीला मी बळी पडलो व शोरो-
ष्टर नसताना त्याच्या खोलीच्या किल्ल्या मी त्याच्या स्वाधीन केल्या !

हे त्या पद्दारेकऱ्याच्या तोंडून निघालेलें भाग्य ऐकून राजा आश्चर्य-
चकित झाला व मनात विरमला व चरकलाहि ! नंतर तो त्या पद्दारेकऱ्यास
झगला- मग तू मागें जें सांगितलेंस तें खोटें सांगितलेंस ! असेंच ना ?
सत्पुरुषावर तू खोट्या आरोप केलास ! त्याची नाचकी केलीस ! त्याला
छळण्यास तू कारण झालास ! असेंच की नाही ?

तो पद्दारेकरी- राजन् ! मी भ्यालो ! वसिष्ठाला भुललो !
स्वार्थाला बळी पडलो ! ते पंडित लोक मोठे प्रतिष्ठापत व वजनदार लोक
असल्यामुळे त्याची भीड मला भोडवली नाही शिवाय त्यानी मला
घमकीहि दिली व भीतिहि घातली ! मागें खोटें बोलजो त्याला त्याची
भीति, घमकी व लाडूच हेच कारण !

राजा- मग आता हें जें तू सागत आहेस तें तरी खरें वशावरून !
तू पक्का लबाड दिसतोस !

पद्दारेकरी- नाही ! राजन् ! आता जें सांगितलें त्यात अक्षरहि
खोटें नाही ! त्या लोकानी माझ्याकडून किल्ली घेऊन दार उघडलें व आत
जाऊन त्यानीच ते पदार्थ तेथें छपवून ठेविलें ! राजन् ! ही अशी खरी
हकीकत आहे खरें बोलून आता जीव गेला तर जाऊदे ! !

पद्दारेकऱ्याचें हें भाग्य ऐकून व झोरोष्टरचें त्यावेळचें भाग्य
पडताळून पाहून राजाची खात्री पटली व त्या पंडित लोकाचा हा दुष्प्रस
पाहून त्याचा राग आता शेकाऱ्या दावूस जाऊन पोचला ! क्षणाचाहि
विलय न करता ताबडतोब दूत पाठवून त्यानें त्यास पकडून आणलें आपलें
बैंग बाहेर पडलें हें त्या कारस्थानी लोकांस कळताच त्याचें धावेंच दगणलें !

व चेहरा कावरानावरा झाला । राजापुढें त्यांना आणून उभे करताच त्या पहारेकऱ्याने त्याच्याकडे बोट करून 'हेच ते पडित । राजन् ।' असे क्षणताच त्याची तोंडे एकदम काठी ठिक्कर पडली । राजानें त्यांना प्रभ वेला, पण खाली मान घातून दगडाप्रमाणे ते गप्प बसले । त्याची जीम हलेना की तोंडापाटें शब्द निघेना ।

त्याची घाररट स्थिति व काठबडलेले चेहरे पाहून राजाची सात्री झाली व तो रागानें लाल होऊन त्यास उद्देशून क्षणाला— मूर्खानो ! विकार असो तुझाला ! तुमच्या पाडिल्याला ! नि तुमच्या धर्मशालाला ! किळसवाणें कृत्य करून सत्पुरुषावर नाहक तोहमत लादून त्याचा अपमान व छळ करण्यास कारणीभूत झालेल्या तुझासारख्या दुष्ट गुन्हेगाराना जिवत ठेवणें हें मी पाप समजतो । तुमचा गुन्हा इतका हीन व दिडिस आहे की तुझास देहात प्रायश्चित्त हेंच त्याचें योग्य वक्षिस आहे । आणि मी तेंच प्रायश्चित्त तुझास बजावतो । (दूतास उद्देशून) यास गावानून फिरवून रानात नऊन जिवें मारा । जा चला घेऊन या राक्षसाना ! दुष्ट पाण्याना ॥

राजाचेप्रमाणें दूतानी त्यास ताब्यात घेतलें पण इतक्यात महात्मा पुढें होऊन त्यानें त्यांना जीवदान देण्याविषयीं रदबदली केली व राजानें त्याच्या इच्छेला मान देऊन त्यास राज्यातून हद्दपार केलें । केंचढें हें थोर नि उदार अत करण त्या साधुपुरुषाचें ।

हें झाल्यावर त्या घोड्याचा चौथा पायहि बाहेर आला व तो चटकन् उठून चारी पायानर उभा राहिला ! अर्थात् घोडा आता पूर्वीप्रमाणें तरतरीत होऊन, चागला तयार चाला ॥ याप्रमाणे महात्मा क्षीरोष्टरचें दिव्य सामर्थ्य लोकांच्या नजरेस येऊन, जिरडे तिकडे त्या महद्भक्त महर्षीच्या महात्म्याची व यशाची नोंधत झडून, जयजयकारानें दशदिशा दुमदुमून गेल्या ।

अग्निमंदिरांची स्थापना व बीज अंकुरलें !

महात्मा शोरोष्टराच्या अवेस्ता धर्माचा आता प्रभातकाल उजाडला ! राजा विहस्तास्प यानें त्या धर्माची दीक्षा घेऊन शोरोष्टरपंथी बनल्यानगेवर सर्वच रंग पालवला. राजाच्या मागोमाग अस्पदीयारनेहि आपल्या बापाचें अनुकरण केलें ! त्याच्या मागोमाग त्याची आई हुतओसा इनेहि शोरोष्टरपंथ स्वीकारला ! इतकें शाब्दावर मग आगली काय पाहिजे ? दरबारी लोकांतहि ती चळवळ सुरू झाली. राजाचा पतप्रधान जामास्प व त्याचा भाऊ फरशोस्तर हे दोघेहि त्या पथात पुढे लवकरच दाखल झाले. याप्रमाणे शोरोष्टर धर्मांत बडेबडे लोक प्रविष्ट होऊन त्या धर्माला देशात महत्त्वाचें स्थान प्राप्त झालें.

अवेस्ता धर्मांत अग्निनारायणाची उपासना मुख्य व आवश्यक झणून सांगितली असल्यामुळे अग्निनारायणाच्या जोरासोसाठी मंदिर उभारणें आवश्यक झालें. झणून विहस्तास्पान्चा धर्मांतराचें संस्मरणीय स्मारक झणून विस्मार येणें एक सुंदर अग्निमंदिर बांधण्यात आलें व तेथें खोरास्तान येथील सोमहर सरोवराच्या सन्निध अगलेल्या रयिचन्त पर्नाररील ' वूर्शिनमेहर ' (मिम) या नावाचा अग्नि अगून, त्याची तेथें मोठ्या समारंभांने स्थापना करून, त्या मंदिराच्या दारापुढें खुद शोरोष्टरने आपल्या दातानें स्थापयस्त (मुरचि झाड) लावलें. विहस्तास्पाने एकंदर तीन अग्नि प्रसिद्ध असून, त्यातलाच ' वूर्शिनमेहर ' हा एक होय.

विहस्तास्पान्चा नावावर एकंदर तीन अग्नि प्रसिद्ध असून त्यापैकी वूर्शिनमेहर हा एक असून, त्यापैकीच आदारी दोन अग्नि आहेत. त्यातला एक आतूर फोया असून, तो आग्रयण कोनाचा दगडे इराणी पुरोहित वर्गाचा अग्नि आहे. तो सर्वोत्तम अर्वा प्राचीन व पवित्र असा असून,

इराणातल्या प्राचीन यिम राजांच्या पुराणकालापासून अस्तित्वात होता, अशी त्याची आख्यायिका आहे तो क्यास्पियन समुद्राच्या पूर्वेकडे असलेल्या खोरासान प्रांतात प्रथम असून, पुढे विस्तास्पाने त्याला तेथून हलवून 'काबूल' येथे त्याची स्थापना केली. हे काबूल (कामूल) शहर पूर्वे व्याक्टीरियात मोडत असे तिसरा अग्नि क्षणजे आंतर घुशास्प हा होय. हा इराणी धर्तियाचा उपास्य अग्नि असून, तोहि जुना-पुराणाच होय कवि खुस्त्रच याने मूर्तिपूजेचा जेव्हा विष्वस केला, त्यावेळी या अग्निने मोठी कामगिरी घडवली असे सांगण्यात येते हा 'उरमाय' सरोवराजवळील 'अस्तवत' पर्यतावर असून तो विस्तास्पान्या भेटीच्या-वेळी देवदूताबरोबर होता असे शोरोशरनाम्पात द्मतले आहे. विस्तास्पाने आपल्या राज्यात प्रसंगोपात् जी अनेक अग्निमदिरे बांधली, त्यापैकी हे वरील तीन अग्नि प्रसिद्ध आहेत व त्याचा सर्वथ प्रत्यक्ष विस्तास्पानी अधिक येत असल्यामुळे ते शोरोशरधर्मात त्याच्या नावावर मोडतात अर्थात या शोरोशर धर्माच्या उदयापासून इराणात अग्निपूजेला महत्त्व येऊन, पुढे जिकडे तिकडे त्याची मदिरे पसरत गेली अचारीतीने अवेस्ता धर्माचे बीज सीस्तानमध्यें रजून ते चागले वाढीस लागले ।

लोहरास्पाचे धर्मांतर

पुढे काही दिवसांनी विस्तास्पानाचा बाप लोहरास्प हा आजारी पडला विस्तास्प हा शोरोशरपंथी झाला होता तरी लोहरास्प हा सनातन पंथीच होता त्याला शोरोशर धर्म मान्य नव्हता तो आजारी पडल्यावर पुष्कळ औषधोपचार झाले राजप्रेत येऊन प्रह्नि तपासून दररोज औषध देऊन जात असे पुष्कळ दिवस चाललेच चालले पण प्रह्नीत काही उतार घणून नाही उलट दुर्गम घादतच चालले पुढे औषधा-

बरोबरच मप्रतग्रहि चालू केले ज्योतिषाचा सल्लाहि घेतला पण गुणाची गोष्टच नाही । सर्व वैद्य झाले, सर्व मांत्रिक झाले, सर्व ज्योतिषी झाले ! प्रत्येकाने आपापल्यापरी शिकस्त करून पाहिली. वैद्याचे मात्रा-काटे सपले, मांत्रिकाचे मंत्र-तंत्र थकले, ज्योतिषाचे ग्रह-तारे विपन्न ठरले । कोठेच य कोणालाच यशाचें माप पदरी पडण्याचें लक्षण दिसेना विचारा लोहारास । अगदीच थकला । अगोदरच झतारा ! दांभरी उलटून गेलेली ! आणि तशात हा आजार । सूर्यस्त्री तो आता पराधीन होऊन जमीन धरून पडला होता । शेवटी शेवटी तर तो अगदीच निराश झाला आणि जिघाळा कटाळलाहि । अर्थात् आता तो मरणाचीच वाट पहात होता । सर्वांनी त्याची आशा जवळजवळ सोडूनच दिली होती, असें झटलें तरी चालेल

ही बातमी एके दिवशी महात्मा शोरोडरच्या कानावर आली । आतड्ड, सगोसोपरे, य इतर जगाजुवेधी त्यास येऊन भेटून जावू लागले । अर्थात् त्याच्या मते तें त्याचें शेवटचेंच दर्शन होतें अतः शोरोडरहि त्याच्या भेटीस उठून आला तो आलेला पाहून म्हातारा उठून बसण्याचा प्रयत्न करू लागला. पण ते त्याला साधेना ! शोरोडरने त्याला उठण्यानी तसदी न देण्यास सांगून त्याच्या जवळ बसून, त्याचा हात धरून प्रेमळ शब्दात त्याच्याशी बोलून त्याच्या चेहऱ्याकडे तीक्ष्ण दृष्टीने पाहिलें. ज्याच्यावर ईश्वरी प्रसाद झालेला असतो, त्याच्या दृष्टीत काय जादू असते कोण जाणे ! शोरोडरने झानान्नाचा हात धरून त्याच्याकडे पाहिलें मात्र, तोंच त्याच्यात निजु संचार झाल्यासारखें होऊन तो चटकन् उठून बसला । त्याच्या जळत्या काळजावर जणु काही अमृतदृष्टीच झाली ।

शोरोडरने आरामाची प्रार्थना करून त्याच्या अंगावरून हात काढिला न फिरविला तोंच त्याच्या सर्वांगीत नाचोतय राहून, जिघाळा

आराम वाटू लागला ! नंतर जाताना क्षोरोष्टरने त्यास भिण्याचें कारण नाही, प्रकृति लपसरच सुधारेल असा धीर देऊन तेथून तो उठून गेला. पुढें श्मश्रुभरानें त्यास गाढ झोंप लागली पुढें जागा झाल्यावर त्याला चागली हुशारी येऊन तेव्हापासून प्रकृति दिनेदिने निवळत चालली ! पुढें लवकरच तो रोगमुक्त होऊन पूर्वीप्रमाणें चागला दृग्दृशीत झाला ! या दिवसा-
पासून त्याची महात्मावर श्रद्धावसून पुढें तो क्षोरोष्टर धर्माची दीक्षा घेऊन, अवेस्थापयी बनला ! बापाच्या पाठोपाठच त्याचा दुसरा मुलगा म्हणजे विस्तारवाचा धाकटा भाऊ झरीर यानेहि त्या पथात पदार्पण केलें ! अर्थातू आता सगळीं बघि राजघराणें क्षोरोष्टर पथ स्वीकारून, अवेस्था पयी बनले !

इच्छा-प्रदर्श

विद्वतांस्पाचें धर्मज्ञान क्षोरोष्टरच्या नित्य व दिव्य उपदेशामुळें दिवसेदिवस वाढत व उजळत चाललें. याचा परिणाम असा झाला की, अवेस्ता प्रपातीत धर्मज्ञान व तत्वज्ञान यथार्थ समजून घेतल्यावर अहुरमस्द देवाचा तो स्वर्ग आदे तरी वगा व तेथें मरणोत्तर आपल्याला कोणतें स्थान लाभणार, हें प्रत्यक्ष पहावयास मिळालें तर बरे, असे त्यास वाटू लागलें व तसें वाटणें हें सादनियन्त्र आदे शिष्यास स्वप्ना अग्रा काही बाबतीत क्षोरोष्टर धर्माची काही तलें पटताडून पहावयाची होती त्यावरूनच आणखी कांहीं गोष्टी त्याला इच्छाशा वास्त होत्या.

तेव्हा ते दोघेच एकाच बोझ समज्यावळी गोष्टीवरून गोष्ट काढून घेत तो त्यास म्हणता-गुरता ! आणखी मागितल्या त्या चारदि अटी मी मांच करून त्या भागणीत आणव्यामुर्दा.

क्षीरोष्ठर— मग आतां तुझे म्हणजे काय !

राजा— आता मला आपला सदुपदेश ऐकून काही गोष्टींची इच्छा झाली आहे ती आपण पूर्ण कराल तर मजवर फार मोठे उपकार होतील ! होईल का ती कृपा गुह्याउलीची !

क्षीरोष्ठर—राजन् ! अशा मोघम भाषणांने मी काय समजू ? तुझे दृढत स्पष्ट करतील तर त्याचा विचार करतां येईल

राजा—गुह्य महाराज ! तसें म्हटल्यास त्या काही तरां महत्वाच्या नाहींत. पण मनात तशी होस झाली आहे

क्षीरोष्ठर—काय आहे इच्छा तुझी !

राजा—माझ्या एकंदर चार इच्छा आहेत.

क्षीरोष्ठर—त्या कोणत्या !

राजा—पहिली इच्छा ही की, मी मेळ्यावर मला कोणती गति प्राप्त होईल, हे मला प्रत्यक्ष पहावयास मिळाले अर्थात् अवेस्ता प्रधात सांगितलेला अहुरमज्द प्रभूचा स्वर्ग व्हा आहे व तेथे माझे स्थान काय व कोठे आहे, हे मला ' याच देही याच झोळा ' प्रत्यक्ष पहावयास मिळाले

क्षीरोष्ठर—इच्छा काही गेर नाहीं बरें, दुसरी दुसरी इच्छा कोणती !

राजा—माझी दुसरी इच्छा म्हणजे अशी की, या आपल्या धर्माचा जे द्रव्य करतात, व जे त्याला विरोध व आडगळ्या करतात, त्या दुष्टांशी लढून त्यांची खोड निरविण्याचें मला सामर्थ्य आभायें ! व तसें करताना मला लढाईत कसल्याहि बाज्याखालें इजा होऊ नये ! अर्थात् मी चम्रदेशी असालें !

क्षीरोष्ठर— यांतहि काही काईट नाहीं

राजा- आता माझी तिसरी इच्छा ऐका. ती अशी की, मला भूत, वतमान व भविष्य या तीनहि कालाचें ज्ञान होईल अशी दिव्य शक्ति प्राप्त व्हावी ! अर्थात्, गुरुदेवा ! मी त्रिकालज्ञ व्हावे !

क्षोरोष्टर- बरें, तेंहि चागलेंच आहे. आतां तुम्ही चौथी इच्छा काय, हें कळुंदे मला.

राजा- माझी चौथी व शेवटची इच्छा ह्मणजे ही की पुनरुत्थान (रस्ताखेज) होईपर्यंत माझे प्राण व माझे शरीर याची ताटातुट होऊ नये ! अर्थात् मला मधेच मरण येऊ नये ! मी चिरंजीव होऊन रहावे ! या अशा माझ्या चार इच्छा आहेत. गुरुदेव मनावर घेतील व कृपा करतील तर त्या पुण्या करण्यास समर्थ आहेत ! त्याची दिव्य शक्ति अमोघ आहे ! मग या शिष्यावर गुरुदेवाची तशी कृपादृष्टि होईल काय ? गुरुदेव मला धन्य करणार नाहीत काय ?

क्षोरोष्टर- राजन् ! तुझ्या या इच्छा सगळ्या चागल्याच आहेत. व त्या पूर्णहि करता येतील नाही जसे नाही. पण-

राजा- पण काय ? गुरुदेव ! त्या 'पणा'चें नाव ऐकून माझे मन बुचकळ्यात पडतें की ! त्याचें नाव न काढाल तर नाही का चालणार ! मला आपण निराश करणार काय !

क्षोरोष्टर- असे निराश होण्याचें कारण नाही. त्याचा अर्थ इतकान् की, तुम्ही इच्छापूर्ति होईल पण त्या सगळ्याचा फायदा एकाच व्यक्तीला मिळणार नाही. पण एकेकाला एकेकच तुम्ही इच्छा लाभेल असेल तशी इच्छा तुम्ही, तर साग चार लोकांची नावे. एकेकाला एकेच इच्छा देऊन, तुम्ही मनोरथ पूर्ण करीन !

आपल्या चारही इच्छा एकाच माणसाला लाभणें हें शक्य नाही, हें शोरोष्टरचें मापण ऐकून राजाला मनात जरासा विरस झाल्यासारखा झाला तथापि त्यातल्या त्यात त्याला एकप्रकारचें समाधानहि वाटलें नंतर तो दगाला- गुल्लेव ! आपल्या शत्रूच्या बाहेर मी नाही चारही इच्छा मला एकालाच लाभण्यासारख्या नसल्या तर नसोत ! त्या चौथाला लाभतील या आपल्या आश्वासनानें देखील मला आनंद वाटतो माझ्यापुढें बोला म्हणावयाचें झालें तर माझी इच्छा अशी आहे फ्री, मला मरणोत्तर स्वर्गांत कोणतें स्थान मिळेल, याचें मला प्रत्यक्ष या डोळा या देहीचें दर्शन घडायें

यावर शोरोष्टर उत्तरला-बरें, तुम्ही ती इच्छा पूर्ण होईल योग्य वेळ येताच तुम्ही इच्छा पूर्ण करण्यात येईल आता बाकीचे तीन वर कोणा कोणाला लाभवेत हें धाग !

राजा-माझा दुसरा वर आहे तो माझ्या मुलाला म्हणजे अस्पदी-यारळा मिळावा आणि तिसरा जो वर आहे तो माझा मुख्यमन्त्री (जामास्प) यास लाभता माझा चौथा वर तो माझा दुसरा मुलगा पेशोतन याच्या पदरात पडायवा ही अशी माझी इच्छा आहे

‘तथास्तु’ म्हणून शोरोष्टर तेथून उठून बागूस जाऊन त्याने अहुरमज्दची मनातून प्रार्थना केली आणि त्या प्रार्थनेला ‘ओ’ देऊन त्यास अंतरगातून सूचना दिली की, त्या सर्व गोष्टी यथाकाल पुण्या केल्या जातील काळानी करण्याचें कारण नाही नंतर शोरोष्टर राजाजवळ येऊन म्हणाला ‘राजन् !’ तू आता निश्चित ऐम तुझ्या इच्छा पूर्ण होतील पण आताच्या आता नाही त्याला काहीं काळाबाधि पाहिजे विस्तारानें ‘बरें’ म्हणून तेवढ्यावरच तो विषय संपविला

अहुरमज्दने ‘यथाकाल’ असें सांगितलें, याचें कारण असें की विस्तार काय, अस्पदीपार काय, जामास्प काय पिंवा पेशोतन काय,

कोणीहि अद्याप त्या वरपूर्तीस पूर्ण पात्र झालें नव्हतें शोरोष्टरचा अवेस्ता धर्म याच्यात वाणावा तसा पूर्ण वाणला नव्हता अगात पूर्ण योग्यता व पात्रता आल्यावाचून स्वर्गातील देवराजा कोणालाहि कसलाहि वर देत नसतो असा हा स्वर्गातील देवाचा कोठें झालें तरी आणि केव्हा झालें तरी निरपवाद नियमच आहे । मग तो शोरोष्टरचा जहुरमश्द असो, मोशेचा यव्हेवा असो, ख्रिस्ताचा देववापा असो जयवा महमद पैगम्बरचा अल्ला असो, असा कोणी जरी असला तरी योग्यता पाहूनच वरदान करण्याचा त्याचा सर्वसामान्य संप्रदाय आहे । 'प्रथम निष्ठा आणि मग वरदान' असा कोणत्याहि देवाचा सारखाच कटाक्ष आहे । अशाच प्रका रचा मजकूर भगवान् शुद्ध विस्तार राजाच्या प्रथम भेटीत घडलेला आढळून येतो असो

वरपमाद

राजा विस्तारस्य हा स्वभावानें अत्यंत मात्सर्य व भाविक वृत्तीचा असल्यामुळे त्याची श्रद्धा व मत्ति अवेस्ताग्रंथींवर पुढें लपकरुच दृढ-मूळ होऊन, तो शोरोष्टर पयाचा महाहानी व जनय भक्त घनता एके दिवशीं महात्म्याला शेजारी बसवून घेऊन दरबारात काढीं घोलत बसण अस्वर्तां मधेंच बाहेरचा एक द्वारपालक घात्र्या घात्र्या तेथें धावत येऊन राजास झाला- राजन् ! बाहेर कोणीतरी चार घोडेसवार आठ आहेत त्याची ती हत्यारें पाहून आमचे डोळे दिपून गेले । सूर्याप्रमाणें चमकत आहेत ती । आणि तो त्याचा पोसाख झाला तरी काय ! तगाच माठा शुभ्र व दिव्य ! असे पुरण आदी आभापर्यंत पाहिल्या नाहींत । काय तो चेहरा नि काय तें तेज ! सारेंच राजन् ! निष्ठाग! त्याच्याकडे पाहून आमची तर

गाळणच उडाली ! आक्षी घावून भावावून गेलो ! आणि आपणाला ही हकीकत विदित करावी हाणून मी येथे धावून आलो !

हा मजकूर तो द्वारपाल राजास सांगतो न सांगतो तों इतक्यात ते स्वार घोडयारून उतरून आत आलेच ते चौथे असून अहुरमस्दचे देवदूत होते ! त्यातला एक बोटुमनो असून, दुसरा अशवहिस्त हा होता तिसरा जो होना तो हउर्वतात् हा असून, चौथा आदर विस्तास्प हा अग्नि होता ! या सर्वांचा पोशाक शुभ्र व झगझगीत असून, तोंडावर दिव्य काति तळपत होती !

तेथे आल्यावर त्याच्यापैकी बोटुमनो पुढे होऊन त्यास झगला—
‘राजन् ! आम्ही अहुरमस्द परमेश्वराकडून आलो आहो त्यानेंन आग्रहान येथें पाठविलें आहे त्याचा तुला निरोप असा आहे की, (शोरोष्टरकडे हात करून) हा जो महात्मा शोरोष्टर आहे, तो आमच्या अहुरमस्द प्रभूचा या जगातला प्रेषित असून, अयेस्ता धर्माचा तो आज सत्पापक व प्रचारक आहे ! सर्व नगानें त्या धर्माचें ज्ञान करून घेऊन त्याप्रमाणे वागावें व आपला मातृवन्म धन्य करावा, असा त्या जगत्रियत्याचा शुभ आदेश आहे ! हाणून तुला विनंति करण्यात येत आहे की, तू या महात्मा शोरोष्टरचा यथायोग्य सभाळ करावास ! त्याला इतरांपासून उपसर्ग पोचणार नाही, अशी खबरदारी घ्यावीस ! त्याच्या धर्माचा पूर्ण त्यानें स्वीकार करून, तदनुसार वर्तन करावेस ! तो मरणाचा तुला पवित्र धर्मानें उपदेशद्वारा ज्ञानाभूत पावून तुला शाश्वत सुखी व धन्य करील ! आणि लपकरच तुझ्या सर्व इच्छा नृप्त केल्या जातील !’ असे म्हणून ते तेथे धगधर उभे राहिले

विस्तास्प हा त्या दिव्य देवदूताचा डोळे दिपविणारा झगझगीत प्रकाश पाहून, काही वेळ मूर्छितच होऊन पडला ! पुन सुदीवर आल्यावर

ओरडून म्हणाला— हे सर्वशक्तिमान अहुरमझद प्रभो ! हे जगद्रक्षका ! जगदाधिपते ! हा मी विस्तास्प तुझा अत्यंत मग्न सेवक आहे ! अवेस्ता धर्माचा मी एकनिष्ठ भक्त असून महर्षि शोरोष्टरचा परम शिष्य आहे ! तुझी आशा मला शिरसावघा असून ती मी तनमनधनाने तडीस नेण्यास झटून प्रयत्न करीन ! ' हें विस्तास्पाचें भाषण सपतें न सपतें तोंच ते देवदूत तेथून निघून चालते झाले

या अवधित घटनेमुळे विस्तास्पाची पूर्ण रात्री झाली व तो नि शक झाला पुढें त्यानें अहोरात्र अवेस्ता प्रथ पुढें घेऊन त्यातीक शानविशान करून घेण्यात तो मग्न झाला, याप्रमाणें काही दिवस लोटल्यावर तो घर प्रसादास पूर्ण पात्र झाला आहे, तेव्हा त्याची इच्छा पूर्ण करण्यास हरकत नाही अशी शोरोष्टरची पूर्ण रात्री झाली आणि म्हणून तो पुढील तयारीस लागला

पुढें एके दिवशी सकाळी उठून अग्निनारायणाची नित्याप्रमाणें उपासना करून नंतर त्यानें सोमरस, दूध, डाळिपत्र व पुलें घेऊन ती प्रथम अहुरमझद प्रभूस अर्पण करून त्यापैकीं सोमरस हा विस्तास्पास प्रथम प्यावयास दिला विस्तास्प तो हातात घेऊन प्याल्यावर त्यास एकदम गाढ समाधि लागली व त्या अवस्थेतच तो तीन दिवस मग्न होता

त्या अयधीस त्याचा अंतरात्मा—ग्दभजे धाम्दा हिंदूच, लिंगदेह—हा स्वर्गास जाऊन, तेथील ऐश्वर्यसंपन्न तेनस्त्री म्दगालोकाचें त्यानें मनसोक्त दर्शन घेतलें त्याच्या अपेक्षेप्रमाणें मरणोत्तर त्याला तेथे स्वर्गात कोणतें स्थान मिळणार, हें त्यास दाखविण्यात आले काय सांगारे—त्या स्वर्गाचें सौंदर्य नि वैभव ! तें अपूर्य वैभव, सौंदर्य व ऐश्वर्य पाहून हा अल्प मर्त्यमानस आनंदाभर्यनें वेष्टा होऊन जाणार नाही तर काय होईल ! विस्तास्पाची आतां हीच अपस्था झाली त्याला पराक्राष्टाचा आनंद हाता ! व परम

समाधानहि वाटले । पुढें त्याची समाधि उतरल्यावर समाधीत घडलेली हकीकत त्याने झोरोष्टरास निवेदन केली याप्रमाणें त्याची पहिली इच्छा प्रत्यक्ष स्वर्गदर्शन-पूर्ण करण्यात येऊन पहिला अंक समाप्त झाला

नंतर विश्वास्पचा मुलगा अस्पदीयार यास जवळ बोलावून अहुर मशद यास अर्पण केलेलें तें हाळिव त्यास प्रसाद म्हणून भक्षण करावयास दिलें त्याबरोबर त्यातील दिव्य अमृतसस सर्व शरीरात भिनून, तें यत्रासारखें फठीण होऊन, बास्नास्नाला अभेद्य असें झालें । तो वीर पुरुष अर्थात् राम-दूत मास्तीसारखा वज्रदेही बनला । याप्रमाणें विश्वास्थाची दुसरी इच्छाहि पुरी करण्यात आली

यानंतर मुख्य प्रधान जो शानी य सुर्यास जामास्त्र त्यास अहुर मशदास अर्पण केलेली ती सुवासिक पुलें वास घेण्यास झणून देण्यात आली जामास्त्रानें ती ओंजळीत घेऊन एकवार हुगली मात्र तों काय चमत्कार ! त्याच्या डोक्यावर एकदम लवेंडर ओतल्यासारखें होऊन अत करणात दिव्य प्रकाश चमकून गेला । अर्थात् त्याचा परिणाम असा झाला की त्यास भूत, भविष्य व वर्तमान या तीनहि कालाचें यथार्थ ज्ञान ओळखण्याचें त्यास अद्भुत सामर्थ्य प्राप्त झालें । अर्थात् तो त्रिकालज्ञ महर्षि बनला । याप्रमाणें राजाची तिसरी इच्छाहि सफल झाली ।

आता राहता राहिली ती त्याची चौथी इच्छा त्याची पूर्ति आपला दुसरा मुलगा पेशोतन गावाचा जो होता त्याच्या ठिकाणी व्हावी असें राजा विश्वास्त्रानें पूर्वीच सांगून ठेविलें असल्यामुळे झोरोष्टरनें पेशोतन यास बोगवून त्या अहुरमशद प्रभुस नैवेद्य दाखविलेले दूध प्यावयास दिलें आता तें दूध कसलें ? प्रत्यक्ष अमृतच । पेशोतन तें प्याल्यावर त्यास

अमरत्व प्राप्त झालें ! याप्रमाणें विस्ताऱ्याची चौथी इच्छाहि पूर्ण करण्यांत आली. एवंच विस्ताऱ्याच्या चारहि इच्छा आतां फलरूप होऊन तो मुखा व कृतकृत्य झाला !
(शोरोधुष्ट्र नांवा ४८ अलेक्झांडरकृत)

धर्म-प्रसार

राजा विस्ताऱ्य हा जुना धर्म सोडून शोरोधुष्ट्रच्या अवेस्ताधर्मांत जाऊन मिळाला, ही बातमी राज्यांत पसरतांच मग काय सगळाच मनु पालटला. खुद्द राजचराण्यांत राजा विस्ताऱ्य, त्याची राणी हुतभासा, मुलगा अस्पंदीयार, पेशेतन इत्यादि राजचराण्यांतील प्रमुख व्यक्ति शोरोधुष्ट्रपंथी बनतांच, त्याबरोबरच त्यांच्या परिवारातील आश्रितांनीहि तोच कित्ता गिरविला. त्याचप्रमाणें मुख्य प्रधान जामास्त्र व त्याचा बडील भाऊ फरशोस्तर हेही महदपंथात येऊन दाखल झाले. याप्रमाणे राजवाड्यांत व राजदरबारांत शोरोधुष्ट्रधर्माचा प्रवेश होतांच, राज्यातील सर्वंध धातावरणांतच एकदम महत्याचा बदल होऊन लोकांत नव्या धर्मा-विषयी कुतूहल व आस्था उत्पन्न झाली.

इतकेंच नव्हे, तर यचन दिल्याप्रमाणें राजानें स्वतः जातीने पुढाकार घेऊन धर्मप्रसाराची मोहीम जोरानें चालविली. महात्मा शोरोधुष्ट्र हाहि स्वस्थ न बसतां त्यानें देशांत दौरे काढून लोकांना उपदेश करीत गांवोगांव फिरण्याचा एकच सपाटा चालविला. त्याच्या उपदेशाचा जनमनावर चांगला व अनुकूल ठसा उमटून लोकहि भराभर त्याच्या पंथांत येऊन शिरूं लागले. पुढें जसजसा कामाचा व्याप व विस्तार वाढत चालला तसतसे धर्मोपदेशक तयार करण्यांत येऊन, त्यांनाहि धर्मप्रसाराच्या कामावर गांवोगांव व देशोदेश पाठविण्याची व्यवस्था करण्यांत आली. याप्रमाणे थळाडीने व

चोरांनी काम चालूच थोड्याच अन्कापात सगळ्या व्याप्तिरिया देश त्या धर्माच्या पत्त्यावाली आगव्यात आता

राज्यात अशाप्रकारे धर्मप्रभारांनी काम धूमधड्यावर्याने व मोठ्या उत्साहाने चालले असा अस्पर्शित्याला परदेशात पाठवून तद्वारा त्या धर्मांनी लागू परदेशातहि नेऊन पोचविणेची व्यवस्था करण्यात आली राज्यात गावोगाव अग्निदीप्ते स्थापन करण्यात येऊन तेथे अग्नि उपासनेची नवीन प्रथा चालू झाली अयेसाप्रधाने मंगल पत्र टिकडिकाणी ऐकू शकू लागले जगजनक अदुरमस्दच्या पवित्र नावाचा गगन धोपदि गर्जू लागला जुन्या धर्मांरील लोकांची मने विग्न जाऊन, नवीन धर्मावर त्यांची श्रद्धा व भक्ति दिवदीप्त वडत व वाढत चालली

पैंगव्हर झोरोष्ट्र हा पूर्वीचा झोरोष्ट्र राहिला तसून तो आता राज गुप्त व धर्मगुरु म्हणवीत होता या त्याच्या अष्ट इभ्रतीला घोभेल व खानेल अशाप्रकारचा उवाजना त्याचा मामरातस राज्यापासाठी म्हणून त्याच्या दिमतीस देण्यात आला असून, तो मोठ्या वाटांनी व वैभवांनी देशात फिरवीत चालला याप्रमाणे व्याप्तिरियात सर्वत्र हिळून तेथे तेथे लोकांना सदुपदेश करून थोड्याच अवधीत तो समग्र देश मस्दधर्मी बनवून टाकल्यावर त्याची दृष्टि आता मिडियाकडे आपल्या जन्ममूमीकडे वळली यावेळेचे चित्र काही निराळेंच दिसले तो धर्मसंस्थापक व धर्मगुरु होऊन जेव्हा मिडियात गेला, तेव्हा पडिल्या भेटीतच तो चाईन तेथे जनतेने मोठ्या उत्साहाने व प्रेमादराने त्याचे जाहीर स्वागत केले तेथील असंख्य लोकानी त्याच्या धर्मात प्रवेष्ट करण्याची आपली तयारी दाखविनी व त्याप्रमाणे त्याची इच्छा पूर्णहि करण्यात आली सनातनी लोकांना उपसर्ग यावेळी त्यास भुळीच पोचला नाही आता झोरोष्ट्र पूर्वाप्रमाणे एकदाच नसून त्याच्यापरीवर मोठा परिवार व पाडराखीत म्हणून तेजस्वी

राजदड होता तेथे काही काल राहून लोकांना अवेस्ताधर्माची दीक्षा देऊन व प्रमुख प्रमुख ठिकाणी आग्निमदिरे स्थापून तेथून तो पुढे तुरानात शिरला

तुरान देश क्षणजे पारच अढाणी देश लोक विचारात अत्यंत मागासलेले व आचरणात मनस्थी रालावलेले ! तशात मूर्तिपूजेचें व भद्र तंत्रादिकाचें ऱ्हासि भयकर माजलेले ! तेथे त्याला प्रथम प्रथम यावे तसें यश आलें नाहीं लोकांकडून पार मोठा अडथळा झाला तथापि अगदीच निराश न होता त्यानें नेगनें काम चालवून अखेर काही तुरानी लोकहि आपल्या धर्मांत सामील करून घेतले ! त्यात प्रामुख्याने उल्लेख करण्यासारखी महत्याची व्यक्ति क्षणजे बहुराक्षचा मुलगा अस्तस्यंत हा होय हा जन्माने तुरानी असला तरी त्याचें नार अवेस्तात क्षोरोष्टरच्या प्रख्यात शिष्यगणात दाखल करण्यात आरें आहे त्याचप्रमाणें गार्धेत आढळणारी दुसरी एक उल्लेखनीय व्यक्ति क्षणजे क्रियान ही होय

(यत्न, ४६-१२)

त्याच भुमारास अस्पदीयार हा आपल्याखोबर काही मोबेद क्षणजे क्षोरोष्टरपयी पडित व धर्मगुरु घेऊन रूम क्षणजे आशियामैनर येथेहि त्यानें आपल्या तलवारीच्या जोरावर अवेस्तापथाचा प्रसार केला रूम हें अस्पदीयारचें आचोळ होतें हें वाचकास आठवत असेलच अस थोडक्यात क्षणजे या दहापंधरा वर्षांच्या काळात सर्वथ न्यासिट्टया, मिडिया, पार्स, खोरासान, तुरान, आशियामैनर इत्यादि देशात क्षोरोष्टर धर्माचा डका गाजू लागला इतकेंच नव्हे, तर पूर्वेस त्याचें कोण हिंदुस्थानातहि येऊन पोचलें

याविषयी सांगण्यासारखी एक हकीकत क्षोरोष्टर ग्रंथात आढळते ती अशी - हिंदुस्थानात एक अत्यंत विद्वान असा ग्यातनाम पडित होता तो वेदपारंगत, तत्त्वज्ञानविशारद व धर्मशास्त्रज्ञोपि असा अप्रतिष्ठ महान

शानी अमून त्याची दिगंत रूपाति होती अर्थात् सङ्गतिर्वेत तो स०यगाची अमून त्याच्याजगट पार मोठा शिष्यपरिवार निघनिराली विद्या शिकण्यास झणून येऊन राहिला होता त्याचे नाव चंद्रगच्छ असे होतें त्याची कीर्ति भरतगडभर-नगदे परदेगातहि-वाऊन पसरली होती विज्ञात्तास्पाचा मुख्य मंत्री जामास्व हा त्याच्या हाताखाली शिऊनच तयार झाला होता अर्थात् जामास्पाचाहि तो गुन्हेख होता राजा विज्ञात्तास्वहि त्यास मानीत असे महात्मा क्षोरोष्टरची कीर्ती जगता वाता जेव्हा त्या पंडिताच्या कानावर गेली तेव्हा त्यानें विज्ञात्तास्वास एक पत्र लिहून कळविलें कीं क्षोरोष्टर हा महात्मा अगर प्रेषित नसून एक तोतया आहे समज त्याच्या नादी लागून जन्माचे नुकसान करून घेऊ नये त्याचा उद हा हितावह होणार नाही

या पत्राला विज्ञात्तास्वानें उकट अस कळविलें कीं, आपण पत्रात जो मत्तकुर त्रिहिला तो मी वाचून पाहिला आपल्या दगण्याप्रमाणें करण्यास एकदम मन धजत नाही तर आपण येथें प्रत्यक्ष येऊन आपल्या दगण्याची आम्हास खात्री करून दिल्यास आमचेवर पार मोठे उपकार होतील आपण ससदी येऊन येथवर येऊन आपल्या विधानाची सत्यता आम्हास पटवून दिल्यास आम्ही काहीं आपल्या शब्दांमागेर वागार नाही तर कृपा करून येथपर्यंत येऊन आमचा झालेला ग्रह महात्मा क्षोरोष्टरशी वाद-विवाद व चर्चा करून दूर कराल अशी आज्ञा करतो

राजाच्या वरील विनंतीप्रमाण मान घेऊन आपला शिष्यपरिवार सगळा बरोबर घेऊन पंडित महाशय क्षोरोष्टरची वादविवादात खोड मोडण्यासाठीं म्हणून हिंदुस्थानातून बसून राजधानीत येऊन दाखल झाले राजाने तो हिंदुपंडित आल्याचा उद्देश महात्मा क्षोरोष्टरसम कळवून दोघांच्या चर्चेचा दिवस मुकुर करण्यात आला व त्याप्रमाणें राज्यात जाहीर समर देण्यांत आली पुढें ठरलेल्या दिवशी वाद व चर्चा खुद्द राजाच्या दरबारातच

होण्याचें ठरलें असल्यामुळें वेळेवर गावातील व बाहेरील मोठमोठे विद्वान लोक, मंत्री व सरदार व इतर प्रतिष्ठित लोक तो वादविवाद ऐकावयास म्हणून तेथें हजर झाले. राजा आला व त्याच्या मागेमागे महात्मा शोरोष्टर व चंमगाच हेहि आले व आपापल्या जागी जाऊन बसले.

पुढें राजाकडून सूचना होताच चर्चेस प्रारंभ झाला. पण सागावयाची गम्मत ही की प्रश्न बाहेर पडावयाच्या आधीच त्याचें उत्तर शोरोष्टरकडून समर्पक असें पुढें ठेविलें ! त्या पडितानें प्रश्नांची सारखी शोड उठविली पण शोरोष्टर कोठेंच जडसळला नाहीं ! उत्तरहि तितकेंच जलद व तितकेंच समर्पक ! हा चमत्कार पाहून पंडितजी मनातून हळुहळूं नरमत व सजिल होत चालले ! काहीं विचारलें तरी उत्तराला विलंब असा नाहींच. धार्मिक, तात्त्विक, शास्त्रीय विषयावर वसून चर्चा चालली पण महात्मा कोठेंच पड घेण्याचें किंवा हार जाण्याचें लक्षण दितेना ! त्यानें विचारलेल्या विकट प्रश्नांचें उत्तर शोरोष्टरच्या नस्क या प्रयात आधीच देऊन ठेविलें होतें, असो. त्याचें भाडवळ सपुष्टात येत चाललें, तसें त्याचें पार्श्व उतरत चाललें ! अखेर तो शोरोष्टरापुढें हतबुद्ध व गलित वीर्य झाला ! त्याला शोरोष्टरची योग्यता कळून आली व त्याच्या पुढें आता आपली डाळ शिजणें शक्य नाहीं अशी त्याची खात्री पडून, अखेर त्यास त्यानें जयपत्र लिहून दिलें ! इतकेंच नव्हे तर मसूद धर्माची दीक्षा घेऊन तो त्याचा शिष्य बनला व हिंदुस्थानात परत येऊन त्या धर्माचा जोरानें प्रसार करून, तेथेंहि त्या नव्या धर्माची अनेक लोकाना त्यानें दीक्षा दिली.

(जाम्बून वृत्त शोरोष्टर)

हा महात्मा शोरोष्टरचा फार मोठा विजय होय. त्याचप्रमाणे कविग धराण्यातील ' कुंदह ' चा विद्वान पण पातळी सुलगा पुढें शोरोष्टरचा उपदेश ऐवून त्याचा शिष्य बनला ! याप्रमाणे शोरोष्टर धर्माचें तेज सूर्य-प्रकाशप्रमाणें देशोदेश पानत व पसरत गेलें !

अरेजत् अस्पाचा अरेरावी खलिता.

आता झोरोष्टर धर्माचा तुकल पक्षाची तेजस्वी कळा विखत चालली होती । त्याचें वर्चस्व व विस्तार ही वाढीस लागून, देशभर त्याचा चोलवाला व गौरव वाढत चालला होता विश्वास्पानें त्या धर्मानें पुढारीपण पत्करून, त्या धर्माचा प्रसार करण्याचें कवण शोधून, त्याप्रमाणें जगभर आपल्या अंगीकृत कार्याचा धूमधडाका चालविण होता सत्रध न्यामिडरीया देश आता झोरोष्टरपाखाळी आला असून, देशाचे देशहि त्याच्या वर्चस्वाखाली यत चालले होते कुदह राजाचा मुलगा कविग यानेहि झोरोष्टर धर्म स्वीकारून, त्या धर्माचा आपल्या राज्यात प्रसार करण्याचा उद्योग चालविण होता याप्रमाणें गेलेला धर्माचा सर्वत्र तेजी व सदाबुद्धि वाढत चाली होती त्याला आता राजू असे कोणीच राहिले नव्हते

अगदीच नाही म्हणायला एकदा मात्र त्याचा प्रतिस्पर्धी निघाला तो म्हणजे खियोन लोनाचा राजा अरेजत् अस्प हा होय । हा मूर्ति पूजक असून, करपपडिताग तो मोठा चाहता व कैवारी होता त्याच्या दरबारात त्या लोकांचें प्रथम पार माजले होतें शिवाय चेटुक, जातुटोणा इत्यादि वाम विद्यावरिहि त्याची भक्ति व श्रद्धा होती या अरेजत् अस्पाने अवेस्ता धर्म स्वीकारावा म्हणून झोरोष्टरने विश्व प्रयत्न करून पाहिलें पण करपपडिताच्या कारवाईमुळें त्यास त्यात यश आलें नाही अरेजत् अस्पानें त्याला उसलीच दाद दिली नाही याचा परिणाम पुढें असा झाला की झोरोष्टर पथी विश्वास्प व करपपथी अरेजत् अस्प यांच्यात प्रथम मानसिक तेंद्र उत्पन्न होऊन पुढें त्याचें प्रकट द्वेषात रूपांतर झालें

याचा परिणाम असा झाला की, काही तरी कुरापत काढून विष्टास्पाला पेचात धरण्याचें विचार अरेजत अस्पान्या मनात राहून राहून चमकू लागले. अखेर त्यास एक सज्ज सुचली विष्टास्प हा अरेजत अस्पानस सालीना काही रक्कम गजणीवजा म्हणून देत असे. ती त्यान अलीकडे देण्याचें प्रीच पपें बंद केलें होतें. अरेजत अस्पानस गजवून खरून काढण्यास एवढें कारण पुरेसें झालें. त्यानें हें खडणीचें कारण बरपागी पुढें करून थकलेली बाकी लयकर जाणून तिजोरीत भरणा करण्याविषयी एक पत्रलिता पाठविला. पण विष्टास्पानें त्यास दाद दिली नाहीं

काही दिवस वाट पाहून उत्तर न आल्यामुळें पुन दुसरा एक आणीबाणीचा जहाल खलिता त्यास पुन त्यास पाठविणेंत आला त्यात स्पष्ट म्हटलें होतें की, विष्टास्पानें थकलेल्या खडणीचा भरणा ताबडतोब तिजोरीत जाणून सर्व बाकी चुकती करावयास पाहिजे. तरच दोघामध्यें सलोख्याचे नातें राहील शिवाय दुसरें असें की, त्याने स्वीकारलेला नवा क्षोरोष्टरपथ ताबडतोब टाकून दिला पाहिजे नाहींतर अरेजत-अस्पानशी लढण्यास तयार राहिले पाहिजे ही गोष्ट दोन महिन्यात घडून आली नाहीं, तर पुढें ओढवणाऱ्या प्रसंगाला व आपत्तीला अरेजतस काही जबाबदार नाहीं । हा खलिता त्यानें आपले प्रख्यात सरदार बदिरस्फ व नमखवस्त यांच्या सोबत खड्गस राजधानीरून पाठवून दिला होता

या खलित्यातला मजकूर दरबार भरवून, त्यात क्षोरोष्टरासमक्ष सर्वांना वाचून दाखविण्यात आला क्षोरोष्टरला तो मजकूर ऐकून मोठें आश्चर्य वाटलें व तशीच थोडी चीडहि आली तो दरबारात उठून उभा राहून राजास उद्देशून म्हणाला 'राजन् ! अरेजत अस्पानचें दुदैव ओढवलें आहे । त्याचें डोकें ठिकाणावरून उठलें आहेसें दिसतें । क्षणूनच त्याला ही अवदसा आठवली आहे त्याचें नष्टचर्य ओढवलें आहे क्षणूनच की

आकाश ढगाळले

विश्वासाच्या उत्तराने अरेजतुअस्प हा भारीच ग्वळला व याफिटारियावर स्वारी करण्याची त्याने दरबारात घोषणा केली शोरोहर घर्माच्या विरुद्ध असलेल्या सर्व लोकांना जाहीर विनंति करून, त्याचे सहाय्य व सहकार्य मिळविण्याची राटपट चालविली जिवडे तिकडे सैन्य जमविण्यासाठी राजदूत पाठविण्यात आले हरत-हेची शस्त्रास्त्रे व शस्त्र युद्धोपयोगी उपकरणे तयार करण्याचा सपाटा चालविला थोड्याच अवधीत लाखो सैन्य उभारण्यात येऊन लढाईची रूपरेखा विचारपूर्वक आखण्यात आली घडानाम्यावरून पाहता हे सैन्य तीन लाखांच्या वर असावे, असे अनुमान निघते

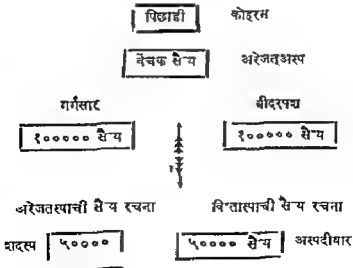
या सेनेचा सरसेनापति अरेजतुअस्पाचा भाऊ गर्गसार (कर्कसार) हा असून, त्याच्या हाताखाली एक लाख फौज देण्यात आली त्याचा दुसरा भाऊ धींदरफदा याजकडे एक लाख सैन्य देण्यात येऊन, मुख्य सैन्याची डावी बाजू सभाळण्याची जबाबदारी याजकडे सोपविण्यात आली होती खुद राजा अरेजतुअस्प हा राखीव सैन्यासहित मध्यभागी असून उजवीबाजू सभाळण्याचे काम सर सेनापति गर्गसार याने पत्करले होते पिळाडीचा भाग अरेजतुअस्पाचा मुलगा खोहरम याजाकडे होता जयहून नदीवर तळ पडला त्यावेळच्या माडणीची ही अर्शा हकीकत आहे

अरेजतुअस्प हा लढाईची छळवाजुळव करित आहे ही बातमी बसून येथे विश्वासास येऊन पोचताच, त्यानेहि आपली बाजू बळकट करण्याची सिद्धता चालविली पुढे विश्वास्प व अरेजतुअस्प यांचे दरम्यान जो रणसमाम गाजला, त्याला शोरोहर धर्मग्रंथात 'धर्मयुद्ध' असे छटले आहे व ते जयहून नदीवर लढण्यात आले विश्वास्पाचे एकदर से व

सबेळजबळ दीडलास अमून, त्याचें प्रमुख नेतृत्व विस्ताऱ्याचा भाऊ
शरीर याजकडे होते व त्याच्या हाताखाली पन्नास हजार निवडक सैन्य
देण्यात आलें असून, ती मध्यभागी राहून लुप्त होता.

दुमरा महायोद्धा म्हणजे विस्ताऱ्याचा वडील मुठगा अस्पदीयार
हा असून, त्याच्या हाताखाली पन्नास हजार सैन्य देऊन उजवी बाज
सभाळण्याचें काम त्याज्वर सोपविलें होतें आणि त्याचप्रमाणे डावीबाजू
सभाळण्याचें काम शेदस्पकडे होतें नात्र वेण्यासारखा तिसरा वीर
म्हणजे शरीराचा मुलगा तस्तुर याजकडे पिडाई सभाळण्याची कामगिरी
देण्यांत आली होती अर्थात् विस्ताऱ्याची छायाही ही आघाडी व पिछाडी
या दोहोंच्यामध्ये असून तेथें राखीव सैन्य होतें अर्थात् या उभय सैन्याची
योजना तत्संवाचून दाव्यावयाची शाली तर ती पुढील प्रमाणे दाखविता
येईल

झरीर

५०००० सेन्य

विस्तास्य

राखीव सेन्य

नस्तुर

पिछाडी

(झहानामा) अलेक्झांडर कृत. पृ. २९७-२९८) जाक्सन- झोरोष्टर पृ.
१११ व ११३)

धर्मयुद्ध पहिलें

हें पहिलें धर्मयुद्ध जमहून नदीवर लढलें गेलें या युद्धात विस्ता-
स्पाच्या बाजूनें मागच्या प्रकरणात सांगितल्याप्रमाणें पुढीलवीर रडत होते.
पहिली चकमक झडली तीत विस्तास्पाचा भाऊ झरीर यानें पुढाकार
घेतला होता. शिवाय हे पुढील लहान योर वीरहि हजार होते. झरीरचा
मुलगा नस्तुर हा ययानें लहान होता तरी अभिमन्युसारखा मोठा पराक्रमी
होता. दुसरा योद्धा म्हणजे खुद्द विस्तास्पाचा मुलगा अस्पदीयार हा होय
हा झणजे भारतीय युद्धातला जणु काही धनुर्धारी अर्जुनच ! शक्रानें
जसा अर्जुनास उदब विजयाचा दिव्य वर दिला होता, तद्वतच अहुर-
मज्दनेहि झोरोष्टर द्वारा तसाच वर यास दिला होता ! तिसरा सामण्या-
सारखा वीर झणजे जामास्पाचा मुलगा गेरामी हाही मोठा शूर योद्धा

होता याशिवाय विन्तास्पाने इनर मुळगे झगणे अर्देसीर, नवसर, बेशोनान, तसेच अस्पदीयारचा मुलगा नुश आझर व शेदास्प इत्यादि वीरानी त्या लढाईत प्रामुख्याने भाग घेतला होता

प्रथम अर्नास्पाने िंग फुटून लढाईची सूचना दिली व पुढे क्षण-भरातच लढाईला तोंड लागले. अरेनतस्पाचे लोक पूर्वे सकेताप्रमाणे मोठ्या आवेशाने विन्तास्पान्या मध्यभागावर तुटून पडले त्याभागाचा पुढारी शरीर हा भ्रमस्थाने त्याने चटकन आघाडीवर येऊन चाराचा प्रतिकार केला हा शरीर झगजे भारतीय युद्धानला प्रतीकर्ष ! अग्नि गयतान्या गर्जित शिरला झगजे जसा तो पेटत व भडकत जातो, तद्वत शरीर याने शत्रुसैन्यात शिरून आपला अप्रतिम पराक्रम प्रकट केला त्याच्या प्रखर तरवारीला शत्रूचे असंख्य लोक बळी पडले !

स्याची ती विद्युहता प्रमाणे चकचकणारी तीक्ष्ण तलवार झगज केवढी ती रणचढी ! वरून शत्रूवर घसरून पडताना दहा व खांदून पुन वर जाताना अकरा याप्रमाणे ती शत्रूची मुडकी सपासप उडवीत होती ! अरेजतअस्पान्या खियान वीराचा एकच सहार चालला ! दोन्ही बाजूचे लोक जिवार उदार होऊन परस्परावर निकराने तुटून पडत होते रत्ताचे पाट वाहू लागले व वीरांच्या मुढ्यानी रणभूमि भरून व बुजून गेली ! त्यात शरीराचा पराक्रम झगजे जणु काही तो कदन काळच ! !

याप्रमाणे प्रहर दोन प्रहर पर्यंत लढाई जोरात चालली रणदेवतेला भारी रंग चढला ! वीरांच्या रणगर्जेने आकाशपाताळ एक झाले ! इतक्यात विन्तास्पान्या मुलगा अर्देसीर हा शौर्याने रुदत असता अचा-नक शत्रूच्या तरवारीला बळी पडला ! हा दुःखद प्रकार पाहून शरीराला मारी त्वेष चढला व शेतकरी कोयस्थाने सुगीत पीक कापतो, त्याप्रमाणे तो आपल्या तलवारीने शत्रूची मुडकी उडवीत चालला ! आपली तहान भूक

अमृत, त्यांना रणभूमीची मुळीच कदर नव्हती ! विस्ताऱ्याच्या युद्ध-
मंडळानें ही सर्व परिस्थिति लक्षांत घेऊन व आपली बाजू सात्त्यानी आहे ही
गोष्ट जमेस धरून आतां भाची लढाईची नवीन दिशा आंखली व सेनेचें
अधिपत्य अस्पंदीयारकडे देऊन त्यास सरसेनापति केला.

आपल्या लोकांत चांगला रणोत्साह सुरूवा म्हणून विस्ताऱ्यानें
लढाईत पराक्रम गाजविणाऱ्यांस मोठमोठी इनामे देण्याचें व तसेंच जो
शरीराच्या खुनी मनुष्याचा वध करील त्याला आपली उपवर मुलगी
'हुमाई' इजला वधीसयजा लग्न करून देणेचे जाहीर केलें ! याशातमीनें
तर त्या धीरलोकांचा रणोत्साह अधिकच उफाळला ! अस्पंदीयारच्या
मदतीला नस्तूर व नुशआदर इत्यादि ख्यातनाम युद्धविशारद देऊन राजानें
आपली बाजू आता नीट व्यवस्थित व चांगली चळवट केली.

इकडे अरेजतअस्पाचे लोक त्या तात्पुरतिक विजयभाषनेनें हुरबून
जाऊन आनंदात व मजेंत राहिले. पुढील विचार त्यांनी फारसा केला
नाहीं. त्यांची आतां अशी समजूत नव्हे खात्री-शास्त्री होती की प्रस्तुत
युद्धांत आपला विजय जसा कांही ठेयलेला ! विस्ताऱ्य आतां पुनः
होके वर काढील की नाहीं यांची त्यांना चानचाच होती. फक्त रणातून
तो पाय मार्गे घेण्याचीच ते वाट पहात होते व तशी त्यांची खात्रीहि पण
होती. अर्थांत बेहोषपणा व बेसावधपणा त्यांच्यात भरभक्कम भोकाळून
वसला होता.

जवळजवळ पंधरादिवस लोटले तरी विस्ताऱ्य माघार घेण्यानें
लक्ष्य कांही दिसेना. तेव्हां अरेजतअस्पाचे दुसऱ्यादिवशी लढाईस सिद्ध
" आपल्या लोकांस हुकूम दिला. त्यांच्या मनांत असा विचार
" की आतां आगखी एक सगसगीत टोला लगावून. विस्ताऱ्यास
नेस्तानाबूद करून सोडायचा आणि शेरपोटरची मोड मोडायची !

ही गुणगुण करी कोण जाणे विज्ञास्याच्या कानावर रात्रीच येऊन आदळली मग आता विलग कसला ? त्याने ताबडतोड अस्पदीयार पास बोलावून घेऊन त्यास ती हनीकत कळविली. दुसरा दिवस उजाडतो न उजाडतो तो अस्पदीयारने शिंग फुडून सैन्यास लढाईचा इशारा दिला व मूर्धोदय होताच अरेजतस्याच्या सैन्यावर निकराचा हल्ला चढविला नसूर एका बाजूला व अस्पदीयार एका बाजूला या प्रमाणे दोन्ही बाजूनी त्यानी एकाच वेळी चढाई केली नसूरच्या लोकानी मोठा पराक्रम गाजवून अर्नासाची डावी पळी फोडली व बाघाच्या छातीने आत धडकी मारून शत्रूच्या लोकात एकच प्रलय माजवून सोडला !

या जाक्रस्मिफ हस्त्याला तोंड देणे हे अरेजतअस्याच्या सैनिकाना माघले नाही त्याच्यानील शिस्त बिघडली व सर्वत्र एकच गोंधळ बाजून राहिला, इतक्यात अस्पदीयारने शौर्याची पराकाष्टा करून अखेर बिदरस्यास घेरले इकडून नसूरहि शत्रूचे सैन्य कापीत कापीत त्यास घेऊन मिळाला अस्पदीयारची व बिदरस्पची झटापट होऊन, अस्पदीयारच्या तरवारीने घायाळ होऊन बिदरस्प खाली पडला, तो इतक्यात नसूर शटवून पुढे होऊन त्याने त्या दुष्टाचे शिर आपल्या तरवारीने धडापावून वेगळे केले ! आणि आपल्या बापाचा तपटाने खून करणाऱ्या दुष्टाचा याप्रमाणे सूड उगवून घेतला !

अस्पदीयारने आता आपला मोर्चा अरेजतअस्याकडे वळविला बिदरस्प पदस्याची वानमी ऐकून अरेजतअस्याच्या सैन्यात धवराट उत्पन्न होऊन त्याचा धीर व उत्साह खचत चालला तो इतक्यात अस्पदीयारची काळघाड त्याच्यावर कोसळली ! यारोपेस झोपट्याच्या लढवण्यानी अप्रतिम पराक्रम गाजवून शत्रूच्या सैन्यात एकच गोंधळ नि हाहाकार उडवून दिला ! शत्रूचा मारा सधन न होऊन अरेजतअस्याचे लोक हलके हलके मार्गे

सरकू लागलें वीदरपश पडल्याची बातमी ऐकून अरेजतअस्पाचें काळीजच फाटलें आणि तो रणभूमीवर पारवेल न याचता आता आपली धडगत नाही असें पाहून स्वारीनें आपला जीव वाचविण्यासाठी येथून पळता पाय फाटला ! झालें राजा पळत आहे हें पाहून त्याच्या सैनिकांनी हाय खाली व आपला प्राण वाचविण्यासाठी त्यानीहि तोच कित्ता गिरविला !

आता काय सांगावें त्याचे हाल नि दुर्दशा ! नसूर व अस्पदीयार या दोघानी आपले लोक त्या पळत्या गनुवर घाडून त्या गुरानी सैन्याची एकच रक्तल चाकविली त्याच्या तलवारीच्या आटोक्यात आलेला शत्रु एकहि जिवत मुटला नाही ! जीव घेऊन पळतापळता त्या पळपुण्याना सुई थोडी झाली ! वीर नसूरनें अन्ध पराक्रम गाजवून शत्रूच्या लोकांना दशदिशास उरकून मारले ! लढगारा असा एकहि शत्रु रणभूमीवर आता धड राहिला नाही ! याप्रमाणे अरेजतअस्पाची फटू फनीति होऊन होताश य निराश अत करणानें तो राजधानीकडे वळला अर्थात् या महायुद्धात गुरान्याचा सगसगीत पराभव होऊन, विजयश्रीनें इरानच्या गळ्यात-महात्मा क्षोराष्टरच्या अवेस्तापथी विस्तास्पाच्या गळ्यात-विजयमाळ घातली ! या लढाईनें सर्व श्रेय वीरपुंगव अस्पदीयार यास लागून, त्याचें नाव क्षोरोष्टरी इतिहासात अजरामर होऊन राहिलें !

(गहानामा (अलेकझाडरवृत) प्र ३०४ व ३०५)

या लढाईत अरेजतअस्पाचे लाखावर लोक मारले गेले ' त्यात आठशे लहान थोर सैन्याधिकारी होते गिवाय अगणित द्रव्यहानि झाली ती निराळीच ! विस्तास्पाची हानीहि काही कमी नव्हती त्याचे तीस हजार सैनिक कामास आले शिवाय त्याचा माऊ शरीर, व त्याचे मुलगे अर्देशीर, आरमझ, नरझर, पातमुखव इत्यादि एक नव्हे, दोन नव्हे, अद्यावीस मुलगे आणि जामास्पाचा शर मुलगा गेरामी इत्यादि श्रेष्ठ मोहरे

पतन पावले !! आतां या सदाईची एकंदर फलश्रुति थोडक्यांत सांगावयाची म्हणजे अरेजत्अस्पानें पुढें विस्तारवादी तह करून धर्मातराचा आपला आप्रह व खंडगीवरचा आपला हक कायमचा सोडून दिला ! याप्रमाणे या धर्म-युद्धाची ही अशी विजयकथा आहे.

झोरोष्टरचा मननीय आदेश !

झोरोष्टरच्या थयाला आतां जवळ जवळ ७६ वर्षे उलटून गेलीं होती. तो आतां उतार घ्यात आला होता. अर्थात् यस्तीस वर्षपर्यंत सतत सद्गून व परिश्रम करून अवेस्ताधर्माला ऊर्जितावरयेंत आणून, त्याचा गौरव व नावलौकिक दराणांत चांगला वाढविला होता. ठिकठिकाणी पवित्र अग्निमंदिरें स्थापण्यांत येऊन, तेथें पवित्र अवेस्ता ग्रंथ पढण्याची सोय करण्यांत आली होती व लोकांत नीतिमत्तेचे नवीन धडे देण्याची प्रथा सुरू झाली होती. जुन्या धर्मातील अनिष्ट चालीरीतींना व दुष्ट आचार-विचारांना पायबंद घालून, सनातन पंडितांचें प्राचल्य हटविण्यांत आले होते ! या सर्व गोष्टी झोरोष्टरच्या मनाप्रमाणें होऊन, त्याचें अवतार-कार्य समाप्तीची वेळ आली.

पुढें त्यास काय घाटलें कोण जाणें त्यानें आपल्या शिष्यभूदांना-म्हणजे राजा विस्तास्प, आश्वन पुरोहित व इतर सुबुद्ध लोक-यांना एकत्र बोलावून घेऊन, त्यांना आपल्या धर्माविषयी एक मननीय उपदेश केला. अर्थात्

तो त्याचा शेवटचाच संदेश म्हटलें तरी चालेल. असाच संदेश भगवान् बुद्ध, प्रभु येशुख्रिस्त, व हजारत महंमद पैगंबर यांनीहि आपापल्या अनुयायांस अवतार समाप्तीच्या काळी दिलेला त्यांच्या त्यांच्या चरित्रात आढळून येतो. धर्मसंस्थापकांची ही एक सामान्य प्रथाच पडून गेलेली आहे, असें म्हटलें तरी चालेल. असो.

या सर्व शिष्यवृंदांना अग्निमंदिरांत बोलावण्यात आलें होतें. निमंत्रित लोक व इतर भक्तजन तेथें जमल्यावर वेदांवर दिव्य व प्रसार कांतीनें तळपणाऱ्या अग्निनारायणासमोर उभे राहून तेथील भक्तवृंदांना उद्देशून - या सभेंत राजा विस्तास्य, मुख्य पुरोहित जामास्य, इतर आश्रयन (अवेस्तापाठक) व सामान्य भक्तवृंद जमले होते- या सर्वांना उद्देशून तो गंभीर आवाजांत म्हणाला- 'हे अहुरमश्दच्या उपासकानो ! अवेस्ताच्या भक्त जनानो ! ऐका ! नी आज जे तुम्हांस सांगत आहे तें सर्व लक्षपूर्वक ऐका ! आपल्या धर्माचा मुख्य प्रभु जो अहुरमश्द तो सर्वश, सर्वव्यापी, सर्वसमर्थ असा आहे ! त्यासारखा जगांत दुसरा प्रभु नाही ! त्या प्रभुराया-नेच हें विशाल विश्व, ही विविध जीववृष्टि व तशीच कलाकुसरपूर्ण जडवृष्टि निर्माण केली आहे ! त्याच्याच सत्तेनें हें सर्व विश्वजात आज स्थित आहे. हें वर पसरलेलें अफाट आकाश, हा सभोवती वाहणारा वायु, रात्री आकाश मंडळात चमकणाऱ्या दिव्य तारा, दिवसा प्रकाशणारा तेजस्वी सूर्य व रात्री आल्हाद देणारा मनोहर चंद्र इत्यादि सर्व त्या सर्व कलाकुशल परमेश्वराच्याच-अहुरमश्दच्याच-अगाध व अद्भुत-सूक्ष्म व नाजूक-कला-कृति आहेत.

अर्थात् हा आमचा अहुरमश्द प्रभु सर्वांत मोठा आहे ! सर्वांत श्रेष्ठ आहे ! तो सर्व कांही जाणतो व सर्व कांही पाहतो ! त्याचे जे सदा प्रतिनिधि आहेत, त्यांच्याद्वारे तो या विश्वावर आपली अमोघ सत्ता

चालवितो अर्थात् तो सर्व जगाचा एकमेव सर्वाधिकारी आहे । त्याची सर्वांवर सत्ता चालने पण त्याच्यावर मात्र काणाचीच चालव नाही । तो विश्वमंगल व भक्तकामकल्पद्रुम आहे । मी त्याच्या पवित्र नावाने असा आदेश देतो की पवित्र अवेस्ताप्रथातील त्याच्या मंगल आशा तुझी सदैव पाळत जा ।

‘तर राजा विस्तारपाला उद्देशून तो हागला- ‘राजन् । तू मोठा भाग्यवान राजा आहेस । हा माझा धर्म जोपर्यंत जगात जिवंत राहील, तोपर्यंत तुम्ही नाच इतिहासात अजरानर होऊन राहील । तुला या जगात मुक्तमाथानाने व शातिसलोख्याने रहावयाचे आहे तर इतराशीही तू स्नेहाप्रेमानेच वागावयास पाहिजे । आणि तसा तू वागशीत तर जगहि तुझ्याबरोबर तसेच घागेल । आणि अखेर तुझा प्रभुरायाच्या सुंदर स्वर्गात शाश्वत सुखशांतीचे सुमंगल स्थान प्राप्त होईल । अहिरमा की जो दुष्टाच्या मूर्तिमत पुतळा हा मनुष्याच्या अतःकरणात सदैव दबा घेऊन बसलेला असतो आणि तो मनुष्याला इद्रियमुराचे देहदर्पणाचे-आमिष दाखवून, त्याच्या सद्भावनेला, सद्बुद्धीला, सत्प्रेरणेला सुरळ घाडून आड मार्गास नेऊ पाहतो त्याच्या सगतीत रमणाऱ्या मनुष्याची अंतिम गति क्षणजे दुःखमय नरक होय । ही आपत्ति मनुष्यावर ओढवू नये या उदार बुद्धीने त्या सर्व दयाघन अदुरमश्च प्रभूने या लोकी तुझास मुक्तीचा सुत्ताचा सत्य, शुभ व सरळ मार्ग दाखविल्यासाठी आपला प्रेषित झणून माही येथे याजना केली आहे । आणि मी तुझास माझ्या प्रभुरायाचा सदेश झणून पवित्र अवेस्ताप्रथ दिली आहे त्यामार्गाने तुझी आपली जीवनयात्रा चालवाल तर तो दुष्ट अहिरमन तुमच्या बाटेस येणार नाही आता तरी तुमचे काही बाकडे करणार नाही, आणि तो करू पाहील तर तुझी आत्म्या प्रभावी विचाराने व पवित्र आचरणाने त्याचा पाडाव करण्यास समर्थ आदाच आहे । झणून माझा दुष्टा सर्वांना असा सहा आहे की

कोणाहि मनुष्याने या पवित्र अवेस्ताप्रथाचें पारिशिलन करून, त्यातील सत्य व पवित्र ज्ञान ग्रहण करून व पथ्यकर व हितकर आशाचें अनुकरण करून या मानवजन्माचें सार्थक करावें । मला त्या परमेश्वराचा असा आदेश आहे की मनुष्याला दुःखाकडे-नरकाकडे-नेणाच्या अप्रमद्वन्द्व्या दुर्मार्गा-पासून परावृत्त करून, तुझ्यासाठी-द्वानजे पवित्र अवेस्ताप्रथांचा चालून घेणाऱ्यासाठी-इहपरलोकीचा सुखशांतीचा कल्याणमार्ग सरळ व सुगम करून ठेवावा व त्याप्रमाणे मी या धर्मात करून ठेविला आहे

पुन आगली सागतो ऐक हे राजन् । त्या बरोबरच हेंहि पण लक्षात ठेव की दुष्ट-पापी चाढाळ लोकाचें अंतिम स्थान नरक हेंच आहे । जगाचें स्वरूप नीट ओळखून ठेव । त्याचें सत्यस्वरूप समजल्याशिवाय धर्माविषयी सरी आवड उत्पन्न होणें हें शक्य नाही. एकच वाक्यात मुला जगाची कल्पना द्यावयाची दानजे हें जग व त्यातील यथयावत् पदार्थ हे चंचल व नश्वर आहेत यथे आपल मुलगे काय, आतइए काय, सगेसोयरे काय, इष्टमित्र काय, कोणी झाले तरी चिरजीव होऊन राहणार नाहीत । सूर्यांना मरण हें मागेपुढें केव्हातरी गाठणारच गाठणार । तें कोणाला चुकलें नाही अगर चुकविता येत नाही ।

धर्माचीच जो वास धरील तोच अखेर सुखी होईल ! त्यालाच शाश्वत शांति लाभेल ! इकडे तुझे सदैव अवधान असावे

शिवाय आणखी हेहि ध्यानात घे की तू माझा प्रिय भक्त झणून तुझ्या पापाची-दुष्कर्माची धमा करशी व तुझ्या कृतकर्माचा भोग चुकवावा असा अहुरमद्द प्रभुरायाचा मला सदेश नाही कर्मानें फल ज्याने त्याला भोगलेंच पाहिजे ! तेथें सुटका नाही ! पापाला शिवा व पुण्याला बंधीस असा हा परमेवराच्या धरचा दडक आहे हे विसरू नकोस ! आणि तो कोणाला मोडता यावयाचा नाही की बदळता यावयाचा नाही ! झणून भावी उद्धाराची अगर अधोगतीची जबाबदारी ज्याची त्याच्यावरच आहे ! अर्थात् तूच शुभा मित्र व तूच तुझा बैरी ! येथें पेरवें तसे पुढें उगावतें ! चांगले बी पेरशीत तर फळेंहि चांगली देतील नि पाईट पेरशील तर फळेंहि पाईटच ! हा मृगीचा नियमच आहे ! आणि तोच धर्मराज्यातहि आहे !

अर्थात् माझ्या सांगण्याचा भावार्थ असा की तू येथें राजा झालास झणून त्या सर्व्वगर स्वर्गात तुला विशेष सयलती मिळतील ही आशा अगदी व्यर्थ आहे ! देवाच्या राज्यात राव रक असा भेदभाव मुळीच नाही ! तेथील परीक्षा (त्यानें सांगितलें की ' अकेम अकाई, बंगउहिम अशीम यगदवे) तुझ्या कर्मावर आहे, दर्जावर नाही ही गोष्ट तू व तुझ्यासारखे इतर लोक ओळखतील तर जग खरोखर सुखी होईल ! (' उस्ता अहम्माई, उस्ता कहम्माई चित् ') जो दुसऱ्याला सुखी करतो, तोच जगात सुखी होतो तुशी येथील पुण्यकर्में तुला परलोकी सुरानंदाची प्राप्ति करून देतील आणि पापकर्में नरकाकडे ओढून नेतील ! तुला सत्य-सत्य सांगतो की दुर्जुद्धीत, दुर्वासनेत, दुर्भावनेत व दुराचरणात मुल व शांति यांचें नावच काढावयास नको ! हा सर्व माझा उपदेश, राजन् ! तू पूर्ण

लक्षात ठेव आणि त्याप्रमाणे वागण्याचा प्रयत्न कर ! क्षणजे इहपरलोकी व सुखाचा भागीदार व भोक्ता होशील ! ! ”

नंतर तेथे जमलेल्या ‘ आश्रयन ’ आचार्यांकडे बघून त्यांना उद्देशून तो पुढे क्षणाला- ‘ अहो आश्रयन पडित हो ! सर्वदयाधन अहुरमश्द प्रभूच्या पवित्र अवेस्ता प्रयात जें धर्मज्ञान सांगितलें आहे त्याचा पूर्ण विचार करा आणि नीट लक्षात ठेवून त्याप्रमाणे आचरण करा । तें ज्ञान आतापर्यंत जगात कोणालाच उपलब्ध नव्हतें तें ज्ञान तें दिव्य व श्रेष्ठ ज्ञान- सत्य व भगल ज्ञान- अहुरमश्दकडून ग्रहण करून तें मी येथे तुझ्या उपदेशिलें आहे । तें इतकें पूर्ण आहे की त्यात भर घालण्यासारखें काहीं राहिलें नाहीं व त्यातून काढून घेण्यासारखेंहि काहीं ठेविलें नाहीं । इतकें तें परिपूर्ण व स्वयंपूर्ण आहे । तें ज्ञान क्षणजे निरंतर वाहणारा शानामृताचा मधुर झराच का म्हणाना ! पण त्याचें रूप मान गूढ व सूक्ष्म आहे । तें सहजासहजी समजण्यासारखें नाहीं । मनुष्यमात्राला या जागतिक जीवनातील-प्रापंचिक अवस्थेतील-सर्व हितकारक, मुक्तकारक व उपकारक अशा सर्व गोष्टींचा त्या पवित्र प्रयात संपूर्ण समावेश क्षात्रेण आहे आतापर्यंत अनेकानी धर्माच्या गोड नावाखाली अज्ञ जगाला स्वार्थमूलक खोल्यानाल्या गोष्टींचा उपदेश केला आहे व हल्ली करण्यात येत आहे तो सर्व या माझ्या पवित्र अवेस्ताप्रमाण्या दिव्य निष्क्रावर घासून परीक्षा करून पहा । जगाची उत्पत्ति, स्थिति व लय याविषयी काय सांगण्यात आलें आहे याचा बारकाईने विचार करा । दिव्यविबुध, जग व जीव यासंबंधानें त्या पवित्र प्रयात जें विवेचन केलें आहे त्याचीहि दखतगिरी घ्या । तो धर्म तुझी स्वतः शिक्का व दुसऱ्यांना शिक्का । या धर्माचा जगभर प्रसार होऊन अखिल मानवजात सुखी व कुतूहल्य न्हावी अशी त्या कल्याणमूर्ति विश्व-भगल अहुरमश्दची अपेक्षा आहे क्षणून तुझाला अखेरचें सागतो की

दुसरी येथें सद्दिचारानें, सद्भावनेन, व सदाचरणानें वागून आपल्या मावी सुखमय परलोकाची सिद्धता करा ! सत्कर्मचिं फल चागलें व दुष्कर्मचिं वाईट हें सदैव डोळ्यासमोर ठेऊन त्याप्रमाणें वागा व इतरांस धडा घालून जगासहि सुखी व सपन्न करा ।। '

(कामरोज रस्तगजी प्रभाषारे)

हा महात्मा झोरोष्टरचा दिव्य संदेश जगाला मननीय नाही असें कोण झगेल ? खरोखर तो केव्हाहि-तेव्हाहि नि आजहि-मानवमात्राला हितकारक व उपकारकच ठरेल ! त्यात वावगें असें आश्वास तर काहीच दिसत नाही उलट त्यात आमच्या प्राचीन ऋषींच्या उज्वल उपदेशाचीच मधुर हाक मारते असें भारतीय अतःकरणाला वाटल्याशिवाय राहणार नाही. यरीन उपदेश घाचून आज्ञाला तर योगीश्वर याशक्क्यप्रभूची आठयण हा याशिवाय रहात नाही विस्ताऱ्याला केलेला उपदेश म्हणजे याशक्क्यानीं जनकाला केलेल्या उपदेशाचाच जवळ जवळ नमुना आहे असें म्हटल्यासचून आमच्यानें राहवत नाही 'ययोपासते तदैव भवति' 'ययाकारी ययाचारी तथा भवति' 'साधुकारी साधुर्मवति पापकारी पापोमवति', 'पुण्य. पुण्येन कर्मणा भवति पाप. पापेन', आत्मैव सत्यं अन्यदार्तम् इत्यादि शतपण्यावरील तें एक छोटेचें पण सुंदर प्रवचनच म्हटलें तर त्यात वावगें असें काय होणार ? अहो.

धर्मयुद्ध दुसरें

अरेजुअस्य हा मोठा धूर्त व कावेबाज होता पहिल्या लढाईला आता जवळ जवळ वीस वर्षे लोटत आली होती. या दरम्यान परिस्थितीत पुष्कळ फरक झाला होता. कांही कारणावरून विस्ताऱ्याची अस्पेदियावर

इतराजी होऊन, राजानें त्यास गुरुगात डावून ठेविलें होतें. यामुळें विस्ताऱ्यावर त्याच्या सरदाराची इतराजी होऊन ते अस्पादियारुडे बळले होते. अर्थात् सुरक्षिततेच्या दृष्टीनें राज्यातील जोम दिला झाला होता शिवाय विस्ताऱ्या हा राजधानीत नव्हता तो धर्मप्रसारार्थ बाहेर फिरत असून त्यावेळी त्याचा मुकाम सिस्तानच्या झाल राजारुडे होता परशिद्वर्द हा खोरासानमध्ये जाऊन राहिला होता. खुद्द राजधानीत नाव घेण्यासारखें कोणीच नसून, पक्ष शातारा लोहरास तेवढाच तेथें होता. या सर्व गोष्टी अरेजतअस्पास कळल्यावर मग तो गप्प बसतो बघाला ? ही नामी सधि कोण शहाणा फुकट दवडील ? तो मागच्या लढाईतला अपमान अद्याप त्याच्या मनात दिवचतच होता. योग्य संधीची वाट पहातच तो बसला होता. सुदैवानें त्याला ती यावेळी आयली लाभली

अरेजतअस्पाच्या मनात सडबुडीनें आता उचल खाह्मी व या अनुकूल परिस्थितीचा फायदा घेण्याचें त्याने ठरविलें मग विलन कसला ! ताबडतोब सैन्याची जमवाजमव करून एकदम बसून राजधानीवर तो चाल करून गेला. यावेळी त्याला नशीन अनुकूल असल्यामुळें त्याला वाटेंत म्हणण्यासारखा अडथळा कोणी केला नाहीं. नल्सदाहराचें दुर्दैव आता ओढवले ! अरेजतअस अगदी नजीक आला तेव्हा कोठें ती बातमी त्या वृद्ध लोहरास्पास कळली. पण तो आता करणार तरी काय ? जातूंचा योद्धा खरा पण आता पिकलेलें पान ! शहरात म्हणण्यासारखें सैन्य नव्हतें तथापि जें काय थोडें होतें तें सर्व घाईघाईनें जमा करून धात्रधर्माला अनुसरून शहर लढविण्याची त्याने तयारी केली ती इतक्यात शत्रूचें सैन्य शहराबाहेर येऊन बडकलेंच ! या रोषेस अरेजतअस्पाची जप्यत तयारी होती हें निराळे सांगणें नकोच.

लोहरास्पाचे लोक वेदीतून बाहेर पडतात न पडतात तो अरेजतअस्पाचें सैन्य याघाच्या छातीनें एकदम त्या लोकावर तुटून पडले लोहरास्पाच्या

लोहानीहि शिक्स्त करून त्याला बाहेरच्या बाहेरच थोपवून धरलें पण हें किती वेळ चालणार ? शेवटी शत्रूचा लोंढा अनावर होऊन, त्याच्यापुढें बत्सल्या लोकांचा टिकाव धरवेना किती झालें तरी अरेनतअस्पाचें सैन्य अफाट असल्यामुळें व ते याखेपेस मोठ्या निकरानें लढत असल्यामुळें त्याच्या असथ मान्यापुढें लोहारास्याच्या मूठभर लोहाना टिकाव धरणे शक्य नव्हते आता हल्लहल्ल त्याचा पाय मागे षढत चालला शत्रूच्या सैन्यानें सारखी लाढगेतोड चालवून त्यांना मागे रेंटीत एकेक पाऊल पुढे टाकीत अरेर शहरची वेस गाठली !

वा धामधूनीत लोहारास हा अचानक शत्रूच्या हातीं सपडला व त्याच्याशी शोयनि लढता लढता शत्रूच्या तरवारीचा वार लागून घायाळ होऊन तटवदीनयळ खाली पडला तो कायमचाच ! पुन काही वर उठला नाही ! तेथेंच त्याचे प्राणोत्क्रमण झाले !

दिव्य ज्योत गाठली !

लोहारासाचा याप्रमाणें बळी घेतल्यावर हा हा म्हणता शत्रूचें लोक वीरगर्जना करीत गावात घुसले ! काय सागावी नि किती सागावी त्या अनाय व गरीब प्रजेची दुर्दशा ! प्रत्यक्ष प्रळयकालच त्याचा हो ! पाण्याच्या लोंब्याप्रमाणें शत्रूचे लोक हा हा म्हणता गावात सर्वत्र पसरून, तेथें त्यांनी एकच हाहा कार मानविला ! घूस घरास, धर मनुष्य की उडीव मुडकी ! जिकड तिकडे लूटमार, पोडतोड नि जाळपोळ ! दुसरी बातच नाही ! त्यावेळीं जो अनर्थ गुदरला तो सांगून पुरवत नाही ! बायकांमुलांच्या आक्रोशानी आक्राशणाळाळ एक झालें ! कोणी चाली उरला नाही व कोणी शास्ता राहिला नाही ! सर्वत्र गोंधळच गोंधळ ! ती मुदर राजधानी याव्हाच वेळात रस्ताने सर्वत्र माखून गेली ! या धादलीत विस्तास्याच्या

दोन मुली अरेजतअस्पाच्या हाती लागल्या व त्यांना बंदीवान् करून त्यानें आपल्यानरोबर घेतलें ।

गावात याप्रमाणें प्रलय व हाह.कार चालला असता अरेजततूअस्पाचे काही लोक 'खुहरम'च्या नेतृत्वाखाली छूटमार करीत करीत महात्म्या शोरोष्टराच्या प्रख्यात 'नुश आस्तर' या पवित्र अग्निमदिराकडे बळले. केवढें भव्य व सुंदर पवित्र मंदीर ते ! शत्रु मदिरात शिरले त्यावेळी वेदीवर ऐंशीएक आग्रवन् (स्तुतिपाठक) अग्नीची प्रार्थना करण्यात गुंतले होते जिंकडे तिकडे सुगंधित वातावरण दरबळलेलें अथून तेथें अग्निनारायण आपल्या पवित्र तेजस्वी कातीनें तळपत होता । केवढा सुंदर देखावा तो ! किती गोड प्रार्थना ती ! परिमळ द्रव्याचा काय मुधुर सुवास तो ! आधर-बनाचा तो शुभ्र पोशाख, अग्नीची ती तेजस्वी ज्वाला, मदिराची ती मनो-हर सजावट हें सर्व पाहून सज्जनाचें अत करण सहज तेथें खुद्द जावयाचें । पण दुष्ट व भ्रष्ट दुर्जनाना काय ते ! मदिरात शिरताचा त्या दुष्टांनीं सरळ अग्निशाळेंत प्रवेश करून तेथील पवित्र अवेस्ता ग्रथ उचलून तो त्या अग्नी नारायणास आहुति म्हणून दिला ! आणि प्रत्येक पुरोहितास पकडून त्यास निर्दयपणें कठलान घालून त्याच्या पवित्र रक्तानें तो प्रदत्त अग्नि पार विझ-वून टाकला ! ! आणि त्या सुवर्ण मदिराला आग लावली ! ।

तेथेच महात्मा शोरोष्टरहि होता तो अग्नीची प्रार्थना म्हणण्यात रगला होता इतक्यात त्या दुष्ट तुरवरातूर दुराण्याची पापी नजर त्या पुण्यात्म्याकडे बळली व तो त्या सत्पुरुषावर धाऊन जाऊन त्यानें आपल्या तीक्ष्ण तरवारीनें प्रहार करून त्यास खाली पाडलें ! महात्मा खाली पडता पड-ताच हातातील जपमाल त्याच्यावर फेकली, ती त्यातून अग्नि प्रगट होऊन त्या दुरात्म्याची त्यानें तेथल्या तेथें राख रागोळी करून टाकली ! शोरोष्टर खाली पडला न पडला तोंच त्याची दिव्य ज्योत त्याला सोडून निघून

गेली ! ! या भादलीत त्या अमिच्याळेंत ऐसी आग्रवनाचे मुहदे पाहून
 अमिभंदिराला आग लागून ते नष्ट य दुष्ट शत्रु तेथून आनंद घेण करीत
 बाहेर पडले ।

(दिनदर्श, ५-३-२)

आला. तेथे सैन्याची जमवाजमव करून आपल्या शूर मुलासह अरेजत-
अस्पास गाठण्यास म्हणून निघाला. अजून अरेजतअस्प हा विस्तास्पाच्या
राज्यातच धुमावूळ घालत फिरत होता. मजल दरमजल करीत त्याने
अरेजतअस्पास गाठले व त्यावर निकराचा हल्ला केला. यावेळी विस्ता-
स्पाचे इतर मांडलिक व सुभेदार त्याच्या सहाय्यास फारसे आले नाहीत.
त्याची चाट न पहाता व मदतीची अपेक्षा न करता मिळवता आले तितकें
सैन्य बरोबर घेऊन त्याने पुढे दोड मारली. गात्र या चकमकीत जामास
हा त्याच्या बरोबर होता.

विस्तास्प हा जातीचा मोठा शूर खरा व तसाच मोठा धाडसी !
परानमांत त्याच्या तोडीचा तसा कोणी धीर नव्हता. या सर्व गोष्टी खऱ्या.
पण लढाई म्हणजे अशी काही विलक्षण गोष्ट आहे की तेथे शौर्य व सामर्थ्य
एवढ्यावरच भागत नाही. तेथे त्याच्या जोडीला दैवहि अनुकूल असावे
लागते ! ते नसले म्हणजे बाकाचिं सर्व असूनहि नसल्यासारखेच ! या खेपेस
विस्तास्पाचीहि अशीच स्थिति झाली. दैव त्याला अनुकूल नसल्यामुळे सगळे
पारडे उलटले व त्याला चांगलाच मार बसला ! यावेळी अरेजतअस्पाचे प्रह
सगळे उच्च असल्यामुळे त्याची सरशी झाली व विस्तास्पाची वाजू फिकी
व लंगडी पडली ! त्याचा शूर मुलगा परशिदवर हा जखमी होऊन धारा-
तीर्षी पडला व त्याच्या सैन्याची वाताहत झाली !

विस्तास्प आता आपले काही चालण्यासारखे नाही हे पाहून तो
रणातून निसटून जगताई डोंगराच्या ओळीत गिरून, तेथे एका डोंगरात
लपून बसला ! ही बातमी अरेजतअस्पाच्या वानावर येताच त्याने आपला
मोर्चा तिकडे वळवून त्या डोंगरास समोवताने गराडा देऊन त्याची कोंडी
केली व त्याची पाळत करीत तेथे तळ देऊन बसला. आता अरेज-
तअस्पाचा आनंद म्हणजे काय सांगता ! त्या आनंदापुढे त्याला स्वर्ग

देगल तुम्ह पाटू लागला ! ! आगि यात आश्रय तरी काय ! अल्प
विनयाँ दुरळून जाऊन आनंदाने बेहोय होऊन नाचू लागणें हा शुद्ध
मनुष्याचा सहज स्वभावच आहे ! (शृंगारनामा, पृ ३०६)

सिंह पिंजऱ्यातून सुटला !

या येठी अस्पदीयार मोरळा असता तर ! शूद्र चित्र काही
निराळेंच रंगलें असतें ! पण हे भाग्य त्यावेळीं विस्तारपाचें नव्हते !
त्याला फोग काय करणार ! आता विस्तारपाची वनीति हाली इतकेंच
नव्हे तर रागदावर पाणी सोडण्याची वेळ आली ! या आपत्तीतून उद्धार
करणारा जर काही आशेचा तंतु आता शिल्लक राहिला असेल तर तो
एक अस्पदीयारच ! त्याच्याशिवाय आता तरणोपाय राहिला नव्हता पण
त्याच्याकडे जाण्यास आता विस्तारपास तोंड कोठें होते ! त्यानंच तर
त्यास नगताच सशय घेऊन बदीयाळेंत डावून टाकिलें होते मग आता
फोगत्या तोंडाने त्याने त्याजकडे जायें ! आगि यदार्द्राचित्त गेल्या तरी
तो मानील तरी कसा ! हें सर्व त्यास अवयव वाटलें हें ठीकच झालें
पण त्याला सोडून हें सगळें आता निवारणार तरी फोग नि कसे हादि
त्यास प्रश्न पडला

विस्तारपा आता मोठ्या सकटात पडला पेचात अडकला आगि
अरेर निराशेच्या डोहात जाऊन गडप झाला ! अरेजस्तुआपाची कोंडी
इतकी बडक होती की बाहेरलें माणूस आत व आतलें बाहेर जाण्याची
मुळी सोयच नव्हती ! जिवाची आशा सोडूनच तसें घाडस करावयास
सोणी तयार असेल तर ती गोष्ट निराळी, पण सुप्तसुप्ती हें होणें शक्य
नव्हते कोंडीत सापडलेल्या लोकाची उपासमार इतक्या घरास येऊन
पोंचली फी जवळ असलेलें घोडे माझ्या त्यावर उदर निर्वाह करणें त्यास

भाग पडलें ! पण हें किती दिवस चालणार ? मात्र एक गोष्ट सुदैवाने अशी होती की अष्टावधानी व अष्टपैतृ जामास्प त्यावेळीं रांजाजवळ होता. त्यानें हा सर्व प्रकार नि परिस्थिती ताडली या पेचातून मुक्त व्हावयाचें तर अस्पदीयारकडे धाव मारल्याशिवाय गत्यतर नाही हें ओळखून त्यानें आपण होऊनच ती गोष्ट विस्तास्पाजवळ काढली व त्यास जाऊन भेटण्याची परवानगी मागितली राजाला तरी काय तेंच हवें होतें अर्थात् जमास्पास ती देण्यात आली, हें उघड सागावयास नकोच.

रात्रीची येळ. काळोख पडलेला अरेजतुअस्पाचे लोकर अथरणाथर कोणी पडून तर कोणी बसून गप्पा मारीत होते पदारेकरी अधुनमधुन गस्त घालीत व पहारा करीत हिंडत फिरत होते अशावेळी एक तुरानी झोंगरावरून उतरून राली आला व पायध्याशी आल्यावर थोडावेळ थावून पुन तो चालू लागला इतक्यात काही गस्तयाले आपल्याकडेच येत आहेंत असें त्यास पादत्राणाच्या आवाजावरून समजून आल्यामुळें तो चटकन बाजूस होऊन एका झाडामागे लपला ते लोक तसेच पुढें गेल्यावर तो बाहेर पडून त्या तुरानी सैन्याच्या छावणीतून आडमार्गानें वळसे घेतघेत बाहेर पडला व पुढें सरळ शुंवदान विल्ल्याच्या रस्त्यास लागला.

हा तुरानी कोण हें घाचक समजले नसतील व तो एवढ्या रात्रीचा एकटाच का बाहेर पडला यानद्वहि त्याना कोडे पडले नसेल ! पण आता त्याना फार बुचकळ्यात ठेवणें हें योग्य होणार नाही म्हणून आम्ही आता एकदमच सांगून टाकतो की तो तुरानी म्हणजे विस्तास्पाचा पतप्रधान जामास्प ! तुरानी वेष्ट करून तो रात्रीचा अस्पदीयारकडे निघाला होता तसें केले नसतें तर त्याला शत्रूची छावणी ओलाडून सहीसलामत बाहेर पडता आलें नसतें. तुरानीविषातून बाहेर पडला म्हणूनच त्याचा निभाव लागला, व सरळ रस्त्यास लागला असो

पुढें तो चालत जाऊन गुनदान विल्ल्याबयळ आल्यावर येथें त्याला
 वारेंत अस्पदीयारचा मुलगा नुश आझर हा भेटला त्याने त्यास विल्ल्यावर
 नेऊन तेथें अस्पदीयारची भेट करिल्ली प्रथम काहीं औपचारिक भाषण
 झाल्यावर जामास्यानें गोष्ट काढली तो म्हणाला- मी येथें आलो त्याचें
 कारण आता तुला सांगतो तें ऐक अलीकडे अरेजतअस्थाने राज्यात
 मारीच अनर्थ माढला आहे तो प्रत्य शहरावर चाल करून येऊन तें शहर
 त्यानें उद्गून उध्वस्त करून टाकलें ! तुला वृद्ध आज धारातीर्षी वळी
 पडला ! महामा झोरोष्टरचा खून शाश्वत ! अग्निमदिराला आग लागली !
 अविस्था प्रथ चढून भस्म झाला ! गावान खूमार, जाळपोळ, पोडतोड
 याची तर गणतीच नाही ! शहर सगळें ओस पडतें आहे ! तुझ्या बहि
 णीना पकडून बरोबर नेलें आहे ! तुला माऊ परशिद्धर हाहि लढाईत
 मारला गेला, तुला बाप पराभूत होऊन जगताई डोंगरात गिरून लपून
 बसला असून त्या डोंगराला अर्जास्पाचा वेढा पडून, आतील लोकांची पार
 कुचब्रगा चालली आहे ! यावेळीं तुझ्या सहाय्याची राध्यास अत्यंत चवरी
 आहे चापानें केलेला अपराध या आणीबाणीच्या वेळीं सर्व पोटात घातून
 व झालें गेलें तें सर्व विसरून तू पुन शस्त्र धारण करावेंस व शत्रूची
 खोडकी जिरवून चापास व देशास मुक्त करावेंस, ही माझी तुला विनंति
 आहे ! राध्याच्या मान व झोरोष्टर धर्माची लाज राखण्याची ही
 वळ आहे ! प्रसंग मोठा नाजूक आहे ! तेव्हा उदार मना करून, सर्व
 काही विसरून, देशाच्या रक्षणार्थ व आईगापाच्या मुक्ततेसाठी तुला लढणें
 प्राप्त आहे तर कृपाकर व येथून उर्वर नीच

थोर व उदार मनाचा अस्पदीयार तो ! जामास्याच्या तोंडून ती
 दु खकारक व करणारव स्थिति ऐकून त्याचें मन तडफडलें व कळवळलें !
 व काही आदेवेढे न घेता जामास्याच्या विनंतीस मान देऊन, मागचें सर्व

विसरून देशावर व धर्मावर आलेले सफ्ट दूर करण्यास तो तुरुगातून बाहेर पडला व त्याने हातात शस्त्र धारण केले !

(शहानामा (अलेग्झांडरकृत) पृ ३०७)

रणचंडी भडकली

वीर अस्पदीयार तुरुगातून सुटून बाहेर आला ही बातमी विस्ताराने ह्या राज्याच्या सैन्यात पसरताच, त्या हताश झालेल्या अतःकरणात पुनः नवचैतन्य तेजालेले ! त्याच्या वीरश्रीला पुनः भरती चढली ! बाताहत होऊन इकडे तिकडे पागलेले सैनिक मधमाशाप्रमाणे पुनः एकत्र जमून, इराणचा पडलेला नावटा त्यांनी पुनः उभा केला ! अस्पदीयारच्या पक्षाचे सुभेदार जे मागच्या संप्रामात अलिप्त होते ते आता त्याच्या आमंत्रणावरून आपल्या सैन्यासहित त्यास येऊन मिळाले

अस्पदीयार हा तुरुगातून सुटून लढाईची जुळवाजुळव करू लागला आहे ही बातमी अरेजतअस्पाला कळताच त्याच्या छातीत धडकीच भरली ! तो तुरुगात बसला गेठा असून भोकळा नाही, या समजुतीनेच त्याने हे धाडस केले होते तो भोकळा असता तर त्याने ही दगदग केली नसती अस्पदीयारचा हात तो मागच्या लढाईतच चांगला ओळखून होता आता तो भोकळा सुटला या बातमीने त्याने ह्या राज्या व विस्तारस्वाचा वेढा उठवून सर्व सैन्य एकत्र जमविणेच्या उद्योगास तो लागला

रात्रची आडकाठी गेली हे विस्तारस्वास कळून येताच तो चटकन खाली उतरून अस्पदीयारला भेटायला आला पितापुत्राची गाठ पडून सर्वत्र आनंदी आनंद झाला जमलेल्या सैन्याचे तीन माग पाहून मधल्या भागाचे पुरीणत्व विस्तारस्वाकडे, सररीचा मुलगा नसूर याजकडे उजवी बाजू व गदोई (कर्दीन) याजकडे डावी बाजू सभाळण्याची

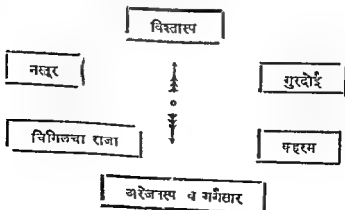
कामगिरी सोपवून अस्पदीयारने आपलें पयक निराळें व स्वतंत्र ठेवलें हकडे शत्रूकडे अरेजतस्य हा मध्यमागीं, वहरम हा उन्वीकडे व चिमि लचा राजा हा डावीकडे अग्नी योजना आपल्यात आग्नी त्या रणगाजी अस्पदीयारच्या नेतृत्वाखालीं त्या दुष्ट अर्जास्पची लोन्नी जिरमिण्या-साठी इराणीसैन्य नग्यादमार्गे व गढडगतीने चालून जाऊन वाघाच्या आवेशानें शत्रूवर हाडप घालण्यास सिद्ध होऊन उभें राहिलें

अरेजतस्याचे लोक नजरेस पडताच आरमज्ञस्या गावाचा व महात्मा शोरोष्टरचा जयजयकार करून अस्पदीयारने आपल्या म्यानेतील तेजस्वी महाकाली चकचकीत सूर्यप्रकाशात सरफन् बाहेर उपसली । छे, सळवार कसलीती, प्रयभ रणचढीच । आता तो अस्पदीयार आहे, सर शत्रूचा कर्दनकाळ । ती घोषणा नव्हे, तर रत्नळलेल्या सिंहाची काळीज धराळून सोडगारी भयकर डरकाळी । अस्पदीयारन दिग पुक्ताच लढाईला तोंड लागलें चकमक सुरू होते न होते तोंच अस्पदीयारने अरेजतस्याच्या उजव्या पळीवर तुटून पडून शत्रूच्या बापासापीठ मुरदातच नेत्री अस्पदीयारचा त्यावेळचा आवेश व पराक्रम दाहून या भागाचा पुढारी हा हाय लाऊन त्याने रणातून पळ काढला । नस्तूरने शत्रूच्या डाव्या पळीवर हत्ता चढवून तेथें त्याने प्रळय माडून मोडला हे सर्व पाहून अरेजतस्य हा घाबरून जाऊन आपल्या शत्रूचें नेतृत्व गर्गसार याजकडे देऊन, आपण दूर एका टेकडीवर जाऊन तेथून लढाई पहात बसला पुढे अस्पदीयारने खुहरम यास पित्याद्धन लायल्यावर अरेजत-स्याचा समाचार घेण्यासाठी म्हणून मध्यमागाकडे बळला तेथे याच्या अरेजतस्य न दिसता त्याच्या जागी गर्गसार हा दिसला त्या दोघात थोडी होंवाशेंवी होऊन, अखेर अस्पदीयारने मोठ्या फौदात्याने त्यास पकडून, गिरफ्तार करून छावणीत रवाना केले । अरेजतस्याने डोक्याने

हैं पाहिलें मात्र त्यानें मागच्या मार्गेच आपला पळता पाय काढला ! झालें ! रुहरम बेपत्ता झाला गर्गसार शत्रूच्या हाती लागला व अरेजतस मागच्या मार्गेच परारी झाला ! मग आता अरेजतसाच्या लोकानी लढावें तरी काणाच्या जिवावर ! अर्थात् त्याचाहि दम खचला व त्यानीहि शस्त्रें टाकून आपल्या राजाचेंच अनुकरण केलें ! ! !

यावेळी इराणचें सैन्य इतक्या शौर्यानें, नेटानें, धैर्यानें व जुटीनें लढलें की अरेजतसाचे लोक पार वेळ टिकाव धरू शकले नाहींत ! लवकरच त्याच्यात शिरत व व्यवस्था मिथळून सर्वत्र एकच गडबड व गोंधळ माजला ! ! आता पुढें पार लिहण्याचें कारण राहिलें नाहीं ! थोडक्यात म्हणजे शूर व मर्द अस्पदीवारनें पाहिल्याच सपाट्यात आपला हात दाखवून शत्रूत रणातून पिटाकून लावलें ! व त्याच्या छावणीत शिरून ती छद्म पत्त केली ! विजयश्रीच्या सुंदर मालेनें कड विभूषित करून, विजय घोष फरीत तो आपल्या छावणीकडे परतला ! !

(शहानामा अलेग्झांडर कृत पृ ३०७ व ३०८)
दुसऱ्या लढाईतील अखेरची सैन्य रचना

पूर्णाहुति !

विजयी अस्पदीयार हा आता रणभूमिवरून निघून आपल्या बापास भेटायचा म्हणून त्याच्या छावणीत आला. विस्तारपास तो आल्याची बातमी लागताच त्याने बैठकीवरून उठून बाहेर येऊन आपल्या विजयी मुलाचे मोठ्या प्रेमाने स्वागत केले व वचन दिल्याप्रमाणे त्यास आपली गादी देऊ देली. पण अस्पदीयारने सांगितले की गादीसाठी मी काही हप्ता-लेला नाही. मला अजून पुष्कळ काय करायची आहेत तीं पुरी केल्या-शिवाय मला गादीविषयी प्रेम वाटणार नाही. प्रथम म्हणे हे की अरे-जतस्पर्चा मला शोध लावला पाहिजे तो माझ्या हातातून निघून रणभू-मिवरून गेला आहे. तर त्याच्या राज्यात शिरून त्याला पकडून योग्य प्रायश्चित्त दिल्याशिवाय-त्याच्या बापाचे माप त्याच्या पदरी पूर्ण टाकल्या शिवाय-माझ्या निवाला चैन पडणार नाही. शिवाय माझ्या बहिणी त्याच्याचकळ बंदीवान होऊन आहेत त्याची मुटका साली नाही तर हा विजय मिळवून फायदा काय ?

मी आता त्या नराधम अरेजतस्पर्चाच्या शर्यावर चाल करून जातो त्या दुष्टाला जेथे दडून बसला असेल तेथून शोधून काढून, त्याच्या रत्ताने माझ्या तलवारीला न्हाऊ घालतो ! त्याशिवाय मला अज गोड लाग लागणार नाही ! आणि माझ्या बहिणीची सुटका केल्याखेरीज मला स्वस्थ झोप येणार नाही ! ज्या स्वतः पुष्टाने आमचे राज्य छुटून आमच्या प्रजेची दागादाग केली, त्याप्रमाणे त्याचेहि छुटून उध्वस्त करून येथून छुटून नेलेली संपत्ति सव्याज परत आगीन तरच व तेव्हाच मला या विजयाचा खरा आनंद होईल ! तोंपर्यंत मी दुःखीच समता ! इतके बोलून तो स्वस्थ झाला आणि विश्वास्पहि त्यावर पुढे काही बोलला नाही

नतर त्या अस्पदीयारने आपल्याबरोबर काही निवडक सैन्य घेऊन तुराणावर चाल केली. अरेजतस्याच्या राज्यात शिरला तरी त्याला अडथळा करण्यास कोणीच पुढे आले नाहीत ! तसाच तो आगेकूच करीत करीत व त्या पळपुठ्या अरेजतस्याचा तपास करीत वरीत अखेर तो ज्या किल्ल्यात लपून बसला होता, त्या किल्ल्याजवळ जाऊन तेथे आपला तळ दिला, किड्या पार अवघड होता व वाटेत अनेक अडथळे होते. त्याला वेढा देऊन लढून तो सर करणे हे काम सोपे नव्हते त्याला यर्षाची धर्ष लागली म्हणून त्याने एक युक्ति लढवून ते काम सुकर करण्याचे योजिले-

ती युक्ति म्हणजे अशी - तो स्वतः वेपातर करून एक बडा व्यापारी बनला व बरोबर शहर उठ घेतले त्यात दहा उढावर सोन्याचे नाना तन्हेचे अलंकार, पाच उढावर हिरेमाणकाचे दागिने व इतर जड-जवाहीर व पाच उढावर चायनाची जरीची वस्त्रे (Brocades), लढून बाकीच्या ऐंशी उढावर प्रत्येकी दोन दोन मोठाले पेटारे लादून ठेविले प्रत्येक पेटान्यात हत्यारसद असा एकेक धीर बसविला याप्रमाणे व्यवस्था करून व आपल्यामार्गे तेथील सैन्याचे नेतृत्व आपला भाऊ पेशोतन यास देऊन व त्याला काही कानगोष्टी सांगून तो तेथून निघाला आणि त्या व्यापारी वेपात वाटेतील अडथळे निस्तारून अखेर त्या किल्ल्यात शिरला

किल्ल्यात शिरल्यावर आत लोकानी त्यास घोण, कोटून व का आला असे विचारता, आपण दूरदेशाचे व्यापारी असून राजास काही जडजवाहीर व सोने चादी याचे दागदागिने दाखवावयास आलो असे त्याने त्यास उत्तर दिले काही जणानी त्यास दागिने दाखवावयासहि सांगितले, पण त्याने अरेजतस्यास अगोदर दाखवून मग राहिलेला माल तुम्हास

दाखवीन असें सांगून बेल मासून नेली नंतर तो सरळ राजाच्याकडे निघाला तेथे आल्यावर अरेजतस्यास बघी पांचविल्यावरून तो तेथे आला व त्याच्याशी विचारपूस केल्यावर आपल्या बाड्यादेजारीच एक मोठा माडा त्यास उतरावयास दिले व त्या बाड्यामागेच उघड्या नांगेत उटाची सोयहि केली

नंतर अस्पदीयारनें बाड्यात जाऊन आपले सर्व सामान व्यवस्थित लावले व दुसरे दिवशीं अरेजतस्यास बोलावून त्यास सोन्याचादीचे व जड-
जवाहिराचे मुदर मुदर दागदागिनें व बस्त्रे दाखवून त्यास हवे असलले विजस अगदी सोयीच्या भावात देऊन त्यास अगदीं खुष केले त्याचप्रमाणे इतर सरदार मानकन्यासहि त्यानीं पसत केलेले सामान तशाच हलक्या दरात दिलें या व्यवहारात याने आपल्या वस्तूचा भाव कपयाचा चार सहा आण्यावर आणला होय याप्रमाणे सौदा करून त्यानें तेथील लोकाना अगदी खुष केले या वेळीं तो राजाच्या भेटीसाठीं राजबाड्यात गत येत असता त्याच्या बडीणी बाहेरचे पाणी वाहून आणण्याचें दास्यें काम करीत होत्या त्यानीं यास ओळखले व यानेहि त्यास ओळखले पण दोघानीं शहाणपणा करून ती ओळख बाहेर कळू दित्री नाहीं

याप्रमाणे अस्पदीयारने आपले वजन राजावर लवकरच बसवून त्यास एके दिवशीं मोठीं मेजवानी देण्याचा घाट घातला व त्याप्रमाणे तेथील सर्व सरदार दरकदार व इतर गडे बडे अधिकारी यास आमत्रण दिलें मेजवानीची बेल रात्रीची ठरवून, उत्तमोत्तम खाद्यपेयाची मुदर तयारी करण्यात आली त्यादिवशीं वाज्यावर व किल्ल्यावर रोधनाई करण्याची परवानगी घेऊन ते कामहि चोख बजावण्यात आले तटावर मोठा विस्तृत पत्रून त्याचा उजेड दूरवर दिलेल असें करण्यात आले

पुढें ठरल्याप्रमाणें राजा अरेजतस्थ व सरदार मंडळी व इतर आंगणित प्रतिष्ठित लोक वेळेवर एकामागून एक जमूं लागले. सर्व मंडळी जमल्यावर मेजवानीला सुखात झाली, जेवण्यात दारूची उत्तम सोय केली असल्यामुळें मेजवानीस चांगला रंग चढला होता. सर्वांनीं दारूवर यथेच्छ सोड दिली. पुढें नाचरंग होऊन सभा वरग्यास्त झाली. अरेजतस्थ आपल्या शयन मंदिरात दारूच्या धुंदीतच पलंगावर जाऊन पडला. काहीं लोक दारू पिउन शिंंगून जेथल्या तेथेच पडून राहिलें. व काहीं घरी गेलें. लवकरच सर्वत्र सामसूम झाली.

ही वेळ आपणास अनुकूल भाहे असें पाहून अस्पंदीयारनें आत येऊन ते पेटारे उपटून आतील खीराना बाहेर काढले. व त्यांना दसनास्थ येऊन नवकर सज्ज होऊन राहण्यास सांगून तो तेथून चढकन राजाश्रयात गेला. तेथे गेल्यावर बहिणी-हामाय व दुसरी बहिणी-शोपल्या होत्या तेथे जाऊन त्यांना उठवून तागडतोड तेथून निघून घाजारातील आपल्या बग्वारीत जाऊन बसण्यास सांगितलें. त्याप्रमाणें त्या तशाच सड्या तेथून निघाल्या व तडक बग्वारीत येऊन दाखल झाल्या. नंतर तो पुनः आपल्या बाड्यात आला. त्या दरम्यान ते सर्व खीर लढाऊ पोशाफ करून सज्ज होते. त्या एकाचें साठ बरिाच्या त्यानें तीन तुकड्या केल्या. एका तुकडीस विछवातील लोकावर, दुसरीस किल्ल्याच्या दरवाजावर व तिसरीस बाड्यात दारू पिऊन तेथेच जे शिंंगून पडले होते त्याच्यावर हल्ला करण्यास सांगितलें. तटर्दीवर रोपनाई प्रीत्यर्थ विस्तव पेटून उजेड केला होता. त्याचें श्रुति मृगजे जे त्याचे बाहेर सैन्य होते त्यांना तागडतोड किल्ल्यावर चढाई करून येण्याचा दशारा होता. त्याप्रमाणें येथेतून तयारी करून रात्रोरात किल्ल्यावर हल्ला चढविला.

याप्रमाणें व्यवस्था केल्यावर अस्पंदीयार आपण स्वतः तलवार घेऊन राजवाड्यांत शिरला. आणि जो सांपेडळ त्यावर तलवार चालवून त्यास जमिनीवर लोळवीत सरळ अरेजतस्थ झोंपला होता तेथे आला. इतक्यांत वाड्यांतील आरडाओरड ऐकून त्याम जाग आली व तो गादी वर उठून बसतो न बसतो तीं इतम्यात दरवाजा उघडून अस्पंदीयार आंत शिरलाच ! त्याला पाहून व प्रसंग ओळखून तेथेच खुंदीला टांगून टबलेली तलवार त्यानें हि हातांत घेतली.

मग आतां काय ! दोघांचीहि धुंज लागली. दोघांदि एकमेकांच्या घस्त्राने घायाळ झाले. अस्पंदीयारच्या शरीरातून रक्त वाहू लागलें. दोघांचीं क्षणभर तेथे चांगलीच चकमक झडली. कोण कोणाला हार जाईनासें झालें. याप्रमाणें दोघेहि जिवार उदार होऊन निकरानें लढत असतां अस्पंदीयारच्या तलवारीचा एक वार अरेजतस्थाच्या बर्मी लागून तो धपकन् खाली पडला. लागलीच अस्पंदीयारनें पुनः मोठ्या शिताफीनें आगली एक अचूक व हुकमी वार करून त्या दुष्ट अरेजतस्थाचें शीर घडापासून तोडून त्याली जमिनीवर पाडलें ! झालें सगळ्या ग्रंथ आटोपला ! रणदेवतेला पूर्णाहुति पोंचली ! आणि भटकलेली रणचंडी आतां घात व मृत झाली ! याच वेळेंत त्याचें काही लोक वाड्यांत शिरून, तेथे दाह पिकून शिंगून पडलेल्या लोकांना परलोकाची वाट दाखवून धांवत तेथे आले आणि त्या तुरागी दुष्ट व उन्मत अरेजतस्थाच्या मृत होऊन पडलेल्या श्वासमोवती जमून सर्वांनीं एक शेवटचा मोठ्यानें विजयघोष केला !

मंतर तेथून निघून (वाजारात) बलारोंत येऊन अस्पंदीयारनें बहिर्णाची भेट घेतली. केयदां आनंद त्यांचा ! त्या बहिर्णाचा ! अस्पंदीयारला पाहतांच धावत जाऊन त्यास त्यांनी कटकडून मिठी मारली !

व अस्पदीयारनै त्याच्या पाठीवरून प्रेमाने कुरवाळलें ! नंतर त्या राज-
कन्या दासी वेघाला रजा देऊन राजकन्याच्या क्षगक्षगीत वेघात चमकू
लागल्या याप्रमाणें या लढाईचा शेवट गोड होऊन सर्वांना आनंदी
आनंद झाला, आणि हें दुस व शोकप्रद लढाईपूर्व एकदाचें पूर्ण
विराम पावलें

पुढें पेशोतनच्या सैन्यानें किड्डा जिंकून आत प्रवेश केला, व
विजयी अस्पदीयारला भेटून त्याच्या नावानें जयजयकाराचा आनंद घोष
करून तेथील घातावरण निननदून टाकण्यात आलें तुराणी राजधानीची
व तेथील इतर मोठमोठ्या शहरांची लुटालूट करण्यात येऊन अलोट
संपत्ति जमविणेंत आली व त्यातील बराचसा भाग अस्पदीयारनै
आपल्या सैन्यातील रणगाजी लोकांत सडळ हातानें खैरात करून त्यास
खुप व आनंदी आनंद करून टाकलें व राहिलेली संपत्ति उढावर लादून
सर्व लोक विजय घोष करीत तेथून आपल्या बल्ल राजधानीकडे घळल
अरेजतस्मानें बल्ल लटून मिळविलेली संपत्ति शहर उढावर लादून खड्ग
कडे आगळी होती तर अस्पदीयारने तिच्या दसपट म्हणजे एक हजार
उढावर तेथील लूट लादून बल्लकडे आणली !! ही बातमी विस्ता-
स्पास समजताच त्याचा आनंद गगनी मावेनासा झाला. त्याने ह्यांसुद्ध
अत करणारे आपल्या विजयी अस्पदीयारचें भोव्या प्रेमाने व याटानें
स्वागत केलें, हें आता उघड सागावयाम नकोच

(अलेग्झांडरकृत शहारनामा पृ ३३४ ते ३४१)

झोरोष्टरचे व्यक्तिमत्व

महापुरुषाणें जीवनारिन्न सामान्य जनतेला कोठेहि व केंव्हांहि
अनुकरणीय व आदरणीय असेंच असते अर्थात् ते मानववशाचे जसे

काही दीपस्तभच आहेत, असे म्हटल्यास त्यात काही धावगे होणारे नाही म्हणून महात्मा शोरोधरचे गुण व स्वभाव येथे थोडक्यात वर्णन करून वाचकास त्याच्या जीवनचरित्राचे मर्म व रहस्य थोडक्यात पटवून देण्या उद्देशाने आम्ही त्याच्या स्वभावगुण दर्शनाचा उन्त उन्त परामर्श करू इच्छितो प्रथमतः म्हणजे तो दिसावयास मोठा मुदर व आकर्षक होता तो रंगाने चांगला मोरागुमटा असून, त्याच्या मुगावर शानाचे स्यात्तिक तेज स्पष्ट उलपत होते तो आनानाहू असून शरीर यष्टि उच्च व धिप्पाड होती कपाळ उग्र, गळे काळेभोर, नाक सरळ व चेहरा रेखीव, आकर्षक व पाणीदार होता तो बांध्याने चांगला बळकट व मनाने मोठा खत्रीर असून, त्याची प्रकृति मुदट व निरोगी होती, तो धर्तनाने सरळ असून अतः करणात तितकाच पवित्र होता

त्याचे बुद्धिवैभवहि शरीर सौंदर्याप्रमाणेच मोठे दिव्य व अपूर्व होते त्याच्या अवेस्ताप्रणयरून दृष्टि निरवित्री म्हणजे त्याच्या विशाल शानाची व अत्रैकिक प्रतिभेची छात्र पटल्यावाचून रहात नाही त्याच्या शिक्कगीवर घारीक नजर निरवित्यास त्याच्या अगा र व अपूर्व बुद्धिमत्तेची सूक्ष्म निरीक्षण शक्तीची, खोल परीक्षण व विशालग्रहण शक्तीची प्रचीति कोणालाहि सहज येते अर्थात् तो त्या कालातला मोठ्यातला मोठा व पवित्रातला पवित्र असा एक प्रतिभासपन्न महाकवि होऊन गेला, ही गोष्ट त्याच्या छंदोवद्द अवेस्ता ग्रंथावरून स्पष्ट होते आपला ऋग्वेद ग्रंथ जसा छंदोवद्द आहे तसाच शोरोधरचा अवेस्ताग्रंथहि छंदानद्द पद्यात आहे, हे विसरू नये तो अवेस्ता ग्रंथ वाचित असता मधुन मधुन मुदर काव्याचे मधुर पयारे तेथे तेथे नाचत असल्याचे पाहून मन आनंदाने डुल लागते ! त्यांत आम्हा हिंदूना निचकण्यासारखे व दिवचण्यासारखे असे कांहीच नाही उलट त्यात वैदिक विनाराचे प्राबल्यच सर्वत्र दिसून येते त्याची वाणी

गोड, भाषा मधुर व शैली आकर्षक असल्यामुळे तो न्यासपीठावरून बोले
 लागला म्हणजे लोकांच्या मनावर त्याची पकड हां हां म्हणतां बसत
 असल्यांस त्यांत काही नवल नाही. त्याला बुद्धीची परमेश्वरी देणगी मोठी
 विलक्षण होती. त्याचे ते उदात्त विचार, बौद्धिक तेज व आत्मिक सामर्थ्य
 ही लक्षांत घेतल्यास या मानवकोटींत आतांपर्यंत ज्या अविस्मरणीय व
 संस्मरणीय विभूति चमकून गेल्या त्यांतच त्याची गणना केल्यास ती अस्यानी
 असें म्हणतां येणार नाही. तो एक महान् युगपुरुष होऊन गेला.

त्याची तपश्चर्या फार मोठी व भावनापूर्ण होती. म्हणूनच त्याला
 बगदात्म्याशी तादात्म्य पावतां आले. त्याच्या अहुरमझ्दच्या प्रार्थना व
 स्तुतिस्तोत्रें भक्तिरसानें परिपूर्ण ओंयंत्रलेली व अद्वेनें नितांत भरलेली
 आहेत. डोंगरावर जाऊन एकांतांत बसून एक निष्ठेनें केलेल्या अहुर-
 मझ्दच्या उपासनेनें व त्याच्या उदंड ध्यानचिंतनानें त्याच्यावर अखेर
 परमेश्वरी प्रसाद होऊन पूर्वी कोणालाहि घडलें नाही असें मझ्दप्रभूचें
 मंगल व दुर्लभ असें पवित्र दर्शन त्यास प्रत्यक्ष घडलें व त्याच्या दिव्य
 प्रतिनिधीचें वेळोवेळीं सहाय व मार्गदर्शनहि लाभलें. परमेश्वरी ज्ञान, पर-
 मेश्वरी इच्छा, परमेश्वरीरूप, परमेश्वरी स्वभाव, परमेश्वरी शक्ति व परमे-
 श्वरी नियम यांचा त्याला साक्षात् परिचय घडून येऊन, त्या 'रोखानें
 त्याने जो जगास उपदेश केला आहे' तो केव्हांहि व कोणालाहि सर्वस्वी
 मननीय व आदरणीय असाच आहे. 'माझ्या पवित्र आचरणाने व ध्यान-
 चिंतनानें मी तस जगजायकाचें-परममंगल मझ्दप्रभूचें-प्रत्यक्ष दर्शन घेतलें
 व त्याच्या सहा अमेशास्पेतांचें मात्रिवयांचें संपूर्ण सहकार्य मिळविलें अशी
 त्याची यत्नमध्ये (४०, ५-८) स्पष्ट कळली आहे

वीस वर्षे एकांतवासांत राहून, दीर्घतपश्चर्या करून अहुरमझ्दचा
 मंगल वरप्रसाद मिळविल्यावर अहुरमझ्द घोळत घोळत तो गुहेमध्ये

जाऊन राख बसला, असें कधीं झालें नाहीं. तर त्या आपल्या ज्ञानाचा फायदा जगालाहि देण्याच्या इराद्यानें जगाच्या स्वार्थप्रचुर आखाड्यात धेयानें उडी मारून विषयपर्कात रतलेल्या, अज्ञातात बुडालेल्या, तापत्रयानें पोळलेल्या सामान्य जनतेला बसलीहि व कोणाचीहि भीडमुर्यंत न ठेवितानिस्पृहपणे व निर्भयपणे सत्यज्ञानाचा व कल्याणमार्गाचा सदुपदेश कर-
ण्यास त्यानें लयमानहि मर्गोपुढें पाहिलें नाहीं ही एकच गोष्ट त्याची लोकसेवेची व लोककल्याणाची तळमळ केवढी तीव्र होती याची दळदळीत साक्ष देते ज्ञानी मनुष्याने गिरिकदरात जाऊन केवळ परमार्थ चिंतनांतच अचड रमून व एतून न जाता आपल्या धैष्ट ज्ञानाचा व अनुभवाचा फायदा अज्ञानालाहि द्यावा अशा मताचा तो महा कर्मयोगी होता. ज्ञानीयाचें ज्ञानीपण व साधूचें सतपण ते ईश की ते आपलें उर्वरित आपुण्य लोकशिक्षण व लोकसेवा यातच गुंतवून त्यांना उर्दंड मुखसमाधानात पाहून आपणास धन्य व कृतार्थ मानणें नाहींतर त्या ज्ञानी सताच्या ज्ञानाचा व भक्ताच्या भक्तीचा लोकाना काय फायदा? लोकानी त्याचे देवदारे काय म्हणून माजवावे? खरा देवभक्त हा खरा लोकसेवक असला तरच त्याच्या भक्तीला व ज्ञानाला काही अर्थ आहे, ही गोष्ट त्याने जगाला स्पष्ट करून दिली थोडक्यात म्हणजे अहुरामुद्दशी त्यानें जसें सख्य व ऐक्य जोडलें तद्वतच जगाशी देखील आत्मसमर्पण करून तो सादात्म पावला हा सांगण्याचा भावार्थ

तपश्चर्या करून, मद्दचा अनुमद मिळवून, जगाच्या आखाड्यांत वेव्हा तो उतरला वेव्हा लोक हे अज्ञानात, आळसात, व अनीतीत गुरफटलेले पाहून त्याला त्याचा पार कळवळा आला 'बुद्धी हे जन । पदवेग होला' अशी त्याची स्थिति झाली. स्वोक्था भावनाच्या आहारी जाऊन लोक दुष्टचालीमध्ये नसें गुरफटून गेले आहेत हे पाहून त्याला

त्याची मोठी कीव आली व त्यांना त्या हीन दीन स्थितीतून घर वाढून त्यांना सुखात पाहण्याची त्याची बुद्धि दुणावली त्यावेळचा तो एक मोठा सत्यधर्माचा उपदेश करणारा मनुष्याचा हितकर्ता व त्याच्या अनिष्ट चाली सुधारणारा कट्टा सुधारक होता लोकांच्या अतःकरणात राल जाऊन स्तलेले धार्मिक भोळे विचार व तन्मूलक अगवळणी पडलेल्या दुष्ट चाली याचें निर्मूलन करण्याचा मनात निर्धार करून त्याप्रमाणें तो आपल्या उपदेशात त्यावर सडेतोड शब्दात कठार प्रहार करून त्याच वास्तात 'हीन स्वरूप लोकापुढें माढण्यास त्यानें मार्गेपुढें मुळीच पाहिलें नाहीं आणि त्याचवेळीं आपल्या नवीन धर्माचें सत्य व शिव स्वरूप विशद करून श्रौतवर्गावर त्याचा टसा स्पष्ट विंगून मद्दप्रभूविरयीं अनुकूल ग्रह घनविण्यासहि कमी केलें नाहीं

प्रथम प्रथम त्याचा उपदेश लोकाना आवडला व मानवला ही गोष्ट खरी असलीतरी त्यानें हातीं घेतलेलें कार्य तडीस जाईल कीं नाहीं याची त्यांना वानवाच धाटली जुन्या धर्मावर चालविणेची बडखोरी व केके फडोर प्रहार यांनीं सनातनी मडळी कवि व करप पणित चिड्डून जाऊन त्याच्यावर बडक टीकास्र रोखून अखेर त्याच देशत्याग करावयास लावण्यापर्यंत त्यांनीं मजल नेली ही गोष्ट त्यांच्या सत्यप्रियतेची व निस्पृहतेची दळदळीत साक्ष देते पार वाय त्याचे आत्मनिष्ठ, भाऊभद, स्नेहीसोपती हे सुद्धा त्याला विरुद्ध झाले त्याला मोडून गेले पण त्यापासून कच खाऊन आपलें अगीकृत कार्य शेवटपर्यंत त्यानें अगाराहेर टाकण्याचें मनातहि आणलें नाहीं त्यामाठी त्याला गृहत्याग नव्हे देशत्याग—करावा लागला तरी ती आपत्ति आनंदानें पत्करून आपलें ब्रीद शेवटपर्यंत अडळ राखलें सनातनी करप व कविग पणितानीं प्रथम त्याला आळवून पाहिलें, नंतर छेडून बघितलें, त्यानंतर त्याला मानाचे व पैशाचे आमिषहि दाखविले पण

त्याचा जीव तिळतिळ तुटत असे. त्याची ही दबाळुवृत्ति लहानपणापासून लोकांच्या निदर्शनास आली होती. गरीब शेतकऱ्यांनी कष्ट करून बाळगिलेली गुरे-दोरे व शेतांतील तयार केलेले, पीक चोरट्यांनी अगर लुटारुं टोळ्यांनी चोरून लुटून नेल्यावर त्या गरीब विचार्यांची जी दैना उडे व जे हाल होत ते पाहून त्याचे काळीज पिळवटून निघे ! चोरांच्या या उपद्रवाला त्रासून व वेतागून 'देवा ! नको हा धंदा' असे म्हणून ते जेव्हां हताश व निराश होऊन जमीनीस हात ठेवीत, तेव्हां त्यांना प्रेमळ शब्दांत शेतांचे महत्त्व पटवून देऊन पुनः त्यांचे मन तिकडे वळवी. अर्थात् शेतकऱ्यांना तो एक उत्साहाचा जिवंत झराच होता असे म्हटल्यास त्यांत काही बिघडणार नाही.

त्याच्यावर अनेक संकटे आली. तथापि त्याची धीरगंभीरवृत्ति रतिभरमुद्रां दळली असें सहसा झाले नाही. गृहत्यागाचा प्रसंग आला, देशत्यागाचा आला, शेवटी सनातनी पांडितांच्या कपट कृतींमुळे कारागृहाचा प्रसंगहि ओढवला, अन्नपाणी तुटले, लोकांत मानहानि झाली, तथापि त्या सर्वाना सिंहाच्या छातीनें तोंड देऊन अखेर दगांन सूर्य जसा. बाहेर येतो तद्वत् त्या सर्व संकटांन बाहेर पडून आपल्या निष्पाप व निर्दोष वृत्तीनें पुनः चंद्राप्रमाणें चमकूं लागला ! सतत उद्योगानें, दीर्घ प्रयत्नानें, उदंड जागरूकतेनें, अष्ट बुद्धिवैभवानें, कडक सपश्चर्येनें आणि अहर्निश मश्टचिंतनाने आपल्या अंगीकृत कार्यांत अखेर प्रलोभनीय विजय संपादून मानवकोटींत आपले नांव अजरामर करून टाकले ही गोष्ट काय सामान्य झाली !

| आतांपर्यंत आम्ही जें त्याच्या अष्टपैलू स्वभावाचें निरूपण केलें त्याचा चारांश रूपानें दिनकर्द मध्ये उडेलख आदळतो तो असा-तो शूर व धैर्यशाली होता. निश्चयी व कर्तव्यदक्ष होता अष्ट व एकनिष्ठ मश्टभक्त होता. तो

उत्तरार्ध

झोरोष्टरच्या पश्चात् इराणी राष्ट्राचा इतिहास

झोरोष्टरच्या मरणानंतर त्याचे प्रमुख शिष्य व अनुयायी म्हणजे राजा विस्तास्प, जामास्प, अस्पदीयार, फरशोस्तर इत्यादि लोक जीवत होते झोरोष्टरच्या पश्चात् जामास्प हा मुख्य धर्मगुरूच्या पीठावर आला पुढे तो पधरा वर्ये त्या पीठावर होता विस्तास्प हा वर्ये वीस जीवत राहिला आणि या सर्व शिष्यवृंदांनी झोरोष्टर धर्माच्या प्रचाराचे व प्रसाराचे कार्य अहोरान हाडून जोराचे व नेटाने चालविले व लवकरच इराणभर अवेस्ता धर्माचा प्रसार करून गावोगाव पावीन अग्निमदिरे उभारली व तो सर्व देश झोरोष्टर पथी बनविला याप्रमाणे पुढे दोन अडीचशे वर्ये या धर्म - प्रसाराचे काम अभ्यासत चालून या अवधीत इराण व त्याच्या आस पासचा सगळा प्रदेश अवेस्ता धर्माच्या पक्षाखाली आला व तेथील लोक अहुरमज्दचे नि सीम उपासक बनले

या धर्माच्या प्रसारामुळे नव विचाराचा व नव आचाराचा सूर्योदय होऊन इराणच्या जीवनात मोठी क्रांति घडून आली सनातनी मूर्तिपूजा वद पडली पशुयशाला रीत बसला मंत्रतन, जादूटोणा, भूतपिशाच, इत्यादि जुन्या समजूती वितळून गेल्या अर्थात् इराणात आता नव चैतन्य खेळू लागले याप्रमाणे विस्तास्पाचे कथिघराणे दोनशे अष्टावन वर्ये ठिकून झोरोष्टरधर्माचा परमोत्कर्ष झाला

कवि धराण्यातील झोरोष्टरपथीय राजे

नाव

१. विस्तास्प

२. बोहुमन अस्पदीयार

कारकीर्द

९० वर्ये

११२ वर्ये

चिघळत जाऊन त्यात अखेर फिलिपचा खून झाला (इ. स. पू. ३३६). त्यात अथेन्स व इराण याचा आतून हात होता अशी म्यासिडोनियन दरबारची समजूत होऊन ती जनता पार भडकली.

या फिलिपचा मुलगा म्हणजेच जगजेता अमरकीर्ती अलेक्झांडर हा होय. यावेळी तो केवळ वीस वर्षांचाच होता पण मोठा शूर व तेजस्वी होता तो अरिष्टाटलचा शिष्य असून, त्याची छाति सिंहाची, पराक्रम वाघाचा व बळ हत्तीचें होतें शिवाय युद्धकलेंत तो तितकाच चतुर व निष्णात होता यावेळी इराणच्या गादीवर डरायस तिसरा येऊन जवळ जवळ दहा वर्षे लोटली होती व त्याचे वर्चस्वहि जगावर सगळीकडे चागलें गाजत होतें

फिलिपच्या मरणानंतर अलेक्झांडर हा लहान व अननुभवी आहे असे पाहून त्यासंधीचा फायदा घेऊन आसपासच्या मांडलिक राजांनी स्वतः होण्याच्या बुद्धीने आपापसात फट करून म्यासिडोनियाविरुद्ध बंडाचा वायटा उभारून राज्यात गोंधळ व गडबड माजविली पण अलेक्झांडर हा वेळीच सावध झाला. त्याने राज्यातील वायटळीला न धाबरता, बडखोरावर शौर्याने चढाई केली व आपल्या प्रस्तर समशेरानें पाणी पाजून त्यांना लवकरच वडणीवर आणलें या बंडात अथेन्सच्या डेमोस्थेनीसचे प्रमुख अग असून त्याला आतून इराणची फूस होती या सर्व गोष्टी अलेक्झांडरला कळून चुकल्या होत्या

पुढें त्याने 'यीया' येथें बडखोराचे पारिपत्य करून त्याच्यातील मुख्य पुढारी जो डेमोस्थेनीस त्याची नागी जिरवून, दातीतून धरून त्यास शरण यावयास लावले राज्यात सर्वत्र पुन स्थिरस्थावर झाल्यावर त्याची नजर आता इराणी साम्राज्यावर बळली यरोवर तसि हजार पायदळ व साडेचार हजार घोडे घेऊन इ. स. पूर्वी ३३३ साली तो आशियावर म्हणजे इराणी साम्राज्यावर चाल करून आला

अलेकझाडर हा इराणावर चाल करून येत आहे ही बातमी इराणास लागताच डरायसचा क्षत्रप मेनोन (Menon) हाहि मोठे सैन्य घेऊन त्यास सामोरा गेला दोघाची भेट ग्रेनिकस (Grenicus) नदीवर पडली त्याठिकाणी दोघात भयंकर रणकंदन माजलें हत्ती-वाघाची झुज होती ती एकमेकांनी एकमेकांस रवीस आणण्यासाठी मोठी शर्य केली शेवटी विजयश्रीने अलेकझाडरच्या मळघात माळ घातली व इराणचा पराभव झाला ।

या चकमकीत इराणी सैन्याचा पार धुव्या उडविला जाऊन त्यास दशदिशेस पिटारून लायण्यात आलें हा अलेकझाडरचा आशियातील पहिला विजय होय या लढाईत इराणच्या बाजूने बीस हजार पायदळ व बीस हजार घोडेस्वार मोठ्या निकराने लढत होते पण दुर्दैवापुढे कोणाचे काय चालणार आहे ।

यावेळपर्यंत इराणला अपजय असा सहसा माहीत नव्हता या ग्रेनिकस रणभूमीवरचा पराजय हाच त्याचा पहिला पराभव होय या लढाईत इराणी सैन्याची पूर्ण घाताहत झाली ही अपमानकारक व शोकजनक बातमी डरायस यास लागताच त्याचे पित खळबळे व तळ-
 •याची आग मस्तकास जाऊन भिडली अलेकझाडरचे हे धाडस पाहून त्याला लहान तोंडी मोठा घास घेतल्याचा भास झाला अर्थात् होतीच तशी परिस्थिति इराणी साम्राज्यापुढे म्यासिडोनियन राष्ट्र काहीच नव्हे हत्ती पुढे रेटकू । एका तडाख्यात त्या मुलाला चिरडून टाकू असा त्याचा पूर्ण विधास. भ्रम म्हणा पाहिजे तर । नुसत्या आपल्या अफाट सैन्याचे प्रचंड प्रदर्शन करून अलेकझाडरला दगडत बसवून त्याला चांगला घडणी-
 वर आणू या घमेंडीने मोठे सैन्य जमा करून त्याचा नशा उतरविण्या-
 साठी म्हणून तो मोठ्या अवडवराने मोहिमेवर निगला

त्याची अशी समजूत झाली होती की आपण त्यास पाहिल्याच तडाख्यात पार टेंकणाप्रमाणे चिरडून टाकू अशा धमंढीत त्याने आपल्या-बरोबर त्या मोहिमेत आपली आई, बायको, मुली व दासदासी इत्यादि खासगी परिवार घेतला व तो मोठ्या थाटात निघाला. वाटचाल करता करता त्याची व अलेक्झांडरची इसस (Isus) येथे गांठ पडली तेथे दोघामध्ये चांगलाच रणसंग्राम गाजला डरायसने आपल्या शौर्याची शय केली. पण अलेक्झांडरला दैव अनुकूल असल्यामुळे डरायसला माघार घ्यावी लागली. त्याचा पराभव झाला, व त्याने रणातून पळता पाय काढला त्या घामधुर्मीत त्याची आई, बायको, व मुली हीं सर्व अलेक्झांडर-रच्या हातीं लागलीं त्या सर्वांना बंदीवान करून त्याने त्यास आपल्या बरोबर नेले. या लढाईत अलेक्झांडरला अगणित संपत्ति लाभली या प्रसंगी इराणचे अगणित घोडेस्वार व असंख्य सैन्य। कामास आले ही लढाई इ सन पूर्व ३३३ मध्ये लढली गेली.

डरायसचा याप्रमाणे पराभव केल्यावर अलेक्झांडरची नजर इजिप्त-कडे वळली तेथेहि गडबड चालली होती म्हणून तेथील बडखोर लोकांची नागी ठेचून काढण्यासाठी त्याने आपला मोर्चा आता तिकडे वळविला. पाहता त्याने 'गाझा' व 'टायर' हीं बंदरे जिंकून घेतली. यावेळीं त्या शहरास वेढा देऊन तेथे तळ देऊन तो बसला असता डरायसकडून बोन रायभारी त्याच्याकडे निरोप घेऊन आले

ब्रह्मनशहा डरायसने त्याच्याकडे निरोप पाठविला होता तो असा :- अलेक्झांडर जर डरायसची आई, बायको व मुली याची मुक्ता करून आपल्या स्वाधीन करील व त्यामुल्लूषिणी एकीशी विवाह करील तर डरायस हा त्याला मित्र समजून त्याचा दोस्त होऊन राहील शिवाय त्याला युप्रेटीस व हेलिस्पॉट यामधील प्रदेश तोडून देऊन वार चाळस लाख रुपये राखणी म्हणून देईल

त्याला अलेकझाडरने उलट निरोप पाठविला तो असा - डराय सची आम्हाला खडणीहि नको व त्याची भैत्रीही पण नको शिवाय त्याच्या मुलीशी विवाह करणे, न करणे हे आपल्या खुबीवर अवलंबून असून, त्याला डरायसच्या सम्मतीची जरूरी नाही मात्र इतकेच की त्याला जर आमच्याशी सरळ व इश्टीने वागावयाचे असेल तर आम्हाला इराणचा सम्राट समजून आपला मांडलिक होऊन राहण्याचे डरायसने पत्करले पाहिजे आता सर्व इराणी साम्राज्याचा मालक अलेझाडर हाच झाला असून, त्यावर डरायसची फसलीहि साम्राज्यसत्ता राहिली नाही ही गोष्ट डरायसला कबूल असेल तर पुढचे बोलणे, नाही तर अलेकझाडरचा धडु होऊन त्याचा बरावाईट परिणाम सोसण्यास त्यास तयार झाले पाहिजे

अलेकझाडरचे हे निर्भीड व परमरति उत्तर पाहून डरायसला मोठा प्रश्न पडला त्याला ती गोष्ट आवडली नाही, मानवली नाही अर्थात् त्याच्या म्हणण्याला स्वीकार देणे, ही अत्यंत अपमानास्पद अशी लाजिरवाणी गोष्ट होती 'अलेकझाडरचे - म्हणजे कालच्या घोराने - मांडलिक होऊन राहणे म्हणजे काय ! त्यापेक्षा भेलेले काय वाईट ! वैभवशाली इराणी साम्राज्याच्या निष्कलंक नावलौकिकी काळोखी पासणे हाच त्याचा अर्थ नव्हे काय ! छे, छे, तसे होणे शक्य नाही हा डरायस मेल्ला तरी बेहतर पण इराणच्या लौकिकी काळाचा घक्का देखील जाणू देण्यास हा शहानशहा तयार नाही ' असे त्याच्या मनाने घेतले अर्थात् पुन एकदा रणदेवतेला कौल लावून नशीवाची परीक्षा पाहण्याचे त्याच्या मनाने घेतले इकडे अलेकझाडर हा ' टायर ' सर करून पुढे इजिप्तमध्ये गेला व तोदि प्रात तलवारीच्या जोरावर घराखाली घालून पुन डरायसचा समाचार घेण्यास इराणांत त्याने घडक मारली

या दरम्यान जवळ जवळ २ वर्षांचा काळ लोटला होता. या अव-
 र्थात डरायसला युद्धाची तयारी करण्यास चांगलीच पुरवठा मिळाली. या
 अवधीत त्याने आपल्या साम्राज्यातील सर्व भागांतून म्हणजे, सिरियापासून
 सिंधुनदीपर्यंत व कास्पियन समुद्रापासून इराणी आखातापर्यंत दोन
 लाख खडे सैन्य तयार केलें. शिवाय चाळीस हजार घोडेस्वार, दोनशे
 रथ व पंधरा हत्ती, इतकी लष्करी सामुग्री तयार करून भावी लढाईची
 त्यानें जय्यत सिद्धता केली. अर्थात् साम्राज्यातील सर्व सत्त्रपांनी या मोहिमेंत
 भाग घेतला होता. यावेळीं इराणी साम्राज्याचे होते नव्हते तेंवढें सर्व
 सामर्थ्य व पुण्याई एकत्र करून पशास लावण्यांत आली.

या खेपेस डरायसनें सूक्ष्म व खोल विचार करून अलेकझांडरला
 तोंड कोठें घावें, हें मोठ्या कुशलतेनें ठरविलें होतें. मेसेपोटोमियातील अर-
 बेला नजीकचें विस्तीर्ण मैदान, हेंच लढाईस प्रशस्त म्हणून पसंत करण्यांत
 येऊन त्याप्रमाणें सेना प्रमुखास कळविणेंत आलें. या मैदानाच्या एका
 बाजूला तिग्रस नदी व दुसऱ्या बाजूला कुर्डिस्थान पर्यंत असून दोहोंच्या
 मध्ये हें मैदान अफाट पसरलेलें असून, तेथून अरबेला हें शहर फक्त वीस
 मैलांवर होतें. या अरबेला शहरांतच युद्ध-साहित्याचें कोठार व खजिना
 एका बंदिस्त जागेंत सांठवून जपून ठेवण्यांत आला होता.

डरायस हा सैन्य जमवून लढाईस सिद्ध झाला. त्याचा रोख अर-
 बेलाच्या मैदानाकडे होता. त्यादिशेनें तो वाटचाल करीत आहे, ही बातमी
 अलेकझांडरास लागतांच त्याचें बाहू स्फुरण पावूं लागून सैन्याला त्यानें
 त्या दिशेकडे बळण्याचा आदेश दिला. यावेळीं त्याच्या जवळ चाळीस
 पायदळ आणि सात हजार घोडेस्वार असून रथ व हत्ती यांचा
 पूर्ण अभाव होता. डरायसच्या मानानें हें सैन्य लहान असलें तरी युद्ध-
 कलेंत तें चांगले कसलेलें व पूर्ण तरबेज होतें. तें पहिल्या प्रतीचें लढय्ये

असून त्याच्यातील शिस्त, व्यवस्था व टापटीप अगदी वाखाणण्यासारखी होती त्याची शस्त्रास्त्रे तीक्ष्ण व प्रखर असून रणोत्साह तितकाच मारी दाडगा होता अलेकझाडरनें आता मनात निश्चयच केला की हा जो टोला हाणायचा त्यात डरायसची सगळी रंग व खुमखुम जिरून जाऊन पुन डोके वर काढण्यास कोठें म्हणून त्यास वाव राहू नये

याचें कारण असें होते की 'इसस' च्या लढाईत जयापजयाचा प्रभू लागला तसा पूर्ण निर्णयात्मक लागला नव्हता अजून आशेला थोडी-बहुत जागा होती म्हणून आतां या अखेलाच्या मैदानावर पुन एकदा म्यासिडोनियनचा प्रखर हात दाखवून त्या प्रभाचाहि सोड अगर मोप करून टाकायचा असें मनात ठरवून स्वाप्रमाणे आपलें सैन्य घेऊन कुडिसन पर्वताच्या ओळीतील एका लहान टेकडीवर त्यानें आपला तळ दिला डरायसचें सैन्य आधीच मैदानात तळ देऊन बसलें होतें

तो इ स पूर्व ३३१ मघला दिवस आक्टोवर मदिना पहिली तारीख सकाळची वेळ सूर्य नुकताच उदयाचलावर डोकावत असलेला अशा वेळीं अलेकझाडरचें सैन्य हळुहळु टेकडीवरून खाली उतरू लागलें सर्व सैन्य खाली मैदानावर उतरल्यावर अलेकझाडरनें आपल्या व डरायसच्या सैन्यावर एकवार धावती नजर फिरवून दोही बाजूच्या बला-बलाचा अंदाज घेतला तो त्याला काय आढळून आलें ? आपले सैन्य शत्रु सैन्यापुढें अगदींच लहान डरायसचें सैन्य समुद्राप्रमाणे अपाट पसरलेले ! रथ, हत्ती, घोड्यांची रेलचेल पायदळाचा पसारा विचाराव-यासच नको ! तथापि अलेकझाडरला काहीच वाटलें नाहीं उलट त्याच्या वीरश्रीला अधिकच चेंब आला !

इतक्यांत दोन्ही सैन्यांत, शिंगांची गर्जना सुरू झाली व शस्त्रास्त्रे हवेत परजू लागली. सैन्याची हालचाल सुरू झाली व लागलीच लढाईला तोंड लागले. या खेपेस लढाईचा विशेष असा होता की इराणची सैन्य-रचना मोठ्या खुर्चीने व चातुर्याने करण्यांत आली होती व त्याचे लोक हि युद्धकलेत मोठे तरबेज होते. गुरभातीर रथिकांनी अलेक्झांडरच्या लोकांत शिरून मोठा अनर्थ मांडला. घोडेस्वारांनीहि मर्दुमकी गाजविली. पायदळाचे तलवारीचे पाणी शत्रूला चांगलेच झोवू लागले.

हे सर्व खरे! इराणची वाजू बरचढ दिशे लागली. घुरांच्या वीर-गर्जनेने व तलवारीच्या खणखणाटाने व रणव थांच्या कर्कश आवाजाने सगळे घातावरण दणाणून गेले. डरायस रथांत बसून आपल्या लोकांस चेतवीत फिरत होता. लढाई मोठ्या रंगांत चालली होती. तोंच शत्रु-सैन्यातून वाग आले व त्यांनी डरायसच्या रथाच्या घोड्यांना व सारथ्याला नेमके घायाळ करून टाकले. अलेक्झांडरच्या सैन्याने मोठ्या शौर्याने लढून शत्रूसन्यांत मुसंडी मारली व तेथे असा मारा चालविला की त्यामुळे तेथील शत्रुसैन्याची शिस्त विस्कळली व गोंधळ माजला. इतक्यांत अलेक्झांडरची नजर इकडे वळली व शत्रुची पळी पुढली असल्याचे व सैन्यात गोंधळ माजल्याचे त्याच्या नजरेस आले. मग तो उशीर करतो कशाला! त्या संधीचा फायदा घेऊन त्याने आपला घोडा शत्रु-सैन्यांत फेकला व रणचंडी मडकविली. इतक्यांत डरायसचा घोडा शत्रूच्या तडाख्याने घायाळ होऊन खाली पडला व सारथ्याने आपटी खाई. तो पुनः बर उठलाच नाही. झाले ! डरायसने हे पाहिले. त्याच्या तोंडचे पाणी पळाले व भय खचले ! मागचा पुढचा विचार न करता त्याने एकदम रथातून उडी मारली व प्राण वांचविल्यासाठी घोड्यावर बसून रणातून भागल्या मागे त्याने पळ काढला !

यावेळीं दरायच्या पैयाने दुसरीकडे मोठ्या नेटाने व हिम्मातीने लढून आपली वाजू नीट सावरून धरली होती पुढे येता येता लढाईला उग्र स्वरूप आले व उभय पक्षाच्या वीरगर्जनेने दशदिशा दणाणून गेल्या दरायसचे लोक शौर्याने झुजून शत्रूस मार्गे रेंदीत चालले असता मधेच राजा पळून गेल्याची अवसानघातकी वार्ता तेथे येऊन आदळली या दुर्घटनेने त्याच्या उत्साहावर पाणी पडले व धीर खचून त्यानीहि मग रणातून पाय मार्गे घेतला मापुढे जो अनर्थ गुदरला तो सांगवत नाही ! अलेकझाडरच्या लाकानी याचा फायदा घेऊन जो फहर माजविला व शत्रूची दाणादाग केली, ती शोककथा येथे वर्णन करवत नाही ! अर्थात् इराणी साम्राज्याचे आता बारा वाजले इराणी राष्ट्रध्वज कोलमडून पडला साम्राज्य-लक्ष्मी अलेकझाडरला जाऊन मिळाली या अरबेलाच्या लढाईत अलेकझाडरच पूर्ण विजयी होऊन इराणी साम्राज्याचा बादशहा झाला

नंतर मोठ्या विजयोत्सवाने बाविलोन शहरात प्रवेश करून आपण इराणचा बादशहा झाल्याचा त्याने सर्वत्र टागोरा पिढविला नंतर त्याने सुर्य राजधानी जी पर्सिपोलिस तेथे प्रवेश केला व मोठ्या थाटाने विजयोत्सव केला त्याने आनंदोत्सवात आकठ दारू पिऊन त्या धुंदीत राजवाड्याला आपल्या हाताने अग्नि लावून त्याने तो फेटून दिला व तो जळत असता त्याने त्यात पवित्र अवेस्ताग्रय फेवून देऊन त्याची राखरागोळी केली तेथून शोरोष्टर धर्माला सज्जिसाठी लागून पुढे त्याला सयाची भावना झाली व दिसदिस तो घुरणीव लागला ! *Historians History of the world*
vol VIII

धर्मग्लानि

धर्मसंस्थेचे संरक्षण, संवोधन व संवर्धन व्हावयाला त्याला राज-दंडाचा भक्कम आश्रय असावा लागतो त्याशिवाय तो कल्पवृक्ष अग

धरून फोफावून जनतेची धौदिक व आत्मिक उन्नति व विकास करू शकत नाही, अशी इतिहासाची साक्ष आहे. राजकारणापेक्षा धर्मकारण हे श्रेष्ठ असून, त्याच्या रक्षणासाठी राजकारणाचा जन्म व अवतार आहे. म्हणून राजदंड निःसृत्य झाला, अगर गळून पडला अथवा हिरावून नेला गेला तर धर्माचे जीवन व चैतन्य कुंठित होऊन, व्यक्तीच्या व समाजाच्या स्वास्थ्याला, प्रगतीला व सुस्थितीला त्यामुळे जबरदस्त धक्का पॉच-ल्यावाचून राहत नाही. इतकंच नव्हे तर नैतिक परागतीला व आध्यात्मिक अधःपाताला सुरवात होऊन, कालांतराने त्या समाजाचे चैतन्य व संस्कृति ही कमशः क्षीण होत जाऊन, त्याची बसलेली सुव्यवस्थित सामाजिक घडी विस्कळित व अस्ताव्यस्त होते. याचा कट्टा अनुभव आम्हां भारतीयाना पुरेपूर आला असून तोच प्रसंग इराणांत आतां झोरोश्टर धर्मावरदि गुदरला आहे, हे सांगण्याचा आमचा उद्देश.

प्रथम विस्ताऱ्याच्या घराण्याच्या अमदानीत त्याला चांगला आधार मिळून अवेस्तापंथाला चांगली ऊर्जितावस्था आली. त्या अवधीत त्याने जवळजवळ राष्ट्रीय धर्माची पायरी गांठली. त्या घराण्याकडे इराणचा राजदंड जवळजवळ अडीचशे वर्षेपर्यंत राहिला. त्या अवधीत चांगले अंग धरून जोमाने तो वाढला पण पुढे डरायस तिसरा याच्या कारकीर्दीत त्या घराण्यातील राजसत्ता नष्ट होऊन तेथे अलेकझांडरची परकीय हुकमत उदयास आली—हा भाग वर देण्यांत आला व आहे—व तेव्हांपासून हा पंथ छुरणीस लागला.

अलेकझांडरच्या पश्चात्

पुढे अलेकझांडर हा बेवारस होऊन इ. स. पू. ३२३ मध्ये मृत्यु पावल्यामुळे त्याच्या पश्चात् सैन्यातील पुढारी म्हणजे सेल्यूसिड सत्तप हे

आपणच लोकांचें प्रतिनिधी आहोत व अलेकझाडरच्या मृत्यूनंतर आपणच राज्याचें मालक व अधिकारी आहोत असें जाहीर करून ते ते सत्रप आपल्या हाताखालील प्रांताचा राज्यकारभार स्वतंत्रपणें चालवू लागलें पण अलेकझाडरनें जिकून घेतलेला सगळा मुद्दल त्यांना एका सत्तेखाली आणता आला नाहीं त्यामुळें राज्याचे तुकडे पडले व कारभारात एकसूत्रीपणा न रहातां वैचित्र्य व वैगुण्य आलें

याप्रमाणें काही दिवस गेल्यावर मुख्य गादीविषयी वाद उत्पन्न होऊन सत्रपात चुरस व संघर्ष उत्पन्न झाला तशा परिस्थितीतच अँटिगोनस हा मुरग्यागादी विषयी आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांशीं भाडत असता सिल्यूकस यानें उच्चल खाऊन स्वाचा पराभव करून इराणी साम्राज्याचा सर्व भाग चळकावून बावीलोन ही त्यानें आपली राजधानी केली याप्रमाणें सत्रपाचा राज्यकारभार लवकरच संपुष्टात आला

प्राचीन काळीं सायरस यानें अस्त्याजिस (Astyages) याचा इ स पूर्व ५५० सालीं पराभव करून महान् आखामिनीयन साम्राज्याचा पाया घातला अर्थात् हे आखामिन लोक पराशियन म्हणजे इराणी वंशाचे होते त्यांनीं इरागावर साम्राज्य सत्ता मिळविली होती तरी त्यांच्या धार्मिक संस्कृतीवर मागीं उपाध्यायाचीच हुकमत चालत होती त्यांनीं क्षोरोधर पयाचा स्वीकार केला असला तरी त्या धर्माला त्यांनीं म्हणण्यासारखा पाठिंबा देऊन उचवून धरलें नाहीं इतकेंच नव्हे तर इतर पयाविषयी ते आदरपूर्वक सहाउभूति दर्शवीत होते यामुळें तेथें अनेक नास्तिक पय जोरानें वाढीस लागले होते त्यांनीं जवळ जवळ पाचशे वर्षे राजसत्ता चालविली सेल्यूसिनी राजे ग्रीक संस्कृतीचें असल्यामुळें क्षोरोधर धर्माविषयी उदासीनच होते त्यांच्या अमदानींत क्षोरोधर धर्माची जोपासना झाली नाहीं पुढें आखामिनी राजवर्गातिहि त्याची आढळच झाली असेंसिंस यानें इ स

पूर्व २४८ च्या सुमारास पार्थियन राज्याची स्थापना केली. पुढे फ्रायटीझ याने व्यक्तिरीत्याच्या राजाशी लढाई करून सिंधुनदापर्यंत पार्थियन राज्याचा विस्तार केला. हे धरणे इ. स. पूर्व २२९ पर्यंत म्हणजे जवळ जवळ ३५० वर्षे टिकून राहिले.

अर्थात् अलेकझांडरच्या नंतर पांचशे वर्षांच्या काळांत शोरोष्ट्र धर्म राजाध्याच्या अभावी मंदतेज व क्षीणवल होऊन कसावसा जीव घरून राहिला. मात्र हे सांगितले पाहिजे की शोरोष्ट्र धर्मांना या काळांत राजाभय मिळाला नसला तरी शोरोष्ट्र पंथीयांचा राजकीय लोकांकडून छळ झाला नाही. पण ग्रीकसचेमुळे इरागावर ग्रीक संस्कृतीची दाट छाया पसरून जनमनावर त्या संस्कृतीचा व तदंतर्गत विलासी रहाणांचा जबर-दस्त पगडा घसून त्या मानाने शोरोष्ट्र धर्माविषयी जिद्दाला व आस्था यांस गळती लागली होती. धर्मांकडे लोकांचा कल राहिला नव्हता. जिकडे तिकडे जनतेत औदासिन्य पसरत चालले होते. धर्मप्रिय बहुतेक जडून गेल्यामुळे लोकांत अज्ञान पसरत जाऊन धर्मगुरूंची पकड त्या मानाने ढिली पडत चालली होती. अग्नि-उपासनेला मांच आले होते. आचारविचारांत विस्कळितपणा शिरला होता.

पुनरुत्थान

पुढे पार्थियन घराण्यातील शेवटचा राजा आटबिनस चौथा याच्या कारकीर्दीत हा मनु पालटला. इ. स. २१२ च्या सुमाराची गोष्ट. साक्षान घराण्यांत एक लोकोत्तर व्यक्ति उदयास आली. ती म्हणजे पार्थस येथे राज्य करणारी अर्दशीर नावाची व्यक्ति होय. त्याच्या कारकीर्दीत. इ. स. २१२ पासून प्रारंभ होतो. साक्षानचे राज्य पारसे नांव घेण्यासारखे मोठे नव्हते. प्रथम बेताचेच होते. अर्दशीर गादीवर आल्या-

वर त्याला ऊर्जितावस्था आली. प्रथम त्याने लहान लहान लढाया करून धामपासची छोटीमोठी राज्ये वळकावून राज्याचा विस्तार केला. पुढे इ. स. २२९ साली पार्थियन घराण्याचा राजा जो आर्टेगनस चौथा याचा तीन वेळा पराभव करून शेवटी त्यास शेवटच्या लढाईत ठार मारून ते इराणी साम्राज्य त्याने परत मिळविले.

हा अर्दशीर स्वतः शोरोष्टरपंथी असल्यामुळे त्याने शोरोष्टरधर्माचा वैयार घेऊन हतप्रभ झालेल्या अवेस्ता पयाला पुनः उजळा दिला. व साम्राज्यभर त्याला जी औदासीन्यता व अथकळा आली होती ती घालवून पुनः त्यात नवचैतन्य ओतले. साम्राज्यभर पुनः ठिकठिकाणी अग्नि-मंदिरे उभारण्यात येऊन, तेथे 'यस्न'चा मंगल पाठ पुनः घुमू लागला. येथपासून शोरोष्टर धर्माला पूर्ववत् राजाश्रय मिळून पुनः त्याला नवी पालवी कुटून चांगली टबटबी व ऊर्जितावस्था प्राप्त झाली. त्याने आपल्या उपाण्यांवाला बोलावून घेऊन अवेस्ता ग्रंथाचे पित्कटलेले भाग पुनः शक्य तितके जुळवून तो मुष्पदस्थित व सुसंगत करण्यास त्यास सांगितले त्याप्रमाणे काम चालू झाले. पण त्याच्या कारकीर्दीत ते समाप्त झाले नाही या दृष्टीने अर्दशीर हा विक्तास्याच्या तालोताल शोरोष्टर-धर्मातला एक मोठा सस्मरणीय राजा होऊन गेला. तो मोठा धोरणी व पराक्रमशाली असल्यामुळे त्याच्या कारकीर्दीत इराणी साम्राज्य पुनः चैतन्यमय झाले

पुढे त्याचा मुलगा शापुर पहिला याने 'शहानशह'—'महज जगाचा सम्राट—ही पदवी धारण करून संप्रमाणे जगाला जाहीर केले. या सासान घराण्याच्या राजवटीत शोरोष्टर धर्माला चांगला राजाश्रय मिळून अहुरमज्द ही राष्ट्रीय देवता झाली ती घोड्यावर स्वार झालेली देवता असून, उपासकाला ती विजय व जगाचे राज्य प्राप्त करून देते

असा त्यावेळी सार्वत्रिक समज झाला होता. या काळात इतस्ततः पागलेल्या धर्मग्रंथाची पुनः एकत्र जुळवाजुळव होऊन अवेस्ता व वेदिदाद यास राष्ट्रीय पवित्र धर्मग्रंथाची मान्यता लाभली. या अमदानीत शोरोश्वर धर्माचे जे काय टीकात्मक ग्रंथ आहेत, ते सर्व पहिल्या भाषेत लिहिण्याची प्रथा सुरू झाली. सासान राजे अवेस्थार्षी असल्यामुळे शोरोश्वर धर्माला कर्जितावस्ता आणण्यासाठी इतर धर्मसांप्रदायावर बेकायदेशीरपणाचा शिक्का मारून त्याची मुस्कटदाबी करण्यात आली.

या दरम्यान पॅलेस्टाइनमध्ये एका नवीन धर्माचे डोके धर काढले होते. तो धर्म म्हणजे प्रभू येशू ख्रिस्त-प्रणीत ख्रिस्ती धर्म होय. तो धर्म हळुहळु हातपाय पसरत मेसोपोटोमिया व बाविलोन येथे आपले गस्तान घडवीत चालला होता. पुढे लवकरच रोमन राज्य ख्रिस्ती बनून त्या धर्माला जागजाच आधार व उठाव मिळाला. पुढे नासेइशदाच्या फारकीर्दीत अरमेनियातील राजाने इ. स. २९४ च्या सुमारास ख्रिस्ती-धर्माची दीक्षा घेतली. व तेथील ख्रिस्ती लोकांनी नास्तिक सासान लोकांची सत्ता हुगारून देण्याची चळवळ चालविली. आणि त्या कामी त्यांनी प्रगल्भ रोमन लोकांची मदत मिळविण्याविषयी सधान बांधले.

याचा परिणाम असा झाला की, सासान राजाना शोरोश्वर-धर्माला जोराने उचलून धरले भाग पडले. व त्या धर्माचा वचक घडण्यासाठी म्हणून त्या धर्मावर शितोडे उडविणाऱ्यांना अगर हान उगारणाऱ्यांना क्रिया त्याचा त्याग करणाऱ्यांना इराणी साम्राज्यात देहात शिक्षा टोठावण्याचा कडक कायदा करण्यात आला. पुढे पुढे ख्रिस्ती व शोरोश्वरी धर्मात तुरण उत्पन्न होऊन त्या दोघांत संघर्ष व गटके उडण्यास सुरुवात झाली. शेतां शेतां ख्रिस्ती लोकांनी इराणी साम्राज्यातून पुढून

स्वतंत्र होण्याकरता रोमन लोकांच्या मदतीने प्रयत्न चालविल्यामुळे इराणी राष्ट्राला रोमन लोकांशी लढावे लागले.

पुढे इ. स. ३१० साली होर्मेज्द तिसरा हा मरण पावल्यामुळे त्याच्या जागी शापूर दुसरा हा गादीवर आला. इराणी साम्राज्याच्या दृष्टीने सासान घराण्यातील अत्यंत महत्वाचा राजा म्हणजे शापूर दुसरा (इ. स. ३१०-३७९) हा होय. याच्या कारकीर्दीत इराणी साम्राज्य पुनः बेमव शिखरास जाऊन पोहोचले व शोरोष्टर धर्माने परत उज्जाक गाठला. त्यावेळी त्याच्या साम्राज्यात पार्थिया, मीडिया, खोरास्मिया, न्याकिट्र्या, अँराकोशिया, प्यालस्टाइन, म्यासिडोनिया, इजिप्त इत्यादि प्रांतांचा समावेश झाला होता. म्हणजे पूर्वेस सिंधुनदी, पश्चिमेस ग्रीस, इलिरिया, भूमध्यसमुद्र, लिबिया हे प्रांत, दक्षिणेस इराणी-आखात व अरेबिया, व उत्तरेस सिरिया, उरलसमुद्र, काव्केसपर्यंत, काळा समुद्र याप्रमाणे या साम्राज्याचा विस्तार होता. व त्याचप्रमाणे बेमवहि कळसास जाऊन पोहोचले होते. शोरोष्टर धर्माचा अत्यंत मरमराटीचा काळ म्हणजे तो हाच होय. शोरोष्टर धर्माचे वर्चस्व सर्व साम्राज्यभर गाजू लागले ते याचवेळी. या राजाच्या कारकीर्दीत साम्राज्यातली ख्रिस्ती राष्ट्रे अगर इतर राष्ट्रे विशेष गडगड न करता त्याला कचकून व नमून होती. इतका दरारा होता त्या राजाचा ! शापूर दुसऱ्याचा !

या सासान घराण्याच्या राजवटीत शोरोष्टर धर्माला चांगला उजाळा व उत्तेजन मिळून त्याची सर्वांगीण वाढ व विकास होण्यास भरीव मदत झाली. शोरोष्टरपथी विसकटलेल्या वाडमयाची जुळवाजुळव व निर्मिति याच काळात झाली, ही गोष्ट लक्षात ठेवण्यासारखी आहे. अलेक्झांडरच्या स्वारीपासून सासानिय राजवटीपर्यंत—म्हणजे जवळजवळ

पांचशे वर्षांच्या काळांत नष्ट झालेल्या धर्मग्रंथाचा भाग म्हणण्या-
इतका मोठा नसला तरी तो फार महत्वाचा होता. तथापि उपलब्ध
असलेल्या प्राचीन अवेस्तादि धर्मग्रंथांचें इतस्ततः विस्काळित झालेले भाग
पुनः काळजीपूर्वक एकत्र जुळवून त्यांना लेखनद्वारा सुसंगत व सुसंबद्ध
स्वरूप देण्यांत आलें. अवेस्ताग्रंथाचें एकंदरीत सहा भाग पाडण्यांत आले
असून ते (१) यस्त (२) विस्तेरद (३) यस्तप्त (४) न्याइशे,
गाह, सिरोंझा अर्किजन वगैरे अप्रधान स्तोत्र ग्रंथ (५) वैदिदाद
व (६) हादोख्त नस्क या नांवाने प्रसिद्ध आहेत. असो

याप्रमाणे उपलब्ध धर्मग्रंथाचें संशोधनपूर्वक लेखन संकलन,
व संप्रह व त्याचप्रमाणे अग्निमंदिराची स्थापना व अग्नि-उपासना, पुरो-
हितांना राजाश्रय व लोकमान्यता आणि जनतेत अहुरमस्दविषयी भक्ता
व भक्ति यांना उत्तेजन मिळून क्षीरोष्टरधर्माला एक प्रकारचें स्पृहणीय व
वैभवशाली रूप प्राप्त झालें. एकंदरीत शापुर दुसरा याच्या साठ,
पासष्ट वर्षांच्या कारकीर्दीत अवेस्ता ग्रंथाचा राष्ट्रभर प्रसार होऊन
जिवडे तिकडे पावित्र ग्रंथाचा मंगल व मंजुळ पाठ ऐकू येऊ लागला. हा
साधान राजवटीचा तीनशे वर्षांचा काळ क्षीरोष्टरधर्मात अत्यंत संस्मर-
णीय व लोकोत्तर असा झाला. (M. N Dhallā Ph. D.)

भतामतांचा गलबला

सासानची राजवट येण्यापूर्वी इराणची धार्मिक स्थिति अत्यंत
क्षोचनीय व फार अनुत्पन्नीय झाली होती. अलेक्झांडरच्या पश्चात्
अरेबरा गादीवर येईपर्यंत म्हणजे जवळ जवळ पांचशे वर्षांच्या काळांत
त्या धर्माला उचलून धरणाऱ्या अद्या कोणीच घाली लक्ष्मला नमल्या-
मुळें त्याची पार आवाळ झाली. त्या धर्मदीपावर ग्लानीची काजळी

येऊन तो मदतेज य क्षीगदल झाला होता परकीय संस्कृतीच्या पारतंत्र्य-राजवटीत लिचपत पडलेल्या शोरोष्टी जनतेची अवेस्ता प्रभावरील भद्रा य भक्ति दळमळीत होऊन दसूराची पकड दिली व ठिसूळ बनली होती अर्थात् शोरोष्टर धर्माचा तो प्रदणकाल होता.

अशा विपन्न स्थितीत सासान राजवटीचा उदय होऊन राजा अर्देसर याने त्याला उचवून घेऊन त्याचा पुनरुद्धार करण्याचे विश्व प्रयत्न चालविले. ही गोष्ट सरी असली तरी त्या काळी ज्यू, ख्रिस्ती व इतर नास्तिकमताच्या जमातींनी तो देश व्यापून गेला होता त्यावेळी इराण हा एकधर्मीय व एकदेशीय असा राहिला नव्हता तेथे नाना धर्मांचे व विविध मतांचे निनिड जाले पसरून तेथील जनता हतबुद्ध व हतप्रभ होऊन किर्तस्म्यनूढ बनली होती नास्तिकमताना मोठा रक्त आला होता आचार विचारात विस्कळितपणा यादून त्रिकाची मनें चलबिचल झाली होती याची सविस्तर हकीकत देण्याचा मरिछ न पडता अर्देसराच्या वेळी नास्तिकांचे बड किती व कसे माजले होते, याचा आढावा येथे घेण्याचे आम्ही योजिले असून त्याची दोरळ माहिती येथे देत आहो.

शोरोष्टर धर्मात नास्तिकता हा मोठा गुहा मानला असून नास्ति काला देहात प्रायश्चित्त देण्याचे कायद्याने ठरविण्यात आले होते तथापि अर्देसरच्या वेळी त्या धर्माला अवकळा आली होती त्यामुळे तेथे फार घंड माजले होते नाव येऊन सागण्यासारखा एक अट्टल नास्तिक म्हणजे मानि हा होय.

नास्तिकाग्रणी मानी

हा नास्तिकाग्रणी मानी शोराग्र धर्माचा प्रबल प्रतिस्पर्धी होता त्याने शोरोष्टर धर्मावर जोराचा हल्ला चढविला पार्थियन राजवटीतील शेवटचा

राजा जो आर्दवन त्याच्या कारकीर्दीत हा जन्मला व तेरा वर्षांचा झाला, तेव्हा त्याला ईश्वरी प्रेरणा होऊन तो आपणास देवाचा शेवटचा प्रेषित म्हणवू लागला. त्याने आपल्या मताचा प्रचार करण्यास सासान राजवटीतील अर्देसर राजाच्या अमदानीत प्रारंभ केला. अर्देसर हा शोरोष्टरी पंथाचा असल्यामुळे त्याने शोरोष्टर धर्मास उचळून घरलें असलें तरी इतर मताविषयी तो सहिष्णु होता. इतकेंच नव्हे तर या मानीच्या मताविषयी त्याला मोठा आदर व सहानुभूति होती. त्याच्या मताची पकड इराणी जनतेवर बसत जाऊन शापूर पहिला याच्या अमदानीत त्याला मोठा ऊन आला. खुद्द शापुरच त्याचा अनुयायी होऊन, त्याच्या मताला त्याने पुष्टि दिली.

हा मानीचा धर्म शोरोष्टर धर्माशी स्पर्धा करीत करीतच वाढीस लागला. सामान्य जनतऱेवर त्याच्या मताची पकड दिवसेंदिवस घाटतच चालली. पण पुढे बेहराम पहिला हा गादीवर आल्यावर शोरोष्टर धर्माचा कैवार घेऊन त्याला द्विचगारी व न मानवगारी अशी जी नास्तिक मते होती त्याची खच्ची करण्याचें सत्र त्याने चालविलें. त्या जाळ्यांत मानी हा पकडला जाऊन शेवटी त्याला इ. स. २७६-७७ साली जाळून ठार मारण्यात आलें. य त्याच्या अनुयायांचे असण्य भुव्हे दाडले गेले. यामुळे त्याच्या मताला इराणात गळती लागली.

या मानीची शिक्षण कशा प्रकारची होती व ती शोरोष्टर धर्माला कशी वायडी होती, याविषयी दोन छद्म सांगणें हे येथें युक्त आहे. या नास्तिकाची धर्मतत्त्वे शोरोष्टर, बुद्ध, ख्रिस्त व खीरायन या धर्मतत्त्वावर आधारली होती. तथापि ती शोरोष्टर पयाला मानवगारी नसून उलट ती मारक अशी होती. त्याच्या मताची मुख्य तत्त्वे अशी होती. (१) पहिलें तत्त्व संन्यस्तप्राप्ति (२) दुसरे मदाचर्य उर्फ इद्रियनिग्रह, (३) तिसरें वैराग्य

म्हणजे विप्रवासना त्याग, (४) चौथे म्हणजे उपवास. व अखेरचे पांचवे (५) म्हणजे निष्कांचन व्रत. या पांच तत्वावर त्याने आपल्या मताची उभारणी केली होती. पण ही पांचहि तत्वे शोरोटर धर्माला वावडी व म्हणून नापसंत होती. पाहिले म्हणजे संन्यासव्रत हे शोरोटर पंथाला मान्य नव्हते. तो जागतिक दृष्टीचा धर्म असून जगाचा उपभोग त्याला मान्य होता. म्हणून गृहस्थाश्रमाचा तो कैवारी झाला. शरीर हे जड तत्वाचे बनले असल्यामुळे ते नाशवंत असून अखेर दुःखालाच कारणीभूत आहे. जीवाला पुनर्जन्म नाही असा मानीचा सिद्धांत असून शोरोटर धर्म त्याचा कडकडून निषेध करणारा आहे. देह-सुख-यासना दुःखाचे मूळ असून तिचा सर्वस्वी त्याग करणे हे भयस्कर होय. उर्दळ आनंदरूपी मोक्ष मिळवायचा झाला, तर देहपणकुंदीचा सर्वस्वी उच्छेद केला पाहिजे, अशी मानीची शिकवण होती. तो स्वतः मोठा त्यागी असून आचरणाने शुद्ध व पवित्र होता.

ही मानीची शिकवण शोरोटर धर्माला सर्वस्वी विरुद्ध व म्हणून अनिष्ट होती. मानीला संन्यास हा उक्त व मान्य होता. पण शोरोटरी धर्म हा संन्यासवृत्तीचा नाही, तो जागतिक वृत्तीचा आहे. म्हणजे उद्योगधंदा, शेतीवाडी, नोकरीचाकरी कसून मनुष्याने उदरनिर्वाह केला पाहिजे अशी त्याची शिकवण आहे. ग्रहचर्य उर्फ इंदियनिग्रह हा मानीचा धर्म असून शोरोटरी धर्म त्याचा खडकून निषेध करतो, जागतिक सुखोपभोग घेणेसाठी व मानववंशाचे सातत्य राखण्यासाठी प्रत्येक मनुष्याने विवाह हा केलाच पाहिजे, असे तो कटाक्षाने सांगतो. देवधर्म, नेमव्रत, दानधर्म हे आध्यात्मिक उन्नतिसाठी करावयाचे असून त्यासाठी विवाहाची अत्यंत ज्वरी आहे असे तो निघून सांगतो. उपवास हा मानीच्या दृष्टीने धर्म्य आहे, पण शोरोटरपंथाला ते मान्य नाही. याप्रमाणे मानी व शोरोटर यांच्या शिकवणीमध्ये परस्पर विरोध असल्यामुळे मानीची शिकवण शोरोटरधर्मात नास्तिकांत मानली गेली असे

म्हणजे ओघानेंच प्राप्त झालें. जो कोणी शोरोष्टर पधाच्या शिकवणी—विरुद्ध त्याच्या आचारविचाराविरुद्ध बोलतो, चालतो अगर उपदेश करतो तो नास्तिक समजावा असें दिनकरदमध्ये नमूद करण्यात आलें आहे.

मानीची शिकवण इराणातून हद्दपार करण्यात आली तरी ती सर्वस्वी खच्ची झाली अगर समूळ नाश पावली असें मात्र झालें नाहीं. इराणातून ती अद्दश्य झाली, हें खरें असलें तरी इराणाबाहेर ती वाढतच गेली. पूर्वेस ती वाढत पाढत चीनपर्यंत जाऊन थडकली व पश्चिमेस रोमपर्यंत तिचा प्रवास झाला. रोमचा राजा अगस्टाइन यास या मानीची शिकवण पसत पडून तो त्या पयाचा अनुयायी झाला पण पुढें त्यानें ख्रिस्तधर्माची दीक्षा घेतली. तेव्हा त्याला तेथूनहि माघार घेणें भाग पडले असो हा मानीपयाचा थोडक्यात इतिहास आहे.

मइदाक.

दुसरा एक नांव घेण्यासारखा कट्टर नास्तिक म्हणजे 'यमदात' चा मुलगा मइदाक हा होय. शोरोष्टर धर्माचा तोहि एक प्रबल प्रतिस्पर्धी होता. त्याच्या शिकवणीचा मुख्य पाया नैतिक तत्त्वावर उभारलेला असून, मनुष्यास आडमार्गास नेणारे मत्सर, राग व लुष्णा हे तीन प्रबल शत्रू जगातील सर्व दु खाल कारण आहेत, असा त्याच्या शिक्षणाचा रोख असे. जगात प्रत्येक मनुष्याला आपलें ध्येय साधण्यासाठी— इष्टसिद्धि मिळविण्यासाठी—समान संधि असावी व ती देण्यात यावी त्याचप्रमाणें जागतिक सुखसोयीचा समान वाटाहि इतरांबरोबर त्यास मिळाला पाहिजे प्रत्येक मनुष्यास त्याच्या त्याच्या योग्यतेप्रमाणे जागतिक सुखसंपत्ति मिळविण्याची पूर्ण मुभा असली पाहिजे. सर्व मनुष्ये धारणीच असल्यामुळें त्यांना सारखेच अधिकार व सवलती व संपी असल्या पाहिजेत अर्थात् ही शिकवण काहीशी आधुनिक समता-

रमणीशी विवाह बद्ध होऊन त्याच्याशी घरीसब इतकेंच नव्हे तर खुद्द इराणचा राजा यशदेगर्द पहिला याने ज्यूकन्येची लग्न करून तिचा राणीपदावर घेतले । या ज्यू लोकांच्या आचार विचारांची छाप इराणी जनतेवर पडून लागून त्यांचा धर्म क्षीरोष्टर धर्माशी स्पर्धा करू लागला अर्थात् ज्यू लोकांची धार्मिक चळवळ या स्पर्धाहि तेथे धुडगूस घालू लागली

अशा स्थितीत ख्रिस्ती धर्माबद्दि उच्चल खाल्ती व त्याचे पाद्री लोक गावोगाव शिरून क्षीरोष्टर धर्मावर शिंतोडे उडवीत आपल्या धर्माचा प्रचार करू लागले दख्खरानी प्रतिकार करण्यास प्रारंभ केला पण मिशनरी त्यांना दाद देईनासे झाले दोघानी एकमेकांवर हल्ले प्रातिहल्ले करण्यास सुरवात होऊन प्रसंगोपात रक्तपातहि होऊ लागला हा ख्रिस्ती धर्म पार्थियन राजांच्या राजवटीत इराणात शिरून बसला असून साक्षान राजवट जेव्हा सुरू झाली, तेव्हा तो धर्म तेथे चांगला रुजून बसल्याचें आढळून आले सर्व परकीय धर्मपथात हा ख्रिस्तीधर्म मोठा आक्रमणाशील होता ख्रिस्ती मिशनऱ्यांचे इराणी जनतेला भुलवून व फसवून व इराणी-धर्माची नाकस्ती करून त्यांना आपल्या फळपात ओढण्याचे प्रयत्न करून चालले होते यामुळे क्षीरोष्ट्रियन व ख्रिश्चन पंडितांमध्ये नेहमी वादविवाद व अमर झोलाचाली होऊन शेवटी प्रसंग एकमेकांच्या प्राणावर येऊन येतत पुढे हे धर्मांतर बंद करण्याच्या इराद्याने जे धर्मांतर करतील त्यांना देहात प्रायश्चित्त देण्याचें व त्यांना कोर्ट कचेरीत ओढून त्यांना शासन करण्याचे कायदे करण्यात आल्यावर या परधर्मीय अनिष्ट चळवळीला पायबंद बसला व अखेर क्षीरोष्टर धर्म यशस्वी झाला

अशी जरी स्थिति असली तरी काही सधानियन राजांनी ख्रिस्ती युवतींची लग्न करून त्यास घरात घेतले व काही मायबर क्षीरोष्टरी पंडित स्वधर्म सोडून ख्रिस्ती बनले यशदेगर्द पहिला व होरमिस्द चौथा यानी त्या

धर्मांला काही सवलती दिल्या व नोदिरवान याच्या एका मुलांने ख्रिस्ती मुलीशी लग्न केले व खुधुपर्यंत हा ख्रिस्ती संस्कृतीतच वाढला. परविश्वराजाने आपल्या चायकोस खुप करण्याकरता ख्रिश्चनांसाठी एक मठ बांधवून दिला. यस्देगर्द राजा हा मोठा पुण्यशील राजा म्हणून ख्रिस्ती लोक त्याचा स्तुतिपाठ गाऊ लागले, तर शोरोष्टर-पपीलोक तो महापापी म्हणून त्याची निर्भत्सना करू लागले. या प्रमाणे ख्रिस्ती धर्माची ही अशी इराणी कथा आहे. याप्रमाणे सासान राजवटीत शोरोष्टर धर्मांला राष्ट्रीय धर्माचा श्रेष्ठ दर्जा मिळाला होता तरी तेथे इतर धर्मांचे व मतांचे नास्तिक लोक याची खुळखुळ अखेर पर्यंत चाललीच होती हे सांगण्याचे तात्पर्य

M. N. Dhalla, Ph. D.

इस्लामची काळघाट

राज्य संपादन करणे अगर वाढविणे हे कठीण तर खरेच, पण ते टिकविणे अगर राखणे हे त्याहूनहि कठीण. शूर, पराक्रमी व महत्वाकांक्षी वीर पुगवानी आपल्या अलौकिक कर्तव्यगारीवर जगावर मोठ-मोठाली राज्ये-साम्राज्ये स्थापून, ते इतिहासांत अजरामर झाले आहेत, ही गोष्ट खरी असली तरी पुढे काळातराने त्याच घराण्यात मूर्ख, आळशी, न्यसनी, विळखी व नामर्द असे खुशालचेंडू पुरुष निर्माण होऊन ती साम्राज्ये अखेर रसातळास जाऊन पोचल्याची दुर्दैवी कथा तोच इतिहास पुढे सांगत नाही काय ?

जयजसा राज्याचा विस्तार होत जाईल, तसतसे त्याचे रक्षण करणे कठीण होत जाऊन राज्यकारभाराच्या सोयीसाठी त्याचे लहान मोठे विभाग पाडून त्यावर योग्य व विश्वासू अधिकारी नेमवे लागतात. याना सुभेदार म्हणण्याची प्रथा असून ती जागा परंपरेने चालवावयाची

असते. पण हा अधिकारांचा लोभ व मोह इतका जबरदस्त असतो की. पुढे हेच सुभेदार कालांतराने मूळ मालकाला विसरून अगर बाजूस सारून आपल्या मुलखाचा कारभार राजाप्रमाणे स्वतंत्र व निरंकुशपणे पाहू लागतात. आणि घरकरीणी मात्र आपण गादीचे नम्रसेवक म्हणून मिरवीत असतात. केव्हा केव्हा शिरजोर होऊन प्रसंग येतांच मूळ गादीची सत्ता राजरोस छुगाळून देऊन आपण स्वतंत्र आहो असे सांगण्यास देखील मागेपुढे पडात नाहीत. असा हा साम्राज्यशाहीचा कोठे झाला तरी हुद्दीची इतिहास असून इराणी साम्राज्य झाले तरी याला अपवाद नसणे हे कसे शक्य आहे ! होय, तेथेहि हा रोग जडून राहिला होता असे सांगितले तर ते अन्यथा होणार नाही.

या इराणी साम्राज्याचा विस्तार आतां फार मोठा वाढला असून तेथे लहान घोर सुभेदार नेमले गेले होते, त्यांना क्षत्रप म्हणत. ते आपापल्या प्रदेशांत जवळ जवळ आपलीच सत्ता चालवीत असत. त्यांना आपल्या प्रांताच्या संरक्षणासाठी व सुन्यवस्तेसाठी स्वतंत्र सैन्य उभारण्याची व ठेवण्याची मुभा असल्यामुळे कांही कांही क्षत्रपांनी योग्यतेनुसार आपापल्या हाताखाली पगारी सैन्य ठेविले होते. त्यांत प्रीक लोकांचा भरणा विशेष होता. कारण उत्तम लढवय्ये म्हणून त्यांचा नांव-लौकिक गाजत होता.

सासान घराण्यांत शापूर दुसरा होऊन गेल्यावर एकहि पुरुष कर्तृत्ववान निघाला नाही, असे म्हटले तरी अतिशयोक्ति होणार नाही. पुढे जे राजे झाले ते सर्व विलासी, आळशी, झीलंपट निघून सुखोपभोगांत व ऐश्वर्यामांतच कृतार्थता मानून त्यांतच अहोरात्र रंगून व गडून बसले होते. राज्यकारभाराकडे असावे तसे लक्ष व क्षत्रपांवर असले तसे वर्चस्व व दरारा मुळीच राहिला नव्हता.

तथापि खुशरू पगिश्तच्या काळीं मात्र ही स्थिति थोडीशी सुधारली अर्थात् खुशरूच्या पश्चात् इराणची साम्राज्य-पडी विस्कटून राजघराण्यात दुही व दुफळी माजून अतस्थ कलहास व सघर्षास तोंड फुटलें राज्या-तील काही महत्वाकांशी शत्रुपानी त्याचा फायदा घेऊन, आपल्या सैन्यातील लोकांस वडाची चियावणी देऊन राष्ट्रीय बळकटीस व स्थैर्यास एका परीने मुसल लावला राजकुडवात फूट पडून, तेथे हेवादावा द्वेषमत्सर यांना फूस मिळून राजसत्ता काबीज करून घेण्याच्या बाबतीत, एकमेकात स्पर्धा चालू राहिली

खुद राजकुडवातील लोक आळशी व विलासी व निर्वृद्ध निशाल्या-मुळे त्याचा बोज व दारा दरबारी लोकावर व प्रजेवर राहिला नाहीं आतून पद विद्वरीला याव मिळून राज्ययंत्र दिसदीस खिळखिळे बनत चाललें तशातच दुष्काळ व रोगराई यांनी कहर माजविण्यास प्रारंभ केला राष्ट्रमार्फि व धर्मश्रद्धा यांना गळती लागली खानदानीच्या घराण्यात परकीय लोकांचें अनुकरण करण्यात अहमहमिका चालून तेथे अनेक दुराण व दुर्व्यसने शिरून बसली व सर्वत्र अनीतीचे व दुराचाराचें प्रस्थ माजून राहिलें अर्थात् देशात सर्वत्र अनवस्था प्रसंग भोकाळून बसला

अशा वेळी अरेबियात अरपाचे एक नवीन इस्लामी राष्ट्र नुकतेंच उदयास आलें असून, त्याच्या प्रसरणशील व आक्रमणशील लढावू घुत्तिला अपूर्व रंग व जोम चढिला होता अर्थात् या नवराष्ट्राचा मूळ संस्थापक हजरत महमद पैगबर हा असून त्याचे मुख्य पीठ मदीना येथे होतें तोच इस्लामी धर्माचा आद्य प्रणेता व इस्लामी राष्ट्राचा आद्यजनक असून त्या धर्माच्या शेंड्याखाली इस्लामी राष्ट्राचा नुकताच नवोदय झाला होता

या इस्लामी धर्मोपदेशकाचा आपल्या अनुयाय्यांना एक आदेश असा होता की जे लोक इस्लामी धर्म मानीत नाहीत त्या राष्ट्रावर शडप घालून तरवारीच्या जोरावर त्याला इस्लामी दीक्षा देऊन येथील अखिल मानवमात्रांना सत्तीने एक जात मुसलमान करून सोडायचे । यासाठी ज्या लढाया करावयाच्या त्यास इस्लामी धर्मात 'धर्मयुद्ध' ऊर्फ जिहाद असे नाव असून पैगमराच्या पश्चात् पहिला खलीफ म्हणून अनुकरला नेमण्यात आल्यावर तरवारीच्या जोरावर इतर राष्ट्रांना इस्लामी दीक्षा देण्याचे सत्र जोराने सुरू झाले. अनुकरण्या कारकीर्दीत त्याप्रमाणे इराक व म्यासिडोनिया प्रांतावर स्वारी करण्यात येऊन, खलद सेनापतीच्या नेतृत्वाखाली युफ्रेटीसपर्यंत धडक मारण्यात आली व दमास्कस शहर काबीज करण्यात आले.

यावेळी परशियन म्हणजे इराणी साम्राज्याचा विस्तार फार मोठा होता इराक, मारिओनिया, सिरिया इत्यादि प्रांत इराणी नादशहांच्या आभयाखाली होते. अनुकरण्या पश्चात् खलीफाच्या जागेवर ओमरची स्थापना झाली. त्याच्या कारकीर्दीत युफ्रेटीस नदीच्या तीरावरील अनवर व हीरा ही प्रसिद्ध शहरे काबीज करण्यात आली त्यातील हीरा ही राजधानी ख्रिश्चन राजाच्या ताब्यात असून तो इराणचा फार जुना आश्रित व मित्र होता. त्याचा लढाईत पराजय होऊन तो ठार मारला गेला व त्याच्या मुलाला पकडून मदीनाकडे रवाना करण्यात आले.

याप्रमाणे ख्रिश्चन राजाचा पराभव झाल्यावर या ओमरची काकदृष्टि वैभवाखाली परशियन साम्राज्याकडे वळून 'दीन दीन' करीत त्याची धाड त्या रोखाने चाई झाली ही बातमी परशियन दरबारात पोचताच तेथील सरदारांचे व धर्मगुरूंचे पित्त खवळले त्याच वेळेला जनताहि प्रभुस्थ झाली त्यावेळेला इराणच्या गादीवर अझरमिडोक्त (Azarmidokht) नावाची

राणी गादीवर होती पण तिचा कारभार म्हणण्यासारखा समाधानकारक नव्हता म्हणून तिला पदच्युत करण्यात येऊन तिच्या जागी छुस्खुचा नाद यक्षदेगई या पधरावपाच्या घोरसुत गादीवर बसविण्यात आले व अरवाना तोंड देऊन इराणचें पाणी दाखविण्याची शत्रून य कसून तयारी करण्यात प्रारंभ झाला

पण राजा हा ऐनवेळीं त्या मोहिमेचें धुरीणत्व पत्करण्यास तयार नव्हतामुळे त्याला वगळूनच ती मोहिम शुझार घोर रस्तुमच्या नेतृत्वाखाली पुढे चालविण्यात आली व इराणच्या राज्य रक्षगार्ह एक लाख बीस हजार सैन्य उभारण्यात येऊन रस्तुमला त्याचा नायक करण्यात आले

ओझरास ही बातमी लागताच त्यानेंही तीस हजार कडवे अरबी सैन्य घेऊन इस्लामी हाडा नाचवीन नाचवीन तो त्यास तामोरा आला दोन्ही सैन्याची भेट कडेसियाच्या मैदानावर झाली

ते इ स ६३६ वें साल व कडेसियाचें मैदान हे रणपेत्र पहाटे उजाडताच रुदाईस तोंड लागलें दोन्ही पक्षाचे वीर मोठ्या शौर्यानें लढू लागलें व लडता लडता एकमेकांस येऊन मिडले तलवारीच्या खगलगाळने कानठळ्या बसल्या व वीरगर्जनेने आकाश-पाताळ दणाणून गेलें दोघांची धुज रात्रंदिवस सारखी तीन दिवस चालली होती रणभूमी दोन्ही बाजूच्या सैनिकांच्या रक्तानी न्हावून निघाली कोणाला मिळाले व कोणाला सोडाले याचा विजयधीला मोठा प्रश्न येऊन पडला यास्तेपेस इराणी सैन्याने नेगने लढून शत्रूस जेपल्या तेथें थोपवून धरलें होतें रणसम्राट मोठ्या निहरात चालला असून रणचढीला प्रयंकर स्वेष चढला होता

पण इतक्यात एक दुर्दैवी घटना घडून आली. लढाई चागली रंगात आली असता ऐनवेळीं अकरमातू निसर्गकोपाने एक मोठे वादळ उत्पन्न होऊन धुळीचा प्रचंड लोळ उठून तो इराणच्या सैन्यात शिरला. दशादिशा धुंद झाल्या व इराणी सैन्याच्या नाकात व डोळ्यात धूळ शिरून त्याची मोठी गाळण व धादल उडाली. अर्थात् इराणची बाजू कमजोर झाली. शत्रूच्या ही संधि आयतीच पथ्यावर पडली. लागलीच त्यांनी याचा फायदा घेऊन 'दीन दीन'च्या डरकाळथा पोडीत इराणी सैन्याची पळी पोडून आत मुसडी मारली व तेथे लाडगेतोड चालविली. वादळाने इराणी सैन्याला तोबातोबा करून टाकले होते. शत्रूला तोंड देण्याइतका त्याच्यात उत्साह राहिला नव्हता.

आता त्यांचे दुर्दैव उभे राहिले. शत्रूचा मारा असह्य होऊन त्याचे धैर्य खचत चालले. यावेळीं सर सेनापति रस्तुम हा आपल्या शिरिरात विश्रांति घेत पडला होता. शत्रूचा 'दीन दीन' आयाज व तरवारीचा रणरणणट त्याच्या कानावर आला. तेव्हा तो उठून बाहेर येऊन पाहतो तो शत्रु अगदीं आपल्या दारात. तो प्रकार पाहून त्याची घारगुडी उडाली. कोणाला न सांगता, न सवरता मुकाम्याने धोड्याजवळ जाऊन, स्वार होऊन मागच्या मागे त्याने पळता पाय काढला. काही अं., तो दूर गेला तोंच एका धिप्पाट अस्वाने त्याचा पाठलाग करून त्यास मधेच गाठले व त्या पळपुट्या रस्तुमला घोड्यावरून खाली खेचून स्थाना तरवारीने तेथेच गुडदा पाडला व त्याचे शीर मालाच्या टोकास रोवून, जयघोष करीत ते शत्रु सैन्यात तो मिरवीत फिरू लागला.

त्या वादळाने इराणी सैन्याची पार बाताहत झाली सर्व शिस्त निघून गोंधळ व गडबड मानून राहिली. तशात इस्लामी सैन्य घुसून त्याचा मारा जोराचा झाला तशातच आपल्या सेनापतीचे शीर पाहून

त्याचें होतें नव्हतें तेवढें सर्व धैर्य स्वचलें व त्यानीं जीव घेऊन अखेर
 रणातून पळ काढला । झालें । सर्व कारमार' आटपला. इराण पडला व
 इस्लाम विजयी झाला । या लढाईत असंख्य लोक मारले गेले व अपार
 संपत्ति लूट म्हणून शत्रूच्या हाती लागली ही लढाई रात्रदिवस सतत तीन
 दिवस चालली होती या लढाईने इराणीराष्ट्राचें धैर्य स्वचलें व धर्मसंस्थेला
 मोठा धक्का बसला. इस्लामी धर्माचा हा एक प्रचंड विजयच होय. हा उप्राम
 इ. स. ६३६ साली लढला गेला

Historian's History of the
 World, Vol VIII

इराणी राष्ट्राचे अधःपतन

पानिपतच्या भीषण संग्रामाची हृदयविदारक शोककथा ऐकून महा-
 राष्ट्राच्या ईत करणाला जो हादरा बसला व दुःस्व-शोकामीचा जो वणवा
 भडकला, तीच अवस्था-ततोतत तीच कष्ट कदागी-या काडिशियाच्या
 यन्नाथाताची बाती ऐकून आता पर्शियन राष्ट्राची झाली राजा यस्देगदर्शन तर
 काळीज चरकविणारी ही बातमी ऐकून जमिनच धरली । त्याचें सगळें
 अवसान खचून, तो गर्भगळित झाला

यावेळीं तो राजधानीत नसून होलवन येथें होता. या बातमीने भय-
 भीत होऊन तेथून आपलें तळ हालवून पर्सिस्तानच्या डोंगराळ प्रदेशात
 शिरून तेथें तो लपून बसला. त्या मर्मभेदक दुर्घातेने सचध इराणी राष्ट्र हव-
 बुद्ध होऊन, भांबावून गेलें तथापि त्याची स्वाभिमान-ज्योत मात्र सपशेल
 मालवली गेली, असें मात्र झालें नाही.

पर्शियन साम्राज्य म्हणजे त्या काळीं कमी प्रमावी व वर्चस्वी होतें,
 असें नव्हे. त्याकाळीं त्याचें वैभव व बोलबाला शिखरास जाऊन पोचला

होता त्यावेळीं त्याचें वर्चस्व सिरिया इराक पासून चीन तार्तरीपर्यंत पसरलें होतें, हें इतिहासावरून स्पष्ट प्रतीत होतें कडेशियाच्या लढाईनंतर काहीं काळ तें हतबुद्ध व हतप्रभ झालें पण काहीं काळ लोटल्यावर पुन चैतन्यपूर्ण होऊन त्याची धीरश्री पुन जाग्रत झाली राजा यस्देगर्द हा फर्सिस्तानच्या डोंगरात असहाय होऊन जाऊन बसला आहे, ही बातमी जनतेला लागताच हजारो इराणी तफाच्या अगात धीरश्री सळसळावयास लागून ते तलवार उपसून अरबाची खोड मोडण्यासाठीं गृहणून हमदान पर्वताच्या दक्षिणेस पुन एकत्र जमा झाले थोड्याच अवकाशात त्याची सख्या दीड लाखांच्या घरात जाऊन पोचली व राजा पुन त्यास येऊन मिळाला

ही बातमी त्या करड्या अरबास जाऊन पोचताच लागलीच त्यानी आपला हिरया विजयी झेंडा त्या राखानें हलविला व आगेकूच करीत करीत दोही सैन्याची गाठ नोहाबंद येथें पडली तेथें फार मोठें रणकदन माजून असख्य धीर कामास आले जिकडे तिकडे रमभूमीवरून रफताचे पाठ घाडून हाडामासाचा चिखल झाला ठिकाठिकाणी प्रेताचे व घायाळ होऊन पडलेल्या वीराचें वीगाचे ढिग पडून राहिले इराणी वीरांनी या खेपेस शय्य करून घागलाच नेत्र धरला काही काळ रणदेवीनें उग्र रूप धारण केलें व वीरांच्या रणगर्जनेनें दाही दिशा दशाणून गेल्या

पण इराणी लोकांचें दुर्दैवच ओढवलें हातें की काय कोण जाणे ! अरेर लढाईचा रंग पालटत गेला मुसलमानांच्या प्रभावी तलवारी पुढें इराणचे तेज फितके पडत चाललें आणि अरेर विजयश्रीने मुसलमानांच्या गळ्यात माळ घातली या लढाईत इराणी राज्याचे क्वदरें मोडून तें कोळमडून पडलें व राष्ट्रध्वज शत्रूनें हिरासून नेला राज्यलक्ष्मी शत्रूच्या गोटात जाऊन पडली आणि इराणची स्वातंत्र्य-ज्योत मालवली जाऊन सर्वत्र निराशेचा काळोस पसरून राहिला अर्थात् इराणचा सर्व कारभार आता

सपुष्टत येऊन त्यांच्या राजकीय नाट्या पार मारून गेल्या ही लढाई इ. स. ६४१ साली झाली व तेव्हापासून इराणचे जे नवचेर्य ओढवले ते सागून पुरवत नाही हा इराणी साम्राज्याचा आत्माच अतर्पान पावला ! अर्थात् येमयशाली इराणीराष्ट्राचा हा अंध पातच होय ! !

Historian's History of the
World Vol VIII

इराणचे शोकपर्व

या नोहोदेच्या लढाईनंतर इराणी साम्राज्य उपशेक कोलमडून पडले, ते पुन धर उठलेच नाही. परिपन्न साम्राज्याचा तो अतच गडले तरी चालेउ, याचा परिणाम असा झाला की अघाशी अरबाना येथेच वरण्यास हे सुपीक पुरण सगळे मोकळे झाले पुढे लवकरच हिरात, मेरोन व बस्त्र ही सप्त शहरं पडून त्यांच्या गुरुजायर इस्लामी हिरया सेंडा पडवू लागला राजा यस्देगर्द हा जीव घेऊन पळून जात असतांना एका तुर्की स्वारात त्याच्या अगावरील जडजवाहिर्याचे दागिने लुबाडण्याच्या आशेने त्याचा पाठलाग करून त्यास एका नदीवर गाडून ठार मारून टाकले पुढे जे नष्ट चर्य ओढवले ते सागून पुरवत नाही

हकडे विजयी अरबांनी राजवाड्यात शिरून तेथील राजस्त्रियाना पळवून त्यांच्याशी जमरीने निका लागून त्यांना आपल्या रममहालातील वीची वनविले आणि ही दाडगर्द पुढे अशीच चरखू राहून इराणच्या खानदानी घराण्यातील सुंदर महिला वृद्धार बाडप घालून मुसलमानांची अत पुरे त्यांनी चिकार मरून टाकली लुटारू अरबांचा लोंढा राजवाड्यांत व शहरातील प्रत्येक घरात शिरून तेथील उची व कलाकसुरीच्या उत्तमोत्तम वस्तु, सोन्या चादीचे नक्षीदार प्रेक्षणीय सामान, हिन्यामोत्याचे मौल्यवान् दागदागिने,

उची पल्लवावरणें व इतर सुंदर सुंदर चीजवस्तू लुटमार करून सगळा इराण देश उध्वस्त करून टाकला

वाचकहो ! किती सांगायचे या इस्लामी गुडाचे अनन्वित प्रकार ! इस्लाम म्हणजे शांति अशी काही लोक मोठ्या अभिमानानें व दिमाखाने बढाई मारत असतात पण जगाला ती गोष्ट पटली आहे काय ! ती त्यांनी पटवून दिली आहे काय ! जगाचा कौल काय सांगत आहे ! इस्लाम म्हणजे जाळपोळ, लुटमार, जोर जुलूम, फोडतोड, मारहाण हाच अर्थ जगाला प्रतीत झाला नाही काय ! इस्लाम म्हणजे शांति खरी पण ती स्मशानशांति असें म्हणणें जास्त शोभेल ! हाच फड अनुभव भारताला आला नाही काय ! मुसलमान लुटारुनीं इस्लामेतर राष्ट्रांवर हल्ले घालून जो अनाचार अत्याचार व भ्रष्टाचार केला, व छळ व लुटमार करून जो धुमाकुळ घातला तो मानवतेला लाजविणारा व काळिमा फासणारा असून तो पाहिला म्हणजे विचारी मनुष्याच्या अगावर आजहि शहारे येतात व डोकें सुन्न होऊन जातें ! तीच हृदयद्रावक कथा इराणातहि कशी घडून आली हें सांगण्याचा दुर्दैवी प्रसंग आला आहे

या शेवटच्या लढाईनंतर इराणी साम्राज्याचें धारा बाजून त्याचें सगळें अवसान खचून त्यानें जमीन धरली व तो सुसन्न अपाट देश बन्यावर उघडा पडला त्यानरोरच होरोष्टर धर्माचीहि दुर्दशा झाली आता त्याचा घाली कोणी राहिला नाही विजयी अरबांचा लोंढा एका हातात कुराण व एका हातात तलवार घेऊन 'दीन दीन' च्या ठरकाळ्या पोडीत व 'धर्म तरी सोडा अगर जीव तरी सोडा' अशा आरोळ्या ठोकित सर्व देशभर येमान धाडू लागला गावोगाव शिरून, घरोघर घुसून तेथील संपत्ति व मौल्यवान चीजवस्तू पद्धतशीर लुटण्याचा व घरातील लोकांस तळवारीच्या धाकानें इस्लामी दीक्षा देण्याचा धूमधडाका

त्यांनी चालविला. जे धर्मातिराग विरोध करतील अग्न नाखुश असतील त्यांचे हात दुःख, छळ व कष्ट यांचे यथार्थ वर्णन करणे हे मग्नदेवालाहि शक्य नाही. नवऱ्याला बांधून त्याच्या समोर बायकोला ओढून निऱ्यावर आमुरी अत्याचार करणे, बायको समोर नवऱ्याला धरून त्याला फंडस्नान घालणे, भावासमक्ष बहिणी-घर, आईसमक्ष मुलीवर, मुलासमक्ष आईवर विनयभंग करून त्यांना छळमार् करण्याचे एकच सत्र चालू शाले. परोपार रक्ताचे पाट वाहू लागले, बायकांच्या आकोशाने व मुलांच्या किंकाळ्यांनी दशादिशा भरून गेल्या. ठिकठिकाणी घराला आगी लावण्यांत आल्या, अग्निर्मदिरे जाळण्यांत आली. कित्येक छुटण्यांत आली. कित्येक जमीनदोस्त करण्यांत आली. व कित्येकांचे मशीदीत ह्यांतर करण्यांत आले. अथर्वनाची सारली लांडगेतोड चालू शाली. पवित्र धर्मप्रिय-भांडाराची अग्नीला आहुति दिली गेली. असंख्य स्त्रियांना पकडून त्यांची मदीनाकडे रवानगी करण्यांत आली.

कित्येक कुलीन कुडंबानी अत्रू बचावण्यासाठी स्वतःच्या घराला आगी लावून त्यांत आपला स्वाहाकार केला ! कित्येक घर-राज स्त्रियांना इस्लामी गुंडानी पकडून दासी म्हणून विकण्यासाठी त्यांची स्वदेशांत रवानगी केली. कित्येकांशी जवरीने निका लावून त्यांना हनान्यांत डांबून ठेवण्यांत आले. कित्येक साध्वी स्त्रियांनी अरबांचा जाच व जुलूम सहन न होऊन अत्रू बचावण्यासाठी विहीरीत उड्या, व तळ्यांत जलसमाधि घेतली. कित्येकांनी रानावनाचा रस्ता सुधारला. कित्येक लोकांनी अरबांच्या जुलूम जबरदस्तीस भावून जीव रक्षणार्थ शोरोष्टर धर्मावर पाणी सोडून इस्लाम पंथाचा स्वीकार केला. कैक कुडंबानी घरदार, जमीनजुमला, धनदौलत तेथल्या तेथे टाकून जीव घेऊन रानावनाचा रस्ता सुधारला. कैक मुले पोरकी शाली. कैक स्त्रिया उघड्या पडल्या. कैक कुडंबे नागवली गेली, बागवणीचे ओस शाले,

थोडक्यात अखिल इराण दुःखशोकानें, जाळपोळीने, दूडमारीने, जुद्धम जबरदस्तीने होरपळून निघाला !

या दुर्दैवी इराणची शोककथा किती लिहीली तरी ती संपावयाची नाही. हें सर्व थोडक्यात सांगायलाचें म्हणजे खलीफ ओमर या खलीफाच्या कारकीर्दीतच मुसलमानांनी तळवारीच्या जोरावर छत्तीस हजार लहानमोठी गावे व शहरे कारीज वेली चार हजार खिस्ती, इस्त्राबली व शोरोष्टरी देवळे पाहून ती उध्वस्त केली आणि ठिकठिकाणी चौदाशे मशीदी उभारल्या. माणसे किती मारली, लीया किती पळविल्या व संपाचि किती जुटली, याचा पत्ताच नव्हता, असें तत्कालीन एक इतिहासकार (खोंडमीर) हा म्हणतो.

या सर्व शोकपयांचा शोचनीय आढावा प्यावयाचा म्हणजे ते असा घेता येईल. अरबांनी इराणात जो अनर्थ व उत्पात माडला, तें सांगण्यास शब्द असमर्थ आहेत. पार काय, इस्लामच्या 'दीन दीन' आरोळ्यांनी सगळा इराणदेश हादळून गेला ! राजवाड्यावर मोठ्या तोरांनं व बैभवानें फडफडणारा शोरोष्टरी राष्ट्रपूज उखडला जाऊन त्याच्या जागी नश्वचंद्राकित हिरवा इस्लामी ध्वज फडफडूं लागला पवित्र ! अग्निमंदिरें उध्वस्त होऊन तेथें मशीदी उभारण्यात आल्या ! अवेस्ता ग्रंथाला अग्निसंस्कार मिळून, तेथें 'कुरणचा' घोष ऐकूं येऊ लागला ! अहुरमस्दची जागा अल्लानें पटकावली ! शहानशहान्या राजपीठावर खलीफाची मूर्ति विराजमान झाली ! महात्मा शोरोष्टरचे स्थान हजरत महमद पैगबरनें पटकावलें ! अयर्बानाचें आसन इमानानें मडित केलें ! आणि अग्यारीतील मधुर व मजुल गाथा पठणाच्या जागी मशीदीतील भिनान्यावरून 'अह्म हो अकर'चा मुघासिनाचा उच्च घोष हवेंत गर्जू लागला ! अशा रीतीने हजार वर्षे

मोठ्या पैमवात य मुक्तासमाधानांत नांदत आलेला झोरोष्टर धर्म योड्याच अवधीत इरागातून पार दहपार होऊन त्याची स्मृति देखील पुढे काळाच्या प्रचंड य अगाध उदरांत गडप होऊन बसली ।' ही अशी एकदर इरागची शोककथा आहे

Historians History of the World
VLO VIII

इराणचा वनवास

इराण पडल्यावर तेथे इस्लामी धर्मवेड्यांनी व अंधमत्तानी चालविलेली दंडेढेली, जुलूम व अत्याचार सुरून करणे हे मानवी सद्गुण शचीला असल्या झाले यामुळे कित्येक झोरोष्टरी पयाच्या भक्तानी व अनुयायानी इस्लामी कौर्याला कटाकून घरदार, शेतीशाडी व मालमत्ता यावर पाणी सादून बायकामुले घेऊन गांवाला रामराम ठोकून वनवास पत्करला य रोरसात येथील डोंगराळ प्रदेशात जाऊन मुक्ताम केला व तेथे राहून काही दिवस अरबाशी टफर दिली तेथे त्यानी जवळजवळ शमर वरें काढली बोल्त चालून डोंगराळ प्रदेश तरी पण तथा निर्जन प्रदेशातच तग घरून अरवाना दाद न देता आपला जीवनक्रम यया तथा चालविला व झोरोष्टरपयाची जोपासना केली पुढे तेथेंहि मुसलमानाचा प्रास दिने दिने अधिकाधिक वाढ लागला

त्या धर्मवेड्या रक्तपिपासु राक्षसाचा प्रास व छळ चुकविण्याच्या इरायाने तेथूनहि तळ हालवून काही कुटुंबानी दक्षिणेत इराणी वाखातातील आरामत घेताचा आश्रय केला तेथे त्यानी जवळजवळ पधरा वरें काढली तेथे कांही दिवस शांति मिळाली हे खरे पण ती फार दिवस टिकून राहिली नाहीं तेथेंहि त्याला लाडग्यानी शडप घालून प्रास देण्यास सुरवात केली त्या निष्पक्षी कोंकराचा छळ मांडला

तेथें राहणेंहि त्यांना आतां अशक्य झालें. मग आतां जावें कीं जगावें कसे ? कृतांत काळच त्यांच्यामागे हात धुवून लागला होता की काय न कळे ! । । ।

येथेंहि आपली घडगत नाही व वनवास चुकत नाही हें पाहून कित्येक घाबशी पारशी कुटुंबांनीं अहुरमस्त्वरे अद्वा ठेवून त्या घेता-लाहि अखेर रामराम ठोकून होडीत बसून तेथून पाय काढला. आतां त्यांची स्वस्थपणे जगण्याची सर्व आशा निष्फळ ठरली होती. “दे माय धरणी ठाय” असें त्यांना झालें होतें. समुद्रांतून वल्ही वल्हवीत वल्हवीत येतां येतां अखेर काठेयाडच्या दक्षिणेंत खंयायत आंखातातील दीव घेतावर येऊन ते उतरलें. तेथें त्यांना स्वर्ग दिसला व जगण्याची आशा अंकुरली। तेथें पुढें त्यांना सुरक्षित स्थान लाभलें व क्षीरोद्धर धर्माला नवचैतन्य स्फुरलें.

दीव येथील सुस्थिति व सुरक्षितपणा ऐकून पुढें पारशी निर्वासित कुटुंबांचें यवेच्या यवे एकामागून एक तेथें येऊन राहूं लागले. येथें आल्यावर त्यांना शत्रूंचा उपसर्ग पोहोचेलनासा झाला. येथें जवळ जवळ वीस वर्षे राहून त्यांनीं मुलासमाधानानें कालक्रमणा केली. या अवधीत हिंदुस्थानांतील लोकांशीं दळणवळण ठेवून त्यांचा स्वमाघ, धर्म, त्यांचे आचारविचार व चालीरीती, यांचा परिचय करून घेतला; व त्याप्रमाणें आपल्या चालीरूढीला मुरव देऊन त्यांचा स्नेह व सहाय्य भूति संपादण्याचा प्रयत्न चालविला. या वीस वर्षांच्या काळांत दीव घेड सगळें पारशी निर्वासितांनीं चिकार भरून गेलें व ती पारशांची भवळ जवळ बसाइत बनली. आणि त्या गांजलेल्या दुःखी लोकांना येथें सुरक्षांतीचे दिवस पुनः लाभले.

अखेर भारताने हात दिला.

दीव येथे आल्यावर त्यांनी जवळ जवळ बीस वर्षे तेथे सुखासमाधानात काढली. येथे येऊन राहिलेल्या लोकांची सुस्थिति व सुरक्षितपणा ऐकून आरमझ बेडातील व इरागातील कित्येक प्रस्त व प्रस्त लोक इतु इतु इकडे येऊ लागले. त्यांना येथे आल्यावर नरफाचा स्वर्ग दिसू लागला, व मुसलमानांच्या राश्ट्राची छळापासून व जुलुम जबरदस्तीपासून ते निर्धास्त बनले. अर्थात् ते येथे आल्यावेळी हि लोकांची दीव येथे वस्ती होती. त्यांच्याची या निर्वासित लोकानी नम्रतेने व सम्यगरीतीने वागून त्यांची सहानुभूति मिळविली व त्यांच्यामध्यें मिळून मिळून त्याचे आचारविचार व रीतीभाति याचा परिचय करून घेतला.

पुढे होता होता ते बॅंढहि त्यांना अपुरे वाटू लागले. तेव्हा त्यांनी एकत्र जमून हिंदुस्थानात येऊन राहण्याचा विचार केला, त्याप्रमाणे काही कुटुंबे तेथून निघाली व हिंदुस्थानच्या पश्चिम किनाऱ्यावरील संजान येथे येऊन उतरली. तेथील हवापाणी व देश परिस्थिति पाहून ते स्थान परंत पडून तेथे कायमची बसहात करून राहण्याचा त्यांनी घेत केला.

त्यावेळी तो प्रात यादव राणा (जडू राणा) याच्या ताब्यात होता. त्या प्रांतावर त्याची सत्ता चालू होती, तो तेथे आपणास राजा धनवीत होता. त्याच्या जवळ जाऊन त्याची अनुमति घेण्यास एक शिष्टमंडळ नेमून त्याचे पुढारीपण दख्खर नयोंसग याजकडे देण्यात आले. आणि त्याच्याबरोबर काही मौल्यवान नजराणे पाठविलेले आले. सर्व तयारी करून पार-शाचें शिष्टमंडळ राजाच्या भेटीस राजधानीत आले. त्या शिष्टमंडळाचें राजाने आदरपूर्वक स्वागत करून आपल्याकडे येण्याचा त्यांचा उद्देश व हकीकत ऐकून घेतली. तेव्हां त्या धर्मगुरु नयोंसगाने आपली पूर्वकथा सांगून

इस्लामी गुडानी त्याची दुर्दशा व दुःस्थिति कशी केली याचें हृदयद्रावक वर्णन केले आणि राजाच्या आश्रयाखाली कायमची वस्ती करून राहण्यास परवानगी मागितली त्यावेळीं त्यानी इराणी धर्माची व चाली रीतीची हकीकत निवेदन केली, त्याचा अनुवाद 'घोडश श्लोका' या श्लोकबद्ध सोळा श्लोकात सांगण्यात आला आहे तिचा आम्ही तात्पर्य रूपाने थोडक्यात भावार्थ पुढील प्रमाणें देत आहो मूळ श्लोकच दिले असते पण वाचकास त्याचा अर्थबोध समजण्यास जड जात असल्यामुळे, त्या भरीस न पडता फक्त मराठीत त्याची रूपरेखा देत जातो

तो दस्तूर म्हणाला— हे राजन् ! ऐक, आम्हा पारशी लोकांचा वृत्तात ऐक तो थोडक्यात असा आहे —

आम्ही पारशी लोक इराणातील^१ मूळ रहिवासी असून आम्ही आर्यकुलोपन्न आहोत वगनि आम्ही गोरे, शरीराने सडढ, तसेंच धीर व वीर अशा गभीर वृत्तीचे आहोत सर्वशक्तिमान, सर्वज्ञानी, सकलगुणसंपन्न, व परमदयाघन अशा मद्द प्रभूचे आम्ही उपासक आहोत अवेस्ता हा आमचा पूज्य व पवित्र ग्रंथ आहे सूर्य, अग्नि, वायु, पृथ्वी, आकाश व उदक याचें दिवसादन तीन वेळा आम्ही ध्यान करतो आणि स्वर्ग, मृत्यु, पाताळ हे तीन लोक आम्ही मानगारे आहोत आम्ही स्नान करून अर्गात सदरा व कमरेत निपदरी शुभ्र लोकरीची कुस्ती धारण करतो व डोक्यावर दुपदरी टोपी व त्यावर रुमाल गुडाळतो स्नान प्रार्थना, पवित्र ग्रंथपठण, अग्निहवन भोजन, मुखशुद्धि व मलमूत्रोत्सर्ग इत्यादि करताना मौनव्रत पाळतो शुष्क लावूड, कापूर, अगळ, धूप, गंध इत्यादि परिमळ द्रव्यानी आम्ही अग्नि प्रीत्यर्थ नित्य पाच वेळा होमहवन करतो आम्ही अन्नदान करतो घर वाघर्जे, पूल उभारणें, धर्मशाळा व दवाखाने उघडणें, सत्पात्र याचकाना धन दान करणें व अतिथिअभ्यागताचा सत्कार

इत्यादि जनहिताच्या उपयुक्त गोष्टी करण्यात आम्ही तत्पर असतो. आम्ही एकपत्नी व्रत पाळतो. येस्यागमन आम्हास निषिद्ध आहे. आम्ही पितरांचे श्राद्धकर्म पाळगारे आहोत. संप्रकार्याधारख्या मंगल प्रसंगी आमच्या स्त्रिया सुस्वर गायन व मञ्जळ वादन करतात. त्या देहाने परिशुद्ध असून अंगास मुगंध द्रव्याची उडी लावतात. त्या गौरवर्ण असून सुंदर वस्त्रे परिधान करतात. त्या धर्मकार्यात परम श्रद्धालु असून गृहकृत्यात सदैव दक्ष असतात. रजस्वला झाल्या म्हणजे घात दिवस विटाळ पाळतात व बाळंत झाल्यास महिनाभर अशौच पाळून मग शुद्ध होतात, दोषशालनार्थ प्रायश्चित्त घाणून गोमूत्र घेऊन स्नान करून व ठराविक काल व्रतार्य राहून पुनः शुद्ध होण्याची आमची बहिषाट आहे. आमच्या विचारात, भावनात व वर्तनात एकवृत्तीपणा राखणे हे आमचे परम कर्तव्य आहे. आम्ही घास्त्र व शुश्रूषा पाळतो. व्यवहारांत न्यायनीतीने यागणे हा आमचा धर्म आहे. थोडक्यात, राजन् ! हा आमचा असा धर्म व चालीरीति आहेत. एक हरीत आम्ही पारशी लोक कुलवान, नीतिमान, धैर्यवान, धीरवान असून हस्लामी जुद्धम-जगरदस्तभिळें देशत्याग करून निर्वासित होऊन घणवण पिरत आहोत तर आपल्या राज्यात कायमची वस्ती करून राहण्यास व आमचें संरक्षण करण्यास आपण कृपावत होऊन मान्यता देऊन आज्ञास आश्रय घाला अशी राजादाजवळ आमची प्रार्थना आहे !” याप्रमाणे त्या दस्तूराने आपला वृत्तांत सांगितला.

त्या धर्मगुरूचें हे बरील भाषण ऐकून त्या उदार राज्याच्या मनात त्याच्याविषयी सद्भावभूतीचा अंकुर पुढला व त्याची असहाय व निराधार कष्टास्पद स्थिति पाहून त्याचे अंतःकरण दयार्द्र बनले. भारतीय उदात्त परंपरेला अनुसरून त्या राज्याने त्यास पुढील अटीवर, भारतभूमी मातृभूमि समजून येथे कायमची बसावत करून राहण्यास परवानगी दिली व त्याचें शत्रूपासून रक्षण करण्याचें अमय बचनहि दिलें.

त्यानें अटी घातल्या त्या ह्या (१) पारशानीं येथील देशीभाषा वापरावी (२) त्याच्या स्त्रियांनीं हिंदूप्रमाणे वेषभूषा करावी. (३) त्यानीं आपले विवाह दिवसा न करता रात्री करावेत (४) त्यानीं शस्त्र धारण करावयाचें नाही. (५) शेतशेतकी करून उदरनिर्वाह करावा.

या अटी पारशानीं मान्य केल्या व संजान येथें राहण्यास त्यांना राजशासन मिळालें. तेव्हापासून पारशी लोक हे भारतमातेचे कायमचे नागरिक होऊन येथें सुखासमाधानानें, गुण्यागोर्विदानें व प्रामाणिकपणें नादू लागलें. त्यानीं शोरोष्टर धर्माचें पुनरुज्जीवन करून, अग्नीच्या उपासनेंत आपलें जीवन सुखमय करून घेतलें. अर्थात् ही भारतभूमी त्यांची मातृभूमि झाली व तिचें ते सुपुत्र होऊन निर्भयपणें मुत्राचा संसार घाटून राहिले आहेत. शोरोष्टर धर्माची व धर्मायाची ही अशी उत्तरकथा आहे.

उ रार्ध समाप्त

झोरोटर धर्मातील दिव्य सृष्टि.

अहुर मज्द

(आदि पुरुष)

‘ब्रम्ह या इदमग्र आसीत्’ - ही सृष्टि उत्पन्न होण्याच्या अगो-
दर ब्रह्म या नावाची एकमेवाद्वितीय अशी सद्रस्तु होती ब्रम्ह याचेंच
दुषरें नाव प्रजापति असें आहे (प्रजापतिर्वा इदमग्र आसीत्) त्यानेंच ही
सर्व रूपावर जगम सृष्टि निर्माण केली (‘ स इद सर्वमसृत्) असें भारती-
यांच्या प्राचीन वेदात सांगितलें आहे आता झोरोटर धर्मात याविषयी
काय सांगितले आहे हें थोडक्यात पाहू

वैदिक वाङ्मयात ब्रम्ह ऊर्फ प्रजापतीला सृष्टिकर्मात जें स्थान आहे,
जवळजवळ तेंच स्थान अवेस्ताधर्मात अहुरमज्दला देण्यात आलें आहे
त्याचें वर्णन तेंथें आढळतें तें असें -

अहुर मज्द हा प्रकाशापासून उत्पन्न झाला असून तोच जगाचें
आदिबीज आहे (यज्ञ ३१-७) तो गरोन्मन म्हणजे पृथ्वीचा व
संप्रवृत्तीचा जनक आहे (यज्ञ ३७-१) त्याचप्रमाणे सूर्य, चंद्र, नक्षत्रें
व वायु, आप, तेज इत्यादि महाभूतांचाहि जनक आहे (यज्ञ ३७-१)
त्यानें अग्नीला निर्माण केलें (यज्ञ १५-४२) पृथ्वीला जन्म दिला
(यज्ञ ३७-१) उषा, दिवस व रात्र हीं त्याच्यापासूनच झालीं
(यज्ञ ४४-५) तो वायूला वाहावयास लावतो व पावसाला वर्षावयास
प्रेरणा देतो (यज्ञ ५-१२०) त्यानें उम्भिजसृष्टि निर्माण केली (यज्ञ
३७-१) अश्वगवादि पशु निर्माण केले (यज्ञ ९-१) तसेच चिमणी,
कावळा इत्यादि पक्षी व मऱ्यादि जलचर प्राणी उत्पन्न केलें (यज्ञ
८-४८) त्याने मनुष्य निर्माण केला (यज्ञ ३१-११) अर्थात् हें
सर्व भूतजात व जीवजात त्यानेच निर्माण केलें

त्याने निर्माण केलेली वरील सर्व सृष्टी ही विकारवश व नश्वर आहे. पण तिला निर्माण करणारा अहुरमज्द हा स्वतः निर्विकारी व आविनाशी आहे. त्याला आदि नाही व अंतहि नाही. अर्थात् तो अनाद्यनंत आहे. तो मागे होता, आत आहे व पुढेहि असणार. अर्थात् तो नित्य व शाश्वत आहे (यज्ञ २४-९ व ३९-३) तो सर्वश आहे (यज्ञ १२-१). जगांतील सर्व घडामोडी त्याला दिसतात व कळतात (यज्ञ २९-४) अर्थात् तो सर्वद्रष्टा आहे. तो विश्वात सर्वत्र भरून राहीला आहे (यज्ञ ४३-३) तो सर्वद्रष्टा आहे (यज्ञ १-१२) सर्व जगावर तो आपली सत्ता चालवितो (यज्ञ ४३-१) तो विश्वमंगल व परमपवित्र आहे (यज्ञ ६-१० व ३-१३).

तो मोठा उदार आहे. (यज्ञ ३३-११) तो सर्वोत्तम व सर्व दयाघन आहे. (यज्ञ ३७-३) सर्व जगाचा रक्षणकर्ता व पालनकर्ता तोच आहे. (यज्ञ ३४-३). तो वैद्यातला महावैद्य आहे. (यज्ञ ३४-३) तो सत्यमूर्ति असून भक्तवत्सल व भक्ताभिमानी आहे. (वेदिदाद १८-७) तो निःस्पृह न्यायमूर्ति असून, परम दयाळु आहे.

तो स्वर्गाचा अधिपति व पृथ्वीचा सर्वेश्वर आहे. (यज्ञ ३२-२) तो सर्व समर्थ असून मोठा उदार मनाचा आहे. (यज्ञ ३४-१५). तो सर्वाधीश असल्यामुळे भक्तजनावर त्याच्या इच्छेप्रमाणे सुखसंपत्तीचा बर्पाव करतो. (यज्ञ ५०-४ व ५३-९). त्याची सत्ता पृथ्वीवर व स्वर्गावर सारखीच चालते. (यज्ञ ४०-२). तो परमशूर असून शत्रुहता आहे. (यज्ञ ६-१० व यज्ञ १-१२)

तो जगाला सर्वोत्तम व सर्वश्रेष्ठ, मंगलप्रद व हितकर कायदे देणारा असून, त्याच्या न्याय व नीतिगर्भ कायद्याला 'दयना' असे मज्ज्दधर्मार्त संशोधण्यात येते. या शास्त्र नियमाला अनुसरूनच जगानी रचना करण्यात

आली (यज्ञ २८ ११) त्याचा कायदा सर्वश्रेष्ठ असून, तो शाश्वत आहे त्याला अनुसरूनच सर्व विचारी जग चालत अतः अर्थात् त्याची इच्छा म्हणजेच कायदा होय (यज्ञ ३४ १२)

या दयेनाचे म्हणजे अवेस्ताधर्माचे दोन भाग आहे। एक सृष्टिधर्म उर्फ नैसर्गिक धर्म व दुसरा नीतिधर्म तथा मानवधर्म वेदिदादमध्ये सृष्टिधर्म कथन केला असून गायेमध्ये मानवधर्म उर्फ आचारधर्म याचे निरूपण आहे मनुष्याने या लोकीं आपला अभ्युदय म्हणजे उत्कर्ष व परलोकी नि श्रेयस प्राप्त करून घेणेसाठी हे दोन्ही धर्म शास्त्रोक्त रीतीने आत्मकल्याणेच्छु मनुष्याने अवश्य पाळले पाहिजेत असा त्याचा दीर्घ कटाक्ष आहे एतदर्थ त्याने त्या धर्मांचा अभ्यास केला पाहिजे त्यावर विचार केला पाहिजे व त्याप्रमाणे वर्तन केले पाहिजे तरच त्याला इहपरलोकीं सुख व सद्गति प्राप्त होते वैदिक धर्मातहि आचारधर्माला प्रमुख स्थान देण्यात आले असून 'आचार प्रथमो धर्म' या सूत्रवाक्याने त्याची महति गायली आहे असे ।

हा अवेस्ता धर्म प्रथम मनुष्याला मध्मर्षेता' च्या द्वारा प्रकट करण्यात आला मध्मर्षेता हा पवित्र व प्रभावी मन असून तो मनुष्यांना शिकविण्यासाठी म्हणून दयाळु मद्भद्रभूने पवित्र व सचरित्र पुरुषांना प्रेरणा म्हणजे त्याच्या मुखातून तो आपला धर्म जगाला जाहीर करतो अर्थात् परमेश्वराने आपला धर्म मनुष्यापासून लपवून ठेविला नवून वेळोवेळी तो जगाला जाहीर करीत आला आहे त्याने पहिल्या प्रथम मनुष्याचा आदि पुरुष जो गयोमर्द त्यास ता धर्म सांगितला पुढे काही कालाने तोच धर्म पुण्यश्लोक विम राजास सांगण्यात आला त्यानंतर तोच धर्म पुढे महर्षि श्रोतृष्टरासहि स्वर्गावर घेऊन जाऊन अवस्ता धर्माचा उपदेश देण्यात आला पुढे महात्मा श्रोतृष्टरने त्याचा

या जगात स्पष्ट व सुबोध शब्दात इराण भर फिरून तो तेथें रुजविला व 'स्थिर' केला. तसा प्रचार व प्रसार पूर्वीच्या उपदेशकाकडून कधीच नव्हताहि करण्यात आला नव्हता. म्हणून महर्षि क्षीरोष्ठर हाच मद्दधर्माचा श्रेष्ठ प्रवक्ता व आय प्रणेता मानण्यात येतो.

हा अहुरमज्द सर्वसमर्थ, सर्वज्ञानी व सर्वज्ञेता असून, त्याच्यासारखा श्रेष्ठ असा दुसरा कोणी नाही त्याच्याहून मोठाहि कोणी नाही व वडीलहि नाही तो अत्यंत सुंदर असून सूर्यासारखा अत्यंत तेजस्वी आहे (यस्न १-१) तो विश्वात सर्वत्र भरून राहिला आहे आणि असला तरी डोळ्याला मात्र प्रत्यक्ष असा कोठेंच दिसत नाही. त्याला सर्व काही दिसते व सर्व काही कळते (यस्न १७), तो अखंड जागृत असून मनुष्याची बरीवाईट सर्व कृत्यें तो पहात असतो ('न वैदेवा स्वपन्ति') असें वेदात म्हटलें आहे. तो सरळ, समबुद्धि व न्यायनिष्ठ असून कोणाला अन्याय करीत नाही व फसवीतहि नाही आणि त्याला कोणी फसवू शकत नाही (यस्न १-१२).

तो गरोन्मन स्वर्गांत राहतो. तो स्वर्ग 'बेरैसैति' म्हणजे अलक्षुर्ष पर्यंतावर असून, तेथें उदड प्रकाश उजळलेला असतो त्याच्याजवळ योहुमनो, अद्यवहिस्त, क्षत्रवश्य, अरमइति, हउर्वतात् व अमेरेतात् असे सहा दिव्य प्रतिनिधि असून, त्याच्याद्वारा तो हें विश्वचक्र अखंड व सुरळीत चालवितो तो भक्तपरिपालक व दुष्टसंहारक असून सर्व विश्वावर त्याचीच सत्ता व अधिकार चालतो त्याचे प्रिय उपासक जे आर्य त्यांना रक्षायास पृथ्वीवरील अत्यंत सुंदर व सुपीक प्रदेश जो 'अहर्वन वएज' हा त्याने त्यास दिला

पुढें असा प्रसंग उद्भवला कीं सज्जनाचा व देवभक्ताचा पैरी जो दुष्ट अहिर्मेन यानें त्या पुण्यप्रदेशावर हिमवृष्टि करून त्याचा संपूर्ण नापनाट

करण्याचा घाट घातला पण तो दुर्दैवाने फसला कारण मद्दप्रभूने त्यावेळी तेथील यिमराजास बोलावून घेऊन त्यास भाषी आपत्तीची व अनिष्टाची पूर्ण सूचना देऊन तेथून तळ हालविण्याचा त्यास योग्य सल्ला दिला त्याचप्रमाणे पुढे महात्मा होरोष्टरासहि स्वर्गावर घेऊन जाऊन अवेस्ता धर्माचा त्यास मंगल सद्बुद्देश केला तो सद्बिचार, साधुवाणी व सद्दर्शन याचा मोठा चाहता असून अशा पावित्राचरणी भक्तजनांवर तो अनुग्रह करून त्याचे इहपरलोकी उदड कल्याण करतो असो ! अशी सय दयावन मद्दप्रभूची अवेस्तातील योडण्यात वधा आहे

आता पुढे जावयाच्या अगोदर आणखी एका महत्वाच्या गोष्टीचा येथे खुलासा करून मग पुढील मार्ग आक्रमारा असे आह्मास वाटते म्हणून त्याचाहि येथे वावता परामर्श घेऊन मग पुढे जातो ती महत्वाची गोष्ट म्हणजे अवेस्तातील अहुरमश्द व ऋग्वेदातील देवराज इंद्र यांचे मुदर साम्य द्वास्तविगारी अवेस्तातील व ऋग्वेदातील काही यच्चने येथे उद्घुत करतो म्हणजे आमच्या वाचकाना मद्दविषयी योग्य व यथार्थ कल्पना करण्यास मदत होईल व त्याचप्रमाणे वैदिक देवाविषयी अज्ञानामुळे गढळ झालेले आमच्या पारशी वाधवांचे कटुपित मनहि प्रकाशित होऊन ते निवळेल अशी आम्हास आशा असल्यामुळे हा प्रयत्न करण्यास आम्ही उद्युक्त झालो आहो

अहुरमश्द

इंद्र

अवेस्ताग्रंथ

ऋग्वेदसंहिता

१ अहुरमश्द हा अत्यंत

देवराज इंद्र हा अत्यंत तेजस्वी आहे

तेजस्वी आहे (यज्ञ ११)

'ओजिष्ठ' (ऋ ६-१९-६)

२ तो सर्वांत मोठा आहे (यज्ञ ११) महिष्ठ (ऋ १-५७-१)

- ३ तो सर्वोत्तम आहे (यस्न २१-१) वरेण्य (न ३-३४ ८)
 ४ नो अत्यंत सुंदर आहे (यस्न २६ २) मुपेक्ष (७ ३२ १३)
 ५ तो अत्यंत बलवान आहे (यस्न १-१) शक्ति (७ ७० ६)
 ६ महाज्ञानी आहे (यस्न २६-२) मुमेध (न ३ १'-०)
 ७ सर्वद्रष्टा आहे विचर्षणि (५-३८-१)
 ८ निश्चल आहे (यस्न २६-२) अन्युत (२ १२-९)
 ९ अमर आहे [यस्न २४ ९] अमर्त्य [३-१ १]
 १० पवित्र आहे [यस्न १९-१] शुचि [१०-०९ १]
 ११ मंगल आहे [यस्न ६ १०] शिव [६-४४-१७]
 १२ विभ्रुत आहे [यस्न १-१] सुश्रवस्तम [८-१३-२]
 १३ मोठा बुद्धिमान आहे [यस्न १ ३] सुप्रचेत [न ७ ११ १०]
 १४ अहिंसित आहे [यस्न १ ६] अमृध [६-१९-७]
 १५ अपाप आहे अनवद्य [६-१९ ४]
 १६ सत्य आहे सत्य [१-६३-३]
 १७ मोठा शूर आहे [यस्न ६-१०] शूर [१-१०-३६]
 १८ मोठा उदार आहे [यस्न १-१] सुदानु [७ ३१ २]
 १९ स्वर्गाचा जनक आहे [वेदिदाद२२-१] जनितादिव [८-३६ ०]
 २० पृथ्वीचा जनक आहे [यस्न ३१-१] जनिता पृथिव्य [८-३६ ४]
 २१ उदकाचा जनक आहे [यस्न ३१-१] अमृज उर्मिमपाम [७-१०-१२]
 २२ सूर्याचा जनक आहे [यस्न ३७-१] य सूर्य जज्ञान [२-१२-७]
 २३ उपेचा जनक आहे [यस्न ४४-१] य उपेक्ष जनान [२-१२-७]
 २४ गार्हचा जनक आहे [यस्न ० १-१] जनितागमा [८-३६ ०]
 २५ मुक्ताचा शरा आहे मुमृळीक [६ ४७ २]
 २६ धर्मोक्ता आहे (यस्न १-१२) विश्वसाह [६-४४ ४]

- २७ भुवनाचा राजा आहे एको विश्वस्य भुवनस्य राजा ३-४६-२
 २८ सूर्याला वाट करून दिली (यत्न ४४-३) पाथेहृत् सूर्याय' (१०-११३-३)
 २९ सर्व प्राणीमात्राचा सत्ताधीश आहे ईशानमस्य जगतः (७-३२-२२)
 ३० स्वर्ग उचढून धरला (यत्न ४४-४) घर्ता दिवः (३-४९-४)
 ३१ पृथ्वी उचढून धरली यत्न ४४-४ दाघार प्रथिवीम्
 ३२ सत्यमन्त्री आहे मत्प
 ३३ रभागमर्ता आहे (यत्न १-१२) अयिता
 ३४ मरत रक्षक आहे स्तोत्राणा अयिता १० ३४ ३

यावरून अवेस्तातील मन्त्र व ऋग्वेदातील इद्र याचा तोंडवळा जवळ-जवळ साररुपाच नाही असे आता कोण म्हणेल? हिंदू व पारश्यात परस्परांच्या धर्माविषयी देवताविषयी जो गैरसमज दृष्टीस पडतो तो अज्ञान मूलक व दुराग्रह-दुष्ट आहे. तो मूढ व समतोल विचाराती नाहीसा होईल असा आझास विश्वास वाटतो. याविषयी अधिक लिहू इच्छीत नाही. सूत्र याचनानी काय बोध घ्यावयाचा तो घ्यावा. एवढी सूचना करून पुढाले वाटेस लागतो

अमेश स्पेंता

अमेश स्पेंता म्हणजे अवेस्ता धर्मातील सर्व शक्तिमान, सर्वश, सर्वसमर्थ अशा महाप्रभु अहुरमज्दच्या विविध परमशक्तींचे दिव्य प्रतीक होत. वैदिक मार्गेत ते दिव्य विबुध असून अमेश स्पेंता म्हणजे शोरोष्टर धर्मात त्यांना पवित्र व अमर मन्त्रविभूति म्हणण्यात येते. याची सख्या एकंदर सात असून त्याची नावे १) अहुरमज्द २) वोहुमनो ३) अश वदित्त ४) क्षत्र वश्यं ५) आरमइति हउर्वतात् व अमेरेतात् ही अशी आहेत.

या सर्वाना मिळून अमेश स्पेंता असे सर्वसाधारण नाव आहे पण व्यवहारात अहुरमश्दला सोडून त्याची सख्या फक्त सहाच मानण्यात येते या सहा दिव्य विभूति म्हणजे त्या जगज्जनक जगच्चाळक, जगन्नायाक व सर्वसमर्थ महाप्रभु अहुरमश्दच्या परमशक्तीची निरनिराळी सहा रूपेच होत

या महाविभूतींना मश्दप्रभूनेच निर्माण केले त्याच्या सूचनेप्रमाणे ते वागत असतात हे अमेश स्पेंत नित्य व अमर असून, त्याची जगावर हुकमी सत्ता चालते त्याचे निवासस्थान गरोन्मन या सर्वोच्च स्वर्गलोकात असून तेथेच मश्दप्रभूहि राहतो त्याची यसावयाची आसने सुवर्णाची असून त्याची शरीरकांति सूर्याप्रमाणे तेज पुज आहे डोळे अत्यंत तीक्ष्ण व चमकदार असून, त्यांना दृश्य व अदृश्य, — सूक्ष्म व स्थूल — मृष्टीतील सर्व वस्तुजातांचे व जीवजातांचे सर्व काही दिसते ते महा वीर्यवान, पराक्रमशाली, सर्वश व सर्वसमर्थ मश्दसृष्टीला सारूप करणारे, त्यावर सत्ता चालविणारे, पाळत ठेवणारे, त्यांना राखणारे व त्याचे संरक्षण करणारे असे मश्दप्रभूचे ते पवित्र व प्रभावी विश्वस्त आहेत

हे स्वर्गात एकत्र राहून एकत्र मिळून सहविचार करतात त्याचीं मनें एक आहेत विचार एक, वाणी एक व कृतीहि पण एकच आहे अर्थात् ते केव्हाहि एकोप्यानेच वागतात व एकमेकां सहकार्य करतात त्यांच्यात केव्हाहि पितृष्ट अगर विरोध येत नाही ते स्वर्गातून खाली उतरून पृथ्वीवर येतात व तेथे दसतेने निरीक्षण व परीक्षण करून आपली हुकमत चालवितात ते दुष्टाना दष्ट करणारे व सुष्टांचे पालन करणारे असे न्यायशाली व सन्मानदर्शक परमपौर विभूति आहेत

जगाला पापशुचीकडे — अनीतिमार्गाकडे प्रवृत्त करणारे — पुसलावून नेणारे असे जे दुष्ट अदिरमन व त्याचे साथीदार अक्रोमन व हुज इत्यादि

दुष्ट प्रभावळ आहे, त्याचें परिपत्य करून, मद्दभक्ताचें संरक्षण करण्यास ते पूर्ण समर्थ व सदैव दक्ष असतात. त्याचा परामर्श करण्यास कोणीच समर्थ नाही. ते परम दयाळु व अत्यंत उदार असून मद्दभक्तावर त्याची पूर्ण कृपादृष्टि असते. म्हणून मद्दभक्त आपल्या घरी येऊन, हविर्भाग स्वीकारण्यास त्यांना मोठ्या प्रेमाने व भावभक्तीने आळवितात.

मद्दप्रभूनें महर्षि शोरोधरास त्यांना यशात आन्धान करून, हविर्भाग अर्पण करण्यास प्रथम उपदेशिलें म्हणून त्याप्रमाणें त्यानें केलें. त्यांना थद्दापूर्वक भावभक्तीनें यशात आन्धान करणारा असा अवल्लोपासक जगातला सोच पहिला मद्दभक्त आहे. पुढें त्याचें अनुकरण करून तेन्हापासून शोरोधरपंथी अनुयायी त्यांना मोठ्या भक्तीनें आन्धान करून, यशात हविर्भाग अर्पण करून आपलें संरक्षण व कल्याण करण्यास मनोभावे प्रार्थना करतात. इतकेंच नव्हे, तर त्याच्या कृपाप्रसादानें उत्तेजित होऊन ते भक्त आपलें सर्व आसुष्य व संपत्ति त्याच्या प्रीत्यर्थ अर्पण करण्यास सदैव दक्ष असतात त्याची ती निःसीम सेवा व त्याग पाहून परम सन्तुष्ट होत्याते ते त्या भक्ताना त्याचे मनोरथ पूर्ण करून त्यांना सुखी, सन्तुष्ट, व कृतकृत्य करण्यास कंदापि चुकत नाहींत. याप्रमाणें या अमेशा स्वैताचें अर्पण थोडक्यात वर्णन आहे.

यानंतर मद्दप्रभूचें विश्वचक्र सुरळीत, सुदृढ, सुसंगत, सुरक्षित व सुव्यवस्थित चालण्यास या अमेशा स्वैताचें विविध स्वरूप, त्याचें कार्य, त्याचा अधिकार, व त्याची सत्ता काय व कशी आहेत याचें क्रमशः संक्षेपाने चित्रण करीत जातो.

मद्दप्रभूचे दिव्य प्रतिनिधीमंडळ

१) **बोहमनो** :- निराकार अशा सूक्ष्म प्रकारास सत्त्वात्न अहुरमद्द हा सगुण रूपानें प्रगट झाल्यावर जड सृष्टि उत्पन्न करावयाच्या आधीं

आपल्या भावी कार्यात मदतनीस म्हणून विशिष्ट गुणधर्मांच्या व अधिकारांच्या काही दिव्य शक्ति निर्माण करून त्यांना भावी जगाचें सरक्षण, सपोषण व स्वर्धन करण्याच्या कामी अप्यथाच्या जागी अधिकृत प्रतिनिधि म्हणून नेमण्यात आले त्यात योहुमनो हा पहिला व प्रमुख असा त्या मंड प्रभूचा प्रतिनिधि आहे त्याचें स्थान त्या जगन्नायकाच्या शेजारी असून तो सर्वांत थोर आहे

हा योहुमनो शुद्ध सात्विक बुद्धीचा - अर्थात् शिवसकल्पाचा अधिदेव असून, मंडमन्निमडळाचा तो प्रमुख मंत्री आहे तो सद्बुद्धीचा सत्यज्ञानाचा जनक व प्रदाता असून, मानवाच्या सत्कारतत्त्व मनाला शांति देणारा व सज्जनाचें दुःख हरण करणारा व तसाच मोठा धैर्यशाली सामर्थ्य संपन्न व अत्यंत उदारधी असा मंडप्रतिनिधि आहे तो मोठा तेजस्वी, मुदर व मोहक असून अगावर झगझगीत अशी शुभ्र वस्त्रे धारण करतो त्यातल्या त्यात सफेत कुस्ती हें त्याचें विशेष आवडीचें वस्त्र आहे

पहिला मानव दपतीचा मुलगा जो सियामक त्यास मंडप्रभूचा धर्मोपदेश करणाऱ्यापैकी तोहि एक आहे तिश्य या पर्जन्य देवतेची पृथ्वीवर पाऊस पाडण्याच्या कामी तो सहकार्य करतो सत्प्रवृत्त मनुष्याला सत्कार्य करावयाच्या कामी त्याचे सदोदित प्रोत्साहन व मदत असते शिवाय मनुष्याच्या बऱ्यावाईट कृत्याची नोंद ठेवण्याची कामगिरी त्याचकडेच आहे अर्थात् वैदिकांच्या चित्रगुप्ताचें काम करणारा तो प्रमुख अधिकारी आहे म्हणजे पृथ्वीवर जन्मलेल्या प्रत्येक मनुष्याची गरी बार्ड कृत्ये दिवसातून तीन वेळा टिपून ठेवण्याची कामगिरी त्याच्यावरच सोपविण्यात आली आहे मनुष्य झेल्यावर पुढे चौथ्या दिवशी जेव्हा तो परलोकास जाण्यासाठी म्हणून चिनवत पुलाजवळ येतो, तेव्हा तेथें त्याच्या हयातीतील कृतकर्मांचा आढावा घेण्यासाठी तो तेथें हजार राहतो

इह-पर लोकास जोडगाऱ्या चिनवत पुलाजवळ आल्यावर मनुष्याचा कृतकर्मांचा आढावा घेनल्यावर जे त्यात पुण्यदान ठरतात, ते तो पूल ओलाडून स्वर्गाच्या प्रदेशद्वाराजवळ आले म्हणजे त्यांना तेथे सामोरा जाऊन त्यांचे प्रेमाने स्वागत करून त्यांना पुढे घेऊन जाणारा अधिकारीहि तोच आहे. स्वर्गात गेल्यावर तेथे पुण्यात्म्यांना रहावयास योग्य स्थान तोच पाहून देतो. जे लोक या छोकी पुण्यकृत्ये करतात, इतरास करावयास सावतात व त्यास मदत करतात, त्यांना तो उत्तम दर्जास देतो जे मक्त अहुरमश्दचे दर्शन घेऊ इच्छितात, त्यांना त्या प्रभूचे भगल दर्शन या होतुमनो मार्फतच घडून येते

तो स्वतः रूपरहित असला तरी केव्हा केव्हा मानवरूप धारण करून मश्दमत्ताना तो दर्शन देत असतो. उदाहरणार्थ अहुरमश्दने महर्षि श्रोतरोष्टरास जाऊन भेटून त्यास स्वर्गात आपल्यासमोर घेऊन येण्यास सांगितले तेव्हा मनुष्याचे सुंदर व तेजस्वी रूप धारण करून त्याने त्यास दाईती नदीवर जाऊन भेट दिली. व त्यास आपल्याबरोबर स्वर्गात घेऊन जाऊन तेथे मश्दप्रभूची भेट करविली अर्थात् मनुष्याला सुज्ञान द्वारा मश्दप्रभूचे भगल दर्शन घडविणारा होतुमन हाच आहे या शिवाय त्याच्याकडे आणखी एक महत्त्वाची कामगिरी सोपविण्यात आली आहे ती म्हणजे जगात मश्दप्रभूने निर्मिलेली जी पशुमृष्टि आहे, तिचे योग्य प्रकारे पालन, पोषण व सर्वधन करणे हे होय अर्थात् मानवाला उपयुक्त अशा पशुमृष्टीचा पालनपोषण करणारा तो मुख्य अधिकारी आहे ही पशु-मृष्टी म्हणजे इहलोकातील त्या होतुमनोचे एकाअर्था प्रत्यक्ष प्रतीकच म्हटले तरी चालेल म्हणून जे मश्दपंथी आहेत त्यांना या पशूंचे अन्न-पाणी देऊन संरक्षण करण्याविषयी व त्याची जुलूम जनरदस्ती, छळ व

हाल, दुःख व हिंसा यांवन मुटका करण्याविषयी अत्यंत आग्रहाचा आदेश देण्यांत आला आहे. बोहुमनोची ही अशी इकीकत आहे.

(२) अश्वहिस्त :- अहुरमश्दनें बोहुमनोनंतर हें विश्वचक्र

सुरळीत व सुव्यवस्थित चालविण्यासाठीं जो दुसरा एक सहाय्यकारी प्रतिनिधी म्हणून उत्पन्न केला, त्याला अश्वहिस्त हें नांव आहे. येथील स्थूल व सूक्ष्म सृष्टीत जी व्यवस्था, नियमबद्धता, गुरिपति, व शिस्त आहे, ती ठेवण्याचें, चालविण्याचें व राखण्याचें काम या अश्वहिस्ताकडे आहे. अर्थात् मश्दप्रभूनें आणून दिलेले सृष्टिचे जे सुमंगल व हितकारक शास्त्र नियम, त्यांचें संरक्षण व परिपालन करणारा प्रमुख प्रतिनिधि व अधिकाारी म्हणजे हा अश्वहिस्त होय. मश्दनेंच यास निर्माण केले असून सद्धर्म, पुण्यगोष्टी व सुकृत इत्यादिकांचें योग्य संरक्षण करण्याची कामगिरी याच्यावर सोपविण्यांत आली आहे. मनुष्याला मश्दप्रभूचा सुंदर व आनंदमय स्वर्ग प्राप्त व्हावयाचा तर तो अंतर्ग्राह्य शुचिर्भूत, पवित्र व निर्मल असावयास पाहिजे. आणि या गोष्टी प्राप्त व्हावयाच्या तर सद्दिचार, सद्भाषण, व सत्कर्म या त्रयविर अयलंजून आहेत असा सिद्धांत आहे.

अर्थात् सुकृत तया पुण्य म्हणजे मानसिक शिवसंकल्प, सनूतवाणी, शारीरिक परिशुद्धता व साकर्म यांचा समुच्चय होय. जो मनाने, वाचने, व शरीराने परिशुद्ध म्हणजे पवित्र आहे तोच पुण्यवान पुरुष होय. आणि तोच मश्दप्रभूच्या दिव्य स्वर्गांत पदार्पण करण्यास योग्य व पात्र होतो. इतरास तो दरवाजा बंद आहे. म्हणून पावित्र्याला क्षोरोष्ठर धर्मांत अत्यंत महत्वाचें स्थान आहे. असा पुरुषच मश्दप्रभूचें दर्शन घ्यावयास लायला होत असून त्यालाच अश्वहिस्ताच्या मार्फत ती गोष्ट साध्य होते. म्हणून पुण्यवान लोक-सत्कर्मरत व सद्दिचारनिष्ठ मश्दमस्त आपल्यावर कृपादृष्टि

म्हावी म्हणून या अश्वविहस्ताची मनोभावे प्रार्थना करतात मद्दप्रभूचे दर्शन करविणारा हा एक दिव्य प्रतिनिधि असून, मनुष्याचें प्रगट वा गुप्त पाप व पुण्य जाणणारा तोच आहे अर्थात अहुरमस्दला मनुष्याच्या पापपुण्याचें जे शान होतें, तें या अश्वविहताकरवींच होतें आणि पापी व पुण्यवताला जो असेरचा निर्णय देण्यात येतो, तो याच्या मुखातर्च देण्यात येतो

हा अश्वविहस्त म्हणजे परमथोर, सर्वोत्तम, सर्वसुंदर, तेज पुंज व सर्वमंगल असा मद्दप्रभूचा दुसरा प्रतिनिधि आहे तो भक्ताना आरोग्य देणारा असून रोगराई याचा नाश करतो. तो अकाल व अपमृत्यु टाळणारा आहे त्याचप्रमाणे राक्षसपिशाच, मंत्रतन करणारे मात्रिक, जादुदोण करणारे वेटेके, मनुष्यांना पापाकडे प्रवृत्त करणारे व परोपरीने छळणारे हुज व हुर्जन आणि दश करणारे विषारी जीव इत्यादिकांचा संहारकर्ता आहे तसाच जे पुण्यवान व सदाचरणी आहेत, त्यांचेसाठी स्वर्गाचा रस्ता सुगम व सुरावड करणारा तो मुख्यमन्त्री आहे म्हणून शोरोस्टरने त्याची प्रशंसा व प्रार्थना केली आहे

(यस्त १-३)

या अश्वविहस्ताला प्रसन्न करून घ्यावयाचें झालें तर मनुष्याने अवैस्ता प्रयोपदिष्ट नियमाप्रमाणे वागावयास पाहिजे अर्थात कायावाचामने पवित्र व निर्मल आणि सत्कर्मरत व परोपकारी असावयास पाहिजे तरच तो त्याच्या कृपाप्रसादास पात्र होतो व त्याच्याकरवी स्वर्गाचा दरवाजा उघडला जातो मनुष्याच्या आयुष्यकालात मागेपुढे केव्हातरी असा एक दिवस उगवतो की तेव्हा त्याची इहलोकयात्रा संपवून सर्वस्यास मुकावें लागतें त्यावेळीं घरदार, चेतवाडी, धनदौलत, बायकापोरे, आप्तइष्ट, स्नेहीसोबती इत्यादि सर्व जेथल्या तेथेच राहून जावात सोबत कोणीच येत नाहीत देहसुद्धा येथल्या येथेच पडून राहतो फक्त जीव तेवढा

भापडा मागे राहतो बरोबर कोणीच नाही म्हटले तर त्याची बरीवाईट कमें त्याच्याबरोबर येनात तीं तेवढीं तो बरोबर भेऊन जातो म्हणून मनुष्याने जियतपणी परलोक सुखाचा व्हावा एतदर्थ पुण्यकर्माची जोड मिळविण्यास आळम अगर कसर करू नये. तोच पवित्र व पुण्यवान की जो सद्बिचार व सत्कर्मरत आहे आणि तोच स्वर्गाचा मिरामदार आहे असो. अश्वदिस्त हा स्वर्गात राहतो तरी त्याचा प्रतिनिधि इहलोकात अग्नि-नारायण हा नेमण्यात आला आहे. असो.

३) क्षध्वर्ष्य - हे जे हृदय न अहृदय असे विशाल विश्व आपल्या समोवती पसरलें आहे, त्यावर अधिष्ठाता चालविणारी अशी जी मद्भ्रमभूची सर्वसमर्थ दिव्य शक्ति आहे, त्या अमोघ शक्तीचें प्रतिनिधित्व क्षध्वर्ष्य या दिव्य विभूतीकडे आहे. अर्थात क्षध्वर्ष्य हा मद्भ्रमभूचा तिसरा प्रतिनिधि असून, त्याच्या परमशक्तीचा-विधनियामक दिव्य साम-ध्याचा प्रमुख केंद्रस्थानी विराजमान झाला आहे. म्हणून मद्भ्रम-भक्त त्याला शक्ति व सामर्थ्य देण्यास-सन्मान दाखविणेत-पुण्य कार्यात मदत करण्यास आह्वान करतात व त्याला भक्तिपूर्वक हविर्भाग देतात जो मनुष्य त्या जगन्नायकाचे कायदे पाळतो त्याला हा क्षध्वर्ष्य सामर्थ्यसंपन्न व सत्ताधीश बनवितो हे त्याचें दिव्य व तात्त्विक स्वरूप झालें.

त्याचें पार्थिव स्वरूप सांगावयाचें म्हणजे सर्व धातूंचा व मौल्यवान संपत्तीचा तो स्वामी आहे अर्थात या पार्थिव मित्राचें प्रतिपालन करणें ही कामगिरी त्याच्या पदरात टाकण्यात आली आहे हा मोठा उदार व दयाळु असून गरीबाकडे तो दयार्द्रदृष्टीने पाहतो या गरीब मद्भ्रमभक्ताना तो मदत करतो त्यांना प्रभूत धनसंपत्ति देऊन त्यांना संपत्तिमान व लौकिक-वान बनवितो. याप्रमाणे तो पार्थिव जगाचा पूर्ण सत्ताधीश व महान अधिकारी आहे म्हणून मद्भ्रमभक्त त्याची मनोभावे प्रार्थना करतात असो.

(४) आरमइति -- शोरोष्टर घर्मांत आरमइति ही स्त्री देवता असून मइदप्रभूची ती लाडकी दुहिता आहे तिचें महत्त्व इतके भेष्ट प्रतीचे आहे कीं सहाजगाचें जें दिव्य मंत्रीमंडळ आहे त्यात तिचाहि समावेश करण्यात आला आहे. गायत तिला कोठें कोठें स्मृता म्हणजे पवित्र असें विशेषण लावण्यात आलें असून, मइदची भक्ति, प्रेम व निष्ठा याचें ती मूर्तिमत प्रतीक आहे

शोरोष्टरला अहुरमइदनें जें पवित्र व दिव्य ज्ञान झालें, तें या आरमइतीच्या द्वारेच झालें त्याने त्या परमेश्वराच्या उपासनेंत आपली अनन्य भक्ति, दृढ भक्ता, पवित्र अंतःकरण व अमोल जीवित इत्याहि सर्वस्व द्योतलें आणि वाहिलें—अर्थात् आत्मसमर्पण केलें—म्हणूनच जगात तो जगद्रव्य मइर्षि झाला तसेंच भेष्ट भगवद्भक्त व अलौकिक ज्ञानवीर ठरला त्याच्या भक्तीत व सेवेत तो इतका गहून व रगून गेला होता की त्याला आपल्या जीवितसर्वस्वाचा जणु काही विसरच पडला होता म्हणूनच त्याला मइदप्रभूचें स्वर्गीय दर्शन झालें इतकेंच नव्हे तर त्याच्याशी प्रत्यक्ष सभाषण करण्याचें सद्भाग्य लाभलें स्पष्टच सांगायलाचें म्हणजे मइदप्रभूची त्याचा जवळ जवळ एक जीव—तादात्म्य झालें हातें

ही आरमइति मइदप्रभूचें पय्यकर व हितप्रद यमनियम शिकविणारी अधिदेवता असून, त्याच्या साम्राज्याचें मृत्युलोकीं वर्धन करणारी एक महाशक्ति आहे जे कोणी तिची अनन्यमात्रे भक्ति करतात, ते अंतःकरणाने पवित्र व सोज्जळ होतात ती देवता त्यांना ज्ञान व समृद्धि देऊन त्याची भरभराट करत आपणास सामर्थ्य देण्याविषयी लोक मइद—प्रार्थना तिच्यामार्फतच करतात महात्मा शोरोष्टर हा आपल्या अनुयायाना खुतिस्तोत्र गाऊन तिला आळविण्यास उपदेश करतो

ती या पृथ्वीची अधिदेवताहि आहे. म्हणून भूसेवा म्हणजे कृषि-
कर्म हें ऐहिक जीवन सौकर्यास अत्यंत उपकारक व म्हणून अत्यंत उप-
युक्त असा बोध करून आपल्या अनुयायांना शेतकरी वनण्याचा त्या
महर्षींनी सुक्त कंठाने स्तुत्य उपदेश केला आहे. इतकेंच नव्हे तर फावल्या
वेळी आपण स्वतः शेतकरी बनून जगाला घडा घादून दिला आहे. ही
आरमवृत्ती म्हणजे ऋग्वेदांतील अरमति असून, तिचा अर्थ सायणाचार्य
भूमि असाच देतात.

तसें पाहूं गेलें तर आपल्या ऋग्वेदांतहि कृषिकर्माचें सुंदर वर्णन
असून, तें फार सौधप्रद आहे. म्हणून पारसीबांधवांना त्याचें घांवतें वर्णन
एका ऋग्वेद रंगविण्यांत आलें आहे, तें येथे उद्धृत करतो. हा उपदेश सूर्य-
नारायणाने जुगान्याला केला आहे, तो असा:-

अक्षैर्मा दीन्य कृषिमित् रूपस्वविचे रमस्व बहुमन्यमातः।
तत्रगावः कितव तत्र जाया तन्मेवि चष्टे सविता अयमर्थः॥

(ऋ. १०-३४-१३)

भावार्थ :- अरे जुगान्या ! पाशांनी जुगार खेळून दुःखी कधी
होऊं नकोय ! शेती कर ! म्हणजे त्यापासून तुला सुखसंपत्तीचा उपभोग
प्यावयास सांपडेल. त्या कृषिकर्मांत, काय सांगू तुला, बावा दुमत्या
गायी आहेत ! विलासप्रिय स्त्रीहि आहे. आणि तिच्या रोवर पुढें पुत्र-
पौत्रादि कुलवर्धक संततीही येते. हें जीवनोत्कर्ष रहस्य सर्वज्ञानी अशा
सवितादेवाने मला अनेक प्रकारें समजाऊन सांगितलें. याशिवाय आणखी
कृषिकर्मावर अनेक मंत्र आहेत. पण त्यांचा उल्लेख] येथें अप्रासंगिक
होईल म्हणून तो देण्यांत येत नाही. वैदिक ऋषी हे सर्व शेतकरीच होते.
मश्नने पृथ्वी उत्पन्न करून तिच्या मृश्टावर विशाल व सुपीक कुरणांची
योजना करून पशुकोटीचें जीवन सुकर व सुखी केलें.

हउर्वतात व अमेरेतात :- हउर्वतात व अमेरेतात हे जोडपे अधिमजनीय असे युग्म असून दोघाची उपासना व प्रार्थना एकत्रच करण्यात येते. हउर्वतात म्हणजे परिपूर्णता व अमेरेतात म्हणजे अमरत्व. इहलोकी त्याचाच पर्याय अर्थ म्हणजे सामर्थ्य, आरोग्य व समाधान असा होतो. अर्थात सर्व प्रसंगी सहनशीलता हे त्याचे वैशिष्ट्य आहे आणि अमेरेतात म्हणजे पूर्णत्व व अमरत्व हे दोन्ही गुण मद्दप्रभु हा बौद्धमनो व अश्वविस्त याचे मार्फत उपासकाना अर्पण करतो. येथे म्हणजे पालोकी सहनशीलता व सामर्थ्य आणि परलोकी पूर्णत्व व अमरत्व याची जोड मिळविण्यास बरील दोन अमेशस्वेताची उपासना जरूर आहे व म्हणून याची उपासना केल्याने इहपरलोकी सुख, शांति, पूर्णत्व व अमरत्व यागोष्टी साध्य होतात हा सांगण्याचा भावार्थ.

पार्थिव दृष्टीने पाणी हे हउर्वतात व उद्भिज सृष्टी ही अमेरेतात याचे प्रात आहेत. अर्थात या दोन बसूवर याची हुकमत चालते. आणि म्हणून याच्या उपासनेने भक्ताना संपूर्ण आरोग्य व सामर्थ्य, परिपूर्णता व उत्कर्ष याचा इहपरलोकी लाभ होतो. हउर्वतातच्या उपासनेने स्वच्छ, निर्मल, निर्दोष असे आरोग्यदायक उदक व अमेरेतातच्या उपासनेने जीवनोपयोगी धान्य व फलपुष्पादिकाची शक्ति व शुष्टिकारक समृद्धि याची प्राप्ति होते. एतदर्थ इहपरकल्याणेंद्रु साधकाने त्याची भक्तिपूर्वक उपासना करावी असा श्वरोष्टरी आदेश आहे.

आतापर्यंत ही जी मद्दप्रभूची दिव्य प्रतिनिधीची सर्वसाधारण रूपरेखा आखून दाखविण्यात आली तिचा थोडक्यात गोष्टवारा सांगावयाचा म्हणजे मनुष्य सृष्टि ही मद्दप्रभूची, पशुसृष्टि ही बौद्धमनोची, अग्नि ही अश्वविस्ताची, घातुसृष्टि ही श्ववह्यांची, पृथिवी ही आरमइतेची, उदक-सृष्टि ही हउर्वतातची व उद्भिजसृष्टि ही अमेरेतातची असून, त्याचे रक्षण,

पोषण व वर्धन करणे ही त्याच्या कार्ये क्षेत्रातील प्रमुख वान आहे. याप्रमाणे या अमेशास्तेताचे वर्णन आहे

यज्ञतसृष्टि

दिव्य-वबुध-मडळ

शोरोष्टरी धर्मात पूजनीय व वदनीय अशी चार प्रकारची दिव्य सृष्टि आहे, ती येणे प्रमाणे - (१) अहुर मझ्द (२) अमेचा स्पद (३) यज्ञत (४) मवशी या सर्वांची गणना दिव्य सृष्टीतच होते. तरी पहिल्यापेक्षा दुसरी, तिसऱ्यापेक्षा तिसरी आणि तिसऱ्यापेक्षा चौथी अशा क्रमाने त्याच्या अधिकारात फरक असतो सर्वात पहिला म्हणजे अहुर मझ्द हा होय हा अत्यंत श्रेष्ठ, अत्यंत थोर महाशानी व अत्यंत समर्थ असा आहे त्याहून श्रेष्ठ व थोर कोणीच नाही अहुर (स असूर) म्हणजे बलवान-सर्वसमर्थ व मझ्द (स मेधा) बुद्धिमान-महाशानी अर्थात् जगाचा सर्वश व सर्व समर्थ असा परमेश्वर असा त्याचा अर्थ आहे

वैदिक धर्मात ब्रम्हदेवाचा अगर प्रजापतीचा जो दर्जा आहे, तोच शोरोष्टर धर्मात अहुर मझ्दचा आहे 'ब्रम्हवा इदमग्र आस' किंवा 'प्रजापतिर्वा इदमग्र आस' या वेदवचनाचाच अवेस्ताग्रयाचा अनुवाद आहे. 'स इद सर्वमसृजत - त्यानेच हे सर्व विश्व निर्माण केले आहे - हाच भावार्थ यज्ञ ३१-७ या वचनात गर्भित झाला आहे. याचा तात्पर्याय असा की, तो मझ्द प्रभूच या सर्व विधाचा निर्माण कर्ता, त्याचा स्वामी व त्याचा अध्यक्ष असून त्याच्या सत्तेखाली व अध्यक्षतेखालीच हे विश्वचक्र सुयून, सुरळीत पुन्यवस्थित चालले आहे, म्हणजे जगाची उत्पत्ति, स्थिति व लय याचा कर्ता तोच एक असून, हा सर्व विश्वपथारा त्याचाच खेळ होय

या मङ्गलप्रभूच्या खालोखाल व त्याच्याच सत्तेखाली या विधावर निरनिराळा अधिकार — हुक्मसत्ता — चालविणारे असे बोहुमनो, अशयिस्त इत्यादि सहा प्रमुख प्रतिनिधी व मंत्री, यांचा दिव्य कौटील्य दुसऱ्या वर्गात समावेश होतो. अहुरमज्दला या विश्वाचा कारभार नीट व व्यवस्थित सुसूत्र व सुरळीत चालविण्याच्या कामी मदत करणारे त्याचे प्रतिनिधि म्हणा. अगर मंत्री म्हणा, त्याची नेमणूक हाली आहे त्याच्यामार्फत तो महाप्रभू जगाची सर्व मूर्ते यथायोग्य हलवीत असतो. या प्रतिनिधिमंडळाला अमेशस्पेंत असें नाव असून, त्याचेकडे पृथ्वी, आप, अग्नि, वरुण, धातु व उद्भिज इत्यादी विश्वाची सहा मुख्य खाती उपविष्यात आली आहेत. अर्थात् त्या त्या खात्याचा कारभार हे दिव्य प्रधानमंडळ मङ्गलप्रभूच्या सल्ल्याने व त्याच्या इतर मंत्र्यांच्या सहविचाराने व सहकार्याने स्वतःच्या देखरेखीखाली चालवीत असते. हे सर्व प्रतिनिधी वस्तुतः स्वरूपित असले तरी प्रसंगोपात रूप धारण करून मनुष्याला वेळोवेळी योग्य मार्गदर्शन व सहाय्य करीत असतात.

या नंतर तिसरा वर्ग म्हणजे यज्ञत याचा होय. यज्ञत हा शब्द संस्कृत यजत शब्दाचा अपभ्रंश असून त्याचा अर्थ 'पूजनीय विभूति' असा होतो. होरोष्टर धर्मात अहुर मज्दचे अमेशस्पेंत हे मुख्य मंत्री असून त्या सर्वांना मदत करण्यासाठी ही 'यज्ञत' मंत्री आहे. अर्थात् यज्ञत हे उपमंत्री होत. हेच वैदिक भाषेत सागावयाचे म्हणजे अग्नि, वरुण, वायु, मिथ्र, आप, पृथ्वी इत्यादिकासारखीच ती देवतगृही आहे. होरोष्टर धर्मात या गृहीत मिथ्र, आतर, आर्दिसूर अनादित, छवोश हओम, ष्हरेक्षत, तिश्य, माह, रस्तु, रक्षित अग्नि वगूदि, इत्यादि दिव्य विवुधांचा समावेश होतो. हे सर्व वैदिक देवतांचे पश्चिमोत्तरीय अवतारच म्हटले तरी चालेल याचा खुलासा आम्ही त्या त्या यज्ञतान्या वर्णनात केला आहे. असे

मनुष्याला मश्दप्रभूचें प्रथम ज्ञान करून दिलें, तें या यज्ञनार्तीच मनुष्याचा आदि पुरुष जो गयोमर्द त्याला यज्ञताकडूनच मश्दचें ज्ञान झालें पुन्हा त्यानीच मरय व मरिष्यानी यानाहि त्याची ओळख करून दिली असें दिनकर्दमधें सांगण्यात आलें आहे (७-२-३) या यज्ञ-ताची सख्या शेकड्यानीं - किंहुना हजारानीं - सुद्धा मोजता येण्यासारखी आहे तथापि त्यात प्रमुख व उल्लेखनीय यज्ञत् हे फक्त चाळीसच आहेत. मश्द प्रभूसुद्धा यज्ञतातच मोडतो. वेदात निरनिराळ्या देवाचे निरनिराळे लोक आहेत ब्रम्हदेवाचा सत्यलोक, इंद्रादी देवाचा स्वर्गलोक, पितराचा पितृ अगर यमलोक अशी व्यवस्था आहे पण तें शोरोष्टर धर्मात नाही तें फक्त गरोन्मन हा एकच लोक असून तो अल्वुर्ज पर्यंतावर आहे. असो

ही जी यज्ञत् सृष्टि आहे, ती दोन भागात विभागली गेली आहे. एक पुरुष सृष्टि व दुसरी स्त्री सृष्टि. त्यात काही पशुभारतीय आहेत व काही फक्त इराणीच आहेत. पशुभारतीय यज्ञताची नावे पुढीलप्रमाणें आहेत - मिम (मित्र), अइर्यमन (अर्यमा), हओम (सोम), थेरेमन्न (वृत्रघ्न म्हणजे इंद्र), परेंडि (पुरन्धि), रत (अन्न) नइयोसंव (नारायण), अपान्-पात् (अपान्-पात्), उपह, (उषा), माह (चंद्र), वायु (वायु), इत्यादि आणि इराणी यज्ञताची नावे अशी - आतर, अर्दवीसर, अनहित, मावोयह, तिश्य, द्रव्हस्थ, खवोय, रस्तु, रमन्, चिस्ती, इरेये, रसतत्, अशी ब्रह्मादे, अर्शत् अस्मन्, सन्, मागपेता, द० इडा, अनप्र-रओचह वगैरे वगैरे

यज्ञतामध्ये पुरुष व स्त्री असें भेद आहेत. पण त्याच्यात कसल्याच प्रकारचा उच्च-नीच भेदभाव नाही. सर्वांचा दर्जा सारखाच आहे व त्याचे स्थानही एकच आहे. त्याचप्रमाणें दोघाची उपासनाही सारखीच पुढील

यज्ञताचा स्त्री वर्गामध्ये समावेश होतो (१) उषा (२) जम (३) अर्दवी, सूर अनहित (४) दग्धस्य (५) दयेना (६) चिस्ती (७) अर्शतात् (८) इरेये (९) रसस्तात् (१०) अग्नी वधूहि (११) पारंदि (१२) रत नाकीचे सर्व पुण्य यज्ञतातच मोडतात

अमेश स्वैताप्रमाणे हे यज्ञत झाले तरी वस्तुतः रूपरहित असून विचाराचे अथवा गुणाचे किंवा निसर्गातील स्थूल वस्तुमात्राचे ते स्थूल प्रतिनिधि आहेत त्यात निसर्ग देवता मध्ये मोडणारे यज्ञत म्हणजे बेरेष्पन्न मिथ्र, मावोश्र, अर्दवीसूर, आतर वायु हे अनुक्रमे सूर्य, तेज, चंद्र, उदक, अग्नि, वायु या महामूताचे अधिदैयत व अध्यक्ष आहेत केव्हा केव्हा या त्याच्या नावापासून त्या त्या देयतेचा व केव्हा केव्हा त्या त्या महामूताचा बोध होतो अनेकवेळा त्या त्या प्रातिनिधिक देयतेपेक्षा सूर्य, चंद्र, उदक अग्नि, वायु इत्यादी भूतमात्राना उद्देशूनच होमहवन अर्पण करण्यात येते.

वैदिक धर्मात अग्यार्थ प्रया आहे एकाच नावावर केव्हा देवता व केव्हा द्रव्य यांना उद्देशून स्तोत्र गाण्यात येते उदाहरणार्थ—सरस्वती ही विद्यादेवताही आहे व उदक तया नदी देवताही आहे ती फाचाच येथे देतो म्हणजे शालें

‘पावका न सरस्वती याजेभिर्वाजिनीवती ।

यज्ञ यष्टु धियावसु ॥१०॥

चोदधिप्री सुनृतानां चेतन्ती सुमतानाम् ।

यज्ञं दधे सरस्वती ॥११॥

महो अर्ण सरस्वती म चेतयति केतुना ।

धियो विभ्वा वि राजति ॥१२॥

[ऋ १-३-१० ते १२]

भावार्थ - उपासकाना पावन करणारी, हविरज्ञाने सुसमृद्ध असलेली, बुद्धिवैभवाने नटलेली अशी ही सरस्वती देवी आमचा हा यश देवाप्रत नेऊन पोचवो ! ॥१०॥ सत्य भाषणाला प्रेरणा करणारी, व सद्बुद्धीला चेतना देणारी अशी ही सरस्वती, ती या आमच्या यशाचा स्वीकार करती झाली ॥११॥ ही सरस्वती प्रवाह रूपाने प्रभूत जल देणारी आहे आणि देवता रूपाने सर्व बुद्धिमत्तेची आधिष्ठात्री व प्रकाश देणारी- हि तीच आहे ॥१२॥

हा मंत्र देवता व नदी दोघानाहि उद्देशून आहे 'चोदयित्री सूनू-ताना' व चेतान्ति मुमताना' हे शब्द सरस्वती देवतेला व महोअर्ण 'हे शब्द सरस्वती नदीला उद्देशून आहेत 'नदीतमे' असेहि तिला इतरन म्हटले आहे (२-४१-१६) त्याचप्रमाणे सोमाचे उदाहरणहि देता येईल असे

सागावयाचा ताप्रयार्थ हा की शिरोर धर्मात काय किंवा वैदिक धर्मात काय, काही मंत्र देवतेला उद्देशून व काही मंत्र वस्तूला उद्देशून आहेत दोन्ही धर्म जवळजवळ समांतराने चालणारे आहेत हे सज्ञ वारकाना सहज पटण्यासारखे आहे.

सर्वसाधारणने प्रत्येक यज्ञताने त्याच्या त्याच्या नावाने एक मासून त्याला हविर्भाग अर्पण करण्यात येतो वैदिक धर्मातहि अशीच पद्धत आहे उदाहरणार्थ, इद्राला हविर्भाग द्यावयाचा झाला तर 'इद इद्रायः नमम' असे म्हणून इद्राला हवि अर्पण करतात पण केव्हा केव्हा त्याच्या जोडीला त्याच्याशी सहकार्य व साहचर्य करणाऱ्या इतर एक अगर अनेक यज्ञतानाहि बोलावण्याचा परिपाठ आहे आणि केव्हा केव्हा सर्वयज्ञताना मिळूनच 'विस्पे यज्ञत्' [स, विश्वेदेव] या नावाने पाचारण करण्यात

येतें शिवाय काही काही यज्ञताचें युग्म ठरलेलें असून पूजाप्रसंगी त्यांना त्या युग्माच्या नावानेंच होम हवन करण्यात येतें असे यज्ञतु म्हणजे 'अहुर-मिष्ट' 'मिष्ट-रस्तु' 'रमन-वायु' 'दएन-चिस्ती, इत्यादि होत

यज्ञतामध्ये मइत्यव म्हणजे दिव्य यज्ञतु आणि 'गएध्य' पार्थिव यज्ञतु असे दोन वर्ग असून त्याची त्याची कर्तव्य क्षेत्रे निरनिराळी आहेत दिव्य यज्ञतामध्ये पुढील प्रमाणें वर्गवारी करण्यात आली आहे ती अशी —

दिव्य यज्ञतु

खातें	नाव
[१] दिव्यशान-	दयना, चिस्ती त्रमोश
[२] न्याय-	मिष्ट, रस्तु, आशंताद व एरेष
[३] जय-	बेरेध्र्यन
[४] सुख-	राम
[५] दान-	रत
[६] शांति-	अक्षस्ति
[७] मंत्र-	माधरास्पेता, दहम-अफ्रिति, व दामि-उपमन
[८] आरोग्य-	ऐर्यमन्, हओम (सोम)
[९] संपत्ति-	अशीवघृदि पारेंडि (पुरन्धि).
[१०] पशु-	द्रवास्प, गेउश, उर्हन्.

पार्थिव यज्ञतु

[११] प्रकाश-	बहरेक्षएतु, मावोषद, उगद इ,
[१२] वायु-	वायु
[१३] अग्नि-	आतर, नइयोसेंच

[१४] उदक- आर्द्रविसूर अनाहित, अहुरनि, अपाम् नपान् -
 [१५] पृथ्वी- क्षाम्.

हे पंचभूतात्मक यज्ञत होत.

यज्ञत हे परमपवित्र, समर्थ, तेजस्वी व उदार असून प्रत्येकाचें कार्य-
 क्षेत्र निरनिराळें आहे. ते स्वर्गांत राहतात. आणि पृथ्वीवर देप्तेरेख करतात.
 मनुष्यांना ससारात या यज्ञताकडून विविध प्रकारची मदत होते यज्ञद्वारा
 त्याचें पूजन करून त्यांना प्रसन्न केल्यावर उलट तेहि त्या भक्तावर अनुग्रह
 करण्यास चुकत नाहींत. त्यांना ते इच्छित वरदान करतात. 'देवान्
 भावयतानेन ते देवा भावयन्तुय ' ही गीतेची व 'देहि मे ददानिते ' ही
 वेदाची जशी शिकयण तशीच शोरोष्टर घर्माचीहि आहे हें इतकें विवेचन
 यज्ञतासंबंधीं झालें, तें पुरेसें आहे आता काही मुख्य यज्ञताचें धावें
 वर्णन करीत जातो.

पशुभारताय यज्ञत

(१) मिथः-यज्ञत सृष्टीमध्ये मिथ हा पशुभारतीय यज्ञतात मोडत
 असून तो सर्व यज्ञतात प्रमुख व श्रेष्ठ असा आहे मद्दप्रभूचा तो प्रथम जन्मलेला
 सुलगा होय मिथ हा सर्व यज्ञतात अत्यंत वीर्यवान्, अत्यंत बलवान्, अत्यंत
 निष्ठ व अत्यंत निरलस असा महाप्रभावशाली यज्ञत असून, मद्द इत-
 काच त्यालाहि यज्ञतसृष्टीत मान व गौरव आहे. या विश्वावर जितके म्हणून
 यज्ञत सत्ता चालवीत आहेत, त्या सर्वांत हा मिथ अत्यंत सामर्थ्यवान्, मोठा
 कणखर, कर्तव्यदक्ष असा असून तसाच तो शीघ्रगति व उदक विजयशाली
 आहे. त्याचप्रमाणें तो विश्वन्यापी, विश्ववेत्ता व विश्वद्रष्टा असून शिवाय कलक-
 रहित व सन्मार्ग दर्शक आहे. मद्दप्रभूनें निर्माण केलेलें जग सर्वांना दिशावें
 त्याला निर्माण करण्यात आलें.

त्याचें शरीर चंद्राप्रमाणें सुकातिमान असून त्याचें मुख नक्षत्राप्रमाणें सुंदर व मनोहर आहे. त्याला शंभर कान व हजार डोळे आहेत. तो सतत भ्रमण करीत असून अखंड नि उदड जागरूक असतो तो पृथ्वीवर पाऊस पाडतो व वनस्पतींचें संवर्धन करतो. तो प्राणिमात्रांना चैतन्य, उत्साह, काति पावित्र्य, सुख, आरोग्य, आयुष्य व संतति देणारा आहे. तो सर्व दयाधन मार्गदर्शक आहे. राक्षसाना ठार मारणारा व रोगराई नष्ट करणाराहि तोच आहे, वर्षाचा सातवा महिना व महिन्यातील सोळावा दिवस हा त्याला वाहिलेला आहे.

तो मस्तकावर रघ्याचें चकचकीत शुभ्र क्रिस्ट व अगात सोन्याचा पिवळसर क्षगशर्गीत क्षगा धारण करतो. त्याच्या दिव्य रयाला सोन्याची चाकें असून तो नक्षत्रांनी मढवून काढला आहे त्यात बसून तो दररोज पृथ्वीवर देखरेख करीत फेरफटका करीत फिरत असतो. त्याच्या रयाला पादरे शुभ्र अंधे चार उमदे घोडे जोडलेले असून ते नित्य अमृतपान करीत असतात (यश्न १०-११२) हा मिथ्याचा रय इतका तेज पुज आहे की, तो दृष्टीस पडताच राक्षसाप्रणी अप्रमद्वन्यू व त्याची दुष्ट हुज व राक्षसचमू भयभीत होऊन सेरायेरा धावत सुटली दहान्या यश्नमधील गाथा मिथ्याची अत्यंत सुंदर व मोठी उदबोधक असून तशीच ती काव्यमयहि आहे.

तो प्रकाशाचा अधिदैवत असून, दररोज ता पूर्वेकडे अलबुर्ष पर्वत शिखरावर उदय पावतो मश्दप्रभूने त्याच्यासाठी 'हर बेरे झरित' या पर्वत शिखरावर एक चार मोठें प्रशस्त अर्धे निवासस्थान बांधून दिलें आहे हें पर्वत शिखर इतकें मजेदार व विलक्षण आहे की, तेथें रात्र नाही व अंधार नाही, कडक थंडी नाही व अत्युष्ण उन्हाळा नाही, तेथें रोग नाही व भय नाही, दुःख नाही व शोक नाहा, दन्य नाही व दारिद्र्य नाही, वियोग नाही

च विनाश नाही असें हें वैदिकांच्या स्वर्गाप्रमाणें आनंदोल्हासमय अर्बुद पर्वत शिखर आहे (यज्ञ, १०, ४५-५१). अशा शांत ठिकाणी या मिथ्याचा भव्य, दिव्य व विशाल वाडा उठला आहे मिथ्र हा विशाल व सुपीक कुरणाचा स्वामी आहे

या मिथ्याचा सागण्यासारखा एक मोठा गुण असा आहे की, तो केव्हाहिं व कधीहिं शोपी जात नाही. 'न वै देवाः त्यजन्ति' या वेदवचनाप्रमाणें शोरोष्टरी मिथ्याचें हें प्रशंसनीय आचरण आहे. तो उदड जाग्रत राहून वैदिकांच्या मिथ्यावर्णाप्रमाणें मनुष्याच्या घन्यावाईट कृत्यावर स्वतः पाळत ठेवीत असतो. त्याच्या नजरेंतून काहीच सुटत नाही. त्याला हजार कान व दहाहजार डोळे आहेत अर्थात तो सहस्राक्ष आहे अधकाराचा नाश, पापाचें निरसन व दुष्टाचा संहार करण्यात तो सदैव दक्ष व तत्पर असतो. त्याच्या दृष्टिपथातून चोरून अगर चुकून काहीच रहात नाही. त्याचे किरणरूप हजारो दूत असून ते सर्व जगावर सारखी पाळत ठेवीत असतात.

या मिथ्याला असत्य भाषण व गैर धर्तन याचें अत्यंत वावडें असून तें त्याला मुळीच स्वपण्यासारखें नाही. अर्थात् असत्याचा तो कट्टा दुष्मन आहे. जो असत्य भाषणी व अपमार्गी आहे, तो या मिथ्याला गुन्हेगार वाटत असून अशा अपराध्याची तो केव्हाही गय करित नाही. जो असत्य बोलतो अगर त्याचा कैवार घेतो मग तो गृहपति असो, कुलपति असो, ग्रामपति असो वा राष्ट्रपति असो—तो त्याच्या रोपास व शिथेस पान झाल्याशिवाय रहात नाही त्यास शासन झालेंच म्हणून समजावें.

मिथ्र हा लढाईचा अधिपति आहे. जे त्याची अतःकरणापूर्वक भक्ति व त्याला हविर्भाग देवात, त्या भक्ताचा लढाईत कैवार घेऊन

स्याच्या शत्रूचा तो पार धुव्या उडविता तो शत्रूसैन्याला आवेशाने धडक मारून त्याच्यात घबराट व गोंधळ उत्पन्न करून त्याची दागादाग उडवून देतो त्या रणधुमाळीत शत्रूचे डोळे अघ करून टाकतो कान बधिर व हात छुले करून दगळीत त्याची हथूी नरम करून सोडतो असा महा-पराक्रमी हा मिश्र आहे (यज्ञ १०-४८)

त्याचे जे उपासक आहेत ते त्याला भक्तिपूर्वक हवन द्रव्ये अर्पण करून त्याला आपल्या यशात येऊन आपली प्रार्थना ऐकून देण्यास मोठ्या कळकळीने आर्जव करतात आणि आपण अर्पण केलेला हविर्भाग स्वीकारून तो स्वर्गात आपल्या खात्यावर जमा करून ठेवण्यास त्यास विनंती करतात प्रत्यक्ष अहुर मसूद हा देखील त्याला यजनदारां हवि अर्पण करून शोरो-ष्टरासहि त्याप्रमाणे करण्यास सुचवितो त्याला उद्देशून केलेल्या यशात हवि, सोम, पशु व पक्षी इत्यादि अर्पण करण्यात येतात

मिश्राची प्रार्थना - मसूद प्रभूचे भक्तजन आपणास सवारांत मदत करण्यासाठी, स्वातंत्र्य देण्यासाठी रोग घरे करण्यासाठी विजय मिळवून देण्यासाठी, आरोग्य देण्यासाठी, आनंद देण्यासाठी पावित्र्य देण्यासाठी त्याची प्रार्थना करतात, आपली कुरणे सुपीक करण्यासाठी, आपल्या धोराना लढाईत विजय मिळवून देण्यासाठी त्याला आळवितात

[२] हओम - अवेस्तातील हओम म्हणजे दुसरा तिसरा कोणी नसून ऋग्वेदातील प्रयज्ञ सोमच होय हा पर्तु भारतीय असून शोरोष्टर घर्मांत यज्ञतानमध्ये हओमाच्या रत्नालोखला या हओमाचाच क्रमांक लागतो यज्ञत सृष्टीतला पहिला हरागी यज्ञत म्हणजे हओम हा असून यान्च्यानंतर महत्वाच्या दृष्टीने या हओमाचेच स्थान लागते हओम उर्व सोम ही एक सर्वोत्तम व सर्वश्रेष्ठ वल्ली असून ती दिव्य विबुधाना पार प्रिय आहे तिचा

रस त्यांना 'फार आवडतो. दगडांनं कुडनं अगर वाढून तिचा रस काढून,
'प्रावाभिः सुतम्' ऋ. ३-४२-२ तो अवेस्तांतील देवताना अर्पण
केल्यावर त्याचें पान करण्यांत येतें. या हओमपानाचें महत्त्व वेदांतल्या
इतकेंच श्रेष्ठ व पवित्र आहे.

अवेस्तांत काय अगर वेदांत काय या सोमाचें वर्णन कोठें देवता
म्हणून तर कोठें दिव्य वल्ली म्हणून करण्यांत आलें असून त्याचा उल्लेख
अवेस्तामधील यज्ञच्या ९, १० व ५७ व्या सूक्तांत व यज्ञच्या एका
सूक्तांत आणि ऋग्वेदांत ९ व्या मंडळांत सविस्तर पहाययास सांपडतो.
ऋग्वेदांतील सोमाचें वर्णन स्पष्ट, सुटसुटीत व सविस्तर आलें असून तसें
व तितकें अवेस्तांत नाही. तरी मुख्य मुख्य वागतीत दोहोमध्ये बरेंच सुंदर
साम्य आहे ही लक्षांत ठेवण्यासारखी गोष्ट आहे. अवेस्तांत त्याचें खाली
दिल्याप्रमाणें वर्णन असून त्याला जुळणारें अगर तत्सदृश असें ऋग्वेद-
यज्ञ त्याच वाक्यांत पुढें कंसांत उद्धृत करून दाखविलें आहे. तें जिशासु-
पाचकांना मोठें बोधप्रद होईल अशी आम्हांस उमेद आहे. असो.

अवेस्तामध्ये या हओम म्हणजे सोमाचें वर्णन आढळतें तें असें:-
हओम हा प्रथम 'हरेवेरे शइति' म्हणजे अल्लुर्षपर्वतावर- अर्थात् अवेस्ता-
तील स्वर्गावर होता. तेथें अहुर मज्दने त्यास वाढविलें होतें. ऋग्वेदांतहि
सोम प्रथम स्वर्गावर होता- ('दिवि सोमो अधिष्ठित' १०-८५-१),
असें म्हटलें आहे. अवेस्ताकयनाप्रमाणें पश्यांनी त्याला तेथून खाली पृथ्वी-
वर आणून पर्वत शिखरावर स्थापन केला, (यज्ञ १०, १०-११.
ऋग्वेदांत त्याचा उल्लेख 'त्वां (सोमं) सुपणों व्यधिर्भरत् ९-४८-३)
किंवा ('श्वेनो यदन्धो आभरत् परावतः' ९-६८-६) या वचनांत
आढळतो. येथें या पृथ्वीवर तो उंच पर्वतावर असतो. (यज्ञ ९-२६).
ऋग्वेदांत 'गिरिष्ठाः' ९-१८-१ व 'पर्वतावृधः' ९-४६-१ असें

म्हटले असून शिवाय तो पर्वताच्या पटीत, दऱ्याखोऱ्यात, मरळीत तसच सरोवरात व नदीत वाढतो असे सूचित केले आहे त्याचप्रमाणे शकराचे निवासस्थान जो मूजवत पर्वत, तेदेहि तो वाढतो अशी ही सोमवल्लीची प्राचीन कथा आहे

हा जो सोम आहे तो अहुरमस्डला व यज्ञताना वैदिक देवाप्रमाणेच अत्यंत प्रिय आहे तो पवित्र आहे (यज्ञ ९-१६,) ('शुचि' ऋ ९-२४-६), तो उत्तम आहे (यज्ञ ९-१६, 'उत्तम सोम' ९-५१-२) तो मधुर आहे (यज्ञ ९-१६, 'मधुमत्तम' ऋ ९-१०१-४) तो सुवासिक आहे (यज्ञ १०-४, 'सुरभि' ऋ, ९-९६-१९) तो उत्साहजनक आहे (यज्ञ ५८-१९, 'मत्सर' 'मदिस्तम' १९-५०-५) तो पृथिवीर्धक आहे (यज्ञ ९-१६ 'पृथिवीर्धन' ऋ १-९-१२) तो आरोग्यकारक आहे (यज्ञ, १०-७,) 'अनमीवा इपस्करत्' ऋ ३ ६२ १४) तो आल्हादकारक आहे (सुमृळीक, ऋ ९-६९-१०) तो पावनकर्ता आहे ('पावक' ऋ ९-२४-६) आणि तो सत्कर्म भेष्ट आहे (यज्ञ, ९-१६, 'अनुविचम' ऋ ९-१०८-१)

तो सुंदर आहे (यज्ञ ९-१६ 'चाव' ऋ ९-१०२-६) तो तेजस्वी आहे (यज्ञ १५७-१९, 'शुमान्' ऋ ९-६४-१) तो रोगनाशक आहे (यज्ञ ९-१६, 'इन्ता अपामीवा' ऋ ९-४७-४३) तो पापनाशक आहे 'अघशसहा' ऋ ९-२८-६) तो दण्ड म्हणजे राक्षसांचा इन्ता आहे (यज्ञ 'रक्षोहा, ऋ ९-१-२) तो अमर आहे ('अमर्त्य' ऋ ९-२८-३) याप्रमाणे सोमाचे रूप व गुण येथे थोडक्यात रेखाटण्यात आले आहेत

हा जो सोम आहे, तो दोन प्रकारचा आहे एक प्रकारचा म्हणजे तो दुधासारखा शुभ्र आहे (यज्ञ १०-११, सोमा शुकास इन्द्रव'

क्र. ९-६३-२५). आणि दुसरा प्रकार म्हणजे पिवळा (यज्ञ १०-११; 'हरितः' ऋ.) किंवा, तांबूस पिवळा म्हणजे पिंगट वर्णाचा आहे. (यज्ञ १०-११; ऋ. 'बभ्रुः' ९-९८-७). यातील पादरा-
 तो 'बोउरकश' समुद्रामध्ये असून तो मनुष्यांना मिळणें शक्य नाही, जगाच्या अतकाळी पुनस्त्यान होईल त्यावेळीं सर्व मृत जीव हा सोम पितात, व ते अमर होतात. दुसऱ्या प्रकारचा पिवळा अगर पिंगट सोम तो माघ या पृथ्वीवर उगवत असून यजनप्रसंगी त्याचा उपयोग करण्यात येतो. हा सोम जलद वाढतो (यज्ञ ९-१९; ऋ. वर्धनः'). याच्या-
 वर पाणी शिंपवून धरवंट्यानें वाटून (प्रावाभिः सुतम्) त्याचा रस काढून त्या रसात गायीचें दूध मिसळतात. (यज्ञ १०-११; 'ऋ. 'सोमासो गोभिरंजते' ९-१०-३) त्याचें स्तोन गाल्यानें तो क्षपाट्यानें वाढतो (यज्ञ, १०-६, ऋ. 'गिरावृधः' ९-२६-६ हा रस पात्रात ओतताना पाली जमिनीवर साडता कामा नये (यज्ञ १०-१८). हें सोम रसाचें दिव्य पान अमृतासारखें मधुर असून ते शरीराला पुष्टि, मनाला आल्हाद, सुद्धीला उजळा व जीवात्म्याला आनंद देणारें आहे (यज्ञ १०-१७).

हा सोम वनस्पतीचा राजा असून शिवाय तो गृहस्थाचा गृहपति आहे. तसाच तो कुलपति, ग्रामपति, व राष्ट्रपति आहे (यज्ञ ९-२३). गरिबाना तो श्रीमत करतो व मूर्खाना शहाणा करतो (यज्ञ १०-३१) तो महाबुद्धिमान आहे. (यज्ञ ९-२३; ऋ. 'विचर्षणिः' ९-१-२) विधिपूर्वक सोमपान करणाऱ्यांना तो सुखपन्न व सुबुद्ध करतो. (यज्ञ. १०-१३ सुवासिनी स्त्रियांना उत्तम संतति देतो. व कुमारिंना चांगला नवरा मिळवून देतो. (यज्ञ ९-२७). त्याच्यात सर्व-रोगनिवारकगुण असून शत्रूवर मात करण्याचें हुकमी सामर्थ्यहि आहे (यज्ञ १०-१०).

शोरोष्टर पथीय मत्त त्याची पुढील प्रमाणे प्रार्थना करतात—
 उत्साह देण्यासाठी, सामर्थ्य देण्यासाठी, आरोग्य देण्यासाठी, आयुष्य
 देण्यासाठी, विजय देण्यासाठी, अभ्युदय देण्यासाठी, सतति देण्यासाठी,
 बुद्धि देण्यासाठी, चैतन्य देण्यासाठी व त्याचप्रमाणे शत्रू, हुज, चेटके,
 मात्रिक, आततायी इत्यादि सर्व दुष्ट लोकांच्या दुष्टबुद्धीचा नाश करण्यासाठी
 त्याची प्रार्थना करण्यात येते (यस्त ९, १७-१८)

येथे हओमचे अवेस्तातील वर्णन व गुणगान जवळजवळ संपल्या—
 सारखे झाले आता त्याची उपासना करून कोणाला काय लाभ झाला
 एवढे सांगितले म्हणजे ही सोमाची कथा संपली म्हणून समजावयात हरकत
 नाही याविषयी यज्ञमध्ये उल्लेख आढळता तो असा — एके दिवशी
 शोरोष्टर हा सकाळच्या प्रहरी अग्नी-उपासनेच्यावेळी पवित्र गाथांचे मोठ्याने
 पठण करीत असता सोम तेथे अकस्मात हजर होऊन त्यास म्हणाला—
 शोरोष्टरा ! इतर देवतांना जशी तू आहुति देतोस तशी तू मला का नाही
 देत ? मला देत जा की

शोरोष्टर - सोमसंवाद

सोमराजाचे ते दिव्य व तेजस्वी स्वरूप पाहून आश्चर्याने चकित
 होऊन शोरोष्टर त्याला म्हणाला— तू कोण ? कुठला ? नाव काय ? हय का
 आलास ? मी नाही ओळखले तुला तू कोण हे मला प्रथम साग. म्हणजे
 मग मी तुझ्या सूचनेचा (इच्छेचा) विचार करीन

सोम म्हणाला— शोरोष्टरा ! मी सोम आहे ! हओम माझे नाव.
 मला नाही ओळखलेस तू ? मरदटमूचे जे दिव्य विबुधमंडळ आहे त्यातला
 मी एक आहे त्याप्रभूला मी फार प्रिय आहे.

क्षोरोष्ठर— अस्तं. पण मला आधीं हें कळं दे की, यापूर्वी तुला कोणी तरी हवि अर्पण केलें होतें काय ? तसें असेल तर साग पाहू तुला हविर्भाग दिल्यानें त्यांना काय काय लाभ झाला, हेंहि मला कळं दे.

सोम— तुला माहीत नाही ? ऐक, सागतों तर सगळें काहीं, नीट लक्ष देऊन ऐक !

क्षोरोष्ठर (मान हलवून)— वर.

सोम— हें पहा, या पृथ्वीवर पहिल्याप्रथम सोमरस तयार करून मला तो अर्पण करणारा पहिला माझा उपासक म्हणजे विवधान (विवस्नान) हा होय. त्याच्या उपासनेला प्रसन्न होऊन मी त्याला एक सुंदर पुत्र दिला

क्षोरोष्ठर— तो कोण ? त्याचे नाव काय ?

सोम— त्याचे नाव यिम असें होतें. तो मोठा सत्सरणीय राजा होऊन गेला खरोखर युगप्रवर्तक असा धर्मराजच ! मरुद प्रभूचा तो मोठा आवडता भक्त. 'ऐर्यन वरज' मध्ये रहात होता तो. त्याची कारकीर्द प्रजेला मोठया सुखाची व हिताची झाली त्याच्या राज्यात पाणी कोठेंहि आटलें नाहीं. सगळीकडे चांगली सुवत्ता व आशादी आवाद. कोठेंहि धनस्पती धाळल्या नाहींत कीं वठल्या नाहींत ! तेथें शोंबणारी थडी नव्हती व कडक उन्हाळाहि नव्हता ! हवा समशीतोष्ण. माणसें निरोगी व दीर्घायुषी राज्यात चुरस नव्हती, द्वेष नव्हता, मत्सर नव्हता, दगा फटका नव्हता, रोगराई नव्हती अपमृत्यु नव्हता ! विशेष सांगण्यासारखी गोष्ट म्हणजे त्याच्या राज्यात दुज, द एव— राक्षस व दुर्जन— यांचा उपद्रव पिलकूल नव्हता. सर्व प्रजा सुखी संपन्न व आनंदी होती. असा तो यिमराजा मोठा पुण्यश्लोक व मरुदभक्त होता !

क्षोरोष्ठर :— तो यिमराज त्या विवधानाला मिळाला, तो तुझ्या प्रसादानेंच काय ?

सोम— होय ती माझीच देवगी ! शोरोष्टर ! हें काय निराळें सांगावयास पाहिजे ?

शोरोष्टर — विवशनाची ही कथा ठीक आहे ती मला आवडली याशिवाय आगली कोणी तुझें यजन केलें व त्यांना काय मिळालें हें सांगशील तर मला पार आनंद होईल मला ते सर्व ऐकावयाचें आहे मग करशील ना एवढी कृपा !

सोम — आता पुढें ऐक नंतरचा माझा दुसरा भक्त म्हणजे आत्थ्य (स—आत्थ्य) हा होय त्यानें मला हविर्भाग दिला व मी त्याला घेता व ओनोव हे पुत्र दिले माझा तिसरा म्हणजे व्रित (स—व्रित) हा असून त्याच्या भक्तीनें प्रसन्न होऊन मी त्याला उर्वार्य व केरदार्य हे पुत्र दिले (यम ९, ७ व १०)

शोरोष्टर सपले का आगली कोणी राहिले ?

सोम आता पार लायवीत नाही आगली एक सागून हा विषय स्वपतितो नाव घेण्यासारखा माझा सौपा उपासक म्हणजे तुझा बापच ! पावुरुशस्य ! त्याच्या उपासनेला प्रसन्न होऊन, त्याला एक सुंदर, प्रभावशाली दिव्यशक्ती व अमरकीर्ति असा महात्मा सत्पुत्र दिला

शोरोष्टर— पोरुशस्याला काय ! तो कोण ?

सोम— तो कोण हें तुला अजून समजलें नाही काय ! अरे तो तूच स्मितामा शोरोष्टर ! माझा प्रसादानें व अनुग्रहानेंच तूं जन्माला आलासा असो आता अधिक सांगत बसत नाहीं झालें एवढें तुझी समजूत पडावसा पुरेसे आहे मग आता सांग मला, तूं हविर्भाग देणार नाहीस काय ? माझी ओळख अजून तुला पटली नाही काय ! शोरोष्टर ! सांग !

आता पुढें जावयाच्या आधी वाचकाना एक विशेष गोष्ट सांगायची म्हणजे ती ही — वर सोम अर्पण करणारा शोरोष्टरी पंडिता भक्त

म्हणून विवंधानाचा जसा अवेस्तांत उल्लेख आहे, तसाच ऋग्वेदांत 'विवस्वाना'चा उल्लेख आढळतो. त्या विवंधानाला यिम हा पुत्र होता. तसाच विवस्वानाला यम हा पुत्र होता. अर्थात् अवेस्तांतला विवंधान म्हणजे ऋग्वेदांतला विवस्वानच होय. फरक इतकाच की यिम व यम दोघेहि राजे असले तरी त्यांचें राज्य निरनिराळें होतें. यिम हा पृथ्वीवरचा 'ऐर्यन व एज' येथील राजा असून यम स्वर्गांतला म्हणजे पितृलोकाचा-राजा होता.

मनुष्याचे मृतपितर जेथे जाऊन राहतात, त्याला पितृ लोक अशी संज्ञा असून, तो स्वर्गातील एक भाग आहे. त्याला यम लोक असेंहि म्हणण्यात येतें. या विवस्वानाला दुसरा एक मुलगा होता. त्याचे नांव मनु. हा मनु पृथ्वीवरचा मानवांचा पहिला राजा असून तो यिम राजाचा सम-कालीन ठरतो. मनुष्या राज्यांत जलप्रलय व विमाच्या राज्यात हिमप्रलय होऊन दोघांनाहि त्यांतांतर करावें लागले. यावरून ऋग्वेदांतील इतिहास अवेस्तांत कसा प्रतिबिंबित झाला आहे याचे हें ठळक उदाहरण आहे. असो.

(१) वायुः- पशुंभास्तीय तिसरा यज्ञत् म्हणजे वायु हा होय. त्याचें कोठें कोठें पंचभूतात्मक वायु म्हणून व कोठें कोठें त्याची अधि-ष्टात्री देवता म्हणून अवेस्या व ऋग्वेद या दोहोंतहि वर्णन करण्यांत आलें आहे. हा वायु दोन प्रकारचा आहे, असें अवेस्तांत उल्लेख आहेत. एक चांगला म्हणजे आरोग्यकारक वायु व दुसरा घाईट म्हणजे रोगजनक अथे त्याचे भेद मानण्यांत आले आहेत. पण जे मश्टभक्त आहेत ते आरोग्यकारक व शुण्यदायक अशा वायूची उपासना करतात. [यस्त २२-२४] मरिच्यांतला णयिणया दिवस हा त्याचा असून १५ ये यस्त सूक्त हें त्याला उद्देशून आहे.

तो उंच आकाशात राहणारा असून मोठा तेजस्वी, शूर, सामर्थ्य-
संपन्न, सुदृढ बांध्याचा व धीट आहे. त्याची छाती रंद असून माढ्या
मरीच व पीळदार आहेत. आणि त्याची दृष्टि मोठी तीक्ष्ण व भेदक आहे.
तो हितकारक व आरोग्यदायक आहे. [यस्त, १५, ४४-४७ व ५४].
तो अंतरिक्षात राहणारा असला तरी मश्ट व अप्रमदन्यू या दोहोंच्याहि
जगात स्थैर संचार करीत असतो. [यस्त, १५-४३]

तो मोठ्यांतला मोठा व बलव्यक्तातला बलवान असून, डोक्यावर
सोन्याचें किरीट धारण करतो. त्याच्या गळ्यात सोन्याचा कठा, अंगात
सोन्याचा झगा, कमरेत सोन्याचा पट्टा, व पायात सोन्याचे पादत्राण असून
त्याची सर्व शस्त्रास्त्रे सोन्याचीच आहेत. त्याचा रथ सोन्याचाच असून
चाकेंहि सोन्याचीच आहेत. [यस्त १५-५७].

त्याच्या नावाचा महिमा पार मोठा आहे. रुढार्थाच्या वेळी त्याचें
स्मरण व स्तोत्रपठण केले असता शत्रूचा नाश होऊन मश्टमत्त संकटातून
मुक्त होतात असे त्यानें शोरोष्टरास सांगितलें आहे. (यस्त १५-५२).
उपासक यज्ञद्वारा त्याचें यजन वहन शत्रूचें पारिपत्य करण्याचें सामर्थ्य
देण्याविषयी त्याची प्रार्थना करतात [यस्त १५-१] अप्रमदन्यू, हुज,
राक्षस, चेटके अगर मानिक यांच्याकडून उपद्रव व अपाय घडू नये,
म्हणून आपली प्रार्थना करण्याबद्दल या बायूचा शोरोष्टरास हितोपदेश
आहे (यस्त १५-५६)

इराणी यज्ञत

[४] स्तुतिशः— इराणी यज्ञतात या स्तुतिशचा क्रमाक पहिला
लागतो. तो अहुरमश्टचा पुत्र असून मिश्र व रस्तु हे त्याचे भाऊ व

दयेना व अशीवगूढि या त्याच्या नहिणी लागतात [यज्ञ १७, २ व १६]
तो अवेस्ताधर्माचा प्रमुख धर्माधिकारी असून मश्टचा धर्म उच्चरून
धरून त्याची अमलप्रजावणी करणे हे त्याचे मुख्य कर्तव्य आहे अहुर
मश्टने सर्वात प्रथम यालाच आपला धर्म समजाऊन सांगितला नंतर
तो धर्म या स्रओदाने या मर्त्यलोकात प्रकाशित केला धर्मधारणा, धर्म
रक्षण व धर्मप्रसार करण्याचे काम त्याचेच आहे शिवाय न्यायप्रातेहि
त्याच्याकडच आहे अर्थात् तो प्रमुख न्यायमूर्ती आहे

धर्मप्रथात त्याचे लक्षण आढळते ते असे — स्रओश हा समर्थ, व
विवेकी असून मश्ट प्रभूचा तो आज्ञाधारक व धर्मप्रकाशक असा दिव्य
यज्ञात आहे (यज्ञ ५७-१) तो उलवानातला उलवान असून मोठा
उत्साही आहे तो कर्तृत्ववान, धैर्यवान, पराक्रमशाली व दुर्दम्य असा
कण्वर धीरवृत्तीचा आहे (यज्ञ, ५७, ३-११-१३) तो केव्हाहि
वैदिकाच्या अग्नीप्रमाणे झोरी जात नाही सदैव जागृत राहून मश्टप्रभूच्या
प्राणिमृष्टीचे पालनपोषण करण्यात तत्पर असतो (यज्ञ, ५७-१७)
त्याचे विचार शुभ आहेत, याणी मंगल आहे व वर्तन सरळ आहे
(यज्ञ ११-७) सूर्यास्त झाल्यावर सर्व जण व जीवसृष्टीचा तो रक्षक
आहे (यज्ञ ११-११) तो कोणाला नमत नाही व दुष्टाना वचकत
नाही दुष्टादि दुष्ट राक्षस त्याच्यापुढे भयभीत होतात वळवळ कापू
लागतात व असतील तेथून पळून जाऊन अपाराध लपून बसतात
(यज्ञ ११-१३) तो दुष्टजनविध्वंसक व मुष्टजन-परिपालक आहे
(यज्ञ ५७-१३)

सूर्यास्त झाल्यावर रात्रसळीत दानात तणिके परगु धारण करून महर-
मृष्टीनी होज्यात तेव घालून तो रात्रग करित असतो, व सज्जनाना दुर्जनाना
उपद्रवानासून नीट बचाव करतो यासाठी तो दारोण दिसतात ती येता

व रात्रीतून तीन वेळा स्वर्गातून राखी पृथ्वीवर येऊन फेरफटका कर-
ण्याची त्याची बऱ्याच आद. मध्यरात्र उलटून गेल्यावर लोक त्यावेळी
गाढ झोपेत गुरफटून गेले असल्यामुळे आपल्याला लवकर आहुति मिळावी
या उद्देशाने मदत करण्याविषयीं अग्नि त्याची प्रार्थना करतो कारण तथा
प्रधातवेळी द्रुज अग्नी हा मद्दमत्तावर निद्रेची गाढ मोहिनी घातून
अग्नीला मिळान्याची आहुति चुकवून त्याची उपासमार करण्याचा
प्रयत्न करीत असतो पण अग्नीच्या हाकेला ओ देऊन लोभ हा धावत
येऊन मद्दमत्तास झोपेन जागृत करण्यासाठीं कोंबड्याला आरडण्यास
लावतो त्याच्या आरडण्याने भक्तजन जागृत होऊन, अग्नीस रात्रीच्या
दोयट्याच्या यामात पोचवावयाचें हविर्द्रव्य त्यास पोचते करतात (वैदिदाद,
१८, २२-२६)।

लओश हा मद्दधर्माचा महोपदेशक असून (यज्ञ ११-१४)
सर्व यज्ञतामर्ष्ये त्याचाच सन्ध अहुरमद्दशी अत्यंत निकटवर्ती आहे
या महाप्रभूचें यजन करण्याचा पहिला मान त्यासच मिळाला (यज्ञ,
५७-२) हओमानें (सोमानें) त्याचा गौरव करून अल्लुर्झ पर्वतावर
त्याचें यजन केलें या लओशाचें प्रमुख, प्रखर व प्रभावी अस्त्र म्हणजे
'अहुन वड्य हा तेजस्वी मंत्र होय [यज्ञ ५७-१९]

याचें निवासस्थान अल्लुर्झ पर्वतावरील एका उच्च शिखरावर वाध-
ण्यात आलें असून तें अत्यंत मध्य नि विशाल असून त्याला वद्य-
रात्र्याच्या घराप्रमाणे एक हजार खान आहेत तें आतून स्वयंप्रकाशित
असून बाहेरून नभःवानीं मदवुन काढिलें आहे [यज्ञ ५७-२१] या
लओशाच्या जिवावरच इतर यज्ञात् हे सार्गे पृथ्वीवर उत्तरण्याचें धाडस
करतात [यज्ञ ५७-२१]

त्याचा रथ सुवर्णाचा असून तो मजबूत व प्रशस्त आहे. त्याला चार तेजस्वी उमदे घोडे जुपलेले असून त्याची खुरे सोन्याने मढवून काढलेली आहेत ते मोठे चलाख व चाणाक्ष असून तोंडातून हुकूम निघावयाच्या पूर्वीच धन्याच्या मनातलें ओळखून त्याप्रमाणें चारू लागतात ते अत्यंत चपल असून वारा, मेघ, पक्षी, वाण यांना मार्गें टाकतात [यज्ञ, ५७-२९] ते धावू लागले म्हणजे कोणत्याहि दाद देत नाहीत.

या स्रओशाची आणखी एक सांगण्यासारखी महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे त्याची न्यायप्रिया होय त्याची न्यायबुद्धि समतोल व पक्षाधरहित असून सरळ व चोख न्यायदान करण्यात शाल्मबद्ध असते मनुष्य मेल्यावर पुढें चौक्या दिवशीं पहाटेस तो तेथून परलोकी जावयास निघतो तो वाटेत चिनवत पुलाजवळ आला म्हणजे तेथें त्याच्या जीवनचारिण्याची अर्थात् त्याच्या पापपुण्याची चौकशी करण्यात येते त्यावेळीं स्रओश हा न्यायाधीशाच्या मुख्य आसनावर अधिष्ठित झाला असून, त्याच्या जोडीला आणखी दोघे न्यायमूर्ती असतात त्या तिघांनी मिळून मृताच्या पापपुण्याचा आढावा घेतल्यावर त्याचें पुढील स्थान निश्चित करण्याची मुख्य कामगिरी याचेकडेच असते मग निर्णयाप्रमाणें स्वर्ग अगर नरक लोकाकडे त्याची वासलात लावण्यात येते हा स्रओश गरीबाचा अत्यंत कनवाळू असून तो त्याचा उद्धारक व तारणकर्ता आहे [यज्ञ. ५७-१०] अवेस्तात त्याचें असें हे शुद्धचिन् रंगविण्यात आलें आहे

(५) आतुर - होतोष्टर धर्मातील आतुर म्हणजे वैदिक धर्मातील प्रत्यक्ष अग्निनाशयक होय तो या पृथ्वीवरील प्रमुख यज्ञत असून त्याचें महत्त्व दोन्ही धर्मांत जवळजवळ सारखेंच म्हटलें तरी चालेल अग्नीची सेवा करून त्याला प्रज्वलित ठेवणारा वैदिकाचा जसा अथर्वन् तसाच

क्षीरोष्टर धर्मांश 'आभवन' हा होय. ऋग्वेदात याविषयी वचन आहे ते असे— 'त्वामग्ने पुष्करादध्यदयर्वा निरमन्यत' (ऋ. ६-१६-१३) — हे अग्ने ! तुला पुष्करादन अथवा ऋषींनी मंथन करून उत्पन्न केला, असा त्याचा भावार्थ आहे. म्हणून अग्नीला 'अयवन्' हे नाव प्राप्त झाले ('आ सोम मधुमत्तमं धर्मं सिंचादयर्वणि' (ऋ. ८-९-७) असो.

आतर हा अहुरमश्दचा पुत्र असून त्याच्यामार्फतच मश्दमत हे त्या प्रभूजवळ जाऊ इच्छितात. (यज्ञ, ३६-१). अर्थात् तो मश्दचा इहलोकांतील प्रतिनिधी आहे. ऋग्वेदात त्याला 'दूतो देवानाम्' (१०-४-२) म्हटले आहे. ज्याच्यावर तो प्रसन्न होतो त्याला तो उदड मुल— समाधानात ठेवतो. (यज्ञ ३६-४) स्वर्गात राहणाऱ्या अश्वीहस्ताचा तो पृथ्वीवरील सहकारी व प्रतिनिधी आहे. वर्षातील नववा महिना व माहिण्यातील नववा दिवस त्याला वाढिलेला आहे

आतर हा क्षीरोष्टरी प्रत्येक कुटुंबात राहत असल्यामुळे त्याला गृह— पति असे संबोधण्यात आले आहे. तो गृहस्थाचा गृहपति आहे असे यज्ञमध्ये स्पष्ट म्हटले आहे. (यज्ञ १७-११). 'अग्ने गृहपतिस्त्वम्' — हे अग्निदेवा ! तू उत्तम गृहपालक आहेस— असे यज्ञवेदातहि म्हटले आहे तो मोठा पूजनीय आहे. (यजुष्टिः, अ १०-२-५), उदार (मधोनः), मोठा शक्तिमान [शक्तिः, ऋ] व कातिमान [ओजिष्ठः] आहे. तो शूर व वीर आहे. त्याच तो तेजःपुंजहि आहे ['शोचिष्केश', ऋ, ३-१७-१] तो चैतन्यधन आहे. अत्यंत उपकारक आहे. आणि रोगनाशकहि आहे. तो पार्थिव अग्नि असून त्याची अभ्यस्त देवताहि तोच आहे.

मश्दप्रभूचा हा आतर त्याच्या मत्तान्या घरी रात्री व दिवस; पांक्वसिद्ध करून त्याचे पाळनपोषण करतो. हाच भावार्थ ऋग्वेदांत

‘त्वयामर्तांसः स्वदन्त आसुति’ (ऋ. २-१-१४) हे अग्ने ! तुझ्या-
मुल्लेख मनुष्य अन्न भक्षण करतात-याप्रमाणे नमूद करण्यात आला आहे.
तो भक्ताच्या घरी अहर्निश जाग्रत राहून त्यांना कर्तव्य करण्यास मदत
करतो व त्यांना दीर्घायुष्यहि देतो. जो मनुष्य रात्री उठून त्यास समिधा
अर्पण करतो त्याच्यावर अनुग्रह करून तो त्याला इच्छित वरदान देतो जो
त्याचा अतिथीप्रमाणे पूजासत्कार करतो त्याचा तो सत्ता होतो. (अग्ने !
त्व सखाऽसि ’ ऋ २-१-९) व त्याचा मित्र होतो (‘अग्ने मित्रोऽसि
प्रिय ’ १-७-४) असे ऋग्वेदातहि म्हटले आहे. असो.

मित्र जेव्हा रयात बसून पृथ्वीवर फिरण्यास निघतो तेव्हा आतर
हा त्याच्या पाठोपाठ जातो. जे लोटे बोलत नाहीत, सदासर्वदा सत्यच
बोलतात, त्यांना तो सरळ व सुगम मार्ग दाखवून त्याचे कोटकल्याग
करतो हाच भावार्थ ‘अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्’ या यजुर्वेदमंत्रातहि
आला आहे. (शु व) जेव्हा तो पापी व दुष्ट अग्र मद्ध्यु हा
सजनामध्ये गिरून त्याच्यात पीडा व उपद्रव करू पाहतो, तेव्हाअग्नि हा
‘बोधुमनो’ बोधर जाऊन त्याच्या दुष्टदुष्टीचा व दुष्टदुष्टीचा प्रतिकार
करून त्याचे सर्व प्रयत्न हाणून पाडतो हा मशदप्रभूचा आतर मंत्र श्रव-
णाचा झाला तर त्याचा उपासक हा नायावाचामनें परिशुद्ध असावयास
पाहिजे म्हणजे मनात सद्दिचार, भाषणात साधुवाणी व रतनात सदान्वरण
ही त्याच्यात सुरून असली पाहिजेत आणि तसे असले व झाले तरच
तो भक्तावर अनुग्रह करून, त्याचे मनोरथ मिळीस नेईल एरवी तसें
पडून येणार नाही.

आजणास मुद्रिपति देण्यासाठी, विपुल धनधान्य देण्यासाठी, प्रसंगो-
चित् यन्त्र देण्यासाठी, पौष्ट्य देण्यासाठी, पवित्रता देण्यासाठी, विशाल
व सत्यज्ञान देण्यासाठी, धैर्य देण्यासाठी, दीर्घायुष्य देण्यासाठी, जागरूक,

देण्यासाठी त्याची प्रार्थना करण्यात येते विद्वानाच्या समेत भाग घेऊन, आपल्या घराण्याचा, गावाचा व राष्ट्राचा लौकिक वाढविणारा मुदर व समेयपुत्र देण्याविषयी त्याच्याजवळ मागणी करण्यात येते (यस्त ६१, १४ व १५)

अग्नि हा अत्यंत पूज्य व पवित्र असल्यामुळे त्याला शुद्ध निर्मल व निर्दोष ठेवण्यासाठी व राखण्यासाठी होरोष्टरी लोक अत्यंत जपत व झटत असतात त्याच्यावर प्रेत जाळणें अगर मृत पशूचें मांस शिजविणें अगर इतर अमंगल किंवा गलिच्छ पदार्थ टाकणें हें त्याला घावडें असून कोप आणणारें आहे आणि जो तो गुहा करील त्याला देहान्त प्रायश्चि-
साची शिक्षा सांगण्यात आली आहे (वैदिवाद, ८, ७३ व ७४) तोंडानें फुकून त्याला अपवित्र करणें अगर त्यावर अमंगल पदार्थ टाकणें हें मोठें पाप आहे असें होरोष्टर धर्माचें मोठया कडाक्षानें सांगणें आहे. जो मनुष्य दहन करण्यास प्रेत अग्नीजवळ नेतो अगर त्यावर ठेवतो त्याच्या पापाला प्रायश्चित्तच नाही होरोष्टरी आतराचें म्हणजे अग्नीचें हें असे वर्णन आहे असो

(६) ऋशि यगूहि ही स्त्री यज्ञत असून ती अहुरमस्दची लाहवी दुहेता आहे आरमद्गती ही तिची आई असून सभोद्य, रस्तु व मिश्र हे तिचे भाऊ व दएना ही तिची आई आहे (यस्त १७-१६) ती ऐश्वर्य व संपत्ति याचें अभिदैवत म्हणून गणली जाते ती अत्यंत तेज पुत्र आहे तिची क्रांति मनोहर आहे ती गवर्ण्यसपन्न आहे ती गौरवर्ण आहे व प्रसन्न वदन अशी सौभाग्यदेवता आहे वैदिनाची ती लक्ष्मीदेवी शोभते (यस्त १७, १ व ६०) थोडक्यात ती सुस्वरूप, सुभ्र-
चर्ण, व प्रसन्नमुखी आहे तशीच ती उच्च, सुदृढ, व धीट असून भगलप्रद व आरोग्यकर आहे (यस्त २-१४)

‘त्वयामर्तांसः स्वदन्त आसुति’ (ऋ. २-१-१४) हे अग्ने ! तुझ्या-
मुल्लेंच, मनुष्य अनभक्षण करतात—याप्रमाणें नमूद करण्यांत आला आहे.
तो भक्तांच्या घरी अहर्निश जायत राहून त्यांना कर्तव्य करण्यास मदत
करतो व त्यांना दीर्घायुष्यहि देतो. जो मनुष्य रात्री उठून त्यास समिधा
अर्पण करतो त्याच्यावर अनुग्रह करून तो त्याला इच्छित वरदान देतो. जो
त्याचा अतिथीप्रमाणें पूजासत्कार करतो त्याचा तो सखा होतो. (अग्ने !
त्वं सखाऽसि ’ ऋ २-१-९) व त्याचा मित्र होतो (‘अग्ने मित्रोऽसि
प्रियः’ १-७५-४) असे ऋग्वेदांतहि म्हटलें आहे. असो.

मिश्र जेव्हां रयांत वसून पृथ्वीवर किरण्यास निघतो तेव्हां आतर
हा त्याच्या पाठोपाठ जातो. जे खोटे बोलत नाहींत, सदासर्वदा सत्यच
बोलतात, त्यांना तो सरळ व सुगम मार्ग दाखवून त्यांचें फोटकल्याण
करतो. हाच भावार्थ ‘अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्’ या यजुर्वेदमंत्रातहि
आला आहे. (शु. य.) जेव्हां तो पारी व दुष्ट अंम्र मइन्दु हा
सज्जनामध्यें शिह्न त्यांच्यांत पीडा व उपद्रव करूं पाहतो, तेव्हांअग्नि हा
‘ब्होवुमनो’ बरोबर जाऊन त्याच्या दुष्टबुद्धीचा व दुष्टकृतीचा प्रतिकार
करून त्याचे सर्व प्रयत्न हाणून पाडतो. हा मद्दप्रभूचा आतर प्रत्यक्ष ब्हाव-
याचा झाला तर त्याचा उपासक हा कायावाचामनें, परिशुद्ध असावयास
पाहिजे. म्हणजे मनांत सद्बिचार, भाषणांत साधुवाणी व वर्तनांत सदाचरण
ही त्याच्यांत मुरून असली पाहिजेत. आणि तसें असलें व, झालें तरच
तो भक्तांवर अनुग्रह करून, त्यांचें मनोरथ सिद्धीस नेईल. एरवीं तसें
पहून येणार नाहीं.

.....

आनगास मुखिति देण्यासाठी, विपुल धनधान्य देण्यासाठी, प्रसंगो-
चित् यत्नव्य देण्यासाठी, पौष्ट्य देण्यासाठी, पवित्रता देण्यासाठी, विशाल
व सत्यज्ञान देण्यासाठी, धैर्य देण्यासाठी, दीर्घायुष्य देण्यासाठी, जागरूक,

देण्यासाठी त्याची प्रार्थना करण्यात येते. विद्वानांच्या सभेत भाग पऊन, आपल्या घराण्याचा, गावाचा व राष्ट्राचा लौकिक वाढविणारा सुंदर व सभेयपुत्र देण्याविषयी त्याच्याजवळ मागणी करण्यात येते (यज्ञ ६१, १४ व १५).

आमि हा अत्यंत पूज्य व पवित्र असल्यामुळे त्याला शुद्ध निर्मल व निर्दोष ठेवण्यासाठी व राखण्यासाठी शोरोटरी लोक अत्यंत जपत व श्रद्धा असतात त्याच्यावर प्रेत जाळणे अगर मृत पशूंचे मांस शिजविले अगर हुतर अमगल किंवा गलिच्छ पदार्थ टाकणे हे त्याला वावडे असून कोप आणणारे आहे आणि जो तो गुन्हा करील त्याला देहान्त प्रायश्चि-
त्ताची शिक्षा सांगण्यात आली आहे (पेंदिदाद, ८, ७३ व ७४). तोंडाने पुढून त्याला अपवित्र करणे अगर त्यावर अमगल पदार्थ टाकणे हे मोठे पाप आहे असे शोरोटरी धर्माचे मोठ्या कदाधाने सांगणे आहे. जो मनुष्य दहन करण्यास प्रेत अग्नीजवळ नेतो अगर त्यावर ठेवतो त्याच्या पापाला प्रायश्चित्तच नाही शोरोटरी आतराचे म्हणजे अग्नीचे हे असे वर्णन आहे. असो

(६) अशि वगूहि - ही स्त्री वसत असून ती अहुरमस्दची छाटकी दुहेता आहे आरमइती ही तिची आई असून सभोश, रस्तु व मिश हे तिचे भाऊ व दण्णा ही तिची बहीण आहे (यज्ञ १७-१६) ती ऐश्वर्य व संपत्ति याचे अभिदैवत म्हणून गणली जाते. ती अत्यंत तेज पुत्र आहे तिची कांति मनोहर आहे ती लक्ष्म्यसंपन्न आहे. ती गौरवर्ग आहे व प्रसन्न चदन अशी सौभाग्यदेवता आहे वैदिकाची ती लक्ष्मीदेवी शोभते (यज्ञ १७, १ व ६०) थोटक्यात ती सुस्वरूप, शुभ्र-वर्ण, व प्रसन्नमुरती आहे तशीच ती उच्च, सुदृढ, व धीट असून मंगलप्रद व आरोग्यकर आहे (यज्ञ २-१४)

ती भक्ताचें पालन करते. त्यांना मदत करून त्याचा उत्कर्ष करते. त्यांना आरोग्य देते. वधीस देते. आशिर्वाद देते. विजय देते. अथात् भक्ताचे ती सर्वतोपरी कल्याण करणारी मंगल देवता आहे. मनुष्यांना सद्बुद्धि व सद्वासना देणारी अशी पावित्र्याची मूर्तिमंत पुतळीच आहे. जे दुष्ट आहेत त्याचे सर्व दुष्टविचार व दुष्टप्रयत्न साफ हाणून पाडते. महिन्याचा २६ वा दिवस व यस्त १७ वा अध्याय हे तिच्या प्रीत्यर्थ राखून ठेवण्यात आले आहेत. (यस्त १६-६).

जे उपासक तिला होमहवन अर्पण करतात व मंत्र, स्तुतिस्तोत्रादिकानी तिला आळवितात त्यांना ती संपत्ति देते, शेतवाडी, घरदार देते. राज्य देते. तिचे भक्त काय मागतील ते मुक्त हस्ताने पदरात टाकते तिच्याजवळ ऐश्वर्याचा व संपत्तीचा अपरपार महानिधि आहे. अर्थात् ती ऐश्वर्याची व सौभाग्याची महालक्ष्मीच म्हटलें तरी चालेल. ती ज्याच्यावर प्रसन्न होऊन कृपा करते त्याच्या घरी सोने चांदी, वस्त्रपात्र, धनधान्य, गायीत्रिल, रथघोडे इत्यादिकाची गोठी खंगळ उडवून देते. (यस्त १७, १२-१४) म्हणून जे सज्जन आहेत ते आपल्या घरी सदैव राहण्याबद्दल तिची प्रार्थना करतात. मान एक गोष्ट येथे सांगणें जरूर आहे कीं, ती चाटेल त्याच्याकडून हवि ग्रहण करण्यास तयार नसते. वृद्ध वेश्येची, भ्रष्ट स्त्रीची, मुलाची व कुमारीची ती पूजा स्वीकारित नाही (यस्त, १७-५४). असो.

(७) हरक्षयत (सूर्य):- हरक्षयत हा प्रकाशाचा अत्यंत मोठा तेजोगोल असून त्यास अवेस्ता ग्रंथात मरुदप्रभूचा डोळा असें म्हटलें आहे. आणि तें यमार्थच आहे. कारण मरुद हा जगातील सर्व गोष्टी व सर्व घडामोडी पाहणारा विश्वद्रष्टा आहे, असें म्हटलें असून त्याचें तें पाहणें हें सूर्यद्वाराच होतें हें प्रत्यक्ष दृग्गोचर होतें आणि म्हणून त्याला

अहुरमस्दचा ढोळा म्हटलें हें योग्यच झालें ऋग्वेदातहि सूर्याला मित्र, वरुण व अग्नि याचा ढोळा असेंच म्हटलें आहे ('चधुर्मित्रस्य वरुणस्याग्ने' १-११५-१) वरुण हा मस्दप्रमाणेंच मनुष्याची बरी वार्ड कृत्यें पाहणारा वैदिकाचा विश्वद्रष्टा व न्यायमूर्ती असल्यामुळें त्याच्या नेत्र-स्थानी वैदिक ऋषींनी सूर्याला आणून बसविलें तेहि युक्तच झालें अग्नि हा सूर्यदेवाचा पृथ्वीवरील प्रतिनिधी आहे, ही गोष्ट सर्वभुत असून त्याचाहि ढोळा सूर्यच ठरतो हे निर्विवाद आहे यावरून अहुरमस्द म्हणजे वैदिकाचा एका दृष्टीनें वरुणराजा म्हटलें तरी चालिले असो

ब्रह्मेष्टत हा अस्य तैजस्वी असून तो अमर आहे तो उदय पावला - प्रकाश लागला - म्हणजे स्वर्गातील यज्ञत हे त्याचा प्रकाश पृथ्वीवर आणून त्याचा प्रसार व अभिवृद्धि करतात (यस्त ६ १) तो जल-जसा आकाशात वदत जाईल तसतशी पृथ्वी शुद्ध व पवित्र होत जाते त्याबरोबरच नद्याहि शुद्ध व निर्मल होतात समुद्र, सरोवर, विहिरी व ओढे नाले यातील पाणीहि शुद्ध, निर्मल व निर्दोष होते तसेंच मस्द-भक्ताहि पवित्र व शुद्ध बनतात (यस्त ६-२)

तो जर उदय पावला नाही तर जगात मोठा अनर्थ होईल अग्र मह-यू व त्याचा हुजादि राक्षस परिवार यांना फूस मिळून त्यांची चगळ होईल कारण रात्र म्हणजे अंधार हा त्यांना अनुकूल व उपकारक असल्यामुळे त्या अंधारात पाताळातून राजरोस बाहेर पडून पृथ्वीवर येऊन मस्दप्रभूच्या प्राणिमात्रावर सडप घालून त्याची निर्दयपणें लाडगेतोड करण्याचा एकच सपाटा चालवून जगात ते मोठा अनर्थ करून सोडतील - रात्री म्हणजे काळोखात यज्ञतांचें काहीच चालत नाही अर्थात रात्रीच्या वेळी काळोखात राक्षसाचा प्रतिकार करण्यास ते अगदीच असमर्थ असून, उलट त्यावेळी राक्षसाचें सामर्थ्य मात्र वाढते (यस्त ६-३)

रान ही राक्षसादिकाना अनुकूल असून त्यावेळी ते मोठे घीट व उद्दाम बनतात. तसें यज्ञताचे नाही. यज्ञताना अंधार हा वावडा व राक्षसाना दिवस वावडा. रात्री राक्षस प्रवल व दिवसा यज्ञत प्रवल. प्रकाशात राक्षस हे हीनबल व गलितधैर्य बनत असून यज्ञत हे घीट व प्रवल होतात अंधाराला हुसकावून सूर्य जेव्हा आत्मतेजानें प्रकाशू लागतो तेव्हा राक्षसचमूची घानरगुंडा बळून भयग्रस्त होऊन तैरावैरा पळत पुनः पाताळात शिरून ते दडून बसतात म्हणून सूर्याचें महत्त्व महदधर्मात पार आहे. सूर्योदय झाला म्हणजे त्यावेळी दिलेलें हविर्द्रव्य यज्ञताना पोचतें. रात्री दिल्यास तें राक्षस खाऊन टाकतात. म्हणून यज्ञताना दिवसा हविर्भाग अर्पण करण्यास शोरोश्वर धर्मानें उपदेशिलें आहे. वैदिक धर्मातहि हीच प्रथा आहे. दिवस हा देवाचा व रान ही राक्षसाची असें तेथेहि म्हटलें आहे.

श्वरेक्षपत हा सकाळीं अलधुर्ज पर्यंतावर उगम पावून सध्याकाळीं तयेरा पर्यंतावर अस्त पावतो. माहिण्याचा अकरावा दिवस त्यासाठीं राखून ठेवण्यात आला असून सहावे यस्त हें त्याच्या नावावर मोडतें

(८) अर्दिसूर अनादित :- शोरोश्वर धर्मातील 'अर्दिसूर अनादित' ही वैदिकदृष्टीने अद्वेदता आहे शिवाय नदीरूपानें- म्हणजे उदक रूपानेहि- कोठें कोठें ती स्ताविली गेली आहे अवेस्ताग्रथात तिचें वर्णन पार शकास व टसटशीत असून तें पुढीलप्रमाणें आहे आर्दिसूर ही एक दिव्य, सुंदर व नवतरुण सुमारी असून तिची शरीरकौंति गौरवर्ण, अवयव रेखीव व मरीव आहेत तिचा चेहरा चंद्रासारखा मनोहर असून तो तेजस्वी व मोठा आनर्पण आहे कमरेंत रत्नजडित सोन्याचा पट्टा असून त्यामुळे तिच्या वक्ष स्थळाला विलक्षण शोभा प्राप्त झाली आहे. कानात हिऱ्याची कर्णकुडलें, गळ्यात तेजस्वी रत्नहार, हातात रत्नजडित वक्कण,

मस्तकावर नभप्रजडित सुवर्ग किरिट स्रगज्ञगत असून शरीरावर सुवर्गतनूनी विणलेला सुंदर शालू विलसत आहे अशी आहे ही आर्द्रिसूर दिव्य रमणी (यस्त, ५, १२६ ते १२९).

अर्थात ही आर्द्रिसूर म्हणजे वैदिकाची जलदेवता पवित्र सरस्वती महानदी म्हटले तरी चालेल एकदरीत ती निःशुद्ध, तेजस्वी, सामर्थ्यसंपन्न व उदार आहे ही आर्द्रिसूर पुरुषांचे वीर्य व स्त्रियांचा गर्भ शुद्ध करणारी असून तिच्या कृपेनेच गर्भ धारणा होते ती स्त्रियांना सुखरूप प्रसूत होण्यात मदत करते व मातेच्या स्तनात योग्यकाली दुधाचा पान्हा निर्माण करते तिच्या अनुग्रहाने स्त्रिया सुखरूप बाळते होतात (यस्त १-५१) ती मनुष्यांना आरोग्य देणारी असून भक्तजनांचे पशु, शेतवाडी व संपत्ति वृद्धिंगत करणारी आहे (यस्त ६०-१) पुरोहित लोक तिला आकाशा- नून खाली वेदीजवळ येऊन द्विर्भाग स्वीकारून उपासकाना विपुल संपत्ति, सुदृढ रथ, उमदे घोडे, पुष्टिकर अन्न, तीक्ष्ण शस्त्रे व अलोट समृद्धि अर्पण करण्याविषयी तिची प्रार्थना करतात (यस्त ६-१३०)

ही आर्द्रिसूर देवता बाहेर जाताना रयात घसून घेटीत माहेर पडते (यस्त ६-१३०) तिचा रथ सुवर्णाचा असून त्याला चार पादरे शुभ्र च सुंदर घोडे जोडलेले असतात त्या घोड्यांचा लगाम हातात घेऊन रथ स्वतःच ती हाकीत असते (यस्त ५-११) अहुरमरुदने तिच्यासाठी वायु, पर्यन्य, मेघ व गारा उत्पन्न केल्या असून त्यामुळे ती पृथ्वीवर जोराची जलप्रति व गाराचा भडिमार करून पृथ्वीला ती निर्मलोदकाने न्हाऊ घालते (यस्त १२०).

मनुष्यांनी आपल्याला सोम, दूध, उदक अर्पण करून आतले यजन करावे अशी तिची पार इच्छा असते. अर्थात ही हवन्दग्न्ये सुषोदयानंतर

सूर्यास्तापर्यंत तिला केव्हांहि अर्पण केली तरी चालतात. पण सूर्यास्तानंतर रात्री केलेले हवन मात्र तिला पोचत नाही. कारण रात्र ही राक्षसाची व दिवस हा दिव्य, यज्ञताचा आहे. म्हणून अवेस्तातील सर्व दिव्य विबुधाना दिवसाच हवि अर्पण केला पाहिजे. आणि हीच प्रथा आपल्या वैदिक धर्मातहि आहे. असे.

आपणाला उत्तम संपत्ति, श्रेष्ठ सामर्थ्य, सुंदर व गुणवान संतती, प्रसस्त घर व परलोकी सद्गति प्राप्त व्हावी म्हणून तिची प्रार्थना करण्यात येते (यज्ञ ६८, १३-१४ व २१). जे दुष्ट विचाराचे, दुष्ट आचाराचे, दुष्ट भाषणाचे आणि तसेच त्यांना पुत्र देणारे त्याचे आतड्य, स्नेही सोबती इत्यादिकाना कल्याणप्रद होऊ नये अशी मद्दमयत तिची प्रार्थना करतात. (यज्ञ ६५-६). जे दुसऱ्याचे अहित इच्छितात व घाईत चिंततात, जे चोर व छुटार आहेत, खुनी व चेटके, प्रेत पुरणारे, मत्सरखुर्दाचे, कंजूर, नास्तिक व दुष्ट दुर्जन आहेत त्याच्यावर अनुग्रह करण्यात येऊ नये अशी विनवणी करण्यात येते. (यज्ञ, ६५-८).

(९) तिश्य (सं. तिश्य) :- सूर्य व चंद्र याच्या नंतर महत्त्वाच्या दृष्टीने आकाशातील नक्षत्राचाच क्रमाक लागतो नक्षत्रसृष्टी ही महत्त्वपूर्ण असून त्यात तिश्य यास प्राधान्य देण्यात आले आहे. ग्रहादिक ही अद्रमह्न्यूची तामससृष्टी असून त्याला टक्कर देण्यासाठी- विरोध करण्यासाठी- म्हणून तिश्य यज्ञताचा अवतार आहे तिश्य याचे स्रष्टृत्त्व रूप तिश्य असे आहे. आणि ते वैदिकांच्या नक्षातच मोडते तिश्य हा पावसाचा अधिपति असून त्याला अडविणारा हा अग्रमह्न्यूचा 'अपौर' या नावाचा एक महाप्रराल राक्षस आहे. मेघाचे पाणी मघल्या- मधेच अडवून धरून जगावर अवर्षण उत्पन्न करणे हे त्याचे मुख्य कर्तव्य आहे. अर्थात् हा अपौर म्हणजे दुसरा तिसरा कोणी नसून ऋग्वेदातला

इंद्राचा प्रचल शत्रू पाणी अडविणारा पापी राक्षस 'अहि' आहे म्हटलें तरी चालेल. त्यादृष्टीनें तिश्न्य या यक्षतास इंद्राचा अवतार मानण्यास हरकत दिसत नाही असो.

हा तिश्न्य अत्यंत तेजस्वी व मोठा चमकदार तारा असून त्याला हजार हृदये आहेत. तो धिप्पाड व उच असून सामर्थ्यवान व बुद्धिमान आहे तो स्वतः आरोग्यसंपन्न असून मनुष्यांना आरोग्य देणारा तोंच आहे भक्तांना देण्याकरता त्याच्याजवळ हजारो वर असून तो ते भक्तांना सढळ हातानें अर्पण करतो (यस्त, ८, २, ४, १३ व ४९).

तो उदकाचा गर्भ आहे त्याच्या मार्फतच उच आकाशातील मेघ हे पाली पृथ्वीवर जल वर्षाव करतात (यस्त ८-४) प्रार्थना, यजन, स्तुतिस्तोत्र इत्यादिकास मष्ट इतकाच तो सत्पात्र आहे (यस्त ८-५०) शौरोष्ठरला व्याघ्रमार्गे अहुरनें मनुष्यामर्ष्ये धर्मराज केला तद्वत या तिश्न्याला त्यानें सर्व नक्षत्रांचा प्रमुख म्हणून त्याची स्थापना केली महिन्याचा तैरावा दिवस व वर्षांचा चौथा महिना त्याला यादिलेले आहेत

त्याचें रूप सदैव सारलेंच नसतें तें वेळेवेळीं बदलत जातें महि-
न्याच्या पहिल्या दहा रात्री तो तरुण मनुष्याच्या रूपात, पुढील दहा रात्री
मुदर बैलाचें रूप धारण करून व शेवटच्या दहा रात्री शुभ्र अशा उमचा
घोड्याच्या रूपात तो पुढें पुढें सरकत असतो (यस्त, ८, १३-१६-१८)

पाऊस पाडण्यासाठी म्हणून तो ज्यावेळीं षोडशक सनुद्राकडे
जातो तेव्हा तो शुभ्र घोड्याचें मुदर रूप धारण करतो. तो त्या सनुद्रा-
कडे चालला असताना मध्ये वाटेंतच अपौश राक्षस हा काळ्या कुळकुळीत
घोड्याचें रूप धारण करून त्याला आव्हा येतो तेथें दोघाची चकमक

झडते तीन दिवस व तीन रात्र त्या दोघामध्ये घनघोर संग्राम चालून
अखेर त्यात तिडक्याचा पराभव होतो. (यस्त ८, २०-२२)

पड खाऊन पराभव पावल्यावर विषण्ण मनाने तो तेथून निघून
दुःखी कधी होत नाही. आक्रोश करीत मद्दप्रभूजवळ येऊन आपले गाहणे
सागतो व त्यास म्हणतो की, 'हे प्रभो ! काय सांगू माझी स्थिति !
धिकार असो मला ! काय करू नि काय सांगू तुला, प्रभुराज ! माझी
फार फजिती झाली ! लोक मला पुजत नाहीत ! मला हविर्भाग देत
नाहीत ! माझ्या नावाने खुतिस्तोत्र गात नाहीत ! अर्थात् इतर यक्षता-
प्रमाणे मला मानीत नाहीत व आदर सत्कार करीत नाहीत ! म्हणून माझा
पराभव झाला ते लोक मला जर पुजते, मानते तर माझा असा पड
खाऊन पराजय झाला नसता ! (यस्त ८-२४)

तिडक्याची ही केविलवाणी रडक्या ऐकून मद्दप्रभूला त्याची दया
आली व तो खुद त्याच्याजवळ येऊन त्याने त्यास हविर्द्रव्य अर्पण केलें
शियाय त्याला दहा घोड्यांचे, दहा उट्यांचे, दहा बैलांचे, दहा पर्वतांचे
दहा नद्यांचे असे प्रचंड सामर्थ्य देऊन त्यास रणगाचीचा विजयी धीर
वनविला (यस्त ८-२५) या अद्वयमद्दच्या हयनाशिष्ट प्रसाद भक्षणाने
त्याच्या गलितधीर्य शरीरात पुन्हा नव चैतन्याचा दिव्य सत्कार होऊ
लागला आता तो पुन्हा रणोत्साहाने भारला जाऊन त्या दुष्ट द्रष्टा अपौ-
शाना समाचार घेण्यास पोउदकशकटे यळला तेथे पुन्हा तो दुष्ट अपौश
त्यास भाट्या आलाच दोघांची आता प्रचंड युद्ध लागून, यान्तेपेस
अपौशाने सामर्थ्य निष्प्रभ ठरून त्यास पट खावी लागली व तिडक्या हा
विजयी झाला ! अर्थात् पराभूत झालेला तो दुष्ट अपौश अमगल गळा
काढून ओरडत व किंचाळत तेथून पळून गेला (यस्त ८, -२७-२८)

मनुष्यानी त्याचें स्तुतिस्तोत्र गाऊन त्यास हवि अर्पण केल्यावर त्याच्या उपासनेनें प्रसन्न होताना, त्याच्या शेतावर व कुरणावर धो धो पाऊस पाडून, तीं सुपीक सुसमृद्ध करतो (यस्त ८-४२) तो भक्ताची सर्व मीति नष्ट करून त्यांना उत्तम बळारोग्य देतो. त्यांना मनपसत घतति, दुधाळ गायी, उमदे घोडे वगैरे देऊन त्याचें मनोरंज्य पूर्ण करतो. त्याच्या प्रदेशावर पाऊस पाडून पुल्पुष्पादिकांनीं व कदमूलादिकांनीं तो सगळा देश सुखचेंनें सुसमृद्ध करून सर्वांना आनंदी करून टाकतो. जे महद्-प्रभूची मनोभावे पूजाअर्चा करतील, त्यांना तो रहावयास सुंदर व प्रशस्त असें घरदार देऊन मुली व सपुत्र करतो (यस्त ८, १५-१९). तिच्याची ही अशी कथा आहे.

(१०) रक्षु रक्षिस्त - रक्षु हा पिप्पाड शरीराचा व उच्च बाण्याचा असून तो महाबलवान आहे. (यस्त १२-६). तो अत्यंत पवित्र असून मोठा उदार आहे तसाच तो सत्यव्रत, महाशानी, दूरदर्शी विवेकी व मोठा न्यायनिष्ठुर आहे (यस्त १२-७) तो चोर, लुटारू, दरोडेखोर इत्यादि दुर्जनांचा कट्टर दुष्मन असून कोणाकडूनहि तो नमविला जात नाही व मारला जात नाही. (यस्त, १२-८). तो सत्याचा वाली व कैवारी आहे सत्यपालन हें त्याचें प्रमुख व पवित्र कर्तव्य आहे अर्थात् सत्याचा तो अधिदेव म्हटला तरी काही गैर होणार नाही

त्याची सागावयाची महत्त्वाची अशी एक गोष्ट म्हणजे मृतांचा न्यायनिवाडा करणाऱ्या न्यायाधिशांत तोहि एक आहे. त्याच्या जोडीला मिथ्र व सओश असे आणखी दोन न्यायाधीश असून हे तिघे मिळून मनुष्यांच्या इह -लोकातील पापपुण्य कर्मांचा मरणोत्तर सगळा हिशोब करून त्याप्रमाणे ते आपला निर्णय देतात. या निर्णयावरच मनुष्याला स्वर्ग अगर नरक याची प्राप्ती होते. या

तीन न्यायाधिशपैकी मनुष्याची पापपुण्ये जोखण्याचा तराजू या रत्ननुष्या हातात असून त्या तराजूने तो मनुष्याची कृत्ये चोख व विनचूक जोखून काढून तो निर्णय इतर न्यायाधिशाना सांगतो यावेळी तो कोणाचाच पक्ष धरत नाही पुण्यवान म्हणून त्यावर लोभ करित नाही व पापी म्हणून त्यावर अवकृपा दाखवित नाही राव व रक, गरीब व श्रीमंत, लहान व थोर, स्त्री व पुरुष, सज्जन व दुर्जन असा भेदभाव न करता सर्वांना एकच मापाने तोळून त्याची व्यवस्था लावतो अन्यायाने तो कोणाला तारीत नाही व पक्षपाताने कोणाला मारीत नाही तो अत्यंत निःस्पृह व न्यायनिष्ठुर असा धर्मात्मा न्यायाधीश आहे

(११) माह - माह हा आकाशातील एक आल्हादकर दिव्य विभुध असून वैदिकाचा तो रजनीनाथ चंद्र आहे तो कातिमान असून मनाला आल्हाद व सुदीला प्रतिभा देतो तो मोठा उदार, यशस्वी, मंगलकारक, ऐश्वर्यदायक, आरोग्यप्रद, उत्साहवर्धक, उदकनिर्माता असा एका शांत, सुंदर व मनोहर यक्षत आहे (यक्ष, ७-५) तसाच तो सुकातिमान तेनोगोलहि आहे

तो महिन्यातील पहिल्या पंधरा दिवसात कमाने वृद्धि पावत असतो पंधराव्या दिवशी पूर्ण व प्रफुल्ल होऊन नेनास आनंदित व मनास उल्हासित करतो त्याच्यासारखा सुंदर, सुखात, सुमनोहर, आल्हादप्रद असा दुसरा रात्रीचा यक्षत नाही तो आपल्या कार्तिने शुक्लपक्षात जसजसा चमकत व वाढत जातो तसतशी झाडे व यनस्पती देखील वाढत विकसत व हिरयी-गार व टकटकीत होत जातात पौर्णिमेनंतर पुढे तो क्षय पावत जाऊन शेवटच्या म्हणजे अमावास्येच्या दिवशी तो संपूर्ण अदृश्य होतो (यक्ष ७-४)

उपासक त्याच्यापार्शी सामर्थ्य देण्याविषयी, विजय देण्याविषयी, देवतामत्त व लोकनायक पुत्र देण्याविषयी व गुराढोराची वाढ व आरोग्य देण्याविषयी त्याची मनोमार्गे प्रार्थना करतात (न्यायिस १०).

फ्रवशी

महदमूर्तीतली फ्रवशी ही अमेशस्पेता व यज्ञतुप्रमाणे एक दिव्य योनीच आहे. होरोष्टर पंथात अमेश स्पेता, यज्ञतु व फ्रवशी असे दिव्य योनीचे तीन घर असून त्याचे कार्यक्षेत्रहि व्यवहारात निरनिराळे व ठरीव आहे. या विद्यात जेवढे म्हणून वस्तुजात व जीवजात आहे, त्यातील प्रत्येक वस्तूला व जीवजाताला एकेक फ्रवशी आहे. या दृष्टीने महदप्रभूला—देखील त्याचा फ्रवशी आहेच. हे स्वर्गात राहत असले तरी त्याची सत्ता पृथ्वीवरहि चालते उभय लोकात ते निरत असतात.

पारसी धर्मात या फ्रवशी सवधाने निश्चित अशी माहिती मिळत नाही अथुक्त अथुक्त असे निरनिराळे विचार त्यात पुढे करण्यात आले आहेत. मात्र एक गोष्ट सर्वमान्य आहे की, पारशाची ती मृतपितरांची देखील एक योनि आहे. शिवाय स्वयभू असे काही पितर आहेतच ही गोष्ट आम्हास पटते वैदिक धर्मातहि पितृलोक म्हणून एक लोक आहे. तो स्वर्गात असून त्यास यमलोक असेहि म्हणतात. येथे मनुष्याचे मृत पितर जाऊन राहतात असे आमचा धर्म सांगतो. असो.

हे फ्रवशी पार सुंदर आहेत, समर्थ आहेत, शूर आहेत, उदार आहेत, पराक्रमी आहेत, ऐश्वर्यवान आहेत, कीर्तिशाली आहेत, उपकारक आहेत, कल्याणकृत् आहेत व सिद्धिदायक आहेत. ते अंगात पोलादी कवच घाततात डोक्यावर पोलादी शिरछात्र व हातात तीक्ष्ण आयुधे

धारण करतात ते मद्दभक्तावर अमृतवृष्टी व दुष्टावर कठोर प्रहार करणारे असे धीरगंभीर वृत्तीचे असून मुष्टजगाचें संरक्षण करण्यात अखंड जाग्रत व तत्पर असतात.

इतर दिव्य विबुधाप्रमाणें याचें कार्यक्षेत्रहि मद्दप्रभूनें निश्चित करून दिलें आहे. सृष्टीवर अखंड नजर ठेवून तिचें रक्षण करणें, तिच्यावर पाळत ठेवणें ही कामगिरी त्याच्यावर सोपविण्यात आली आहे अर्थात् ते लोकपाल आहेत मद्दप्रभूलाहि त्याचा एक फक्की आहेच. त्याच्या मदतीनेंच आकाश व पृथ्वी सावरून व रोखून धरण्यास तो समर्थ झाला आहे. त्याला जर या फक्कीची मदत नसती तर त्यानें निर्माण केलेलें वस्तुजात व जीवजात आणि ही मुदर मानवसृष्टी जिवंत व सुरक्षित राहती ना कारण हुज, दण्य, अहिरमन इत्यादि दुष्ट व क्रूर राक्षसांनीं त्यांना केव्हाच घेऊन त्याचा फडशा पाडून टाकला असता या फक्की मुळेंच त्याच्या सैतानी कृत्याला आळा नसला आहे

कुडवस्थाना ससारात याची मदत पदोपदी लागते व होत असते याच्याच कुपेमुळें स्त्रिया गर्भधारणा करतात, त्या गर्भाचें रक्षण होते, ती याचीच दया सुबुद्ध व सद्गुणी असा पुत्र निपजणें, तो देखील याचाच अनुग्रह पार काय, पाणी वाहतें, धान्य पिकते, झाडें फळतात, गेली फुलतात चंद्र सूर्य नक्षत्रादि दिव्यमाला भ्रमण करीत राहिली आहे, तो सगळा या फक्कीचा प्रभावच ! लढाईत राजाला मदत करून त्याला विजय प्राप्त करून देणारे हे फक्कीच होत

हे जे फक्की महात्मे आहेत, ते स्वर्ग व मृत्युलोकात सारखच संचार करीत असतात ते बलवान व प्रभावगाली आहेत, जागरूक व कर्तव्यदक्ष आहेत भक्त त्यांना आळवून यज्ञात पाचारण करतात.

जो लिंग देह तोच पारशाचा फ्रवशी होय. लिंग देहाची स्पष्ट कल्पना त्या घर्मांत नसली तरी सामान्यतः तें तत्त्व कमी अधिक प्रमाणानें त्यांना मान्य आहे असें म्हटल्यास त्यात काहीं चावगे नाही. या फ्रवशींना पाप पुण्य इत्यादि शिष्यत नाही. त्यापासून ते पूर्ण अलिप्त असतात. फक्त मनुष्याच्या कृतकर्मावर त्याची नजर असते. पापपुण्य भोगणारा मनुष्याचा जीवात्मा हाच त्या कृत्यास जबाबदार असतो फ्रवशींना त्याचें सोयरसुतक काहीं नसतें. याप्रमाणें या फ्रवशींची थोडक्यात कथा आहे.

तामस सृष्टि

क्षोरोष्टर धर्माच्या शिकवणीप्रमाणें या जगात सुष्ट व दुष्ट, सत् व असत्, देवता व दानव अशा दोन परस्पर भिन्न पण प्रबल शक्ती हें जग उत्पन्न झालें तेव्हापासून अस्तित्वात असून त्याच्यात वर्चस्वासाठीं सारखी व सतत स्पर्धा व राघरां चाललेला दिसून येतो त्यात जी सुष्ट अगर सत् शक्ती आहे, ती मानवाना हितकारक, सुखकारक, उत्कर्षक, उपकारक व उदारक अशी शानगर्भ व सत्यनिष्ठ दिव्य चैतन्य शक्ति असून तिचा जनक, स्वामी व अध्यक्ष अहुरमझ्द हा आहे, आणि दुसरी जी दुष्ट, व तामस शक्ति आहे, तिचा अधिपति अग्रमझ्न्यू हा असून वैदिक वाङ्मयात तिला राक्षस अगर असुर या नावानें संबोधण्यात येते.

ही जी तामस शक्ति आहे ती प्राणिमात्रांना दुःखकारक, भयकारक रोगकारक, अहितकारक, अपकर्षक अशी मोह पाडणारी अज्ञानगर्भ व अधोगतिप्रद तामसशक्ति आहे सुष्ट काय अथवा दुष्ट काय, या दोन्ही शक्ती अदृश्य व स्वतंत्र असून त्यातून पहिली वर म्हटल्याप्रमाणें मनुष्याला

उत्पादक व उत्पादक असून मर्यादा स्वर्गप्रद आहे व दुसरी अपकारक व दुष्प्रदायक असून मर्यादा अधोगतीस म्हणजे नरकाप्रत नेणारी आहे अहुरमस्त हा प्रकाशातून प्रगट झाला व त्यानेच सूर्यचंद्रनक्षत्रादि दिव्यगगन व पृथ्वी, आप जमिनी इत्यादि स्थूल वृष्टि-अर्थात् सगळे विश्वमान-निर्माण केले.

पण अंममइन्यू हा केव्हा व कशापासून झाला याविषयी शोरोटर धर्मात निश्चित अशी माहिती मिळत नाही. मात्र इतके मात्र म्हणता येईल की तो अहुरमस्तच्या गृहीतला नाही. काहींचे म्हणणे असे आहे की, अहुरमस्त व अंममइन्यू हे दोघेही सद्गतात असून दोघांचाही जन्म एकदमच झाला पण हे मत आधुनिक शोरोटरी विद्वानांना मान्य नसून तो तमापासून झाला असे त्यांचे म्हणणे आहे. ते कसे का असेना, तितक्या खोल पाण्यात शिरण्याचे हे स्थान नव्हे. मात्र इतके एखादीने म्हणता येईल की, या दोन दिव्य नितामस शक्ती प्रारंभापासून अस्तित्वात असून त्यांच्यामध्ये विरोध आहे व दोघात सतत स्पर्धा, घुरस व संघर्ष चाललेला असतो.

या अंममइन्यूचा प्रत्यक्ष असा संघर्ष अहुरमस्तशी येत नसून त्याचे जे इतर प्रतिनिधी-यांना स्वैता म्हणून असे म्हणतात-त्यांच्याशी येतो. वेदात देव व अमुर-म्हणजे राक्षस-हे जेथे परस्पर विरोधी गट मानण्यात आले आहेत, तद्वत शोरोटर धर्मातही स्वैतामइन्यू व अंममइन्यू असे परस्परविरोधी गट गणले गेले आहेत. त्यात स्वैतामइन्यू हे सत्यप्रिय, न्याय-निष्ठ, न्यायनिष्ठ, सत्प्रवृत्त व पवित्राचरणी व भक्ताभिमानी असे दिव्य विबुध आहेत. अंममइन्यू व त्याची प्रभावळ हे लबाड, जुलमी, घाममार्गी व अधोगतीस नेणारे महादक आहेत. मागच्या प्रकरणात सच्छशीचे म्हणजे दिव्यविबुधांचे धोडक्यात वर्णन व विवेचन केले आहे. आतां येथे अंममइन्यूचे वर्णन व त्याचे कार्य याविषयी दोन शब्द लिहू इच्छितों.

अप्रमद्व्यू

शोरोष्टर धर्मात दुष्ट प्रवृत्तीचा, दुष्ट धर्तीचा—दुष्ट विचाराचा—अप्रे-
सर व मुख्य नायक म्हणजे हा अप्रमद्व्यू ! त्याची राक्षसात—म्हणजे
दणव गटात—गणना होते. तो राक्षस गणातला मुख्य दैत्यराज्य असून
अहुरमश्दच्या सात्विक नि निरुपद्रवी जगात शिरून तेथे गोंधळ व गडबड
माजविणारा मोठा पटाईत बहरोर आहे. तो जात्याच मोठा भयंकर व
मोठा पापी आहे. अत्यंत दुष्ट व मोठा क्रूर आहे. तसाच परमनीच व
जुलमी आहे. त्याची बुद्धी खोटी, भाषण मायावी व वर्तन वाईट. थोड-
क्यात म्हणजे तो महाठक, दुष्टबुद्धि व पापकर्मा असून मोठा नष्ट व चाडाळ
आहे. त्याचे निवासस्थान उत्तरेस असून तो पृथ्वीच्या पोटात म्हणजे
पाताळात राहतो.

तो आपल्या दुष्ट परिवारासह सात्विक व निरुपद्रवी मश्दजगात
शिरून तेथे गोंधळ, गडबड व पुढाई माजवितो मानवसृष्टीत रोगराई,
दैत्य-दारिद्र्य, दुःख-शोक, पाप-पीडा, अनीति-अत्याचार, आपत्ति-
विपत्ति, अवर्षण-दुष्काळ इत्यादि माजवून मनुष्यांना सतत छळत व सतावीत
असतो. त्याच्या मनाला भूल पाडून त्यांना दुराचरणास व पापवृत्त्यास
प्रवृत्त करीत असतो मनुष्याला नीतिमार्गापासून-सन्मार्गापासून-सद्दिचारा-
पासून-भ्रष्ट करून त्याला पापप्रवृत्त करून, अरेर दुर्गतीस म्हणजे नरकात
ओढून नेणारा असा तो दुष्ट चाडाळ आहे !

एकदा त्याने खुद महर्षि शोरोष्टरास गाढून मश्दधर्मापासून परावृत्त
होण्यास व आपला अनुयायी बनण्यास परोपरीने आळवून, गोंजालून आणि
अखेर घमकी देऊनहि पाहिले पण पक्का धर्मवीर शोरोष्टर तो सत्यशानाचा
महामेह ! मश्दप्रभूचा अनन्य मत्त ! अर्थात कसल्याहि भुलयापाना व
आभिषाला न मुल्ला व घमकावणीला भीक न घालता सद्वर्तण्यावरून

तस्मरहि टळला नाही व कर्तव्य क्षेत्रातून अणुमात्रहि चळला नाही !!
 अंममहून्यूने आपल्या कुटिल गुत्तिप्रयुक्तीची व भ्रामक मुलेधर्पाची शर्ष
 करून पाहिली. पण कशालाच यश नाही अखेर जेव्हा अंममहून्यूवर 'अहून
 वदर्य' महामात्राचा प्रयोग करण्यात आला तेव्हा स्वारीने त्याचा नाद
 सोडून अपयशाचे माप पदरात घेऊन ओरडत व किंचाळत तेथून पळता
 पाय काढला !! यावरून हे उघड आहे की, जो मरुदप्रभूचा अनन्यमक्त
 व कटा धर्मवीर आहे, त्याच्यावर या मुरल्या अंममहून्यूची मायावी मात्रा
 मुळीच चालत नाही !!

महर्षि क्षीरोदराकडून चागली यप्पड बसली तरी शुद्धीवर न येता
 व दहागपगाचा घडा न घेता तो आपल्या उपजत स्वभावालाच चिकटून
 राहिला आपला हेका काही त्याने सोडला नाही तो दुष्ट दैत्य इतका
 काही निर्लज्ज व निगरगट आहे की, जगाच्या अतापर्यंत मानवाना
 असाच छळत व छेडत राहणार ! शेवटी त्याचा मरुदप्रभूकडून अत होऊन,
 सर्वत्र आनंदीआनंद होणार पण तो क्षण येईपर्यंत त्याचा प्रास व छळ
 सोसणे हे भागच आहे

आता हा जो राक्षस एवढा मातला व प्रचल झाला आहे, त्याला
 कारणहि तसेंच बलवत्तर आहे त्याचाहि येथे खुलासा करणे हे अगत्याचे
 असल्यामुळे त्या प्रीत्यर्थ आणखी दोन शब्द खर्ची घालतो हा अंममहून्यू
 एकटाच नाही त्याच्या जोडीला मदत करणारे त्याच्यामागे त्याचे साथी-
 दारहि असण्य आहेत. यांना मरुदधर्मात 'दएव' असे म्हणतात 'दएव'
 हे पुरुष राक्षस आहेत त्याच्या जोडीला स्त्री-राक्षसहि आहेत त्यांना
 'दुज' असे म्हणतात ज्याप्रमाणे मरुदप्रभूला मदत करणारे दिव्य विबुध-
 यज्ञत-आहेत, त्याचप्रमाणे या अंममहून्यूचीहि गोष्ट आहे आता त्याच्या

प्रभावळीतील काही प्रमुख प्रमुख दएव व द्रज याची यादीशी ओळख करून देतो.

अकोमन

अहुरमइदला जसा 'बोहुमनो' तद्वत् या अंममइन्यूला हा अकोमन होय. तो एक महाप्रबल दएव (राक्षस) असून अंममइन्यूने त्याला अध.कारापासून निर्माण केला अर्थात् त्याची उत्पत्ति अज्ञानरूपी अंधः-कारापासून झाली असल्यामुळे तो तमोगुणाची गाळीव मूर्ती असून ज्ञानाचा कट्टा धनू व पट्टीचा परमदुष्ट असा दएव-चर्मूतला महाप्रबल राक्षसा-मणी आहे. अंममइन्यूच्या खालोखाल दुष्टपणात याचाच क्रमांक लागतो.

बोहुमनो हा मनुष्यांना सद्बुद्धि देऊन त्यांना स्वर्गाकडे नेणारा असा यथिप्र देवदूत असून त्याच्याविद्द अकोमन हा पापबुद्धि-दुष्टबुद्धि-देऊन त्यांना दुःखाच्या डोहात लोटून देणारा-नरकात नेऊन गाढगारा-असा महानष्ट व अधमाधम राक्षस आहे. मनुष्य हा पापकर्मात प्रवृत्त होतो-असत्य मार्गाकडे वळतो-अनीतीच्या मरीत पडतो-तो या अधम राक्षसाच्या प्रेरणेने व प्रोत्साहनानेच होय त्याच्या हातून पापफलें घडतात अनाचार माजतो-नानात-हेचें अपराध घडतात. व व्यसने वाडतात-याला या अकोमनाचीच भूस व प्रोत्साहन कारण म्हटलें तरी चाले.

तसे पाहिले तर मनुष्याचें मन प्रथम आरंभाप्रमाणे स्वच्छ व पाण्या-प्रमाणे निर्मळ असतें. तेथे जसा मराठा तसा रंग उमटतो. चांगले बीज पेरलें तर मधुर फळें येतात आणि धार्डट पेरल्यास धार्डटच येतें. तद्वत् या मनाचीमुद्रा गोष्ट आहे. त्या शुद्ध व निर्मळ मनांत हा दुष्ट राक्षस प्रवेश करून त्यावर अज्ञानरूपी गाढ अंधार पसरून आमक गुण्याची

मोहिनी धाडून तेथे दुर्वासनेची-पापवासनेची वेरणी करतो यावेळी तो बोहुमनास मार्गे रेटून, मनावर आपला पगडा बसवून विवेकबुद्धीला निस्तेज व निर्मल करून टाकतो यामुळे ती विवेकभ्रष्ट बुद्धि मोहमूढ व व्यञ्जानप्रस्त मनाच्या स्वाधीन होते आणि मग ते मन पापवासनेने प्रेरित होऊन विचान्या मोहमूढ जीवास दुष्कृत्यास-दुराचरणास-प्रवृत्त करते. अर्थात् तो विवेकभ्रष्ट प्राणी सन्मार्गापासून चळून, वाटेला ती पापकमे करून अखेर नरकाचा धनी बनतो ! हा अकोमन राक्षसाचा प्रभाव होय

हा अकोमन राक्षस सर्व राक्षसगणात अग्रणी असल्यामुळे व पाप-बुद्धीचा मूर्तिमत पुतळाच असल्यामुळे सत्यधर्माचा व सद्दिचाराचा सर्वाधिकारी बोहुमनोस मार्गे रेटून, मनाला सर्वस्वी आपल्या ताब्यात घेऊन मनुष्याला अखेर तो पापी चाडाल दुःखभागी करण्यास मार्गेपुढे पहात नाही एकदा तर त्याने महाभाग शोरोष्टरासहि गाठले होते त्याचा प्राण घेण्यास अग्रमश्न्यूने मसलत करून, त्या कार्यात हुज बुद्धी या महाक्रूर राक्षसीची योजना केली आणि तिला या कामी मदत करण्यास या अकोमनची जोड दिली त्या दोघानी शोरोष्टरास पुष्कळ छेडले पण त्या मश्नूभक्तापुढे त्याचे काही चालले नाही उलट 'अहूनवर्ष्य' या महा-भक्त्याच्या दिव्य प्रयोगाने व प्रमात्याने त्याची भवेरी उडून त्यानी तेथून किंचाळत पळ काढला याविषयी मार्गे थोडीशी माहिती आली आहे असो याप्रमाणे हा दुष्ट राक्षस जगात शिरून घुडगूस धालीत विषयमूढ जीवांना सारखा छळत व छेडीत राहणार पण प्रलयकाळी जेव्हा याचीच बोहुमनची हुज होईल, तेव्हा पड खाऊन या क्रूर प्राण्याला प्राणास मुकावे लागणार, ही गोष्ट सूर्यप्रकाशाइतकी सत्य व स्पष्ट असून, तसा मश्नूधर्माचा निर्वाळा आहे

अएझम

हादि तामस सृष्टीतील एक मोठा क्रूर राक्षस आहे. तो क्रोधाचा मूर्तिमंत गाळीव पुतळा ग्ळटलें तरी चालेल. मद्दप्रभूच्या प्रमुख यज्ञतां- तला स्रओश नामक एक यज्ञत असून, तो मद्दधर्माचा महोपदेशक असून, त्याच्या धर्माचा तो संरक्षक, संचालक व प्रसारक आहे. या स्रओश यज्ञ- ताचा हा 'अएझम' राक्षस प्रबल प्रतिस्पर्धी असून, त्याचा कटा शत्रु आहे. या धर्मोपदेशकाच्या दुष्ट, क्रूर व क्रोधिष्ट दएवाला जमीनीत गाडून टाकण्यास पुण्यात्मा झोरोष्टरने आपल्या अनुयायास आप्रहाचा आदेश दिला आहे- (यज्ञ ४८-७). तो अनाठायी आहे असे कोण म्हणेल ? कारण मन एकदा क्रोधाच्या आहारी गेलें म्हणजे, तेथें शानाचा प्रकाश उजळत नाही. दिवेकाची मात्रा चालत नाही. हें स्पष्ट असल्यामुळें अशा दुष्ट महापासून दूर राहण्याचा इपारा देण्यांत अनुभवसिद्ध सत्य आहे, हें कोण सूत्र मनुष्य नाकारील ?

हाच भावार्थ श्रीकृष्ण भगवंतानी गीतेंत मोठ्या सुंदर व मार्मिक वचनात अभिव्यक्त केला असून तो आमच्या पारशी बांधवांस उद्बोधक होईल म्हणून त्याचा येथें मूळ वचनातच उल्लेख करतो. भगवान श्रीकृष्ण म्हणतात 'काम, क्रोध व लोभ अशी ही त्रयी नरकाचे द्वार आहे त्याच्या धाटेंस जाऊ नये ! अरे अर्जुना ! ' काम एषः गन्धर्वा एष रजोगुण समुद्भवः । महाशयो महापाप्मा ' जदि पाप्मानमेनम् या दुष्ट पापात्म्याला ठार मारून टाक. काम शाला काय अथवा क्रोध काय, हे रजोगुणोद्भव असून मोठे सादाट व पापी आहेत. क्रोध हा बाही निराळा व नवखा रिपु नसून कामपिपल शाला म्हणजे तोच क्रोधानें रूप धारण करतो.

या काम-क्रोधाचा तडाखा कसा आहे हें शानेश्वर महाराजांनी शानेश्वरीत मोठ्या मार्मिक व टसकेबाज शब्दांनी विस्तृत करून सांगितलें

आहे ते आमच्या प्रिय व सूर पारशी वधूना मोठे बोधप्रद होईल.
 त्याचा येथे मूळ शब्दातच उल्लेख करीत आहोत अर्जुना
 हे तरी कामु क्रोधु पाही। जयांते कृपेची सांठवण नाही। हे वृतां-
 ताच्या ठायीं। मानिजती ॥ २४० ॥ हे ज्ञाननिधीचे भुजंग।
 विषयदरीचे वाघ। मजन मार्गीचे मांग। मारक जे २४१ ॥
 हे जळेचीन बुडविती। अग्नीवीण जाळिती। न थोळतां कवळिती।
 प्राणियांते ॥ २५७ ॥ हे शस्त्रेचीन सांधिती। दोरेचीण सांधिती।
 ज्ञानीयासी तरी वधिती। पैज घेऊनी ॥ २५८ ॥ हे शनिश्वरदेवाचे
 वचन सर्व विचारी जगास मान्य व मजूर आहे. असो म्हणून अष्टपैलू
 व अष्टविधानी महर्षि शोरोधरनी हा भारतीय तत्त्ववेत्त्याचाच पद्यकर सद्ग
 आपल्या अनुयायास दिला आहे ते यथायोग्य शाळे

दुज

या अग्रमहन्मुच्या गटात केवळ दयांचा म्हणजे राक्षसांचाच भरणा
 आहे, असे नसत त्यात राक्षसीचादि समावेश होतो पुरुष राक्षसाना
 'दएव' व स्त्री राक्षसाना 'दुज' अशी संज्ञा असून 'दएव' पेक्षा
 'दुजा'ना त्याच्यात विशेष महत्त्व आहे मनुष्यातील सर्व प्रकारचा दुष्ट-
 पणा व पापप्रवृत्ति, दुर्विचार व दुर्वासना, दुर्वर्तन व दुर्मांषा इत्यादि सर्व
 दुर्विकाराची ही दुजजात ओतीव मूर्ति आहे हेच दुसऱ्या शब्दात सागा-
 वयाचे म्हणजे दुष्टपणा, पसवणूक, अमंगलशगा, नीतिभ्रष्टता, रोगराई,
 ताप-पीडा, दुष्काळ-अवर्षग, क्रोध, द्वेष, मद, मत्सर, मोह, चुरस,
 सहान-भूक इत्यादि दुर्विकाराची ही जात प्रत्यक्ष प्रतीक आहे वरील
 सर्व दुर्गुणाची मानवी मनात येवणी करून स्थाना छळजे व सतावजे या

कार्यांत त्यांचा हात धरणारा दुसरा असा कोणीच नाही. मनुष्यात सुष्ट व दुष्ट असे दोनहि प्रवृत्तीचे लोक आढळतात. त्यात जे सुष्ट आहेत ते मद्दच्या बाजूचे व जे दुष्ट आहेत ते अंप्रमद्द्यूच्या बाजूचे असे हे परस्पर विरोधी पक्ष असून त्यांच्यात नेदमी चुरस व संघर्ष चाललेला असतो.

हुज ही रूपरहित अशी सूक्ष्म व फूर सृष्टि असून तिला गृहपति हा घरातून पिटाळून लावण्यासाठी अश्वहिस्त या मद्दप्रभूच्या दिव्य प्रतिनिधीची प्रार्थना करीत असतो. या हुजाच्या निवासस्थानातच या सर्व रावणचमूंंची मसलत भरते व तेथेच सर्व मसलती व खलबते चालत असतात. या हुजाची संख्या असंख्य असून त्यातील काही महत्याची नावे व त्याची कार्ये माचा गोंयबारा खाली थोडक्यात देतो.

हुजनसुः— ही डाकींग जगात अमंगलपणा, अपवित्रपणा, गालि-
च्छपणा जितका श्दणून भरला आहे त्या सर्वांचे उगमस्थान आहे. मनु-
ष्यात रोगदाई, ताप व साथ, आजार व पीडा इत्यादि उत्पन्न करण्याची कामगिरी या दार्दकटे आहे. ही चाडाळींग माशी होऊन सडलेल्या प्रेतावर बसून तेथून घाण व रोगजंतु घेऊन जगात पसरविण्याचे हुडकार्य करण्यात मोठी पटार्हत आहे.

हुज तरौमहाति :— गर्निउपणा, ताडरणणा, आन्त्रीपणा, दुराभि-
मान, दुराग्रह इत्यादि कामगिरी बजावण्याचे रातेहि दिव्यावधे आहे.

हुज तयुरी :— ही रींछी ताप, पीडा, आजार, उत्पन्न करणारी असून 'हउर्वजात' या मद्दप्रतिनिधीची प्रतिस्पर्धी आहे.

हुज सहरिच :— ही मनुष्यांत राहान व भूक उत्पन्न करून मनुष्यांना नित्य छळणारी व सतत छतावणारी असून ती 'अमेरेतात' ची प्रतिस्पर्धी आहे.

हुज कुद :- ही नरकाच्या दारात उभी असून पापी लोकांना ओढून त्यात सोडून देते.

हुज सुइती :- ही मायावी व मोठी क्रूर व खुनशी राक्षसी असून शोरोष्टरचा प्राण घेण्याच्या कामगिरीवर इची नेमणूक शाली होती.

याशिवाय इतर अनेक दुष्कर्म करणारे राक्षस व राक्षसी—दण्व व हुज—आहेत. त्या सर्वांचा येथे निर्देश करणे अनवश्यक असल्यामुळे तो भाग येथेच सोडून देतो.

मुख्य संस्कार

वैदिक धर्मात जसे धार्मिक संस्कार आहेत, त्याचप्रमाणे शोरोष्टर धर्मातहि आढळतात मुख्य मुख्य नावर्तीत शोरोष्टर धर्म हा वैदिक धर्माला सोडून मुळीच नाही दोहोंत विलक्षण साम्य आहे. आचारात काय, विचारात काय, उच्चारात काय, दोघेहि हातात हात घादून वाढचालू करू लागतात वैदिक धर्मात सोळा संस्कार सांगितले आहेत. पण शोरोष्टर धर्मात फक्त तीनच नाव घेण्यासारखे आहेत एक नवस्रोत, दुसरा विवाह व तिसरा प्रेतकर्म याशिवाय इतर काही संस्कार असले तरी ते किरकोळ असून काही निशिष्ट लोकांनाच ते लागू आहेत म्हणून त्याच्या वाटेस न जाता फक्त वरील तीन संस्काराचाच येथे परामर्श घेतो

नवस्रोत :- शोरोष्टर धर्मातला पहिला व प्रमुख संस्कार म्हणजे नवस्रोत हा होय. वैदिक धर्मात उपनयनाला जें महत्त्व व जें पावित्र्य आहे तेवढेंच महत्त्व नि तेवढेंच पावित्र्य या संस्काराला शोरोष्टर धर्मात आहे. वैदिक आर्यांना द्विजत्व प्राप्त होण्याला—म्हणजे तो धर्म—क्षत्रात अधिकृतरीत्या प्रपदार्पण करण्याला—उपनयन संस्कार हा जसा

आवश्यक आहे, तशीच गोष्ट या नवज्ञोत संस्काराची आहे. हा संस्कार शाल्याशिवाय माणसाला मद्दप्रभूच्या धर्माचरणाला अधिकारच पांचत नाही व तो शोरोष्टरचा अनुयायीहि होऊं शकत नाही. नवज्ञोत याचा अर्थच असा की, मद्दप्रभूचा नवा उपासक, शोरोष्टरचा नवा अनुयायी व शोरोष्टर समाजाचा नवा घटक. अर्थात् नवज्ञोत म्हणजे नवा जन्म, पवित्र-जन्म, द्वितीय जन्म. त्याशिवाय मद्द-धर्मांत कसलेंच स्थान नाही. म्हणून हा संस्कार शोरोष्टरपंथी बनायला अत्यवश्यक असून हा स्त्रीपुरुषाना दोघासहि सारखाच लागू आहे.

मुलाला अगर मुलीला शोरोष्टर 'पयात' प्रवेश मिळण्यासाठी म्हणून हा नवज्ञोत संस्कार प्रथम करण्यात येतो. हा संस्कार झाला म्हणजे तो शोरोष्टर धर्मांत पदार्पण करून त्याचें आचरण करण्यास लायक झाला. हा संस्कार सातव्या वर्षी करण्यात यावा असा त्या धर्माचा सर्व-साधारण दंडक असून, त्याची कालमर्यादा पधरा वर्षापर्यंत असते. हीच कालमर्यादा वैदिक धर्मांतहि आहे. नंतर तो वात्य गणला जातो. अथो

या संस्काराच्या शुभ दिवशी मुलाला प्रथम मंगल स्नान घालून त्याला शुभ्रवस्त्र पाथरावयास देतात. टरलेल्या वेळी आप्तइष्ट व पुरोहित मंडळी संस्काराच्या ठिकाणी जमल्यावर तेथे त्याच्यासाठी ने ३ ११ आस-नावर पुरोहित मांडी घालून बसतो. व त्याच्यासमोर मुलाला आणून बसविण्यात येते. त्याठिकाणी एका तबकांत शुभ्र सदरा (अंगात घाला-यमाणें फुटतें) व कुस्ती (कमरेसभोंवती गुंडाळण्याची शुभ्र लोकरीची पळलेली दोरी) घट्टला घालावयासाठी म्हणून आणून ठेवतात. त्याच्या-देजारीच दुसऱ्या-एका तबकांत तांदूळ, तिखत्यात पुळे, एक तुपाचें नैरांजन, गंध व इतर सुगंधी पदार्थांनी शगशगीत पेटविलेला अग्नि, आणखी

एका तपकात तादूळ, डाळिंबाचे दागे, चदाम, नारळाचे काप या सर्वांचे मिळून केलेले मिश्रण याप्रमाणे साधनसामग्री तेथे आणून ठेवण्याची व्यवस्था होते पहिल्या तपकात सदरा—कुस्तीबरोबरच विण्याची पाने सुपारी, खडी साखरेचे खडे, तादूळ, नारळ, पुलांची माळ, कुक्याची यादी व काही नाणी ही ठेविली जातात अर्थात ही नाणी पुरोहिताला दक्षिणा म्हणून सत्काराच्या शेवटी देण्यात येतात

कायास प्रारंभ झाल्यावर पुरोहित हा तपकात ठेवलेला सदरा घेऊन बटूच्या हातात देतो व त्यावेळी 'पूत' मंत्र म्हणून त्याला मन्द प्रभूवर आपली पूजा भक्ता व भक्ती आदि असे जाहीर करण्यास सांगतो व त्याप्रमाणे तो बटू बोटून दाखवून आपली समति प्रदर्शित करतो नंतर अहुरमस्दयस्त हा मंत्र म्हणण्यात येतो त्याचा भावार्थ असा आहे - अहुरमस्दप्रभूचा पवित्र धर्म हा सवपूर्ण, शानधन व सर्व मंगल असून तो भगवताने महात्मा शोरोष्टरामार्जित जगास जाहीर केला आहे आणि त्या शोरोष्टर महर्षीने तो त्या प्रभूच्या आदेशानुसार येथे मनुष्यांना उप-देशिला आहे

याप्रमाणे बटूने आपली इच्छा जाहीर केल्यावर पुढचा विधि म्हणजे त्याला अगात घालण्यास सदरा देणे हा होय हे करताना पुरोहित हा उठून पूर्वेस तोंड करून उभा राहतो बटूहि त्याच्यापुढे पूर्वेस तोंड करून उभा राहतो कारण पूर्व ही सूर्याची दिशा असून ती पवित्र मानली जाते हा क्रम तो सत्कारविधि सकाळी होत असला तर पाळण्यात येतो संध्याकाळी होत असला तर पश्चिमेस तोंड करून उभे राहिले पाहिजे असे यावेळी पुरोहित अवेस्तातील 'यसतदीन'ची 'शुमन' नामक प्रार्थना, मंत्र व शोरोष्टर धर्म स्वीकारल्याची 'पशड' नामक प्रार्थना म्हणून बटूने शोरोष्टर धर्म स्वीकारल्याची कडुली दशवित्यावर

विवाह :- शोरोष्टर धर्म याची जवळ जवळ वैदिक धर्माला धरूनच वाटचाल करित आहे, हे आतापर्यंतच्या विवेचनावरून कल्पना करण्यास फारशी अडचण दिसत नाही. आतां येथेच पहा. वैदिक धर्माप्रमाणे विवाहाला शोरोष्टर धर्मातहि प्राधान्य देण्यात आले आहे, हे आता उघड सागावयास नकोच. किंबहुना वैदिक धर्मपेक्षाहि त्याला अत्यंत महत्वाचे स्थान देण्यात आले आहे असे सांगितल्यास त्याला अतिशयोक्तीचा वास मुळीच येणार नाही. अहुरमस्दप्रभु शोरोष्टरला स्पष्ट व चरक सागतो की, हे शोरोष्टरा ! अविवाहित मनुष्यापेक्षा विवाहित मनुष्यच मला अधिक पसंत व प्रिय आहे. आणि तसेंच हेहि पण सागतो की, संततीहीन मनुष्यापेक्षा लेकुरवाळा गृहस्थच मला सर्वांत प्रिय आहे ! (वेदिदाद). तोच भावार्थ इतरत्र दुसऱ्या शब्दात सांगण्यात आला आहे त्याचा आशय असा— 'ज्या घरात अग्नि, पत्नी, मुलें, पशु व इतर सज्जन परिचार नादत आहे, तेथेच सुखशांतीचा मंगलदास सदैव असतो.' (वेदिदाद, ३-२) यावरून त्या धर्मात गृहस्थधर्माला केवढे प्राधान्य व महत्त्व देण्यात आले आहे, हे निराळें सांगणें नकोच.

दुसरी गोष्ट सागावयाची म्हणजे त्या धर्मात सन्यास-आश्रम नाही. म्हणजे भिक्षेवर उदरनिर्वाह करणें किंवा आजन्म ब्रम्हचर्य पाळणें दोन्ही गोष्टी त्यास निषिद्ध आहेत. थोडक्यात म्हणजे योग्य काली विवाह करून धर्मपत्नीवरोग संसार धाडून सद्गुणी संतति निर्माण करून जगभर मशहूर-धर्माचा प्रसार करित गृहस्थाश्रमाचें पवित्र जीवन कंटावें असा त्याचा मुख्य कटाक्ष आहे. यावरून 'कृष्यन्तो विधुमार्ये' या वैदिक वचनाची आम्हां हिंदूच आठवण झाल्याशिवाय रहात नाही.

महदप्रभूनें अविवाहित मनुष्याला निषिद्ध मानले आहे. तथाच भावार्थ याशक्त्य गुरदेवानी आपल्या शतपथ ग्रंथात मोठ्या मार्मिक

रीतिनें उमटविला आहे. तें बचन हें असें आहे ‘अधो ह वा एष आत्मनो मज्जया, तस्मात्तावज्जायां न विन्दते नैव तावद्वजायते सर्वो हि तावद्ववति, यदैवजाया विन्दते तर्हि सर्वो भवति’ (शतपथ ५-२-१-१०) भावार्थ- मनुष्य जोपर्यंत विवाह करून धर्मपत्नी मिळवीत नाही, तोपर्यंत प्रजोत्पत्ती करण्यास तो अनाधिकारी असल्यामुळे अपूर्णच आहे अर्थात् विवाहित स्त्रीपुरुषाच्या सत्त्वीलाच प्रजा ही सहा आहे हें यावरून स्पष्ट होतें. असाच उद्देश मद्दप्रभूचाहि आहे, हें त्याच्या घरील ‘वैदिदाद’ मधील उद्गारावरून सहज स्पष्ट होतें. असो.

एथच, जो शोरोशरपथी आहे त्यानें लग्न करून, तद्वारा योग्य उत्सार घाटून सद्गुणी सतति निर्माण करणें व अग्निद्वारा मद्दप्रभूची उपासना करून त्याचा अनुग्रह मिळविणें, हें त्याचें मुख्य जीवितकर्तव्य आहे यावरून हें उघड आहे कीं, प्रपंच व परमार्थ या दोन्ही गोष्टी जो साध्य करून घेईल त्याचाच मानवजन्म सफल व कृतवृत्त्य असें मानगारा तो धर्म आहे. जयात् वैदिकाप्रमाणेच ‘धर्मप्रजारत्ययो हि विवाहः’ हें त्याचें मुख्य ध्येय अस्तु त्याप्रमाणें जो चालतो तोच मद्दप्रभूचा आवडता भक्त ठरतो, हें सांगण्याचें तात्पर्य

मात्र एक गोष्ट येथें नमूद करावीशी वाटते ती ही कीं, वधु पटावयाची ती अगदी जवळच्या नात्यातली असली, तरी ती नितकी जवळची असेल तितकी ती प्रशस्त. अहुरमद्द म्हणतो कीं, जे जवळच्या नात्यातील स्त्रीशी लग्न करतात, तेच मला अधिक प्रिय आहेत. (विस्वरेद, ३-१८). याचा भावार्थ असा कीं, प्रत्यक्ष भावावहिर्णिमिष्यें नसले तरी चुलत भावावहिर्णीत विवाह सबंध जोडण्यास मुळींच हरकत नाही. आणि हें पाहिलें म्हणजे ऋग्वेदातील दहाव्या मंडळात यमयमी

या भाऊ-वहिणीत शालेला संवाद तत्कालीन अर्थसूचक आहे असे म्हणणे प्राप्त होते. असो.

शोरोष्टर धर्मात विवाहाचा योग्य काल पंधरा वर्षांचा म्हणून सांगण्यांत आला आहे. त्याच्या आंतला काल प्रशस्त मानला जात नाही. पुढील काल चालतो. वैदिक धर्माची देखील हीच प्रथा होती हें आमचें बहुश्रुत वाचक जाणतातच. पारशी धर्मात विवाहविधीचे एकंदर तीन टप्पे पढतात. (१) वधूवरांना आशीर्वाद (२) वधूवरांची लग्नास संमति (३) वधूवरांना उपदेश. असे हे विवाहाचे टप्पे आहेत.

वधूवरांना आशीर्वादः— विवाहाच्या दिवशी वधूवरांना प्रथम न्हाऊ घालण्यांत येते. हा विधि शाल्यावर उभयपक्षांची आप्तइष्ट मंडळी विवाहस्थानी जमतात. पुढे वधूवर तेथे उपस्थित झाले म्हणजे पुरोहित त्यांना उद्देशून पुढीलप्रमाणें शुभ आशीर्वाद देतो. तो आशीर्वाद असाः—
तो जगन्नाथ, सर्वेश, महाप्रभु अद्वैतमहद तुम्हा जोडण्यांस उत्तम पुत्रपौत्रादिक संतति देवो ! तुम्हाला सुखांत संसार करतां यावा म्हणून धनधान्यदि समृद्धि देवो ! मुद्दट व टिकावू असें शरीरसामर्थ्य देवो ! आणि दीर्घशे वर्षांचें उर्दड आयुष्य नि अखंड आरोग्य देवो !

या आशीर्वादप्रसंगी वधूवर व त्याचे साक्षीदार यांचेकडून पुढील प्रमाणें अभिवचन घेण्यांत येते. प्रथम वरपक्षाकडील साक्षीदारास पुढील प्रश्न विचारण्यांत येतो. 'सासानियन कुलोत्पन्न पुण्यश्लोक यद्दगार्द शकाच्या अमक्या वर्षी, अमक्या महिन्यांत, अमक्या दिवशी, अमुक गांवीं, जमलेल्या त्यांच्या इष्टमित्रासमक्ष तुम्ही सांगा कीं तुम्ही अमुक नांवाच्या वधूला अमुक नावाच्या वराशी मद्दयस्तन धर्माप्रमाणें तिला चांदीची दोन हजार दारम व सोन्याच्या दोन दिनार नाणी देण्याचें वचन दिलें आहे काय ?

या दोन्ही प्रश्नांना 'होय आम्ही तसे ठरविले आहे' असे तो साक्षीदार उत्तर देतो.

नंतर वधूवराना आशीर्वाद देण्यात आल्यावर पुन तो पुरोहित वधूच्या साक्षीदाराकडे वळून त्याला पुढीलप्रमाणे प्रश्न विचारतो 'तुम्ही व या वधूच्या घराण्यातील आतङ्ग मटळी शुद्धमनाने व पवित्र अत करणाने पवित्र घर्म स्वर्धनार्थ या वधूला या बराची विवाह करून देण्याचे ठरविले आहे काय ? व त्याला तुमची समति आहे काय ? याला तो साक्षीदार व ती मटळी होकारार्थी उत्तर देतात

नंतर पुन वधूवराना आशीर्वाद देण्यात आल्यावर नंतर तो पुरोहित वधूवराना उद्देशून पुढील प्रश्न विचारतो तुम्ही दोघानी विवाह करून आमरण एकत्र राहून दापत्य धर्माचे परिपालन करण्याचे शुद्ध मनाने व निर्मल अत करणाने ठरविले आहे काय ? व ते तुम्हास माय आहे काय ? याला ती वधूवरें मान हलवून होकारार्थी उत्तर देतात

याप्रमाणे तेथे जमलेल्या आमंत्रित मटळीसमक्ष बरीलप्रमाणे उभय पक्षाचे साक्षीदार, ती वधूवरें, त्याचे नातङ्ग याचमूढन समति-दर्शक अभिवचन घेऊन पुढे दो ही पक्षाचे पुरोहित वधूवराचे अभीष्ट चिंतन करतात यावेळी त्या वधूवराना दापत्य मुक्त लाभार्थे म्हणून व त्याबरोबरच समति, आयुष्य व आरोग्य देण्याविषयी अतुरमङ्ग, अमेशा स्वैत व यज्ञत याची प्रार्थना करण्यात येते या आशीर्वाद प्रसंगी व बरील प्रार्थनेच्या वेळी पुरोहित लोक मधून मधून त्या वधूवरावर शुभमंगल ताद-च्छाच्या अगता उघळीत असतात

यानंतर मुख्य पुरोहित त्यांना उद्देशून पुढीलप्रमाणे उपदेशकजा बोधप्रद भाषण करतो 'नवपरिणित वधूवरानो' तुम्ही एकमेकाशी तया

मांडण न करता पुढील सांसारिक आयुष्य गुण्यागोविंदानें व गोडीगुलादीनें वंढत जावें. एकमेकांशीं प्रेमानें व प्रामाणिकपणें नांदावें. वाईट लौकिकाच्या लोकाच्या संगतीस लागू नये. बदचालीच्या माणसांशीं वादविवाद करण्याच्या भरीस न पडावें. सर्भेंत बोलतांना काळजीपूर्वक व विचारपूर्वक बोलावें ! राजासमक्ष बोलतांना केव्हांहि मितभाषणी असावें !

यापुढें आणखी थोडें उपदेशवजा भाषण केल्यावर शेवटचा आशीर्वाद देण्यात येतो तो असा— या नूतन जोडप्याच्या अंतःकरणांत सद्धर्माचा सुंदर प्रकाश उजळो ! त्यांचा लौकिक सर्वत्र वाढो ! त्यांना शक्ति व आरोग्य लाभो ! सुखानंदाचा सतत यर्षाव करणारी सौभाग्यसंपत्ती व बुद्धिमान व सगुणी प्रजा याचा लाभ होवो ! तसेंच उदंड आयुष्य व सज्जनाना प्राप्त होणारा दिव्य आनंद याचा यांना लाभ होवो !

हा आशीर्वाद म्हणून पुरा सात्यावर विवाहाचा मुख्य धार्मिक विधि आटपण्यात येऊन पुढें लौकिक आचारास प्रारंभ होतो. हा पारशाचा विवाह दिसा न होतां रात्री करण्याचा परिपाठ आहे. याप्रमाणें विवाहाचा समारंभ आहे. असो.

मृताचे संस्कार

प्रेत संस्कारः— वैदिकांप्रमाणेंच पारशातहि मृताचा प्रेत संस्कार सांगितला आहे. अर्थात् तो दोन प्रकारचा आहे. एक प्रेताला उद्देशून व दुसरा मृताच्या जीवात्म्याला उद्देशून. पैकी मृताच्या गरीरास उद्देशून ती क्रिया करावयाची, तिचा तपशील थोडक्यात असाः— पुढें जाव— याच्या पूर्वी प्रथम येथें हें सांगितलें पाहिजे की, पारशाची प्रेयक्रिया हिंदू अगर इतर धर्मियांपेक्षा कांहीं अंशीं निराळी आहे. ते लोक प्रेत जाळीत

नाहीत. अगर पुरत नाहीत. किंवा पाण्यात बुडवीत नाहीत हे सर्व करणे ते निषिद्ध मानतात. याचें कारण ते असें सांगतात कीं, अग्नि, पृथ्वी, उदक व वायु हीं सर्व पवित्र असून तीं पवित्रच राखण्यात आली पाहिजेत. आणि तसें राखण्याविषयी त्यास त्या धर्माची स्पष्ट व सत्त आज्ञा आहे.

आता प्रस्तुत विषयाकडे वळतो मनुष्य मेल्यावर त्याच्या प्रेताची योग्य व्यवस्था लावण्याची व त्याच वेळेला अग्नि, पृथ्वी, पाणी इत्यादिकांना त्याचा उपसर्ग न पोंचेल अशी खबरदारी देण्याची सत्त ताकीद देण्यात आली आहे. (वेदिदाद, ३-२७) म्हणून पारंशात प्रेत जाळण्याची, पृथ्वीत पुरण्याची, पाण्यात बुडविण्याची प्रथा नाहीं कारण तसें करणें निषिद्ध, इतकेंच नव्हे तर धार्मिक गुन्हा आहे असे ते मानतात. अतएव जो कोणी त्याच्यात मृत झाला असेल, त्याचें प्रेत नऊन, जेथे पाणी नाहीं अगर वृक्षलतादिक नाहीत, अशा माळ जागेवर नेऊन उघड्यावर ठेवून देण्याची धर्माज्ञा आहे (वेदिदाद, ३, ५१-५२). त्यातल्यात्यात प्रेत ठेवण्याला प्रशस्त ठिकाण म्हणजे उच्च डोंगरमाथा होय. आणि तेथें तें उघटें ठेवून दिलें म्हणजे मासभक्षक गिधाडें, घारी, कावळे, कुत्रे तेथें जमून निर्भयपणें तें अल्पज्ञाळात काडून, भक्षण करून, सुखात हाडाचा सापळा तेवढा शिक्षक ठेवतात (वेदिदाद ६-४५).

मनुष्याच्या शरीरातून प्राण निघून तें प्रेत झालें आहे, अशी खात्री पटल्यावर पुढें त्या प्रताला स्वच्छ स्नान घातून, त्याला वस्त्रां गुंडाळण्यात येत. पण तोंड व कान हे उघडे ठेवण्यात येतात शुभ्र पादण्या वस्त्रांनै झाकण्यात आल्यावर तोंडांनै प्रार्थना म्हणून त्याच्या सभोवतीं कमरेंत कुस्ती गुंडाळतात. नंतर तें प्रेत घरातील बाहेरच्या खोलीत आणून

तेथें एका कोपऱ्यात शिळेवर अगर बाळूवर तें निवण्यात येतें (वेदि-
दाद, ६-१०७)

याप्रमाणें तें प्रेत शिळेवर अगर बाळूवर ठेवण्यात आल्यावर मग
ते 'नसा सालार' नावाच्या प्रेत बाहकाच्या ताब्यात दिलें जातें प्रेत
त्या नसा सालारच्या हवाली झाल्यावर पुढें तो त्या प्रेतासभोंवतीं सळीनें
अगर रिळ्यानें तीन वर्तुळाकार 'कश' नावाच्या रेषा ओढतो उद्देश
हा कीं, या नंतर त्या रेषा ओलाडून प्रेताजवळ कोणी जाऊ नये अर्थात्
ती वर्तुळातील जागा फक्त त्या प्रेतासाठीं म्हणूनच राखून ठेवल्याची ती
रुग्ण होय

यानंतर तें प्रेत कुऱ्यास आणून त्यास दाखविण्यात येतें अर्थात्
हा कुत्रा काहीसा विशिष्ट लक्षणाचा व गुणाचा असतो तो रंगाने पिंगट
असून त्याला चार डोळे असतात म्हणजे असें कीं, त्याच्या दोन्ही
डोळ्यावर डोळ्याच्या आकाराचे दोन्ही चानूला दोन ठिपके असतात
अशा कुऱ्याला चार डोळ्यांचा कुत्रा म्हणून समजण्यात येते त्याला
'चम्बचम्ब' म्हणजे 'चतु चम्बु' (४) असें नाव आहे

या कुऱ्याचा असा एक गुण समजला जातो कीं, मनुष्य मेला का
जीवत आहे हें तो अचूक ओळखू शकतो मनुष्य मेला असें तर त्या
प्रेताकडे तो मारता टक लावून पाहू लागतो आणि मेला नसें तर
तिकड हुरनदि पहात नाही कवेदात यमाचे चार घोळ्याचे कुत्रे
स्वर्गाच्या रस्त्यावर पाळत करीत असतात असें म्हटलें आहे तसाच
काहीसा प्रकार पारसांतहि या कुऱ्याचा जमलेला आढळून येतो

याप्रमाणें तें प्रेत कुऱ्याच्या नजरेगाली घालण्यात आल्यावर एका
पापांत अग्नि आणून तेथें ठेवण्यात येतो व त्यात गंधकाष्ठ व इतर

मुवासिक द्रव्यें घाडून तो चांगला प्रचलित करण्यात येतो याप्रमाणें गंधकाष्टादि घाडून अग्नि पटल्यावर एक पाठक त्याच्यापुढें बसून तें प्रेत घराबाहेर नेईतोपर्यंत अवेस्तातील काही मंत्र पठण करू लागतो आणि तो अग्नि मधून मधून जळण घाडून सारखा धगधगीत ठेवण्याची काळजीहि घेतो प्रत दिवसा कन्हाडि बाहेर नेण्यास हरकत नाहीं पण रात्री नेण्यास मात्र सक्त मनाई आहे याचें कारण असें की, तें पक्कें सूर्यप्रकाशातच उचडें ठेवावयाचें असते कारण तशी धर्मांशा आहे

प्रेत बाहेर न्यावयाच्या आधी एक तास अगोदर घर सांगितल्या-प्रमाणें दोन प्रेतवाहक यांना 'नसा सालार' असें म्हणतात-गुप्ता रगाचा पोषाल करून घरात प्रवेश करतात याचें काम पक्कें घरात य स्मशाना-तच असतें घरातून स्मशानापर्यंत प्रेत वाहून नेणारे निराळेंच असतात त्यांना 'खदिया' हें नांव आहे यरील 'नसा सालार' हे लोखंडाची प्रेत वाहक 'गेहान' घरात प्रताजवळ आणून त्याच्या शेजारी ठेवून, मनातल्या मनातच काही शब्द पुढपुढून मौन धारण करून पुढें तें प्रेत उचलून स्मशानात अगमर दाति शिल्लराव नेऊन तेथें त्याची पूर्ण वाट लावल्यावर मग तोंड उघडतात तोपर्यंत मौन पाळतात

नंतर 'गेह-सर्न' नावाचा विधि करण्यात येतो यावेळीं जे मंत्र म्हणण्यात येतात त्याचा भावार्थ असा असतो की, मृताचे जे सवयिक असतात त्यानीं विवेक करून मृताचें विरह दुःख शांतपणें सहन करावें हा गेहसर्न विधि आटपल्यावर तें प्रेत पुन त्या कुम्याच्या नजरेखालीं घालण्यात येतें हें झाल्यावर त्या मृताचे आप्त इष्ट, सोयरेभायरे, स्नेही-सौम्यती व इतर ऋणाणुवाधिक यांना त्या प्रेताचें अखेरचे दर्शन कर-विण्यात येतें यावेळीं जे कोणी त्याचे जबळचे नातलग व आमइष्ट

असतील ते त्या प्रेतापुढे येऊन त्याला आदरपूर्वक नमस्कार करून तेथून निघून जातात

याप्रमाणे मृताचे आतश्चर्यानी शेवटचे दर्शन घेतल्यावर प्रेतवाहक प्रेताजवळ जाऊन, त्याचे उघडे असलेले तोंड आता शुभ्र वस्त्राने गुंडाळून झाडून ते प्रेत तेथून उचलून घराबाहेर गेहानवर आणून ठेवून त्याला शुभ्र कापडाच्या पट्ट्याने घट्ट बांधून ते उचलून घराबाहेर जाणून ठेवितात. नंतर ते प्रेत स्मशानाकडे नेण्यासाठी शुभ्र पोषाख केलेल्या खदियाच्या हवाली करण्यात येते. ते खदिया प्रेतवाहक त्या प्रेताला उचलून स्मशानाकडे नेतात. त्यावेळी त्या प्रेताचे आतश्चर्य, स्नेहीसोनती व ऋणानुपाधिक इत्यादि मंडळी शुभ्र पोषाख करून जोडीजोडीने चारू लागतात त्या दोघामध्ये पादरा हातस्माल धरलेला असतो

पुढे ते प्रेत इष्टस्थळी पोचल्यावर त्याला खाद्यावरून खाली उतरून समिनीवर ठेवण्यात येते. नंतर त्या प्रेताचे तोंड पुन्हा उघडण्यात येऊन तैयपयंत आलेली मंडळी त्याचे अत्यदर्शन घेऊन त्याला दुसूनच शेवटचा प्रणाम अर्पण करून चानूला होतात हे झाल्यावर पुनः त्या कुन्याला प्रेताचे शेवटचे दर्शन करविण्यात येते. जाता ते खदिया चानूला होतात

नंतर 'गसा सालार' प्रेतवाहक पुढे होऊन, पुन्हा त्या प्रेताचा वचना घेतात. य ते शय उचलून डोंगरमाथ्यावर अगर माळ भूमीवर किंवा मुबईमारख्या शहरी शांति शिखराचा दरवाजा उघडून त्याला आत नेऊन ठेवतात. यानार त्या प्रेतावरची वस्त्रे काढून काढून त्याला नम्र करून सूर्य प्रकाशात दगडाच्या पट्टीवर अगर चाळ पसरून त्यावर ते प्रेत उघडे ठेवून देतात. ते नसा सालार बाहेर आल्यावर तेथे गिधाडे असताच ते चटखन् पावून येऊन त्या प्रेतानार झटखन् झटप पावून

अन्धकाळात त्याला पाडून राऊन फक्त कप्पन नुसता सापळा टाकून निघून जातात

तसे म्हटलें म्हणजे अवेस्ता धर्माप्रमाणे प्रेत हे कोणत्यातरी एका डोंगर माथ्यावर अगर पाणी निवा झाडझुडूप नमलेल्या माळ जमिनीवर अथवा बाळवणावर नेऊन ठेवावयास पाहिजे. कारण तशी धर्मास आहे (बेंदिदाद, ६-४५) पण तसे स्थान सर्व ठिकाणी सहज लाभणे शक्य नसल्यामुळे जेथे पारशाची जास्ती बस्ती आहे-म्हणजे मुबई, पुणे इत्यादि मोठ्या शहरात-तेथे शांतिशिखरासारखे (Tower of Silence) कृत्रिमस्थान खोलीसाठी निर्माण करण्यात येत असो

अशा ठिकाणी प्रत आणून ठेवून तेथील सर्व विधि उरकण्यात आल्यावर तेथून सर्व मटळी बाहेर पडतात आणि मग त्या शांतिशिखराचा दर्याचा कुडूप लावून श्मश्रू करण्यात येतो नंतर तेथील एक नोकर सगळें कार्य संपूर्ण झाले असें मुचविण्यासाठी टाळी बाजवितो त्यासरणी बाहेर तिठत बसलेली मटळी जागेवरून उठून 'सरोश बाज' प्रार्थना करीत वरून तेथून परत घराकडे फिरतात असा हा पारशाचा प्रेतसत्काराचा थोडक्यात विधि आहे

मृताचे क्रिया कर्मांतर

वैदिकाप्रमाणेच शरीरोष्टर धर्मांतहि मृताचे क्रियाकर्मांतर करण्याची चाल आहे पण ती वैदिकाप्रमाणे चार दिवसाची नसून फक्त तीन दिवसाची आहे शरीरोष्टर धर्माचे असे मत आहे की, मनुष्य मेल्यावर त्याचा जीव या लोकीं फक्त तीनच दिवस आणि तीनच रात्र असतो

चौथ्या दिवशीं पहाटेस तो परलोकाप्रत जावयास निघतो. या तीन दिवसांत त्याच्या प्रीत्यर्थ काहीं क्रियाकर्मांतर करण्यात येतें. चौथ्या दिवस हा पार महत्वाचा मानला जातो त्यादिवशीं त्याचा इहलोकाचा संबंध मुटून त्याची ओढ परलोकाकडे लागते. मृताचे एकदर चार प्रकारचें कर्म धार्मिक विधि म्हणून करावयाचें असतें. चौथ्या दिवशीं करावयाच्या विधीला 'चेहरम्' असें नाव आहे. दहाव्या दिवसाच्या विधीला 'दहम्' तीस दिवसाच्या विधीला - म्हणजे मासिकाला - 'सिरोह' व धर्माच्या दिवशी - म्हणजे वर्षभ्राट्टाला - 'सलरोह' अशी संज्ञा आहे. या सर्व क्रिया मृताच्या जीवात्म्यास उद्देशून करण्यात येतात.

मनुष्य मेल्यावर तो परलोकास जाईपर्यंत त्याच्यावर सरोज यज्ञ-ताची देखरेप असते. त्याच्या जिवतपणीं व मेल्यावर त्याची काळजी घेऊन त्याच्यावर देखरेख करण्यासाठीं म्हणूनच मक्ष्द्रप्रभूनें त्याची नेमणूक केली आहे. अतएव मरणोत्तर पुढील क्रिया-कर्मांतर त्या सरोजाच्या नावानें व त्याच्या प्रीत्यर्थच करावयाचें असतें आणि करण्यात येतें. 'शयस्त-ल-शयस्त' या प्रथात स्पष्ट असें सांगितलें आहे की, मृताचें पहिल्या तीन दिवसांचें क्रिया कर्मांतर मर्ये या सरोजाला उद्देशून व त्याच्या प्रीत्यर्थच करण्यात आलें पाहिजे. याचें कारण असें की, तसें केल्याने तो त्या मृताच्या जीवाचें दुःख-दण्य इत्यादि दुष्ट जीवापासून उद्धार करण्यास समर्थ होतो. अमी.

‘सरोशवान्, पतेत व सरागं नुमन’ याचें पण्ण करतात प्रयेक गेहास हा विधि करावयाचा असता यावेळीं सरोशाप्रीत्यर्थ रात्री ‘अग्निगान’ पाव्याचा एक विधि सांगितला आहे तो प्रकार असा— मध्ये अग्नि व एक पाण्याचें भाटे ठेवून त्याच्या आजूबाजूला एकेक असे दोन पुरोहित अमोर समोर अस आमनावर बसतात ज्याच्यापुढें पाण्याचें भाटें असतें, त्यास ‘श्वान्तर’ व ज्याच्यापुढें अग्नि असतो त्यास ‘अतरेयक’ असें म्हणतात प्रथम श्वान्तर हा सरोशाप्रीत्यर्थ अग्निगान’ मज म्हणून मृताच्या रक्षण करण्याविषयी त्याची प्रार्थना करतो नंतर ते दोघे मिळून सरोश याम्नातीत सातवा मज पण्ण करतात याप्रमाणें प्रयेक दिवशी पाच वेळा ही क्रिया करण्यात येते

उध्मन् विधि

पुढें तिसऱ्या दिवशी तिसऱ्या प्रहरी उध्मन् नावाचा विधि आचरण्यात येतो यावेळीं मृताचे सव नक्तलग, आसइष्ट, गणगोत स्नेहीसोवती व इतर कर्मानुबधिक असे सर्व लोक त्याच्या धरीं येऊन बसतात यावेळीं करामत्याची प्रार्थना काही मिनिष्ठ प्रकारची असते यावेळीं मृताचे नाव घेऊन त्याचें रक्षणार्थ व कल्याणार्थ ‘सरोश हा गोस्त व पतेत’ हे मज म्हणले जातात त्याप्रमाणे मृताचें आसइष्ट, गणगोत स्नेही सोवती इत्यादि लोक त्या मयताच्या सस्मरणार्थ म्हणून काही धर्मादाय देणग्या जाहीर करतात याप्रमाणें मयताचे क्रिया-कर्मोत्तर विधि तीन दिवस व तीन रात्र चालून पुढें चौथ्या दिवशी पहाटेस तो जीव इहलोक सोडून परलोकाला मार्गाने लागता तो प्रकार पुढील प्रकरणाने देण्यात आला आहे

मरणोत्तर जीवात्म्याची स्थिति-गति

शोरोष्टर धर्माची शिकवण या बाबतीत वैदिक धर्मापेक्षा काही अंशी निराळीच आहे. तो धर्म पूर्वजन्म व पुनर्जन्म मानणारा नसून, मनुष्यप्राणी हा एकदाच जन्मतो व एकदाच मृत्यू पावतो, अशी त्याची शिकवण आहे. एका जन्मातच केलेल्या एकदर बऱ्यावाईट कृत्याचें सुष्ट अगर दुष्ट परिणाम मरणोत्तर त्यास स्वर्गात अगर नरकात जाऊन अगर पडून भोगावें लागतात असा त्याचा सिद्धांत आहे. या बाबतीत इस्लाम-यली काय, ख्रिस्ती काय अगर इस्लामी धर्म झाला तरी काय, हे सर्व धर्म शोरोष्टर धर्माचीच री ओढणारे आहेत. अर्थात् त्यांनाहि शोरोष्टर धर्माप्रमाणेंच पुनर्जन्म मान्य नाही. वैदिक धर्माची गोष्ट याहून सर्वस्वी निराळी आहे. कर्माप्रमाणें त्याला जन्मामागून जन्म घ्यावें लागतात. अर्थात् 'पुनरपि जनन पुनरपि मरण' चें भवचक्र-कर्मचक्र-आत्मज्ञान-पूर्णज्ञान-होईतोपर्यंत त्यास चुकत नाही असा त्याचा निर्वाळा असून बौद्ध व जैन धर्म झाले तरी त्यांच्याच पावलावर पाऊल टाकणारे आहेत.

येथें सांगण्यासारखी आणखी एक विशिष्ट गोष्ट म्हणजे वैदिकधर्माप्रमाणेंच शोरोष्टर धर्म हाहि जीवात्मा हा अमर आहे असे मानणारा आहे. मरण म्हणजे देहनाश, सर्वनाश नव्हे. मरणोत्तर शरीर उठें, पण तेथें राहणारा जीव हा काहीं मरत नाही. फक्त मरणानें त्याची व देहाची ताटातूट होते. पण जीवमात्र पुढें कायम राहतो. मात्र इतकें की, त्याला इहलोकातील कर्माप्रमाणें मरणोत्तर स्वर्ग अगर नरक यांपैकी कोणत तारी एक लोक प्राप्त होऊन तेथें तो दीर्घकालपर्यंत-म्हणजे पुनर्दिव्यानार्यंत यास्तव्य करून राहतो. असा त्याचा सिद्धांत आहे.

हेंच दुसऱ्या तऱ्हेनें सांगायलाचें म्हणजे देहपातानंतर देखील त्याला सुखदुःखाचे सुष्ट अगर दुष्ट अनुभव घ्यावे लागतात. आणि हे अनुभव

इहलोकान् केलेल्या पुण्यपापकर्मविर - सत्कर्मदुष्कर्मविर - सद्भिचारदुर्बिचारा-
 वर सत्यज्ञान व दुष्टज्ञान यावर - अवलून असतात, अशी त्याची
 विचारसरणी आहे हेंच वैदिक भारेंत उलगडून सागावयाचें म्हणजे
 'यथाचारी यथाकारी तथा भवति, साधुकारी साधुर्भवति, पापकारी पापो
 भवति, पुण्य पुण्येन कर्मणा, भवति पाप पापेन' हे याशब्दस्य गुरु-
 देवाचें शतपथातील मननीय वचन पुढें करता येईल ततोतत हीच
 विचारसरणी शोरोश्वर धर्मातहि असुरा अगिःकारण्यात आली आहे
 म्हणून अवेस्ता ग्रंथ बोलला कीं, येथील चंचल व क्षणभंगुर जीवन, शरी-
 राचें अटळ पतन व कर्मांची मगरमिठी या सर्व गोष्टी सदैव डोळ्यापुढें
 ठेवूनच मनुष्यानें त्याप्रमाणें यत्न करावें म्हणजे त्याची भावी आपत्ति
 टळेल व मरणोत्तर तो शाश्वत सुप्तानदात राहील

कर्म - मीमांसा

या कर्माचा प्रभाव एवढा प्रचंड नि एषढा प्रबल आहे कीं, तो
 कोणाला चुकवीन म्हणजे चुकविता येत नाही त्या कर्माचें फल भोगूनच
 त्यातून सुटका करून घेतली पाहिजे तें कोणालाहि केव्हाहि टाळता येत
 नाही आणि तो फलभोग फक्त जीवात्म्याला भोगावयाचा असतो मरणो-
 त्तर देह हा कर्माच्या भावी कचाट्यातून नेमका निसटतो पण जीव मात्र
 त्याच्या तडाख्यात सापडून गोंगळतो व धडपडतो कर्मांची मगरमिठी
 देहाला सोडून जीवाच्या बोकाडी बसते अर्थात् जिवत्पणी केलेल्या कर्मांचीं
 परीवाईत फलें त्यालाच अवश्य भोगावी लागतात तीं टाकीन म्हणता
 टळण्यासारखीं नाहींत तो कर्मफलभोग भोगूनच त्यातून सुटका करून
 घेतली पाहिजे त्याशिवाय मत्पतरच नाही हा कर्मसिद्धांत अबाधित व
 अटळ आहे तो शोरोश्वर धर्मांलाहि पूर्ण मान्य आहे

शरीरोपर धर्मांचें सांगणेंहि वरील वैदिक धर्माप्रमाणेंच आहे. तो स्वच्छ व स्पष्ट सांगतो कीं, कर्माची गति ही अटळ आहे. ती कोणाला चुकविता येत नाही. देह काय, तो आपल्या क्षणिक व चंचल मुखा-साठी-तात्पुरत्या इंद्रियतर्पणासाठी- जीवात्म्याला भुरळ पाडून त्याला अनीतीकडे - पापाकडे - दुराचरणाकडे - ओढीत असतो. आणि जीवात्मा त्यांच्या नादी लागून, पथ्यरु धार्मिक शिक्षणीला बगल देऊन, इंद्रिय मुखासाठी वाटेला ते करण्यास व वाटेला तसें नाचाण्यास प्रवृत्त होतो. पण पुढें वेदा देह हा कालवश होऊन येथल्या येथें पडून जातो. पण त्याच्या प्रीत्यर्थ केलेलें कर्म कांहीं त्याच्या बरोबरच नाश पावत नाही. देहपाता-नंतर नें जीवात्म्याच्या चोकांटी बसतें व त्याला चिकटून राहतें. आणि त्याचें बशीस अगर प्रायश्चित्त हें पुढें त्या जीवात्म्यास भोगार्थें लागतें.

असा प्रसंग जीवात्म्यावर ओढवूनये म्हणून दयाळू अहुर महर्दने कृपाळू होऊन मनुष्यास विवेक बुद्धि तारतम्य बुद्धि दिली असून, तिची मदत घेऊन जो तिच्या सहाय्याने वागतो तो दुःखःदुःखाची दरी ओलांडून शुभाच्या अधय साम्राज्यांत पदार्पण करतो. पण जो त्या विवेक देवतेला शिडकावून - डावडून - मुसलोत्प देहेद्रियाच्या मसल्लीत शिरतो, तो चिनवत पुलावून चालून जाताना मध्येच तोल मुदून पडवून राली पसरलेल्या दुःखाच्या खोल दरीत पडून गडप होतो जो त्या पुलावून गुरावित चालून पार होईल, तो उदंड गुपी शाला. अशी ही शरीरोपर धर्मांची एकंदर तात्पर्यकथा आहे.

कर्म हें मरणासोबतच नष्ट होत नाही; तर मरणोत्तर तें जीवात्म्याच्या मानगुदीपर पडून त्याच्या आपल्या प्रभावा दाखविण्यास चुकत नाही. विचारा जीव मेथे असण्यास आहे. शृष्तीभरित त्याचें जीवन अल्प असतें तरी

मरणोत्तर नें दीर्घ - पार दीर्घ - अर्धें व त्या जीवनातच ऐहिक जीवना-
तील पुण्य व पापकर्मांची सुष्ट अगर दुष्ट फळे - स्वर्ग अगर नरक भाग-
ण्याने त्याच्या नशिबी येई म्हणून मनुष्याने जाणत राहून भावी दुष्ट
टाळण्यासाठी व शाश्वत मुख्य मिळविण्यासाठी धर्मोत्त मार्गानें - सद्गर्तन
व सुविचार याच्या सहाय्याने - ऐहिक जीवनयात्रा चालविण्याविषयी
तत्पर रहावे असें अवेस्ताधर्माचे स्पष्ट व निश्चून सांगणें आहे

त्या पथ्यकर उपदेशाचा जो आदर करील, तो तरला व जो अनादर
करील तो बुडाला, ही रत्नगाठ प्रत्येकानें आपल्या मनाशी पक्की नाधून
ठेविली पाहिजे यातच त्याचे अखंड कल्याण व उदड हित आहे कारण
जो धर्मोत्त मार्गानें वाटचाल करतो, तो इहपरलोकी सुखी होतो व जो
धर्मबाह्य - नीतिभ्रष्ट वर्तन करतो, तो इहपरलोकी दुःखी व कष्टी होतो
तसें सांगावयाचें झालें तर मनुष्य हा स्वभावन च सुखप्रिय व सुखलोलुप
प्राणी आहे तो सुखाला जसा भाळतो तसाच दुःखाला बुजतो दुःख
म्हणजे त्याला वायड्यातलें वायें ! त्याला तो पार भितो व बुजतो पण
तेदानीं गोष्ट ही कीं दुःखाचें मूळ हे दुर्वर्तनात व दुर्विचारात गर्भित
आहे, हे तो ऐहिक जीवनात देहेद्रिय सुखाच्या हव्यासाच्या भरीत पडून,
अहंकारविमूढ होऊन नेमका विभ्रस्त जातो भ्रामक व चंचल सुखाच्या
नादी लागून दुर्वर्तनाच्या जाळयात शिरतो आणि अखेर बापडा पसतो व
पस्तावतो असा दुर्धन व दुर्धर प्रसंग कोसळू नये म्हणून अवेस्ता माउ-
लीनें मनुष्याला सद्गर्तनाचा व सद्विचाराचा पथ्यकर व मंगलप्रद धडा घालून
दिला आहे जो तो गिरवील तो राहणा होऊन शाश्वत सुखाचा उदड
घनी होऊन राहील व जो त्याला नाक मुरडून सिडकारून देईल तो दुःखी
व कष्टी होऊन त्रिकाल नरकात तळमळत राहील या धर्मराजाच्या द्वा-
याचा कोण मूर्ख अंधेर करील ! असो

मरणोत्तर जीवात्म्याची वाटचाल

बरील कर्ममीमासेचा धावता परामर्श घेतल्यावर आता मरणोत्तर जीवात्म्याची स्थितिगति काय कशी होते हे पाहणें ओघानेंच प्राप्त झालें. म्हणून त्याविषयी दोन शब्द लिहिणे जरूर आहे. क्षोरोष्टर धर्माप्रमाणें मनुष्य मेला म्हणजे त्याचा जड देह - पंचभूतात्मक देह - तेवढाच नाश पावतो. तेंच वास करून असणारा जीव नाश पावत नाही. मग आता देह पडल्यावर जीवात्म्याची वाट कशी लागते, हे पाहणें प्राप्तच झालें. तसें पाहिलें तर क्षोरोष्टर धर्म हा नास्तिक धर्मांत मोडत नाही. वैदिक धर्माप्रमाणेंच त्याची कमी अधिक, मानानें ठेवण आहे. ' भस्मीभूतस्य देहस्य पुनरागमनं कुतः ' अशी शका काढणारा तो नास्तिक धर्म नसून वैदिकाप्रमाणेंच मरणोत्तर जीवन मानणारा तो आस्तिक धर्म आहे.

अर्थात् मनुष्य मेल्यावर सर्वस्वी त्याचा नाश होत नसून त्याच्यातील चैतन्याश - म्हणजे जीवाश - मागे शिल्लक राहतो व त्यालाच या जन्मातील कृतकर्मांची बरीवाईट पळे भोगावी लागतात. त्यासाठी काहीं विशिष्ट स्थानाची योजना करण्यात आलेली असून तेथें जाऊन तीं पळे भोगावी लागतात. पण देह पडल्यावर लगेच तो त्या स्थानाकडे जातो असा त्याचा अर्थ नव्हे. मरणोत्तर देहाची व त्याची ताटावट झाल्यावर तो तत्क्षणी परलोकमार्गास लागत नाही.

याचें कारण असें की, त्याची देहवासना अजून संपूर्ण नष्ट झालेली नसते. मेल्यावर पुढें तीन दिवसपर्यंत त्याची संपूर्णतया देहबंधातून मुक्त होत नाही. ती आस्ते आस्ते गळत जाते. पुढेपणें ताटावट होण्यास तीन दिवस लागतात असें मस्तरधर्माचें सांगणें आहे. आपला वैदिक धर्म अकरा दिवसांची अवधि सांगतो, पण दोन्ही धर्मांत मरणोत्तर काहीं

दिवस जीवात्मा या लोकीं राहून मयतस्पर्शां घुटमळत असतो हे तत्त्व सारखेच मान्य आहे त्या मृतदेहाला बाहेर नेताना त्याचे शरीर जेथे जमीनीवर पडून होते, तेथे तो घुटमळत असतो

पुढे चौथ्या दिवशी ही स्थिति पालटते त्या दिवशी अगदी पहा-
टेस त्याच्या परलोक - यात्रेला प्रारंभ होतो सर्व मृतात्म्यांना इहलोका-
तील त्याच्या त्याच्या कर्माप्रमाणे न्यवस्था लावण्याचा हा अधिकार असून
त्यासाठी त्यांना 'चिन्वत' पुलाजवळ यावे लागते व तो पूल ओलाडू
नच पुढील मार्गक्रमण करावयाचा असतो कारण तो पूल मृत्युलोक व
परलोक यास जोडणारा असून त्या पुलापलीकडे खोल असे नरकाचे
स्थान आहे

हा पूल पृथ्वीच्या मध्यभागी असलेल्या 'आर्यन वणज' प्रदेशातील
'एलबुरुज' नावाच्या पर्वतावर असून, त्याची उंची शहर मागसाइतकी
म्हणजे जवळजवळ पाचसहस्रे फूट आहे त्या पुलावरून पुढे जाण्यास
एक आदद असा अवघड रस्ता असून, त्याची रुंदी जेमतम तुळईच्या
रुंदीइतकी असते हा पक्ष पुण्यवताकरिता असून, पाप्याचा निराळाच
असतो तो वस्तूच्याच्या घारेइतका तीक्ष्ण व सूक्ष्म असून त्यावरून त्यांना
जावे लागते. पुण्यवान जीव पुढे आला म्हणजे त्याला रुंद रस्ता पुढे
सारण्यात येतो व पापी जीव आला तर तीक्ष्ण घारेचा रस्ता समोर होतो
ही न्यवस्था आपोआपच होते निराळी न्यवस्था करावी लागत नाही
अशी ही या 'चिन्वत' पुलाची योजना आहे

चौथ्या दिवस उजाडला म्हणजे प्रमातकाली त्या जीवात्म्यास या
मृत्युलोकाला कायमचा रामराम ठोकून पुढील परलोक यात्रेस निघावे
लागते आणि त्याप्रमाणे ठरलेल्या वेळी तो निपतोहि पुढे तो वाटचाल

करीत करीत या 'चिनवत' पुलाजवळ येतो. येथें आल्यावर पुढें जाण्याच्या अगोदर त्याच्या इहलोकातील बऱ्यावाईट कृतकर्मांचा आढावा घेण्यात येतो. हें काम 'बोहुमनो' या दिव्य प्रतिनिधीकडे असून, त्याच्याजवळ प्रत्येक जीवाचे प्रत्येक दिवसाचें तीन वेळा करून ठेविलेले कर्मांचें टिप्पण असतें तें उघडून त्याच्या बऱ्यावाईट कृत्यांचा एकदर हिशोब करण्यात येतो.

अर्थात् या दृष्टीने बोहुमनो हा वैदिकाचा जवळजवळ चिनगुप्तच म्हाटले तरी चालेल याठिकाणी त्या त्या जीवाच्या पापपुण्याचा हिशोब होऊन त्याला पुढें कोणता लोक यावयाचा याचा निर्णय होऊन त्याप्रमाणें हुकूम सुटतो. ज्याच्या खात्यावर असेर पुण्यक्रमें जमेस असतील, त्यास स्वर्ग व पापकर्मे असतील त्याला नरक असा न्यायनिर्णय होऊन मग पुढें पुलावरून जाण्यास परवानगी मिळते.

पाळत करीत असते. याविषयी ऋग्वेदात मंत्र आढळतो तो असा :-
 ' यो ते द्यावो यम रश्मितारो चतुरक्षो पथिरक्षी नृचक्ष-सो । ताम्यामेनं परि
 देहि राजन् त्वस्ति चास्मा अनमीवच घेहि ॥' (ऋ १०-१४-१९)
 असो. ही मदत फक्त पुण्यवत जीवात्म्यासाठीच असते. पाप्याना हा पायदा
 मिळत नाही, असे अवेस्तात म्हटले आहे (वेदिदाद, १९, २८-२९).

पुण्यवान जीवात्मा कुठ्याच्या मदतीने पूल ओलाढ्यन पलीकडे
 गेला म्हणजे मग योहुमनो हा तेथे येऊन त्याचे जयजयकारने स्वागत
 करतो. तेथून पुढे स्वर्गाची हद्द लागते. आणि पुढील प्रवास पार सुखाचा
 व मजेचा असतो तेथे शास अंगर ताप अंगर कसलीच गैरसोय होत
 नाही. तो दिव्य प्रतिनिधी योहुमनो त्याम बरोबर घेऊन जाऊन अहुर-
 मश्दची भेट करितो यावेळी इतर त्याचे प्रतिनिधीहि तेथे असतात.
 त्याचीहि भेट होते. मश्दप्रभूच्या निवासरथळी जाऊन त्याचे प्रत्यक्ष दर्शन
 घडल्यावर मग काय विचारता जिकडे तिकडे आनंदच आनंद । शांतीच
 शांती । समाधानच समाधान ।। येथे आल्यावर सर्व त्रिविध तापाचे
 उपशमन होऊन तो जीवात्मा आनंद सागरात पोहू लागतो. अर्थात् ही
 स्वर्गाची मिरासदारी फक्त पुण्यवत जीवात्म्याचीच आहे. तेथे इतरांचे
 काम नाही.

अहुरमश्दचा स्वर्ग

अवेस्ता ग्रंथात दिव्याचा अधिपति प्रभु अहुरमश्दचा स्वर्ग कसा
 आहे याचे येथे थोडक्यात दिग्दर्शन करतो हा अहुरमश्दचा स्वर्ग सर्वोच्च-
 सुंदर असून तेथे पहावे तिकडे दिव्य ऐश्वर्याचे मनोवेधक प्रचंड प्रदर्शनच
 पाटलेले आहे. काय सांगाने तेथील ऐश्वर्य, सौंदर्य व सजावट । तेथे

उदंड प्रकाश आहे ! अखंड आनंद आहे ! तेथे परम शांति असून अखंड तृप्ति वास करीत आहे ! तेथे सर्वत्र स्वच्छता, पवित्रता व परिमळ त्रिकाळ नांदत असून लखलखाट व चकचकाट यांनी तो दिपून गेला आहे ! सर्व सत्य नि मंगल ज्ञानाचे ते प्रत्यक्ष माहेरघरच म्हटलें तरी चालेल. पहावें तिकडे शांति, तृप्ति, समाधान यांचें दिव्य साम्राज्य नटलेलें असून, तेथे दुःख नाही, शोक नाही, ताप नाही, क्लेश नाही, कष्ट नाही, रोग नाही, भय नाही, दारिद्र्य नाही, वियोग नाही, विनाश नाही !! तेथील प्रसन्न वातावरण पाहून मन पुलकें. अंतःकरण खुलतें व बुद्धि प्रसन्न होते !!! असें हे अद्भुतमद्भुतप्रभूचें दिव्य, भव्य, व रम्य स्थान आहे ! हा स्वर्ग !!

या स्वर्गापेढल सांगावयाचें म्हणजे त्याचे एकंदर चार भाग असून, पहिल्यांत सद्दिचार, दुसऱ्यांत सद्गर्तन, तिसऱ्यांत सद्भाषण व चवथ्यांत अखंड प्रकाश यांचें साम्राज्य पसरलेलें आहे. या चवथ्या भागांतच म्हणजे अखंड प्रकाशमय स्थानांतच सर्वश्रेष्ठ, सर्वशानी व सर्वसमर्थ अद्भुतमद्भुत-प्रभूचें भव्य निवासस्थान असून, त्याला ' गरोन्मन ' असें नांव आहे. अर्थात् ते सर्वांत उन्नत स्थान आहे. या स्वर्गाचें एकाच वाक्यांत वर्णन करावयाचें म्हणजे तेथें आनंद, सौंदर्य, ऐश्वर्य, प्रकाश व प्रसन्नता यांचें जणुं काही प्रेक्षणीय प्रदर्शनच पाटलेलें आहे असा भास हाव्याशिवाय रहात नाही. येथें आलेल्या पुण्यात्म्याला शाश्वत सुख, अखंड तृप्ति व उदंड शांति यांचा परम लाभ होऊन, तो अनिवार्यच अशा परमानंदांत नागाप्रमाणें डोकलत असतो. वैदिक धर्मातील परमागति ती हीच ! येथें जो आला तो शाश्वत मुक्ती झाला ! त्याचें भाग्य उजळलें ! तो धन्य व कृतकृत्य झाला !!! शरीरोपर धर्मातील ज्ञानी, पवित्र व पुण्यकर्मांची ही पली मुंदर व स्पृहणीय स्थिति-गति आहे.

पाप्यांचे अधःपतन

यानंतर चिनवत पुलावळ आल्यावर पापात्म्याची काय स्थिति होते हे पाहू या चिनवत पुलावळ आल्यावर मृत पापात्म्याच्या कृत-कर्मांचा एकदर साधकबाधक आढावा घेण्यात येऊन त्याला पापात्मा ठरविण्यात आल्यावर त्यास नरकाची शिक्षा ठोठावण्यांत येते ही शिक्षा त्यास जाहीर करण्यात आल्यावर त्या विचाऱ्याचें अवसानच खर्चतें तो मोठा गळा काढून रडू लागता ऊर बडवून घेऊं लागतो, ओरडू लागतो, आक्रोश करू लागतो, किंचाळू लागतो, हातपाय आपटू लागतो ये ये नाचू लागतो, दुःखातिशयानें वेडा होऊन नाना तन्हा करू लागतो

नंतर त्यास चिनवत पुलावरून पुढें जाण्यास सांगण्यात येते त्या पुलावरचा त्याचा रस्ता वस्तराच्या धारेसारखा तीक्ष्ण व सूक्ष्म असून त्यावरून तो चालू लागतो त्याला खाली नरकात घेऊन जाण्यासाठी अग्रमइयूचे दुष्ट व क्रूर राक्षस टपलेलेच असतात तो त्या पुलावरून चालू लागला म्हणून ते दुष्ट राक्षस त्याच्यावर शडप घातून त्यास खाली सोडून देतात किंवा त्याच्या भयंकर ओरडण्याला व किंकाळ्यांना घाबरून तोल मुटून धपकन खाली पडून त्या खोल खड्यात तो गडप होतो ! अर्थात् ज्याला नरक म्हणतात, तो हाच होय

अग्रमइयूचा नरक

ज्याला हा अग्रमइयूचा नरक शोरोष्टर घर्मांत वसा रेखाटण्यात आला आहे, त्याचा थोडा कानोसा घेणे जरूर आहे त्याचें वर्णन आढळतें तें असे - हा अवैस्तोच नरक पृथ्वीच्या पोटांत असून तो चिनवत पुलाच्या खाली आहे तो अत्यंत खोल असून अंध कारानें पूर्ण दाढून

गेला आहे. तो भयाण व भेसूर असून, तेथे यडी मी म्हणते तेथे सर्वत्र दुःखाचेंच साम्राज्य आहे तेथे निंचू, साप व इतर विषारी प्राणी यांची गर्दी माजली असून, पापी लोकाचें रडणें, कण्हणें, कुपणें हे सदैव चाललेले असतें. तेथील पापी जीवांची तळमळ, हळहळ, तडफड नि धडपड सागून पुरवत नाही. तेथे दुज म्हणजे राक्षस, पिशाच, व इतर क्रूर प्राणी, त्यांना सारखा छळमार करीत असतात. तेथील अन्न म्हणजे तरी काय ? नासकें कुजकें शिळें, विटलेलें, आवलेलें, निषासारणें कडवट व दुर्गंधयुक्त असें असतें तथातच त्यात रक्त, विष्टा, पृ, शींग, मांस, घाग, माती, राख व विष याचें कडवट मिश्रण असून ते खाल्लें म्हणजे पोटात आगीचा डोंबच उठतो तेथे डोळ्याला शोंप नाही, मनाला चैन नाही, जीवाला समाधान नाही सारखी दगदग नि भगभग नि तळमळ ! हा मोठा दुष्ट, क्रूर व चाडाल अशा राक्षसाप्रणी अग्रमहन्मुखा नरक ! येथे पापी लोकांची मोळवण करता येते ! असो

पुनरुत्थान

क्षोरोष्टर धर्मात सांगण्यासारखी एज महत्त्वाची व समाधानाची गोष्ट म्हणजे तेथे सर्व जीवांना - पापी व पुण्यवानांना - पुनरुत्थानाचा सुयोग लाभतो. पापी जीव हा सदैव नरकातच पिचत राहील, असा भाग नसून, त्याच्या शिथेलादि - दुःख शोकादि - काही मरणांनो जागे म्हणजे पुनरुत्थानाची वेळ येईपर्यंतच त्याला नरकवास भोगाव लागतो. ती सुटकेची वेळ आली म्हणजे - आणि ती पुढे मागे कन्दातरी येणारच - म्हणजे त्याच्या नष्टचर्याची कथा संपून त्याचा उद्धारका उजाडता

तो प्रहार असा - जेव्हा पुनरुत्थानाचा योग येतो, तेव्हा प्रारंभ - पापी असलेल्या मृतांना सर्व जीव - भग ते स्वर्गात असोत वा

नरवान असेल - त्या सर्वांना पुनर्जन्म देणें हें पाहिलें कार्य होऊन वसतें. अर्थात् पविता पुरुष योगयोगार्द्र स्थापणून शेवटचा जो जीव - म्हणजे सोमिगोत्र - त्याच्यापर्यंत सर्वांना त्याच्या त्याच्या पूर्वदेहास पुन्हा उत्पन्न करणें हें पुनरुत्थानाचें पदिलें कार्य आहे. आणि हें अहुरमस्त्रच्या आशे-यत्न करण्यात येतें. यावेळीं सर्वांना - स्वर्गातील व नरकातील सर्व जीवांना पुन्हा मृत्युलोकीं याई लागून प्रत्येकाला त्याचा पूर्वीचा पार्थिव देह प्राप्त होतो. म्हणजे पृथ्वीवर त्याचा आगरी एकदा पुनर्जन्म होतो

हे सर्व पुनर्जन्म लाभलेले लोक एकत्र करण्यात येऊन त्या सर्वांचा मिळूनच पुन्हा एकवार अखेरचा निर्णय करण्यात येतो हें काम खुद्द अहुरमस्त्रकडेच असते. या अंतिम निर्णयाच्या वेळीं प्रत्येक जीव आपण मागे केलेली बरी वाईट कमें आठवतो यावेळीं त्याचा चेहरा पावरा फटफटीत होतो या तेंपेस आरमस हा स्वतः त्या सर्वांच्या सत्कृत्याचा व दुष्कृत्याचा दिशेस घेऊन त्याच्या त्याच्या कृतकर्मानुसार अखेरचा निर्णय करतो. प्रत्येक मनुष्याच्या पूर्वीच्या निर्णयाची त्याला पूर्ण व अचूक जाणीव असतेच, त्याला धरूनच हा निर्णय असतो

आता हे सर्व जीव पार्थिव देह धारण करून पुन्हा पृथ्वीवर प्रकट होतात व आपापल्या आतड्यात व अनुमितास ओळखतात. बाप मुलाला, आई मुलीला, भाऊ बहिणीला, नवरा बायकोला, मित्र मित्राला याप्रमाणे एकमेक एकमेकाना पाहतात । ओळखतात. भेटीगाठी घेतात, व मर-जोत्तर परलोकातील आपला अनुभव - सुखदुःखाची कर्मकथा - एकमेकाना सांगतात. हें पुनरुत्थान पूर्वी मनुष्य जेथे मृत झालेला असतो. तेथेंच घडून येतें.

आता त्यान्यात जे पुण्यवान मरणोत्तर स्वर्गात जाऊन सुखानंदांत नादत होते, ते आता आपल्या पार्थिव देहासह पुन्हा स्वर्गास जातात. व जे पापी होते, त्यांना पुन्हा नरकलोकास प्राप्त होतो. तेथे आता ते तेथील दुःख सदेह अनुभवू लागतात. याप्रमाणे तेथील दुःख, कष्ट व यातना तीन रात्र भोगण्याचें त्यांच्या कपाळीं येतें. आता हे जे भोग आहेत ते जीवाचे नसून देहाचे असतात. यावेळी तो देह तप्त लोहरसाच्या लोऱ्यात सापडून व बुडून सारखा धडपडत व तळमळत असतो.

याप्रमाणे स्वर्गातील पुण्यात्मे व नरकातील पापात्मे तीन रात्र सदेह स्वर्गात व नरकात राहून तेथील सुखदुःख अनुभवल्यावर पुन्हा ते या पृथ्वीवर येतात. त्यावेळी पृथ्वीवर तप्त चार्दचा लाल व जळजळीत रस पसरलेला असून त्यातूनच त्या दोघानाहि चालून जावें लागतें. या तप्त-रसातून जात असताना त्याचें सगळें पाप जळून निशेष झडून जातें व ते शंभर नैऋती सोन्यासारखें परिशुद्ध व निर्मल होतात. आणि जे पुण्यात्मे असतात त्यांना त्या तत्तरसाची बाधा होत नाही. त्यातून ते चालत जातात ; त्यांना कोमट दुधातून चालल्याचा भ्रम होतो.

या प्रसर दिव्यातून पार पडल्यावर त्या पापात्म्यांचा शेवटचा व कायमचा उद्धार होतो. त्या तत्तरसाची शिभा अनुभविल्यावर त्यांची सर्व पापातून व सर्व दोषातून कायमची मुक्तता होऊन दुःखाचे चटके व हाल अपेष्टाचे शटके पुन्हा भोगण्याचा प्रसंग येव नाही. येथे त्याचें सर्व नष्टचर्य लयाला जातें आणि ते जाता परिशुद्ध, निर्मल व निर्दोष होऊन पुण्यात्म्याप्रमाणेंच तेहि सुगानंदाचा लाभ घेण्यास लायक होतात. आता हे सर्व मानवकुल निर्दोष, निष्पाप, सच्चली व सद्गुणी होऊन अतुर-महत्प्रभूच्या कृपाकटाशास पात्र होतें दुष्ट आता दुष्टच रहात नाही.

पापी हा पापी व चाडाळ हा चाडाळ न राहता सर्व जग सारखेंच पुण्यवान व पावित्र घनून राहते ।

यानंतरचा पुढचा क्रम आहे तो असा — मनुष्याचा जीवात्मा हा अमर असला तरी त्याचा स्थूल देह काहीं तसा नाही तो नाशवत आहे आता त्यालाहि नाशरहित करण्याकरता म्हणून 'सोश्य ओ' हा 'इदयोश' बैलाचा मेंदू व पादरा शुभ्र सोमरस यांचे मिश्रण करून त्याचे अमृत बनवून ते दिव्य रसायन त्यास व्यावयास देतो ते प्राशन केल्यावर तो पार्थिव देहहि जीवात्म्याप्रमाणेंच अमर होतो । त्यानंतर असा चमत्कार होतो की, मरणसमयी ते आता या अमृत प्राशनाने तरुण बनतात व जे अकाली मृत्युमुखी पडलेले असतात ते आता पंधरा सोळा वर्षांचे नवयुवक बनतात ।

यानंतर ज्याच्या त्याच्या प्रियजनांचे पुनर्मिलन होतें नवराचायको एकमेकास भेटतात आईमुलें एकत्र येतात आप्तइष्टांची गाठ पडते. सर्वत्र आनंदीआनंद नादू लागतो पण यानंतर स्वर्गात दापत्य व्यवहारानें नवीन क्षतति निर्माण होत नाही सर्व मानव जात आता सुखानंदात व शांति समाधानात हसत रमत राहतात अर्थात् जिकडे तिकडे आता आनंदाचे पत्रारे व सुखशांतीचे मधुर वारे वाहू लागतात तेथे स्वर्गात म्हणजे मइद-प्रभूच्या निजधामात भूक नाही, तहान नाही, दुःख नाही, ताप नाही, रोग नाही, पीडा नाही, चिंता नाही, भय नाही, बियोग नाही व विनाश नाही असा आहे तो अद्भुतमइदचा दिव्य स्वर्ग । सर्व जीवांचें शरीर आता अमर बनल्यामुळें त्याला तलवार, बाण, बर्ची, भाला इत्यादि शस्त्रास्त्रे बाध करू शकत नाहींत सर्वत्र आनंदच आनंद । उल्हासच नि उत्साहच उत्साह ।। ही अशी पुनरुत्थानानंतर सर्व जीवात्म्याची आनंद पर्यवसायी सुरम्य व सुखद स्थिति आहे ।।।

असणारा भाग पाण्याने धुऊन स्वच्छ करावयाचा. व कपड्यानी पुसून साफ कमरेतील कुस्ती सोडून तोंडाने काही मंत्र पुढपुढून ती झाडून पुनः कमरेंत करावयाचा हें झाल्यावर पूर्ववत गुंडाळावयाची म्हणजे हा पद्यान विधि पूर्ण झाला.

हा विधि दिवसावून निदान चार बेळातरी करावयाचा असतो. तो प्रसंग हे— (१) सकाळी निजून उठल्यावर (२) मूत्रोत्सर्ग केल्यावर (३) जेवावयाच्या अगोदर व (४) प्रार्थनेच्या प्रारंभी. याप्रमाणें त्या त्या प्रसंगां हा विधि करावयाचा असून, तो सर्वांना सहज करता येण्यासारखा आहे. यरील चारही प्रसंगां शुचिर्भूतपणा पाळणें आम्हा हिंदूतहि रोजची बहिवाट आहे हें वाचकाना निराळें सागावयास नरो.

नहान

नहान :- नहान म्हणजे स्नान. हाही देह शुद्धीचा एक धार्मिक प्रकार आहे. पद्याचा — पेशा हा जरा उच्च दर्जाचा विधि आहे. तो काही विशिष्ट प्रसंगांचे करावयाचे असतो. आणि त्याला पुरोहित लागतो. या संस्काराचे चार भाग असून पहिला भाग म्हणजे पद्याच हा होय. याचा विधि वर सांगण्यात आलाच आहे. तो करून झाल्यावर डाळिंबाची चार दोन पाने तोंडात धरून दाताने चारून घुरडावयाची. आणि नग मंतर— लेलें गोमूत्र (बैलाचें मूत्र) प्राशन करावयाचें. हा दुसरा भाग झाल्यावर तिसरा भाग म्हणजे 'पतेत' मंत्राचें पठण करणें व अखेरचा चौथा भाग म्हणजे स्नान करणें असा हा नहानाचा शुद्धिसंस्कार आहे

याचा विधि असा :- प्रथम पद्यान करून शुचिर्भूत झाल्यावर यजमान 'बाज' नावाचा मंत्र म्हणून पुरोहिताने दिलेली डाळिंबाची पाने तोंडात धरून घुरतो नंतर कुस्तीचा विधि उरवून घेतल्यावर

तोंगों 'पतो' मंत्र म्हणून स्नानास 'हार्मी'रात जातो तथें गेल्यावर मन्दप्रभूनें मन्त्रास्त स्मरण करून अगावाळ कपडे काढता व उजवा हात डोम्यावर ठवून घऊन 'छ ओरा बाज'चा काही भाग म्हणता नंतर पुराहित त्याला बाहून एका लाव पळीतून गामूा (पैलाचें मूल) दतो हा त्या गामूचानें अगाला तान वळा चोळल्यावर नंतर थोडी वाळू दण्वात येथें त्या वाळून पुढा तान वळा अगाला चाळून झाल्यावर नंतर मंत्र म्हणून परिशुद्ध केलेज पाणी दिलें नात त्या पाण्यानें तीन वेळा अग चोळून झाल्यावर मग शुद्धोदकानें स्नान करून अगात स्वच्छ कपडे घातून राहिल 'छ ओरा बाज'चा मंत्रभाग म्हणून शकटी कुस्ती विविधपूर्वक हमरला गुलाळतो यथें नहानाचा त्वाध सपूण हात

बरेस्तुम सस्कार - बरेस्तुम हा सस्कार तिसरा असून तो पावनतच्या तृतीये ममत्वाचा आणि उच्च प्रतीचा म्हणविता त्याचें वैशिष्ट्य उपरान् दोन सस्काराहून काही निराळेंच आहे पहिला पद्याव सस्कार फारच थोड्या वेळात उरकला जातो दुसरा नहान याला चवळ चवळ तास-दीड तास लागत असून त्याला पुरोहिताची गरज आहे तिसरा बरेस्तुम यास नऊ दिवस लागतात पणानला पुरोहिताची गरज नही नहानास एका पुरोहित लागतो व या तिस या बरेस्तुमस दोन पुराहित लागतात पहिले दोन सस्कार घरी अगर अग्निभद्रिरात करणात येतात पण हा तिसरा घरात किंवा अग्निभद्रिरात न करता तो अगदीं उपड्या जागेवर केला जातो या जागेला 'बरेस्तुमगाह' असें म्हणतात

या सस्काराचा मूळ हेतु वैदिदाद प्रमाणें असा कीं जा कोणी अमंगल अगर अपवित्र अशा गलिच्छ बसूला स्पर्श करील तो असृष्ट्य समजला जाऊन, त्याला या सस्कारानें शुद्ध व शुद्ध करून घेण्यात येतें

प्रेत हें सर्वांत अमंगल व अपवित्र असें त्या शास्त्रानें मानण्यात येत असल्यामुळे जो त्याला स्पर्श करील, तो अस्पृश्य गणला जाऊन त्याचें या संस्कारानें शुद्धीकरण करून घेण्यांत येत असे. अर्थात् हा नियम प्रेत-वाहकांना लागू असे.

प्रथम प्रथम याचा उद्देश शुद्धीकरण एवढाच होता. पुढें त्याचा विकास होऊन प्रेतवाहकांपुरताच मर्यादित न राहता, जे त्यांना शुद्ध करून घेत असत अशा पुरोहितानाहि तो लागू करण्यांत आला. कारण हा संस्कार शारीरिक व मानसिक शुद्धीकरणाचा अवश्यच आहे असें मानण्यात येऊं लागल्यामुळे तो शुद्धीचें प्रतीक समजून शुद्धीसंस्कार करणाऱ्या पुरोहिता-सहि लागू करण्यांत आला.

हल्लीं अग्निमंदिरात जे पुरोहिताचे उच्च दर्जाचें काम करूं इच्छितात, त्यासाठीं हा संस्कार अगदीं आवश्यक म्हणून हल्लीं गणला जात आहे. हा संस्कार ज्यास झाला त्याला ' बरेनुमवाला ' असें म्हणतात व तोच उच्च दर्जाची धार्मिक कृत्ये — म्हणजे बाज, यस्त, विस्पर्द व वैदिदाद हीं कृत्ये फक्त अग्निमंदिरातच केली जातात — तीं करण्यास योग्य व लायक समजला जातो. इतरास हीं कृत्ये करण्याचा उपाय नाही त्याला बरेनुमवालाच लागतो. पण इतर जीं सामान्य धर्मकृत्ये — म्हणजे नवजोत, विवाह, आग्निगान इत्यादि — करण्यास इतर पुरोहितांस अधिकार आहे. हल्लीं जे प्रेतवाहनाचा धंदा करतात त्यांना धंद्याच्या पूर्वी व धंदा सोडल्यानंतर हा संस्कार अवश्य म्हणून सांगितला आहे. हा संस्कार एकंदर दहा दिवसाचा असून त्याला दोन पुरोहितांची गरज आहे. याचा विधि गुंतागुंतीचा व किचकट असल्यामुळे त्याचा तपशील देण्याचें टाळतो. अग्नी या बरेनुम संस्काराची एतंदर सर्व साधारण हकीकत आहे.

मि-शोई संस्कार

हा 'मि-शोई' संस्कार प्रेताला ज्यानी स्पर्श केला अनेल त्याच्या साठी म्हणून आहे यात तीस बेल्ला पाण्याने धुऊन, अगशुद्धि करावी लागत याला दोन मार्गसे लागतात पैकी त्यात एक पुरोहित असतो. यातील पुढींकरणाचीं द्रव्यें व स्नानाचे विधान बहुतेक नहान संस्कारा-प्रमाणेंच असतें असे हे शारोश्र धर्मातील देहपुढीचे चार प्रकारचे मुख्य संस्कार आहेत

कालनाम विशेष

शारोश्रधर्मात उपासनेसाठीं म्हणून दिवस व रात्र मिळून २४ तासांचा एक दिवस भरला असून, त्याचे एकेदर पाच भाग कल्पिले आहेत प्रत्येक भागात निरनिराळ्या यज्ञताना उद्देगून अग्नीमध्ये हवन करावयाचे असतें त्या भागाला 'गाह' हें नाव असून, त्याचा फाल व उपास्यदेवता पुढीलप्रमाणें आहेत

गाह-नाम

नाव	काल	देवता
१ गाह—	हवनमाल-सूर्यादयापासून मध्याह्नापर्यंत	मिश्रयज्ञताला उद्देगून हवन
२ गाह—	रविधिवन-मध्याह्ने ते अपराह्न	अश्वविहस्त व आग्नि याच्या प्रीत्यर्थ हवन
३ गाह—	उत्तपेरिन-अपराह्न ते नक्षत्रोदय	अपानगात् प्रीत्यर्थ हवन

- ४ गाह— ऐविस्त्रुधेम—नक्षत्रोदयापासून
मध्यरात्रीपर्यंत २३नु रजिस्ता प्रीत्यर्थ
द्वयन
- ५ गाह— उद्यहिन—मध्यरात्रीपासून
सूर्योदयापर्यंत

सिरोझ

(दिवस — नाव)

१) ओरमस्त	२) नहमन	३) आरिरेहेस्त	४) दक्षरीवर
५) सर्वेदामंद	६) खोर्दाद	७) अमरदाद	८) दक्ष आदर
९) आदर	१०) आगान	११) तौरक्षीद	१२) माह
१३) तीर	१४) गोस	१५) दक्षमिहिर	१६) मिहिर
१७) खोश	१८) रदन	१९) फर्वर्दान	२०) घहराम
२१) राम	२२) गोनाद	२३) दक्षदिन	२४) दिन
२५) अदं	२६) आस्ताद	२७) आस्मान	२८) हाभ्याद
२९) महंस्तद	३०) अनीरान		

जस्ने

सणाची - नावे

सणाचे नाव

महिन्यातील दिवस

१ जस्ने पर्वादने -	पर्वदिन मासाच्या १९ व्या दिवशी
२ जस्ने अर्दवेहिस्तगान -	अर्दवेहिस्त मासाच्या तिसऱ्या दिवशी
३ जस्ने खोदांद गान -	खोदांद मासाच्या सहाव्या दिवशी.
४ जस्ने नियांन -	तिस्मासाच्या तेराव्या दिवशी
५ जस्ने अमरदादगान -	अमरदाद महिन्याच्या सातव्या दिवशी
६ जस्ने शेरीवारगान -	शेरीवार मासाच्या चौथ्या दिवशी
७ जस्ने मेहेरगान -	मेहेर मासाच्या सोळाव्या दिवशी
८ जस्ने आवागान -	आवा मासाच्या दहाव्या दिवशी
९ जस्ने आदरगान -	आदर मासाच्या नवव्या दिवशी
१० जस्ने दणगान -	दण मासाच्या पंधार्या, आठव्या, पंधराव्या व तेथीसाव्या दिवशी.
११ जस्ने बहमगान -	बहमन मासाच्या दुसऱ्या दिवशी
१२ जस्ने सपदार्मदगान -	अस्पंदार्मद मासाच्या पाचव्या दिवशी.

महेश्वर

(उत्सव दिन)

१ महेश्वोत्तरेम -	हा उत्सव अर्दवेहिस्त मासाच्या अकराव्या दिवसा पासून पंधराव्या दिवसापर्यंत चालतो
२ महेश्वोदयम -	हा उत्सव तिर महिन्याच्या अकराव्या दिवसा-पासून पंधराव्या दिवसापर्यंत चालतो

- ३ पइतिशहेम् — हा उत्सव शेहरिवर महिन्याच्या सव्वीसाव्या दिवसापासून तिसाव्या दिवसापर्यंत चालतो.
- ४ अयाश्रेम — हा उत्सव अब्दान महिन्याच्या सव्वीसाव्या दिवसापासून तिसाव्या दिवसापर्यंत चालतो.
- ५ महिध्याइर्य — हा उत्सव दण मासाच्या सोळाव्या दिवसापासून विसाव्या दिवसापर्यंत चालतो.
- ६ हमस्पथमएदय — हा उत्सव अस्पेंदामर्द महिन्याच्या शेवटच्या पाच दिवसापर्यंत चालतो.

याप्रमाणे पारसिक वाघवाची कालगणना, सगळ्या उत्सवांची उडती माहिती दिली आहे.

अशी ही क्षोरोष्टर धर्माची थोडक्यात मूळ उभारणी असून, ती आम्ही येथे यथामति निवेदन करण्याचा प्रयत्न केला आहे ती विचक्षण वाचकगर्मांनी गोड मानून घ्यावी अशी विनंति करून महर्षि क्षोरोष्टर प्रभाची परिसमाप्ति करतो

